

ISSN 1407-2157

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
ZINĀTNISKIE RĀKSTI

ACTA UNIVERSITATIS LATVIENSIS

637

**Ekonomikas un vadības zinību
attīstības problēmas, III**

**Development Problems of
Economics and Management, III**

Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte

**EKONOMIKAS UN VADĪBAS ZINĪBU
ATTĪSTĪBAS PROBLĒMAS, III**

Zinātniskie raksti

Asoc. profesores Elenas Dubras redakcijā

637 sējums

Rīga 2001

UDK 338.24

EKONOMIKAS UN VADĪBAS ZINĪBU
ATTĪSTĪBAS PROBLĒMAS, III: LU
Zinātmiskie raksti, 637. sēj. / Zin. redaktore
asoc. prof. E. Dubra. Rīga: Latvijas
Universitāte, 2001. 228 lpp.

ISSN 1407-2157

LU zinātnisko rakstu "Ekonomikas un vadības zinību attīstības problēmas, III" 637 sējums ir turpinājums iepriekšējā, resp. 636. sējumā iztirzātajiem jautājumiem Latvijas ekonomiskās attīstības jomā. Rakstos tiek pētītas tādas aktuālas problēmas kā: fiskālās un naudas politikas veidošana, ekonomisko modeļu analīze, Latvijas uzņēmējdarbības vides pilnveidošana, valsts iedzīvotāju dzīves kvalitātes un darba resursu novērtēšana, ārējo ekonomisko sakaru pilnveidošana, ekonomiskās informātikas attīstība, menedžmenta un mārketinga nozīme tautsaimniecībā, tūrisma attīstības analīze, projektu vadīšana uzņēmējdarbībā un publiskajā pārvaldē, reģionālās un pašvaldību ekonomiskās attīstības problēmas, izglītības pilnveidošanas procesi, demogrāfiskās situācijas analīze u.c.

Šis krājums ir paredzēts doktorantiem un studentiem, kuri apgūst ekonomikas un vadības zinības, tas varētu interesēt zinātniekus un praktiķus, kā arī jebkuru lasītāju, kas interesējas par ekonomikas jautājumiem.

Redkolēģija:

Prof. *Žans Davids Avenels (Jean David Avenel)*, Evrī universitāte (Francija),

Prof. *Zīgmas Lideka*, Kauņas universitāte (Lietuva),

Dr.oec. *Dirks Linovskis (Dirk Linowski)*, Berlīnes universitāte (Vācija),

Prof. *Edgars Vasermanis*, LU EVF dekāns (Latvija),

Prof. *Edvīns Vanags*, LU EVF Publiskās pārvaldes katedras vadītājs (Latvija),

Asoc.prof. *Elena Dubra* LU EVF zinātņu prodekāne (Latvija)

Recenzents

Elmārs Zelgalvis, Dr.hab.oec., LU profesors

© Latvijas Universitāte, 2001

SATURS

Ilze Melnalksne (Latvijas Universitāte) LATVIJAS REPUBLIKAS NODOKĻU SISTĒMAS ANALĪZE	8
Aija Melngaile (University of Latvia) THE MARKETING STRATEGY FOR THE NUTRITION QUALITY SYSTEM IMPLEMENTATION AT THE LATVIAN SCHOOLS	14
Udo Mersite (Technical University of Tallinn) COMPARISON OF TRADE AND BUSINESS EDUCATION IN DIFFERENT COUNTRIES	20
Jānis Ēriks Niedrītis (Rīgas Starptautiskā ekonomikas un biznesa administrācijas augstskola), Vizma Niedrīte (Latvijas Universitāte) INOVATĪVĀS UZŅĒMĒJDARBĪBAS ATTĪSTĪBAS STIMULĒŠANA	26
Grigorijs Oļevskis (Latvijas Universitāte) LATVIJAS EKONOMIKAS AUGŠANAS PRIORITĀTES	34
Iveta Pavlina (Latvijas Universitāte) KVALITĀTĪVAIS ASPEKTS PAAUDŽU NOMAĪNĀ: BĒRNU VISPUŠĪGAS ATTĪSTĪBAS IESPĒJAS MŪSDIENU LATVIJĀ	38
Zigurds Plūme (Latvijas Universitāte) PUBLISKĀS PĀRVALDES LOMA INFORMĀCIJAS TEHNOLOĢIJU ATTĪSTĪŠANĀ LATVIJĀ	43
Valērijs Praude (Latvijas Universitāte), Ināra Driksna (Latvijas Universitāte) PRODUKTA MARKAS NOZĪME TIRGŪ (UZŅĒMUMA "LAIMA" PIEREDZE)	49
Andris Putniņš (Latvijas Universitāte), Jānis Vitkovskis (Latvijas Universitāte) NAUDAS LOMA DARBA MOTIVĀCIJAS PROCESĀ	53
Ismena Revina (Latvijas Universitāte) KOMERCRIŠKA NOVĒRTĒŠANAS IESPĒJAS	59
Valērijs Roldugins (Latvijas Universitāte) NAUDAS – KREDĪTU POLITIKAS PERSPEKTĪVAS LATVIJĀ	66
Andrejs Romānovs (Latvijas Universitāte) INFORMĀCIJAS SISTĒMAS DZĪVES CIKLS	72
Uldis Rozevskis (Latvijas Universitāte) ELEKTRONISKĀ BIZNESA INFORMĀCIJAS SISTĒMU PROJEKTĒŠANAS METODES	77

Jānis Ruško (Latvijas Universitāte) VALSTS PĀRVALDES IESTĀŽU TERITORIĀLĀS SISTĒMAS UNIFIKĀCIJA	80
Ilmars Skards (University of Latvia), Ilga Karlsonē (University of Latvia) INFANT DEATH AS INDICATORS OF EDUCATION RURAL DISTRICTS OF LATVIA	87
Inese Spīča (Latvijas Universitāte) LATVIJAS ĀRĒJĀS TIRDZNIECĪBAS ANALĪZE UN NĀKOTNES IESPĒJAS	97
Ilze Sproģe (Latvijas Universitāte) LATVIJA UN NODOKĻI	102
Andris Sproģis (Latvijas Universitāte) LATVIJAS TAUTSAIMNIECĪBA JAUNAJĀ 21. GADSIMTĀ	111
Laila Stabulniece (Latvijas Universitāte) TIRDZNIECĪBAS UZŅĒMUMU TIPU ATTĪSTĪBAS KONCEPCIJA	119
Aleksandrs Stetjuha (Latvijas Universitāte) LATVIJAS REPUBLIKAS TŪRISMA SFĒRAS MAKRO- UN MIKROEKONOMISKIE ASPEKTI	128
Inga Šīna (A/S "Saules banka") VIRTUĀLO MAKSĀJUMA KARŠU LOMA ELEKTRONISKĀS KOMERCIJAS TIRGŪ	134
Juris Ulmanis (Latvijas Universitāte) VALDĪBAS LOMA ZINĀŠANU JEB IZGLĪTĪBAS EKONOMIKĀ	139
Einārs Ulicāns (Latvijas Universitāte) DARBASPĒKA PIEDĀVĀJUMA UN KVALITĀTES ATTĪSTĪBAS TENDENCES UN TO IETEKMĒJOŠIE FAKTORI LATVIJĀ	145
Mārtiņš Valters (Latvijas Universitāte) LATVIJAS PAŠVALDĪBU FUNKCIJU KLASIFIKĀCIJAS UZLABOŠANAS PROBLĒMAS	150
Edvīns Vanags (Latvijas Universitāte), Lilita Seimuškāne (Latvijas Universitāte), Inga Vilka (Latvijas Universitāte) PĀRVALDES PILNVEIDOŠANA VIETĒJO LĪDERU SKATĪJUMĀ	158
Ivars Vanags (Latvijas Universitāte) EIRO IEVIEŠANAS PRIEKŠNOTEIKUMI LATVIJĀ	164

Vanags Ilmārs (Latvijas Statistikas institūts) EFEKTIVITĀTES KATEGORIJAS UN RĀDĪTĀJI VALSTS STATISTIKAS SISTĒMĀ	175
Edgars Vasermanis (Latvijas Universitāte), Elvīra Zelgalve (Latvijas Universitāte) RISKS BANKU DARBĪBĀ	183
Velga Vīksna (Latvijas Universitāte) PIEAUGUŠO IZGLĪTĪBAS BŪTĪBA	193
Inga Vilka (Latvijas Universitāte) UZŅĒMĒJDARBĪBAS PRINCĪPU PIELIETOŠANAS IESPĒJAS PAŠVALDĪBU DARBĪBĀ	198
Inese Vorončuka (Latvijas Universitāte) PAMATKRITĒRIJI PERSONĀLA ATLASĒS PROCESĀ	203
Uģis Zālītis (Latvijas Universitāte) LATVIJAS KOMERCBANKU PAŠU KAPITĀLS UN TĀ PIETIEKAMĪBAS NOVĒRTĒŠANA	214
Signe Zeikate (Latvijas Universitāte) PAŠVALDĪBU FINANSU IZLĪDZINĀŠANAS SISTĒMAS ATTĪSTĪBAS TENDENCES UN PRIEKŠLIKUMI TĀS PILNVEIDOŠANAI	220

Ilze Melnalksne (Latvijas Universitāte)

LATVIJAS REPUBLIKAS NODOKĻU SISTĒMAS ANALĪZE

The article "Analysis of the taxation system of the republic of Latvia" deals with the business situation in Latvia related to tax policy. The author has analysed the present tax policy and given recommendations on better legislation concerning taxation. Much attention is given to the requirements of the European Union in the field of tax policy. At present Latvian businesses are subjected to a heavy tax burden because of the economic problems caused by the transition from command to market economy, Latvian government should work out new laws in order to improve economic legislation and create favourable environment for business development, customs procedures, tax administration etc.

The measures recommended by the author could facilitate foreign investments in Latvia and promote business development in the republic.

Ņemot vērā Latvijas vēlmi pēc iespējas ātrākā laikā integrēties Eiropas Savienībā un NATO, svarīgs uzdevums ir Latvijas nodokļu sistēmas saskaņošana ar ES valstu nodokļu sistēmu. Veidojot nodokļu sistēmu, jāņem vērā valsts pilsoņu izvirzītie uzdevumi valdībai. Valsts būs tieši tāda, kādu to vēlēšies redzēt tās iedzīvotāji.

Raksta mērķis ir izanalizēt Latvijas Republikas nodokļu sistēmu (2000./2001. gada) un atklāt tās pozitīvās un negatīvās pusēs.

Nodokļu un nodevu maksāšanas kārtību, administrēšanu un atbildību par nodokļu likumu pārkāpšanu nosaka Latvijas Republikas likums "Par nodokļiem un nodevām" Likums stājās spēkā 1995. gadā. Mainoties tautsaimniecības attīstībai, katru gadu likumā tiek veikti grozījumi.

Latvijas nodokļu veidi sadalījumā tiešajos un netiešajos nodokļos un tiem atbilstošās likmes ir attēlotas 1. shēmā.

Eiropas Savienības valstīs vienota ir netiešo nodokļu sistēma, tiešo nodokļu sistēmu katra dalībvalsts veido pati.

Latvijā netiešie nodokļi valsts konsolidētajā kopbudžetā 1999. gadā pēc LR Centrālās statistikas datiem deva 37 procentus no kopējiem nodokļu ieņēmumiem, tajā skaitā pievienotās vērtības nodoklis – 23,7 procentus.

Pievienotās vērtības nodoklis Latvijā stājās spēkā 1995. gadā, nomainot iepriekšējo apgrozījuma nodokli. Tas tiek aprēķināts pēc 0% un 18% likmes no preču un pakalpojumu cenas. Nodokļa maksātājs ir preces pircējs vai pakalpojumu saņēmējs. Līdz ar to nodokļa maksājums ikdienā ir nemanāms, labprātīgs. Nodokļu likme 0% ir preču piegādēm un pakalpojumiem, kuru piegādes vai sniegšanas vieta nav iekšzeme.

1. shēma

Tiešie nodokļi

- Iedzīvotāju ienākuma nodoklis 25%
- Uzņēmumu ienākuma nodoklis 20% un 25%
- Valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas 9% maksā darba ņēmējs, 27,09% maksā darba devējs
- Nekustamā īpašuma nodoklis 1,5% no nekustamā īpašuma kadastrālās vērtības
- Dabas resursu nodoklis, diferencētas likmes
- Izložu un azartspēļu nodoklis, likmes nosaka latos gadā

Netiešie nodokļi

- Pievienotās vērtības nodoklis, likme 0% un 18%
- Akcīzes nodoklis, diferencētas procentu likmes
- Muitas nodoklis, diferencētas likmes no 0% līdz 20%

Nodokļa maksātāji ir fiziskas un juridiskas personas, kuru ar nodokli apliekamo ieņēmumu kopējā vērtība iepriekšējo 12 mēnešu laikā sasniegusi vai pārsniegusi Ls 10 000. Reģistrētam nodokļa maksātājam ir tiesības uz priekšnodokļa atskaitīšanu (t.i., nodokļa, kurš samaksāts par precēm un pakalpojumiem, kas iegādātas saimnieciskās darbības nodrošināšanai).

Latvijā darbojas proporcionālā pievienotās vērtības nodokļa (PVN) likmju sistēma, t.i., nodokļa likme ir neatkarīga no applicamā objekta lieluma. Uzskatu, ka Latvijā vajadzētu ieviest diferencētu PVN likmju sistēmu, kā tas ir vairums Eiropas Savienības valstīs.

Pievienotās vērtības nodoklim vajadzētu būt trīs likmēm 0%, 8% un 20%. 8% likme – pirmās nepieciešamības precēm un pakalpojumiem, piemēram, pārtikai, medicīnas pakalpojumiem u.tml., bet 20% pārējām patēriņa precēm un pakalpojumiem, piemēram, ekstrēmām sporta precēm un veselībai kaitīgām precēm un pakalpojumiem, piemēram, alkoholam, cigaretēm, dārglietām, automašīnām u.c. Problēma varētu rasties pie preču, pakalpojumu sadalīšanas šādās grupās, tomēr neuzskatu to par šķērslī nodokļu diferencēšanai. Ar nodokļu likmju diferencēšanu tiktu ievērota nodokļu pārdales funkcija.

Pievienotās vērtības nodokli Eiropas Savienības valstīs saskaņo, tuvinot nodokļu likmes vienam noteiktam līmenim, kā arī, tuvinot citas atšķirības, kas pastāv dažādās Eiropas Savienības valstīs [3]. Arī Latvijas valdībai būtu uzdevums domāt par netiešo nodokļu saskaņošanu ar Eiropas Savienības valstīm, lai tā sekmīgi varētu darboties vienotajā ekonomiskajā tirgū.

Ar akcīzes nodokli apliciek specifiskas patēriņa preces, kuras ir saražotas vai tiek ievestas valstī.

Akcīzes nodokli papildus piemēro pievienotās vērtības nodoklim, apliciek ekskluzīvās preces. Ar akcīzes nodokļa palīdzību ir iespējams ierobežot to preču patēriņu, kas ir kaitīgas cilvēku veselībai un apkārtējai videi. Akcīzes nodokli Latvijā piemēro naftas produktiem, tabakas izstrādājumiem, alkoholiskajiem dzērieniem un alum.

Nodokļa maksātāji ir personas, kuras ievie ar nodokli apliciekamās preces Latvijas Republikas muitas teritorijā izlaišanai brīvam apgrozījumam vai kuras ir akcīzes preču turētāji.

Latvijas Republikas likums "Par akcīzes nodokli" samērā veiksmīgi tiek saskaņots ar Eiropas Savienības prasībām.

Latvijā tiešie nodokļi valsts konsolidētajā kopbudžetā 1999. gadā, pēc LR Centrālās statistikas datiem, deva 59 procentus no kopējiem nodokļu ieņēmumiem, tajā skaitā ieņēmumi no ienākumu nodokļa – 24,9 procenti.

Iedzīvotāju ienākuma nodoklis un uzņēmuma ienākuma nodoklis veido vienotu ienākumu nodokļu sistēmu. Jebkurš ienākums, ko gūst personas, kas ir iekšzemes nodokļu maksātājas, ir apliciekams ar iedzīvotāju ienākuma nodokli vai uzņēmuma ienākuma nodokli.

Fiziskas personas gūtos ienākumus apliciek ar iedzīvotāju ienākuma nodokli. Apliciekamā ienākuma veidi ir – alga, patentmaksas un ienākumi no saimnieciskās darbības.

Uzņēmuma ienākuma nodokļa maksātāji ir – iekšzemes uzņēmumi, kas veic uzņēmējdarbību, sabiedriskās un reliģiskās organizācijas, ārvalstu uzņēmumi un nerezidentu pastāvīgās pārstāvniecības. Izstrādājot fizisko un juridisko personu ienākumu nodokļa sistēmu, liela uzmanība jāpievērš tam, kā tā ietekmēs dažādas nodokļu maksātāju kategorijas (pilsētniekus, lauksaimniekus u.tml.).

Ienākumu nodoklis ir samērā sarežģīts. Darbietilpīga ir nodokļa uzskaitē, aprēķināšana un atskaišu sagatavošana. Tieši tāpēc vairākos zinātniskos pētījumos ir secināts, ka priekšroka dodama netiešajiem nodokļiem.

No 1998. gada Latvijā stājās spēkā valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas. Šo iemaksu funkcija ir – nodrošināt valstij līdzekļus sociālo vajadzību izmaksām sakarā ar sociāli apdrošinātās personas slimību, invaliditāti, maternitāti, vecumu, nelaimes gadījumu darbā vai saslimšanu ar arodslimību, bezdarbu.

Sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas ir noteikts obligāts maksājums, kas dod tiesības personai, kurai ir jāveic iemaksa, saņemt noteiktos sociālās apdrošināšanas pakalpojumus. Salīdzinot ar ienākuma nodokli, šo iemaksu aprēķināšana un uzskaitē ir mazāk darbietilpīga un valsts konsolidētajā kopbudžetā 1999. gadā deva 33,9% ieņēmumu.

Ar nekustamā īpašuma nodokli apliciek visas Latvijā atrodošamies nekustamās lietas. Iznēmumi ir pašvaldību nekustamais īpašums, ārvalstij piederošais nekustamais īpašums, koplietošanas satiksmes ceļus, ielas u.c. Nodokli maksā persona, kuras īpašumā vai tiesiskā valdījumā ir nekustamais īpašums. Nodokļu

likmi aprēķina 1,5% vērtībā no īpašuma kadastrālās vērtības. Nodoklis tiek iemaksāts attiecīgā pagasta vai pilsētas pašvaldības budžetā.

Dabas resursu nodoklis ir viens no jaunākajiem nodokļiem Latvijā. Dabas resursu nodokļa uzdevums ir ierobežot dabas resursu nesaimniecisku izmantošanu un vides piesārņošanu, samazināt vidi piesārņojošas produkcijas ražošanu un realizāciju, veicināt modernas tehnoloģijas ieviešanu, kas samazina vides piesārņojumu, kā arī veidot vides aizsardzības pasākumu finansiālo nodrošinājumu.

Nodokļu maksātāji ir visas juridiskās un fiziskās personas vai to apvienības, kas saskaņā ar attiecīgu atļauju Latvijas Republikas teritorijā iegūst dabas resursus, ievada vidē piesārņojumu, ievad (importē) vai realizē videi kaitīgas preces vai produktus un to iepakojumus.

Dabas resursu lietošanu un nodokļa aprēķinu kontrolē Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija un tās pilnvarotas institūcijas. Nodokļa iemaksu kontroli, uzskaiti, piedziņu un sadali veic Valsts ieņēmumu dienesta darbinieki.

Latvijā ar likumu palīdzību ir noteiktas samērā daudz valsts un pašvaldību nodevas, piemēram, transportlīdzekļu ikgadējā nodeva, izložu un azartspēļu nodeva, nodevas par darbību veikšanu tiesu iestādēs, par zemes rezervēšanu lauku apvidos u.c. Valsts nodevas ir maksājamas par valsts sniegto nodrošinājumu Latvijā apmēram 42 juridiskajiem pakalpojumiem un likumos paredzētajiem speciālajiem mērķiem, piemēram, par notariālo darbību izpildi un uzņēmējdarbības reģistrēšanu, par speciālu atļauju izsniegšanu atsevišķiem uzņēmējdarbības veidiem, par muitas iestāžu pakalpojumiem u.c.

Pašvaldību nodevu objekti ir, piemēram, izklaidējoša rakstura pasākumu rīkošana publiskās vietās, atpūtnieku un tūristu uzņemšana, tirdzniecība publiskās vietās, visu veidu dzīvnieku turēšana, būvatļaujas saņemšana u.c.

Latvijas Republikas likumos noteiktos nodokļus (nodevas) maksā iekšzemes (rezidenti) un ārvalstu (nerezidenti) nodokļu maksātāji.

LR likumā "Par nodokļiem un nodevām" samērā plaši ir izklāstīti nodokļu maksātāju pienākumi. Noteikti 7 nodokļu maksātāju vispārīgie pienākumi, piemēram, aprēķināt maksājamo nodokļu summu, noteiktajā termiņā un apmērā nomaksāt nodokļus un nodevas, deklarēt taksācijas perioda ienākumus un citus ar nodokļiem apliekamos objektus u.c.

Fiziskajām personām ir izdalīti atsevišķi vēl 8 papildu pienākumi, piemēram, reģistrēt pašvaldībā savu individuālo darbu, uzskaitīt individuālā darba ieņēmumus un izdevumus u.c.

Apskatot, šī paša likuma nodokļu administrācijas pienākumus kopskaitā 11, lasām, ka nodokļu administrācijas pienākumi ir **kontrolēt** nodokļu (nodevu) maksātājus, **piemērot** sankcijas likumu pārkāpējiem, **piedzīt** bezstrīda kārtībā termiņā nenomaksātos nodokļus u.c.

LR nodokļu administrācijai netiek minēti tādi pienākumi kā **konsultēt**, **audzināt** un **informēt** potenciālos un esošos nodokļu maksātājus. Izturēties pret nodokļu maksātāju kā pret klientu. Izbraukt pie nodokļu maksātāja uz darba vietu ar nolūku konsultēt/palīdzēt vai sazināties telefoniski. Ņemot vērā Latvijas

situāciju, Latvija atrodas pārejas posmā no plānveida ekonomikas uz tirgus ekonomiku, svarīgs uzdevums nodokļu administrācijai būtu:

- 1) konsultēt/apmācīt jaunos nodokļu maksātājus un informēt esošos nodokļu maksātājus par izmaiņām nodokļu likumdošanā;
- 2) audzināt potenciālos un esošos nodokļu maksātājos apziņu par nodokļu maksāšanas nepieciešamību, sākot jau ar bērnudārza vecuma bērniem, kā to praktizē, piemēram, Japānā;
- 3) informēt par samaksāto nodokļu izlietojumu, izskaidrot kādiem konkrētiem mērķiem ievāktā nauda no nodokļiem tiek tērēta. Nodokļu maksātājam ir svarīgi zināt, kur nopelnītā nauda paliek.

Veicot Latvijas Republikas nodokļu sistēmas analīzi un ikdienas darbā ar to strādājot, rodas šādi priekšlikumi un secinājumi:

- 1) Latvijas tautsaimniecībai nepārtraukti mainoties, nodokļu likumos katru gadu tiek veikti grozījumi;
- 2) nespeciālistiem nodokļu likumu valoda pagaidām vēl ir grūti saprotama un nodokļu deklarāciju un ikmēneša atskaišu sagatavošana ir darbietilpīga. Grāmatveži bieži pieļauj kļūdas tās aizpildot, piemēram, ikmēneša Pārskats par iedzīvotāju ienākuma nodokļa summām un ikmēneša Pievienotās vērtības nodokļa deklarācija, Uzņēmumu ienākuma gada deklarācija. Kā pozitīvu piemēru gribētu minēt ikmēneša Ziņojumu par valsts sociālās apdrošināšanas obligātajām iemaksām no darba ņēmēja darba ienākumiem, kura aizpildīšana nav pārlieku darbietilpīga;
- 3) Latvijas nodokļu likmes, salīdzinot ar citām Eiropas valstīm, ir mērenas, lai veicinātu straujāku uzņēmējdarbības attīstību valstī, nodokļu likmes jāsamazina un jāpalielina ar nodokļiem apliekamo bāzi. Uzņēmuma ienākuma nodokļa, iedzīvotāju ienākuma nodokļa un pievienotās vērtības nodokļa likmes būtu jādiferencē. Piemēram, Uzņēmuma ienākuma nodokļa likmes, sākumā varētu būt trīs:
 - gada apliekamais ienākums līdz Ls 1000 likme 12%;
 - no Ls 1001 līdz Ls 6000 – 25%;
 - virs Ls 6001 – 40%.

Tādā veidā tiktu ievērots nodokļu pārdales princips, kad bagātais maksā par nabago un veselais par slimo. Tomēr jāatzīmē arī negatīvais, kad nodokļu diferencēšana var dot papildu iemeslu uzņēmējiem slēpt savus ienākumus un valstī, kurā nodokļu administrēšana nav pietiekami augstā līmenī, var arī nedot gaidāmos rezultātus;

- 4) **sodam ir jāatbilst izdarītā pārkāpuma lielumam.** Likumu izstrādāšana un piemērošana ir darbietilpīgs process, likumus var traktēt dažādi un tāpēc praksē bieži nākas sastapties ar gadījumiem, kad par formāliem pārkāpumiem uzņēmumiem piemēro neadekvātus sodamērus. Piemēram, likumā “Par pievienotās vērtības nodokli” pašlaik noteiktās sankcijas ir nepiemērotas izdarītajam pārkāpumam;

- 5) ievērojot to, cik svarīgi nodokļu maksātājam ir zināt maksājuma rezultātu, liek domāt par jauna nodokļa – ziedojuma ieviešanu Latvijā, proti, **valsts mērķnodokli, valsts mērķziedojumu** brīvprātīgs maksājums (līdzās pārējiem obligātiem piespiedu maksājumiem), par konkrēti zināmu mērķi. Šeit var rasties jautājums – vai nodoklis var būt brīvprātīgs maksājums? Tas ir pret-runā ar teorijas mācību par nodokļiem. Šādam nodoklim varētu vilkt paralēles ar ziedojumu. Kaut kas līdzīgs 2000. gadā Latvijā jau tika realizēts, ar televīzijas palīdzību vākti ziedojumi Līkumu bērnu namam. Būtībā arī šajā gadījumā maksājuma mērķis bija zināms un atsaucība bija negaidīti liela. Ja valstij ir lielas problēmas ar nodokļu ievākšanu, bet nodokļu maksātājiem ir ļoti svarīgi zināt, kā nauda tiek tērēta, uzskatu, ka šādu līdzīgu pasākumu veikšana varētu būt regulāra. Lai valsts mērķnodoklis atšķirtos no parasta ziedojuma, valdībai uz administrēšanas izmaksu rēķina būtu jānodrošina vēl kāda stimulējoša ieinteresētība maksāt šo nodokli – ziedojumu.

Nemot vērā to, ka zināšanas kļūst par attīstības galveno dzinēj spēku visās darbības jomās un mēs virzāmies uz augsti attīstītu, resp. informācijas sabiedrību, arī nodokļu sistēma nepārtraukti attīstās un rezultātā būs tieši tāda, kāda būs sabiedrība, kura to veido.

Literatūra

1. Latvijas Republikas nodokļu sistēma 2000. g.
2. Latvijas Republikas Centrālās statistikas Gadagrāmata 1999. g.
3. Sixth Council Directive 77/338/EEC of 17.05.1977 on the harmonisation of the laws of the Member States relating to turnover tax. Common system of VAT: uniform basis of assessment, *OJ*, No.L226, 03/08/1989.

Kopsavilkums

Raksts sniedz informāciju par Latvijas Republikas nodokļu sistēmu. Latvijas tautsaimniecībai nepārtraukti mainoties, nodokļu likumos katru gadu tiek veikti grozījumi. Nespeciālistiem nodokļu likumu valoda pagaidām vēl ir grūti saprotama un nodokļu deklarāciju un ikmēneša atskaišu sagatavošana ir darbietilpīga. Grāmatveži bieži pieļauj kļūdas tās aizpildot. Latvijas nodokļu likmes, salīdzinot ar citām Eiropas valstīm, ir mērenas, lai veicinātu straujāku uzņēmējdarbības attīstību valstī, nodokļu likmes jāsamazina un jāpalielina ar nodokļiem apliekamo bāzi. Uzņēmuma ienākuma nodokļa, iedzīvotāju ienākuma nodokļa un pievienotās vērtības nodokļa likmes būtu jādiferencē. Tādā veidā tiktu ievērots nodokļu pārdales princips, kad bagātais maksā par nabago un veselais par slimo. Tomēr jāatzīmē arī negatīvais, kad nodokļu diferencēšana var dot papildu iemeslu uzņēmējiem slēpt savus ienākumus un valstī, kurā nodokļu administrēšana nav pietiekami sakārtota, var arī nedot gaidāmos rezultātus.

Likumu izstrādāšana un piemērošana ir darbietilpīgs process, likumus var traktēt dažādi, un tāpēc praksē bieži nākas sastapties ar gadījumiem, kad par formāliem pārkāpumiem uzņēmumiem piemēro neadekvātus sodus. Piemēram, likumā "Par pievienotās vērtības nodokli" pašlaik noteiktās sankcijas ir nepiemērotas izdarītajam pārkāpumam. Ņemot vērā to, ka zināšanas kļūst par attīstības galveno dzinēj spēku visās darbības jomās un mēs virzāmies uz augsti attīstītas, resp. informācijas sabiedrību, arī nodokļu sistēma nepārtraukti attīstās un rezultātā būs tieši tāda, kāda būs sabiedrība, kas to veido.

Aija Melngaile (University of Latvia)

THE MARKETING STRATEGY FOR THE NUTRITION QUALITY SYSTEM IMPLEMENTATION AT THE LATVIAN SCHOOLS

Mārketinga pētījumi liecina, ka Latvijas skolēniem ir minimālas zināšanas par veselīgu dzīvesveidu un adekvātu uzturu, un tādēļ pietrūkst motivācijas veselīga uztura izvēlei.

Skolēnu uztura organizācija ir komplicēta uzņēmējdarbības sfēra, tādēļ mārketinga stratēģijas izstrādāšanas procesā ir jāaskaras ar medicīnas, uztura zinātnes, psiholoģijas, izglītības un ekonomikas problēmu ciešu mijiedarbību. Ja skolas veselīgas ēdienreizes aplūko kā vienotu sistēmu, ir iespējams izveidot vispārīgu cēloņu-secu diagrammu. Lai Latvijas skolās varētu sekmīgi risināt skolēnu uztura teorētiskās un praktiskās problēmas un rezultātā īstenot skolu veselīgas ēdienreizes, mārketinga stratēģijai ir jāaptver trīs galvenie līmeņi:

- valsts līmenis
- organizācijas līmenis
- individuālais līmenis.

Lai skolas veselīgu ēdienreizu koncepcijas sekmīgas īstenošanas procesā iesaistītu visu trīs galveno līmeņu nosacījumus, aktuāla ir TQM jeb visaptverošās kvalitātes vadīšanas metodoloģijas ieviešana.

Introduction

Quality management systems historically have developed as the practical solution of the quality problems of organization to make progress towards business excellence. Quality management is an inclusive concept that should permeate every level of the organization and govern every relationship and every transaction. To create and implement the quality assurance and quality improvement systems the

organization must investigate the market situation and must set its market strategy for successful satisfaction of the customers' requirements. The development and implementation of the nutrition quality system at Latvian schools is connected with the assurance of healthy and safe school meals.

Materials and methods

The aim of the research work was to develop the methodology of school meals quality improvement in Latvian schools. The marketing problems were investigated to form the possibly conformable model for healthy school meal realization. The results were obtained by the use of statistic method – by inquiring the schoolchildren of Latvian comprehensive schools and by mathematical analyses of the statistic data. By the use of theoretical method the USA conception for the school meals' quality system development as well as experience of system's implementation process was studied [2–4]. The reasons – results diagram for marketing strategy to improve the school meals quality in Latvia was developed by the use of graphical method.

Results and analyses

The quality begins and ends with customers' satisfaction. Schoolchildren are very specific consumers – we must study their food preferences but we must also teach them to manage healthy food choices. Schoolchildren are also the most unprotected consumers because of their limited knowledge and because of different public impacts such as advertisements of food with minimal nutrition value, unhealthy eating patterns in family and others. Today children frequently decide what to eat with little adult supervision. Schools are a critical part of the social environment that can shape the young person's eating behavior and therefore can play a large role in helping improve their diet and health in general.

Marketing investigations reveal that Latvian schoolchildren have minimal knowledge about a healthy life style and adequate nutrition, and therefore they have no sufficient motivation to make healthy food choices.

Questionnaires show that about one third (28%) of schoolchildren underestimate the importance of food in their everyday life – they don't consider the diet as appropriate and healthy everyday nutrition but only as nutrition for ill people. It means that the one third of schoolchildren don't plan what to eat at home and at school. The answers to another question – do the schoolchildren observe conditions of any special diet – reveal another interesting facts. 74% of respondents answer in the affirmative to this question and the most popular special diets among the schoolchildren are the diet for weight loss (38%) and the vegetarian diet (24%). It must be mentioned that there is not the logical connection between the special diets and the real consumption of different food-stuffs as show the answers to another questions of the questionnaire. Also there is no notable difference between the answers about the special diets and the age of schoolchildren – it means that

children from all age groups have incomplete knowledge about special diets and therefore they don't consume sufficient amounts of certain foodstuffs essential for their optimal growth and intellectual development.

The importance of school meals in the everyday diet of children is very high because only 55% of schoolchildren consume their breakfast at home. Nevertheless, only 51% of schoolchildren have lunch at school – 40% in the school's canteen and 11% in the school's cafeteria. 34% of schoolchildren don't choose the hot meal during lunch time – popular foods in the lunch time are muffins and pica. Many children prefer snacks and soft drinks during lunch time, for example 34% of children purchase Coca-cola, Fanta and other soft drinks. The availability of snacks and soft drinks constitutes an alternative food environment as well as causes reduced participation of schoolchildren in school meals. So, the food service company can sell pica, muffins, snacks and soft drinks to get the maximum profit and to ensure the satisfaction of consumer.

The food service management companies in schools have a serious problem because many of schoolchildren don't consume certain food-stuffs, for example, milk products – 4%, grain products – 20%, fish – 34%, vegetable oil – 72% of children. The consumption of vegetables also is very low – only 19% of schoolchildren consume cooked vegetables, only 23% – vegetable soups, and only 50% – vegetable salads. So, if the company look at school lunch from the point of view of schoolchildren preferences, in case of food mentioned-above there will be the dissatisfaction of consumer and there will be a great amount of food wasted by schoolchildren. It is significant to note that the knowledge about food and food consumption do not change particularly with the age of children.

The marketing strategy of school food service management company should be directed first of all to the quality of school meals not only to the maximum profit. The selling of low-nutritive foods may indicate that it is acceptable to compromise the health for financial reasons. It would be ideally if school meals in Latvian schools should serve as a learning laboratory for developing healthful eating habits and not be placed in a profit-making or competitive situation with other food options in school as it is recommended by American Dietetic Association.

The schoolchildren nutrition organization is a complex sphere and the marketing strategy must consider the close interaction of medicine, nutrition science, psychology, education and economics problems. If we overview the healthy school meals as a system we can develop general reasons – results diagram. The marketing strategy should comprise three general levels for successful theoretical and practical solution of the schoolchildren food problem in Latvian schools to develop the healthy school meals as a result (see fig.1):

- **The state level:**

theoretical directions – the state general dietary and food safety guidelines, nutrition scientific research and nutrition education, and the popularization of healthy eating,

practical directions the basic principles of schoolchildren nutrition organization, the schoolchildren nutrition programs, the training of teaching personnel, and the education of food service staff;

- **The organizational level:**

theoretical directions internal assessment, problem setting, nutrition quality policy and strategy, results orientation and nutrition quality planning,

practical directions – nutrition quality management, quality assurance, and quality improvement;

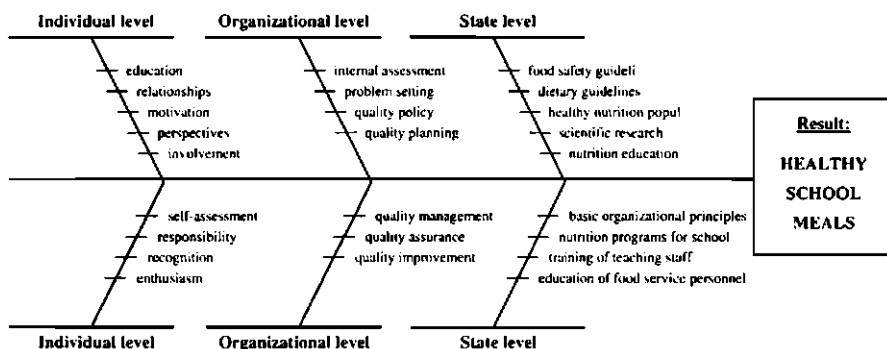
- **The individual level:**

theoretical directions – food service personnel education, relationships, motivation, perspective and involvement,

practical directions self-assessment, responsibility, recognition and enthusiasm of food service personnel.

Figure 1

The marketing strategy for the quality improvement of school meals

The organization of the schoolchildren nutrition belongs to the so-called regulative sphere and it must correspond to the certain state laws and regulations. To begin developing of the marketing strategy the food service management company of school should get acquainted with the state laws and regulations in connection with the school meals food safety and food nutritive value. The organizational overall nutrition quality policy and strategy should be based on the state dietary guidelines for children and should solve the problem how to balance varied and sometimes competing interests to the best effect. To realize the continuous school meals quality improvement the marketing strategy should provide for individual quality policy or for education and motivation of food

service personnel to implement successfully the state nutrition guidelines and organizational quality program in practice.

The development of quality improvement system of food service management company at school is a gradual and continuous process. To involve the conditions of all three general levels for the successful realization of healthy school meals conception the methodology of total quality management or the so-called TQM approach is actual. Healthy school meals we can overview as a result of TQM implementation that insures:

- The customers' (schoolchildren) satisfaction,
- Food service personnel's satisfaction,
- Satisfied and healthy society in general.

Conclusion

The appropriate solution of the schoolchildren's nutrition problem is a significant mean to support children's optimal health, growth and intellectual potential. Latvian schoolchildren have minimal knowledge about a healthy life style and adequate nutrition, and therefore they have no sufficient motivation to make healthy food choices. The marketing investigations described in this paper reveals that the marketing strategy of school food service management company first of all should be directed to the school meals quality improvement not only to the maximum profit. The guarantee of the service quality and the optimal operation of food service management company in school is connected with the development and continues improvement of quality management system to develop the healthful eating habits for schoolchildren.

To realize the continuous school meals quality improvement in Latvian schools the marketing strategy of food service management company should provide for successful theoretical and practical solution of the schoolchildren food problems. The marketing strategy of food service company at school should comprise three general levels to ensure the healthy school meals as a result:

- The state level,
- The organizational level,
- The individual level.

Healthy school meals we can overview as a result of TQM implementation which insures the schoolchildren and food service personnel satisfaction and satisfied and healthy society in general.

Literature

1. Naveh E., Erez M., Zonnenshain A. Developing a TQM Implementation Model // *Quality Progress*. 1998, p. 55-59.

2. Cline T., White G. Position of the American Dietetic Association: Local Support for Nutrition Integrity in Schools. *J. Am Diet Assoc.*, 2000, Vol. 100, p. 108-111.
3. *Research related to child nutrition programs* / Edited by Jeannie Sneed, Mary B. Gregoire, National Food Service Management Institute, The University of Mississippi, 1994, p. 26.
4. *Residential Child Care Institutions Food Service Manual* / Department of Education. State of Florida, 1996. 154 p.

Summary

Marketing investigations reveal that Latvian schoolchildren have minimal knowledge about a healthy life style and adequate nutrition, and therefore they have no sufficient motivation to make healthy food choices.

The schoolchildren nutrition organization is a complex sphere and the marketing strategy must consider the close interaction of medicine, nutrition science, psychology, education and economics problems. If we overview the healthy school meals as a system we can develop a general reasons results diagram. The marketing strategy should comprise three general levels for successful theoretical and practical solution of the schoolchildren food problem in Latvian schools to develop the healthy school meals as a result:

- the state's level,
- the organizational level,
- the individual level.

To involve the conditions of all three general levels for the successful realization of healthy school meals conception the methodology of total quality management or the so-called TQM approach [1] is actual.

Udo Mersite (Technical University of Tallinn)

COMPARISON OF TRADE AND BUSINESS EDUCATION IN DIFFERENT COUNTRIES

Lai salīdzinātu augstāko izglītību dažādās valstīs, tiek lietoti vairāki statistikas rādītāji, tādi kā studentu absolūtais skaits, studentu skaits uz 1000 iedzīvotājiem, attiecība starp universitātē uzņemto skaitu un skolu beigušajiem (vidējo izglītību ieguvušajiem) u.c. Šobrīd Eiropas universitātes izvirza paaugstinātas prasības pēc starptautiski konkurētspējīgas izglītības. Baltijas valstīs jau ir zināma pieredze studiju īstenošanā angļu valodā un šī prakse nākotnē arvien paplašināsies.

The set up of an educational system including the organisation of teaching is unlike in different countries. Also varies the standard learning time of the used curricula and the students' real learning time. Accruing from that it is important to find a suitable statistical indicator where the distortion were minimum or is totally absenting in the statistical comparison of higher education in different countries.

Comparing higher education in different countries first of all it is essential to evaluate the general situation and opportunities and after that separate fields of studies in particular.

Comparing higher education in different countries there are used various statistical indicators:

- The absolute number of students,
- The number of students per 1000 inhabitants,
- The total rate of students, % of the number of people of a certain age group,
- The part of the intake of the number of people of a certain age group,
- The part of the graduates of the number of people of a certain age group,
- The ratio of those taken into university and the schoolleavers (those who have acquired secondary education).

Sometimes some other statistical indicators are used. The above-mentioned indicators may have certain drawbacks. The comparison of the absolute number of students may not give an overview about the extent of the development of higher education as the number of population including the number of young people varies in different countries. In comparison of quantitative development of higher education it is better to use the above mentioned ratios.

The number of students per 1000 inhabitants (Table 1) gives an opportunity to eliminate the size of the state in the comparison of different countries but does not take into consideration the students' real learning time and the structure of the population by age groups. When the student's actual learning time is longer, then the value of the observed indicator is bigger, because the person is existing on the students' list for a longer time.

In the countries, where the population's age structure is in favour of the people in the learning age, there are more potential learners, but the number of students per 1000 people does not consider it.

The influence of the population's age structure on the result of the comparison of different states is minimum comparing with the previous indicator than in using the indicator "the total rate of students, % of the number of people of a certain age group" (Table 1). At the same time it does not take into consideration the influences arising from the difference of the students' real learning time.

Table 1

**The students in higher educational institutes (the third level)
in Estonia and the states of the European Union in 1996***

States	The total rate of students, % of the number of people of a certain age group	Students per 1000 inhabitants
Austria	51	30
Belgium	45	28
Germany	31	26
Denmark	43	31
Spain	40	41
Finland	71	44
France	55	36
Greece	38	28
Ireland	36	33
Italy	34	31
Luxembourg		24
Holand	32	32
Portugal	32	33
Sweden	49	35
The UK	51	31
Estonia	42	30

* Eesti statistika aastaraamat 1999. Tallinn: Statistikaamet, 1999. Lk 346-347.
(Estonian Statistical yearbook 1999)

The influence accruing from the different time of learning in comparison of higher education in different countries is excluded by the indicators of "the part of the intake of the number of people of a certain age group" and "the part of the graduates of the number of people of a certain age group". By the above-mentioned indicators the numerical value is influenced by the number of those falling out, that varies in different countries.

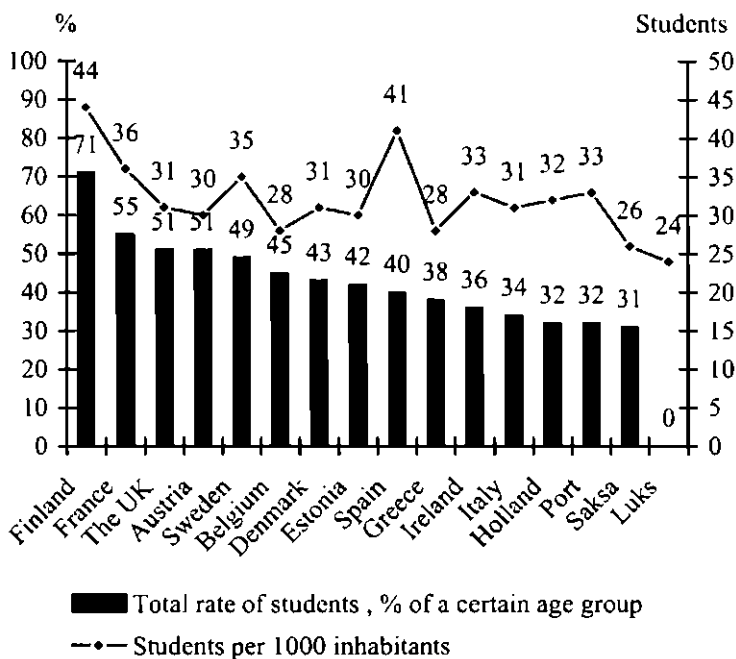
Sometimes the ratio of those taken into the university and the schoolleavers has been used in comparison of different states.

All the above mentioned indicators have their own specifics and therefore it is better to use several indicators at a time to get a more reliable picture.

On the basis of the data presented in the Table 1 and the Figure 2 one can conclude that by the opportunities to get higher education in Estonia is on the average level among the countries of the European Union.

Figure 1

**The students of higher educational institutes (the third level)
in Estonia and states of the EU in 1996**

Comparing different fields of studies of higher education in several countries it is also possible to use various indicators. So can be compared on the basis of the part of the intake, the number of students and the number of graduates by the fields of studies, that have been calculated accordingly from the general figures.

In the research the percentage of trade and business school graduates from the total figure of university graduates (Table 2 and Figure 2) has been taken as the basis for comparison of different countries. This indicator characterises the part of trade and business field from the total figure of the graduates and does not consider the length of studies. At the same time in using this indicator it is extremely important how the different curricula are classified. There are used various curricula at Tallinn Technical University, e.g.: real estate administration, organisation of catering and tourism, organisation of production and industrial technics, where part of economic subjects is relatively high, but the curricula do not belong into trade and business field. At the same time the students graduating

from the university in these fields will become the competitors to the graduates of trade and business fields.

Table 2

The percentages of the graduates of higher educational institutes in trade and business field from the total figure of the graduates in different states

State	Year	Part of the graduates in trade and business field in %
Ireland	1996	20.7
Denmark	1995	20.2
Latvia	1995	18.2
Estonia	1998	17.7
Spain	1995	16.9
Austria	1996	16.5
The UK	1995	16.5
Sweden	1996	15.7
Portugal	1995	15.6
Greece	1993	13.4
Lithuania	1997	11.4
Finland	1995	9.7
Germany	1995	7.7

* UNESCO Statistical Yearbook 1998.

Eesti statistika aastaraamat 1999. Tallinn: Statistikaamet, 1999. Lk 82.

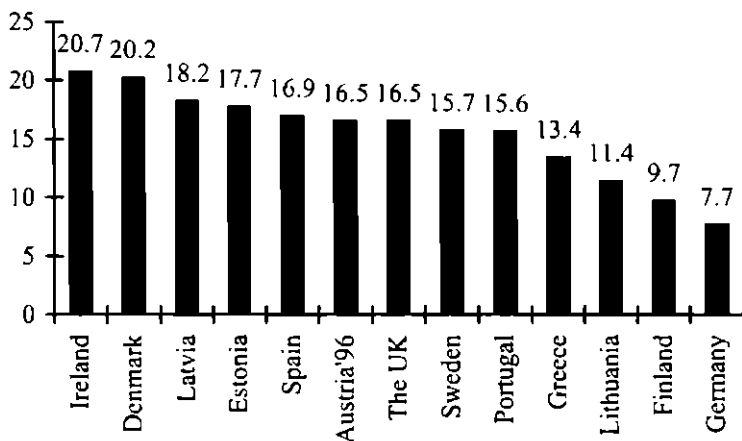
According to the data in the Table 2 and Figure 2 the part of trade and business graduates from the total figure of university graduates in Estonia outnumbers that of the established level of most of the countries in the European Union, except for Ireland, Denmark and Latvia.

The collation of the relevant data in Estonia, Latvia and Lithuania shows that the Baltic states have different identity, different languages and different trends in relation of the surrounding world but in global policy the Baltics is a common notion.

The Baltic States are in the forefront by its economic reforms. The banking laws are at least as good as those of the European Union in the opinion of the IMF experts. The agreement of stabilisation between Estonia and IMF foresees the inhibition of the increase to cope with the deficiency of the balance of payments, which is one of the biggest in the world. The problem for Latvia is a slow privatisation process. Lithuania is continually a closed society, with a lot of social problems.

Figure 2

The percentages of the graduates of higher educational institutes in trade and business field from the total figure of the graduates in different states

The major problem in all three states is the decrease of the number of the population.

The comparison of higher educational institutes in the Baltic States shows that although also in Lithuania after regaining of independence there have been re-established or founded new higher educational institutes/ colleges, the older great universities still play a major role. Estonia and Latvia, where a lot of private universities have been founded, on the other hand have aside some universities with long history a number of smaller colleges where also economic specialities are taught as these are considered to be the most profitable. The number of those paying for their studies in specialities of economics is in Estonia bigger than in Latvia or Lithuania.

In the Baltic States, first of all in state universities common curricula might be formed. When a student studies for a certain time at some Baltic State university the credits got there could be transferred into the so-called home university. In this case the duration of learning won't extend.

Several Baltic universities have introduced an order, on the basis of which a student is freed from a certain part of the tuition fee if the studies are successful. Extra payment could be imposed on for unsatisfactory results, e.g. retaking of the exams.

The comparison shows that as a rule the staff at state universities is highly educated but has insufficient practical knowledge. On the other hand the staff lecturing at private universities is closely related to the relevant field in practice.

Thus at state universities there is a larger opportunity to deal with a scientific research more thoroughly and find the most competent tutors of the field but however if you wish to apply knowledge into life and get in touch with real business life and acquire relevant work experience then the choice might be made in favour of a private university.

Nowadays European universities have realised the increase of the demand for internationally competitive education. Comprehensive processes of internationalising of economic education have been started, where both governments and educational institutions of private and state sectors participate embracing a wide scale of educational activities. International education, tuition and training consisting mainly of international economic curricula and the curricula which single parts (subjects) contain international elements have been considered. Such as international economics, business, management, financial management.

Internationalising does not mean only adaptation of the content of the curricula to the international demands or applying new curricula. It also involves adaptation of the administration and management of universities, the exchange of students, leading of summer courses together with foreign students, relevant work placement and experience at foreign firms, involving guest lecturers in a teaching process, acknowledgement of credits acquired at foreign educational institutes and applying the system of transferring them.

Internationalisation is of increasing importance for the Baltic universities in this decade as there is not a sufficient number of young people of local origin to realise the entrance plans and in such a situation those higher educational institutes who are able to attract young people from other countries will overcome the demographic decrease more easily. The coming of foreign students to study at the Baltic universities is closely related to the language and the quality of the studies. The Baltic States have already some experience of the organisation of studies in English and apparently this practice is still expanding in future.

Bibliography

1. *Educational Institutions of Economics in Estonia* compiler V.Rajangu. Tallinn, 1994. 187 p.
2. *Eesti statistika aastaraamat 1997* Tallinn: Statistikaamet, 1997. 319 lk.
3. *Eesti statistikaastaraamat 1998*. Tallinn: Statistikaamet, 1998.a. 324 lk.
4. *Eesti statistikaastaraamat 1999.a.* Tallinn: Statistikaamet, 1999. 383 lk.
5. *Halduspoliitika*. Kohaliku omavalitsuse ja riigiametnike pädevuskoolitusprogramm. Tallinn: Eesti Haldusjuhtimise Instituut, lk. 5-9.
6. *Haridus Eestis. Statistika teatmik*. Tallinn, 1990. lk92.
7. *ISCED 1997/UNESCO, 1997*. <http://www.unesco.org>
8. Kiehl, M., Werner, H. The Labour Market Situation of EU and of Third Country Nationals in the European Union // *IAB Labour Market research Topics*. No. 32. Nürnberg: Institut für Arbeitsmarkt- und Berufsforschung, 1998.
9. *OECD at a Glance- OECD Indicators*. Paris: OECD, 1998.

10. Pickle, Hal B., Abamson, Royce L. *Väikettevõtte majandamine. Loo ja arenda oma firmat*. Tallinn, 1991.
11. Rajangu, V., Nariste, M., Saar, H. *Koolitussüsteemi ja tööturu suundumustest Eestis ja Euroopa Liidu riikides*. Tallinn, 1999. 88 lk.
12. Rajangu, V. *Kõrgharidus Eestis*. Tallinn, 2005. 243 lk.
13. Rajangu, V. *TTÜ hariduspoliitilistest probleemidest*. Tallinn, 1998. 70 lk.
14. Sveiby, Karl-Erik. *Juhtimistarkus. 101 nõuannet teabeküllaste organisatsioonide juhtidele*. Tallinn: Olion, 1994.
15. *Unesco 1998: Statistical Yearbook. USA, 1998*.
16. *Vabariigi Valitsuse 1999.a. Tegevuskava Eesti integreerumiseks Euroopa Liitu*. <http://www.eib/ee/el/vv-tegevuskava-99/> 28.jaanuar 2000.

Summary

Comparing higher education in different countries there are used various statistical indicators – the absolute number of students, the number of students per 1000 inhabitants, the part of the graduates of the number of people of a certain age group, the ratio of those taken into university and the school leavers (those who have acquired secondary education) etc. Nowadays European universities have realised the increase of the demand for internationally competitive education. The Baltic States have already some experience of the organisation of studies in English and this practice is still expanding in future.

**Jānis Ēriks Niedrītis (Rīgas Starptautiskā ekonomikas un
biznesa administrācijas augstskola),
Vizma Niedrīte (Latvijas Universitāte)**

INOVATĪVĀS UZNĒMĒJDARBĪBAS ATTĪSTĪBAS STIMULĒŠANA

Within the process of development of Latvia a great attention has been paid to the small and medium businesses. Since they produce goods with small added value, such a policy insignificantly increases country's competitiveness. For Latvia it would be economically more important to concentrate resources for the development of innovative entrepreneurship. For this purpose the state has to provide more essential financial support to research and development (R & D) work in order to form on knowledge built society. It would be useful to apply tax exemptions for the enterprises that are representing internationally recognised high technology industries. It would be necessary to establish innovative

information centre. The preparation of National Program for Innovation Development is required.

Особое внимание в Латвии уделяется малым и средним предприятиям. Однако добавленная стоимость здесь производимой продукции невелика, и тем самым конкурентоспособность страны растет незначительно. Экономически целесообразнее стимулировать инновативное предпринимательство. Для этого необходимо концентрировать средства на исследования и развитие (D&R) с целью создать основанное на знаниях общество. Целесообразно также применять налоговые скидки для предприятий отраслей, характеризующиеся наукоемкой технологией. Необходимо создать центр инновационной информации (benchmarking) и разработать Национальную программу по созданию системы развития инноваций.

Uzņēmējdarbības attīstība Latvijā un tās tempi ir atkarīgi no valdības konceptuāliem lēmumiem un reālās politikas. Vērtējot Latvijas attīstību, tās konkurētspējas kāpināšanas mēģinājumus, redzams, ka valsts politikā galvenais akcents tiek likts uz mazajiem un vidējiem uzņēmumiem. Valstī ir izstrādāta Mazo un vidējo uzņēmumu (MVU) nacionālā programma. Tātad valsts politikā tiek uzsvērta mazo un vidējo uzņēmumu loma, kurus attīstot, būtiski augs iekšzemes kopprodukts, kā arī valsts un tajā esošo uzņēmumu konkurētspēja. Jāatzīst, ka šādas politikas rezultātā Latvija ir kļuvusi par darbinieku skaita ziņā nelielu uzņēmumu valsti, jo no visiem uzņēmumiem 99% ir mazie un vidējie uzņēmumi, kuros nodarbināti ap 62% no visiem darbiniekiem. Kā liecina statistika, tad mikrouzņēmumi (1-9 darbinieki) ir 76%, mazie (10-49 darbinieki) – 18%, vidējie (50-249 darbinieki) – 5%, lielie (250 un vairāk darbinieki) – 1%. Salīdzinājumam jāatzīmē, ka atbilstoši Eiropas Savienības (ES) kritērijiem mazā un vidējā uzņēmumā ir ne vairāk kā 250 darbinieki un gada apgrozījums nepārsniedz 40 miljonus EUR (24 miljoni latu) vai gada bilance nepārsniedz 27 miljonus EUR (16,2 miljonus latu). Latvijā uz 1000 iedzīvotājiem ir 10-12 MVU, bet ES – 50-60 MVU. Praktiski Latvija ir kļuvusi nevien par izteiktu mazskaitlisku uzņēmumu valsti, bet, un tas ir būtiskākais, arī par valsti, kurā dominē uzņēmumi ar starptautiskā skatījumā nenozīmīgu konkurences potenciālu. Mazo un vidējo uzņēmumu konkurētspēja ir ārkārtīgi zema, jo tajos ražotās produkcijas pievienotā vērtība ir niecīga. Latvijas uzņēmumi starptautiskajā tirgū galvenokārt konkurē ar zemu cenu. Latvijas gatavību konkurēt Rietumu tirgū patlaban nosaka eksportējamo produktu zemā vērtība, jo galvenokārt eksportē neapstrādātus kokmateriālus. Otra eksportā svarīgākā preču grupa ir tekstilizstrādājumi, kas praktiski tiek ražoti tikai pēc Rietumu kompāniju līgumiem. Jāatzīmē, ka arī tādā būtiski nozīmīgā ekonomiskās darbības veidā kā rūpnieciskā ražošana pievienotā vērtība aizvien samazinās. Principā pievienotās vērtības apjoms ir proporcionāls uzņēmuma lielumam. Tātad, lemjot par prioritātēm valsts politikā, vajadzētu pievērst uzmanību tām jomām, kurās varētu iegūt pēc iespējas lielāku pievienoto

vērtību. Tādēļ Latvijai kā nelielai valstij, ņemot vērā ierobežotos resursus, būtu jāveic līdzekļu koncentrācija uz inovatīvas uzņēmējdarbības stimulēšanu, kas celtu uzņēmumu un valsts konkurētspēju pasaules tirgū.

Starptautiskās konkurētspējas definīcijas ir vairākas, bet speciālisti uzskata, ka vispiemērotākā ir tā, kuru ir devusi Rūpnieciskās konkurētspējas komisija, kas darbojas pie ASV Prezidenta: tā ir valsts iespēju pakāpe brīva un taisnīga tirgus apstākļos ražot preces un sniegt pakalpojumus, kas atbilst pasaules tirgus prasībām, vienlaikus saglabājot vai paaugstinot savu pilsoņu reālos ienākumus.

Atbilstība pasaules tirgus prasībām nozīmē spējas projektēt, ražot un pārdot preces un pakalpojumus par tādām cenām, kas būtu konkurētspējīgas pasaules tirgos. Pamatfaktori te ir ražošanas izmaksas un jaunākā tehnoloģija, tās izmantošana. Pie tam, ja ražošanas izmaksas valsts iekšienē ir augstas vai pieaug, tad tādas tehnoloģijas izmantošana, kas paaugstina ražošanas faktoru produktivitāti, ir izšķirošais elements tam, lai saglabātu vai paaugstinātu konkurētspēju. Savukārt, ja ražošanas izmaksas valsts iekšienē ir zemas, tad modernas tehnoloģijas izmantošana, paaugstinot darba ražīgumu, vēl būtiskāk kāpina konkurētspēju.

Ja aplūko MVU darbības virzienus (sk. 1. tab.), tad šo uzņēmumu pamatprofilu patlaban Latvijā ir tirdzniecība un pakalpojumi. Visu iepriekš teikto ņemot vērā un no stratēģiskā viedokļa raugoties, pašreizējās pieejas pareizība Latvijas konkurētspējas kāpināšanai ir ļoti diskutabla, jo jāšaubās, vai uzņēmumi, kuri ražo preces un sniedz pakalpojumus ar mazu pievienoto vērtību, būs spējīgi iegādāties un izmantot tādas tehnoloģijas, kas dotu iespēju ražot produktus atbilstošus pasaules tirgus prasībām un pārdot tos pasaules tirgū.

I. tabula

Mazo un vidējo uzņēmumu darbības profilu struktūra Latvijā
(procentos) [4., 6.]

Ekonomiskās darbības veids	Rīga	Kurzeme	Latgale	Vidzeme	Zemgale
Tirdzniecība	35	62	55	42	50
Rūpniecība	2	8	3	12	12
Celtniecība	8	12	7	7	5
Pakalpojumi	55	18	35	39	33

Tātad, lemjot par nākotnes attīstības ceļiem, vajadzētu ņemt vērā, ka uzņēmumu un ekonomisko darbības veidu funkcionēšanas ekonomiskais rezultāts ir tajos radītā pievienotā vērtība, kas kopumā veido valsts iekšzemes kopproduktu. Principā pievienotās vērtības apjoms ir proporcionāls uzņēmuma lielumam. Izvēloties valsts politikas prioritātes, vajadzētu pievērst uzmanību tām jomām, kurās varētu iegūt pēc iespējas lielāku pievienoto vērtību.

Pasaules prakse pierāda, ka konkurencē, eksportspējas kāpināšanā galvenais ir intelektuālais produkts, kam visos gadījumos ir augsta pievienotā vērtība. Konkurētspēju pasaules tirgū mūsdienās nodrošina, pateicoties rūpnieciskās ražošanas tehnoloģiskai attīstībai, augstas kvalifikācijas darbspēkam, jaunākai informācijai un tās efektīvai izmantošanai. Tādā sakarā Latvijai kā valstij ar ierobežotiem dabas resursiem, bet vēl joprojām ar augstu intelektuālo resursu potenciālu šis resurss būtu mērķtiecīgi un lietpratīgi jāizmanto.

V. Medinskis un S. Iļdemenovs uzskata, ka inovatīvā uzņēmējdarbība ir jaunu zinātnietilpīgu produktu izveidošana un ražošana, saimniekošanas process, kura būtība vai pamatprincips ir nepārtraukta jaunu iespēju meklēšana, orientējoties uz inovācijām, *know-how* jeb zinātnību, ka tā ir māka saredzēt un izmantot savu uzdevumu risināšanai resursus no visdažādākajiem avotiem [4., 18.]. Principā piekrītot autoriem, minētā definīcija būtu papildināma ar mārketinga koncepcijas nostādņēm, proti, ka zinātnietilpīgajam produktam jābūt atbilstošam pasaules tirgus prasībām. Inovatīva uzņēmējdarbība Latvijai ir efektīvākais ceļš kā veicināt eksporta tempu pieaugumu, sekmēt investīciju piesaisti, jo inovāciju produkta, tādat produkta ar augstu pievienoto vērtību esamība daudz lielākā mērā piesaista investorus nekā zemu izmaksu iespējas. Zemu izmaksu esamība nav perspektīva, jo šāda ekonomiskā situācija var pastāvēt relatīvi īsu laika posmu. Iespējams, ka tā pat signalizē par zemu kvalitāti un tas vēl būtiskāk ietekmē potenciālo investoru lēmumus, veicot izvēli par to, kurā valstī viņa nauda varētu pelnīt vairāk.

Konkurētspējas paaugstināšanas reālākais ceļš Latvijai un tās uzņēmējiem ir uz zināšanām balstītas sabiedrības attīstība. Dziņai pēc zināšanām kā pēc priekšrocībām konkurencē aizvien lielākā mērā jāklūst par centrālo jautājumu valsts un uzņēmumu stratēģijā. Tas savukārt prasa no valsts izveidot uzņēmēju attiecīgu darbību veicinošu motivāciju – meklēt idejas, meklēt un ieviest jaunas tehnoloģijas. Tehnoloģijas ieviešanas galvenie veidi ir divi, proti, importējot no citām valstīm tehnoloģiskās iekārtas, mašīnas vai arī jaunu zināšanu un prasmju ieviešana. Iegādājoties jaunas tehnoloģijas, tās nemitīgi jāpilnveido, un tas nozīmē to, ka nepieciešamas aizvien jaunas zināšanas. Tādat galu galā galvenais ir zināšanu vadīšana, kurai jābalstās uz jaunāko zinātnes atziņu apkopojuma bāzes. Inovācijas var uzskatīt par makslu pārvērst zināšanas bagātībā.

Konkurence tirgus attiecību dalībniekiem principā uzspiež virkni obligātu darbību, tādu kā sistemātiski mainīt tehnoloģiju, ieviest jaunu tehnoloģiju, ražot jaunas preces un sniegt jaunus pakalpojumus, paaugstināt darba rezultativitāti, samazināt vai noturēt produktu cenas, jo uzņēmuma vadīšanā jāņem vērā tirgus un nemitīgās izmaiņas tajā. Principā uzņēmuma konkurētspēju nosaka spējas attīstīties un izmainīties ātrāk nekā vide ap to. Konkurences vidē izdzīvo un attīstās tie uzņēmumi, tās organizācijas, kas nopietni domā par pieaugošiem kvalitātes rādītājiem, zemākām izmaksām un īsāku pārdošanas laiku, par iespējām kļūt par līderi. Lai būtu līderis, ir nepieciešams apšaubīt un izaicināt visu, kas ir darīts līdz šim, jāmainās, meklējot jaunas tehnoloģijas, jaunus materiālus, jaunas prece, jaunus tirgus, jaunas noieta veicināšanas metodes. Pie tam konkurences teorija un

prakse apliecina, ka uzņēmumam nebūt nav jābūt labākajam par citiem absolūti visā un visos tirgos. Jācenšas kļūt par līderi vismaz vienā aspektā un vienā tirgū. Mazajam uzņēmumam šādas līdera lomas iegūšana var būt saistīta tikai ar ļoti nelielu tirgu. Iegūt priekšroku konkurencē mūsdienās vislabāk var, kā jau atzīmēts, ar inovāciju palīdzību, kas nodrošina pirmā gājiena priekšrocību.

Lai izmaiņu procesu vadītu mērķtiecīgi un uzņēmējdarbība būtu inovatīva, vērsta uz līdera pozīciju iekarošanu, ir nepieciešami orientieri, piemēram, par to, kas tad ir augstākais sasniegums nozarē. Tas nozīmē, ka vajadzīga laba informācijas un ekspertīžu sistēma, monitorings, kas fiksētu un analizētu tos sasniegumus nozarēs, kuriem būtu inovāciju raksturlielumi. Labāko paraugu jeb pieredzes standartu (benchmark) sistēmas darbojas daudzās rietumvalstīs. Minēto sistēmu aprakstot, tiek lietoti tādi raksturojumi kā nepārtraukts uzņēmuma produktu, pakalpojumu un biznesa pieredzes mērījumu process, salīdzinājumā ar jūsu nīknāko konkurentu vai nozares līderu sasniegto; nozares vislabākās pieredzes meklējumi, kas ved uz vislabākajiem sasniegumiem; instruments, kas tiek izmantots, lai meklētu faktoros, kas atļauj kompānijai darboties par klasi labākā līmenī jebkurā biznesa procesā. Ārvalstīs praktizē paraugu izmantošanas informācijas krājumu izdošanu, kuros ir praktiski padomi, situāciju pētījumi un norādījumi paraugu izmantošanai. Izdevumi ir veltīti paraugu izmantošanai sekojošās nozarēs un sektoros: mazumtirdzniecība, tekstilrūpniecība, veselības aprūpe, mazie un vidējie uzņēmumi, celtniecība, kuģu būve, viesnīcas, pienesaimniecība, automobiļu ražošana. Tādējādi ikviens uzņēmums, ikviena organizācija var šos paraugus izmantot, lai kāpinātu savas darbības efektivitāti, lai prognozētu tirgus un konkurences attīstību, lai sekmīgāk vadītu savu uzņēmējdarbību.

Pieredzes standartu (labāko paraugu) sistēmas izveidošana Latvijā būtiski mainītu uzņēmējdarbības un arī citu jomu organizāciju vadīšanas kvalitāti, noteikti veicinātu jaunu ideju rašanos, sekmētu inovāciju kā produkta pieprasījumu.

Tātad, lai izveidotu uz zināšanām balstītu sabiedrību un stimulētu konkurenci iekšējā tirgū, kas savukārt kāpinātu uzņēmumu un valsts konkurētspēju ārējā tirgū, Latvijā jāizveido valsts informācijas sistēma. Valsts lomai vajadzētu būt noteicošai informācijas plūsmas vadīšanā, sabiedrības informatizācijā, nodrošinot aktuālas informācijas pieejamību un izmantošanu, tā veicinot inovatīvo uzņēmējdarbību. Ar valsts tiešu finansējumu jāizveido inovatīvās informācijas centrs, kas apkopotu gan valstī esošos sasniegumus, gan arī popularizētu ārvalstu sasniegumus tehnikā, tehnoloģijās, uzņēmējdarbības organizācijā, mārketingā, sniegtu informāciju par jauniem produktiem tirgos. Šādu centru būtu lietderīgi saslēgt vienotā informatīvajā tīklā ar jau esošo Patentu tehnisko bibliotēku.

Jaunu ideju īstenošanai vajadzīgs valsts atbalsts, jo sākumposms inovāciju procesā ir ar augstu riska pakāpi. Pasaules praksē daļu no riska uzņemas valsts, un šim nolūkam tiek veidoti inovācijas veicinoši fondi (inovāciju fondi, riska kapitāla fondi, jaunu uzņēmumu dibināšanas fondi, garantijas fondi), kā arī atbalstošās struktūras (tehnoloģiskie centri, parki, biznesa inkubatori, uzņēmējdarbības atbalsta centri).

Ja valsts attīstībā tiek pieņemta konceptuālā nostādne par inovatīvo uzņēmējdarbību, tad konkurētspējas potenciāla veidošanai vispirms būtu nozīmīgi jāpalielina valsts finansējums pētniecībai un attīstībai, lai tas tuvākajos 2-3 gados sasniegtu vismaz zemāko ES dalībvalstu līmeni (sk. 2. tab.).

2. tabula

Valsts ieguldītie līdzekļi pētniecībai un attīstībai atsevišķās ES dalībvalstīs
[5., 81.]

Valsts	Valsts līdzekļi uz vienu iedzīvotāju, latos
Zviedrija	139
Francija	135,6
Vācija	124
Somija	114
Dānija	112
Nīderlande	93
Beļģija	75,6
Īrija	36
Spānija	33
Portugāle	24
Grieķija	15

Latvijā attiecīgais rādītājs ir salīdzinoši ļoti zems – 2,45 lati vai 6 reizes mazāks nekā Grieķijā. Ieguldījums izpētē un attīstībā (R&D) ir ar visnotaļ labu atdevi. Tā lielā septiņniekā (G 7) valstīs uz katrām 100 pētniecībā ieguldītajiem līdzekļiem IKP pieaugums ir 123 USD.

Valstis pasaulē bez izglītības un zinātnes finansēšanas izmanto arī citas inovāciju veicināšanas metodes. Tā Kanādā tehnoloģijas un produktu izstrādāšanai un apgūšanai valsts piešķir aizdevumus ar zemiem procentu maksājumiem vai arī bez tiem, dod garantijas komercbankām, valsts iegulda savu kapitālu uzņēmumos, piešķir mērķa subsīdijas pētījumiem, speciālistu sagatavošanai, valsts atļauj norakstīt izpētē un attīstībā veiktos kapitālieguldījumus vienā gadā, atļauj piemērot paātrināto amortizāciju. Viens no variantiem kā valstis parasti veicina inovācijas ir īpašu režīmu noteikšana nodokļu maksājumos. Lai stimulētu iegādāties un izmantot progresīvu iekārtu, ieviest jaunāko tehnoloģiju uzņēmumiem, Kanādā valsts piemēro nodokļu investīciju kredītus 7-10-20% apmērā no mērķa investīciju apjoma. Arī Latvijas likumdošanā ir iestrādāta norma par nodokļu atlaidēm uzņēmumiem, kas ražo augstas tehnoloģijas produktus un programmproduktus, paredzot, ka nodokļu atlaide ir 30% no aprēķinātā uzņēmumu ienākuma nodokļa, ja uzņēmuma neto apgrozījumā Ministru kabineta noteiktie atbalstāmie produkti taksācijas periodā sastāda vairāk nekā 75% un ja uzņēmums ir saņēmis ISO 9001

vai ISO 9002 sertifikātu. Šajā gadījumā veicināšana tiek saistīta ar produktu. Kā zināms tirgus pieprasījums ir mainīgs, un kopumā jauno produktu dzīves cikls aizvien samazinās. Tādēļ perspektīvāk būtu saistīt veicināšanas pasākumus ar ekonomiskās darbības veidiem (nozārēm). Atbilstoši Ekonomiskās sadarbības attīstības organizācijas (OECD) klasifikācijai augsti tehnoloģiskas nozares ir: farmācija, elektromašīnbūve, radio, televizoru un komunikāciju iekārtas ražošana, lidmašīnu būve, zinātnisko instrumentu ražošana, datoru un kantoru iekārtu ražošana. Tā, piemēram, Šveice ir viena no vadošajām valstīm inovāciju jomā pasaulē, pateicoties spēcīgi attīstītai farmācijai. Arī Latvijai ir pietiekami labas iestrādes daļā no minētajiem ekonomiskās darbības veidiem. Orientācija uz darbības jomu (nozari) sekmētu resursu koncentrāciju, bet koncentrācija ir sekmīgas saimniekošanas viens no pamatnosacījumiem. Nodokļu atlaizu sasaiste ar kvalitātes pārvaldības sistēmu sertifikāciju nesekmēs to uzņēmumu, kas veidojas tehnoloģiskajos centros, inovāciju parkos, ienākšanu tautsaimniecībā. Šiem uzņēmumiem diezin vai būs ISO sertifikāts un līdz ar to tie nevarēs saņemt nodokļu atlaides. Likumdevējiem vajadzētu ņemt vērā arī to faktu, ka jau 2000. gada beigās būs jauns ISO 9000 standarts, kas aizstās ISO 9001 un ISO 9002.

Inovatīvās uzņēmējdarbības attīstīšanai nepieciešami kvalificēti darbinieki un speciālisti, idejas (informācija), zinātniski tehnisko produktu pircēji, naudas resursi, mūsdienīgas iekārtas. Lai inovatīvās uzņēmējdarbības veicināšana būtu sekmīga, jāņem vērā mūsdienu prasības skatīt jautājumus kompleksi un ilgtermiņa periodā, ņemot vērā inovāciju sistēmā iesaistīto elementu savstarpējo pakārtotību. Inovāciju sistēma sasaista vienotā veselumā pircēju un lietotāju vajadzības, uzņēmumus, zinātni, augstāko izglītību, un tās funkcionēšana sekmē uz zināšanām balstītas sabiedrības izveidi. Tādēļ ir nepieciešams izstrādāt nacionālo inovāciju sistēmas izveides un attīstīšanas programmu. Kā parāda līdzšinējā Latvijas prakse programmas esamība pati par sevi plānoto ieceru īstenošanu negarantē. Šajā sakarā, runājot par inovācijām, vajadzētu līdz ar programmu izveidot Latvijas Inovāciju fondu un speciālo budžetu valsts budžeta ietvaros. Tā tiktu nodrošināta programmas finansēšana un arī kontrole no Sacīmas, Finanšu ministrijas un sabiedrības puses. Pie tam Inovāciju fonds varētu plašāk nekā tas tiek darīts līdz šim līdzekļu piesaistei izmantot starptautiskās sadarbības radītās iespējas, jo kopš 1999. gada 1. augusta Latvija ir dalībvalsts ES Pētījumu un tehnoloģiskās attīstības 5. ietvara programmā (5th Framework Programme). Piekta ietvara programma paredz veicināt uzņēmumu līdzdalību pētniecībā, jaunu produktu vai tehnoloģiju radīšanā, palīdzēt attīstīt tehnoloģisko nodrošinājumu visos Eiropas reģionos, atbalstīt starpnacionālo sadarbības tīklu izveidi, veicināt starptautiskos sakarus uzņēmumu, pētniecības centru un universitāšu starpā.

Inovatīvās uzņēmējdarbības pēc iespējas straujākas attīstības veicināšana sekmētu iedzīvotāju labklājības izaugsmi, tuvinātu Latviju Eiropas Savienības dzīves standartiem.

Literatūra

1. Куликов Г.В. *Японский менеджмент и теория международной конкурентоспособности*. Москва: Экономика, 2000, 247 с.
2. Медынский В.Г. Ильдеменов С.В. *Реинжиниринг инновационного предпринимательства*. Москва, 1999, 414 с.
3. Морозов Ю. П. *Инновационный менеджмент*. Москва, 2000, 446 с.
4. Rībele M. Lems par MVU kreditēšanu, *Dienas Bizness*, 1999.
5. Stabulnieks J. Izgudrosim rītdienu, *Kapitāls*, 1999, Nr.11.
6. Trott. P. Innovation Management & New Product Development, *Financial Times*, Pitman Publishing, 1998, 303 p.

Kopsavilkums

Uzņēmējdarbības attīstība Latvijā un tās tempi ir atkarīgi no valdības konceptuāliem lēmumiem un reālās politikas. Valsts politikā galvenais akcents patlaban tiek likts uz mazajiem un vidējiem uzņēmumiem. Principā pievienotās vērtības apjoms ir proporcionāls uzņēmuma lielumam. Tādēļ valsts politikā vajadzētu koncentrēt uzmanību tām jomām, kurās varētu iegūt pēc iespējas lielāku pievienoto vērtību. Lai celtu uzņēmumu un valsts konkurētspēju pasaules tirgū, Latvijai jāveic līdzekļu koncentrācija uz inovatīvas uzņēmējdarbības stimulēšanu. Pasaules prakse pierāda, ka konkurencē, eksportspējas kāpināšanā galvenais ir intelektuālais produkts, un inovācijas var uzskatīt par mākslu pārvērst zināšanas bagātībā. Tādēļ konkurētspējas paaugstināšanas reālākais ceļš Latvijai un tās uzņēmējiem ir uz zināšanām balstītas sabiedrības attīstība. Lai izmaiņu procesu vadītu mērķtiecīgi un uzņēmējdarbība būtu inovatīva, vērsta uz līdera pozīciju iekarošanu, nepieciešami orientieri par augstākajiem sasniegumiem nozarē. Tas nozīmē, ka vajadzīga laba informācijas un ekspertīžu sistēma, monitoringa, kas fiksētu un analizētu sasniegumus nozarēs, kuriem būtu inovāciju raksturlielumi. Valsts lomai vajadzētu būt noteicošai informācijas plūsmas vadīšanā, sabiedrības informatizācijā, nodrošinot aktuālas informācijas pieejamību un izmantošanu, tā veicinot inovatīvo uzņēmējdarbību. Valstis parasti inovāciju veicināšanai piemēro nodokļu atlaides. Tās vajadzētu saistīt ar klasteriem, ar relatīvi zinātnietilpīgākām Latvijas tautsaimniecības nozarēm. Inovāciju sistēma sasaista vienotā veselumā pircēju un lietotāju vajadzības, uzņēmumus, zinātni, augstāko izglītību, un tās funkcionēšana sekmē uz zināšanām balstītas sabiedrības izveidi. Lai šāds veselums darbotos kā sistēma, nepieciešams izstrādāt nacionālo inovāciju sistēmas izveides un attīstīšanas programmu.

Grigorijs Oļevskis (Latvijas Universitāte)

LATVIJAS EKONOMIKAS AUGŠANAS PRIORITĀTES

The paper "Latvian economy growth priorities" deals with Latvian economical development, which is connected with the economy orientation on export expanding. It means increasing the production of goods that country can export. Small and middle business increase in competitiveness proves the government's intention to stimulate producing of such goods, which Latvia is importing. This will make possible to realize an economical growth by replacing the role of import. In the article the conclusion was made that Latvian economy traditional industries can freely provide the economical growth by increasing competitiveness with imported products in the inner market.

В статье "Приоритеты роста латвийской экономики" рассматривается следующее: экономическое развитие Латвии связано с ориентацией её народного хозяйства на расширение экспорта, то-есть на увеличение объёмов производства тех товаров, которые страна экспортирует. Укрепление конкурентоспособности малого и среднего предпринимательства свидетельствует о стремлении правительства реализовать в экономической политике идею увеличения объёмов производства тех товаров, которые Латвия импортирует. Это позволяет осуществить экономический рост на основе замещения импорта. В статье сделан вывод о том, что традиционные для Латвии отрасли народного хозяйства вполне способны обеспечить экономический рост на основе конкуренции с импортной продукцией на внутреннем рынке.

Ekonomiskās augšupejas problēma ir viena no galvenajām tām Eiropas valstīm, kuras XX gadsimta beigās ir īstenojušas tirgus pārstrukturēšanu savā ekonomikā. Latvijas tirgus attiecību apstiprināšana notika 90. gadu sākumā tautsaimniecības nozaru sabrukuma rezultātā.

1992. gadā iekšzemes kopprodukta līmenis 1995. gada vidējās cenās sastādīja tikai 58,4% no 1990. gada līmeņa (skat. 1. tabulu).

Turpmākos gados manāmu izmaiņu IKP līmenī nav noticis. Pat neskatoties uz to, ka IKP Latvijā pēc 1996. gada pastāvīgi pieaug diezgan augstiem tempiem. Preču un pakalpojumu ražošanu Latvijas tautsaimniecībā nevar nosaukt par dinamisku. LR Finanšu ministrijas speciālisti arī atzīst šo faktu. Latvijas ekonomikās un sociālās attīstības prognozēs tiek atzīmēts, ka valsts tautsaimniecībai nepieciešama nopietna restrukturizācija un modernizācija rūpniecības nozarē. Tādēļ ir nepieciešams, kā atzīmē ministrijas speciālisti, investīcijas un laiks. Lai drīzumā strauji palielinātu rūpniecisko ražošanu, ir jābūt mērķtiecīgam valsts atbalstam, kas saistāms ar eksporta veicināšanu, uzņēmuma konkurētspējas

paaugstināšanu un mazo un vidējo uzņēmumu attīstības pasākumu kopumu [2; 19. lpp.].

1. tabula

Iekšzemes kopprodukta indeksi
(1995. gada vidējās cenās) [1; 27 lpp.] [2; 8. lpp.]

Gads	Procentos pret	
	1990. gadu	iepriekšējo gadu
1990	100,0	102,9
1991	89,6	89,6
1992	58,4	65,1
1993	49,7	85,1
1994	50,0	100,6
1995	49,6	99,2
1996	51,3	103,3
1997	55,7	108,6
1998	57,6	103,9
1999		100,1
2000 (prognose)	-	104,5

2. tabula

Latvijas eksporta struktūra pa galvenajām preču grupām
(FOB cenas) [2; 27. lpp]

	1998. gads		1999. gads	
	milj. latu	struktūra %	milj. latu	struktūra %
Kopā	1068,9	100,0	1008,3	100,0
tajā skaitā:				
koksne un tās izstrādājumi	389,7	36,5	402,5	39,9
transporta līdzekļi, metālapstrādes un mašīnbūves produkcija	194,9	18,2	179,4	17,8
vieglās rūpniecības preces	187,1	17,5	165,5	16,4
lauksaimniecības un pārtikas produkti	115,4	10,8	64,5	6,4
ķīmiskās rūpniecības produkcija	76,3	7,1	71,9	7,1
pārējās preces	105,5	9,9	124,5	12,4

LR Ekonomikas ministrijas speciālistu deklarējamā nepieciešamība atbalstīt Latvijas uzņēmēju jākonkretizē.

Eksporta veicināšanas pasākumi ir orientēti uz to preču ražošanas apjomu paaugstināšanu, kurus valsts eksportē, vai arī uz paplašinātā eksporta (*export biased*) ekonomisko izaugsmi. Uzsvars tiek likts uz mazā un vidējā uzņēmējdarbības konkurētspējas atbalstu un tas liecina, par paātrinātu tiekšanos realizēt valdības ekonomiskās politikas ideju par importa aizvietošanas (*import biased*) ekonomisko izaugsmi, t.i., to preču ražošanas apjomu paaugstināšanu, kuras tiek importētas.

Veiksmīgi risināt nopietnus uzdevumus, kas skar jebkuru ekonomisko sistēmu – paplašināt eksportu un aizvietot importu – šis uzdevums ir diezgan sarežģīts. Latvijas tirgus līdzsvara statistika uzskatāmi rāda to, ka šī uzdevuma veiksmīgajam risinājumam Latvijas iestāžu un uzņēmējdarbības vienībām vēl ir jāveic nopietns darbs.

Vairāk nekā 400 milj. Ls vai 39,9% no Latvijas eksporta ienākumiem 1999. gadā sastādīja kokmateriāla eksports. Attīstības perspektīvas konkrētai tautsaimniecības nozarei no ekonomiskās izaugsmes viedokļa ir ne pārāk iepriecinošas. Tas ir saistīts ar to, ka mežs ir galvenais, kas nodrošina kokapstrādi un ražošanu no koksnes, un to ir nepieciešams atjaunot. Tas process prasa ne tikai lielus kapitālieguldījumus, bet arī to, kas ir daudz svarīgāks, – laiku, kas mērojams desmitgados. Tas nozīmē to, ka eksporta ienākumi uzņēmējiem – ražotājiem ir jāattiecinā ne tikai uz modernizāciju un ražošanas paplašināšanu, bet arī jāveic meža atjaunošanas darbi.

Kokapstrādes rūpniecības pievilcīgums ir izskaidrojamas arī ar to, ka tiek izmantots diezgan zemi kvalificēts darbspēks, kas dominē Latvijas tautsaimniecībā. Latvijas ekonomikas eksporta paplašināšanas potenciāls uz modernas zinātnieciņģas produkcijas ražošanas rēķina tomēr prasīs, pirmkārt, zināmus ieguldījumus, lai sagatavotu augsti kvalificētu darbspēku. Otrkārt, ir jāpalielina (darījumu) transakcijas izmaksas. Lai atrisinātu šos jautājumus, bez valsts aktīvas līdzdalības ir neiespējami. Vēl jo vairāk tas, ka Latvijas tirgū vietējie uzņēmēji, modernu produkciju ražotāji, bieži vien nevar konkurēt ar produkciju importētājam.

Neticšā veidā tēze par zemu Latvijas uzņēmēju konkurētspēju ir izskaidrojama ar informāciju par struktūru un Latvijas preču importa apjomiem (skat. 3. tab.).

Latvija importē diezgan iespaidīgos apjomos metālapstrādes un mašīnbūves produkciju (28,9% no visa importa apjoma 1999. gadā). Protams, lielākā daļa Latvijā importējamā tehnika ir modernas mašīnas un tehnoloģijas. Kaut gan ir pamats domāt, ka ne maza daļa importējamās patērētāju mašīnas un mehānismi Latvijā varētu tikt ražotas vietējos uzņēmumos. Praktiski iekšējā tirgus konkurences trūkums padara to pievilcīgāku ārzemju tehnikas ražotājiem un starpniekiem Latvijā.

Teiktais vēl lielākā mērā tiek attiecināts uz lauksaimniecības un pārtikas produktu importu (12,9%), kā arī uz vieglās rūpniecības precēm (8,9%). Tradicionāli Latvijas tautsaimniecības nozaru ekonomisko izaugsmi pilnībā var nodrošināt ieviešot konkurenci ar importa produkciju iekšējā tirgū. Uzņēmēji, kuri ir spējīgi izturēt konkurenci iekšējā tirgū, var rēķināties ar savas produkcijas

virzīšanos ārējā tirgū. Zem savas preču zīmes vai kādas firmas–satelīta, vai kaut kādas transnacionālās kompānijas – tas ir Latvijas uzņēmumu saimniekošanas stratēģijas jautājums.

3. tabula

Latvijas importa struktūra pa galvenajām preču grupām
(SIF cenās) [2; 30.lpp]

	1998. gads		1999. gads	
	milj. latu	struktūra %	milj. latu	struktūra %
Kopā	1881,3	100,0	1723,9	100,0
tajā skaitā:				
metālapstrādes un mašīnbūves produkcija	544,2	28,9	498,8	28,9
ķīmiskās rūpniecības produkcija	290,0	15,4	283,4	16,4
lauksaimniecības un pārtikas produkti	249,9	13,3	222,9	12,9
transporta līdzekļi	196,3	10,5	142,9	8,3
minerālie produkti	197,9	10,5	195,8	11,4
vieglās rūpniecības preces	169,7	9,0	153,2	8,9
koksne, koksnes papīrmasa, papīrs un kartons	94,1	5,0	92,1	5,3
pārējās preces	139,2	7,4	134,0	7,9

Literatūra

1. *Latvijas statistikas 1999. gada gadagrāmata*. Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde. Rīga, 1999.
2. *Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību*. Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija. Rīga, 2000. gada jūnijs.

Kopsavilkums

Latvijas tautsaimniecības attīstības perspektīvas ir analizētas no ārējās tirdzniecības paplašināšanās pozīcijām. Rakstā ir pamatota ideja par importa aizvietošanu Latvijas iekšējā tirgū. Uzņēmēji, kuri ir spējīgi izturēt konkurenci iekšējā tirgū, var rēķināties ar savas produkcijas virzīšanos ārējā tirgū.

Iveta Pavlina (Latvijas Universitāte)

KVALITATĪVAIS ASPEKTS PAAUDŽU NOMAIŅĀ: BĒRNU VISPUSĪGAS ATTĪSTĪBAS IESPĒJAS MŪSDIENU LATVIJĀ

Since the beginning of 1990-ties a population of Latvia has been decreased. A replacement of generations is realized only 55% (1999). It is insufficient not only quantitative, but qualitative, too. One of the main influencing factors is material welfare. For most of families their income is low.

Possibilities for physical development and health care are insufficient, regardless of facilitations. Current conditions aren't enough for nutriment of full value and undergoing a treatment in due time. Prevention of morbidity rate depends on lifestyle, habits, health care system.

Options for children's socialization aren't complete; there isn't diversity; an experience is limited, not always positive (one-parent family, the only child in a family, less inter-generation contacts). Family is the first stage for children's socializing.

Children's schooling and developing of their mental and creative abilities take a great deal of parent's interest (although there is a new phenomena – children not attending school, and it isn't always connected with a lack of means). Not providing an appropriate education for children means to reproduce poverty in the next generations. Availability of options for creative development has been increased, but it is still oppressed by insufficient finances.

Material providing (or lack of it) for families with children is one of the main factors influencing availability of options for children development. Unfortunately, they have lower material welfare than other families. Data collected show that only 1/4 of children in families are provided enough for qualitative development.

Eventual consequences will have a great influence on global process of development. Until families with children won't be able to have adequate resources for children development, a qualitative population composition in total will be unsatisfactory.

Bērni – nozīmīga vērtība individam, svarīgs nosacījums paaudžu nomainībai un valsts ilgstošai pastāvēšanai. Gadsimtu mijā Latvijā paaudžu nomainīšana tiek īstenota tikai par 55% (1999. gads) [2; 88.].

Pēc Ministru Kabinētā konceptuāli izskatītā projekta demogrāfiskās situācijas uzlabošanai (1998. gadā) ģimeņu atbalsta sistēmas mērķis ir kvalitatīvas un kvantitatīvas tautas ataudzes nodrošināšana [8; 111.]. Kvantitatīvā aspektā paaudžu nomainīšana mūsdienās Latvijā ir nepietiekama. Abi aspekti – kā kvantitatīvais, tā kvalitatīvais ir nozīmīgi, tomēr pie skaitliski nepietiekama dzimušo skaita kvalitāte ir jo svarīgāka. Mūsdienās apstākļos kvalitatīva paaudžu nomainīšana – tā ir vesela un izglītota jaunā paaudze, kurai tiek nodrošinātas vispusīgas attīstības iespējas.

Jaunajai paaudzei (šodienas bērniem) būs jānodrošina tālāka sabiedrības ilgtspējīga attīstība, iedzīvotāju labklājības celšanās.

Sabiedrība, kurai rūp tautas un valsts nākotne, pievērš uzmanību mazu bērnu audzināšanai un attīstībai. Viegglāk ir ieguldīt audzināšanas procesā, nekā izlietot daudz vairāk pūļu un laika pārāudzīnot.

Kvalitatīvais aspekts sevī ietver veselību, vispusīgu fizisko un intelektuālo attīstību, socializāciju, labvēlīgu ekonomisko, sociālo un psiholoģisko vidi pilnvērtīgai attīstībai.

Bērnu fiziskās attīstības, veselības nodrošināšanas un uzturēšanas iespējas.

Veselība ir vispārārtīta vērtība, priekšnosacījums vispārējai labklājībai. Veselības uzturēšanas iespējas ietekmē veselības aprūpes sistēma, tajā pārejas periodā ir notikušas krasas izmaiņas – veselības aprūpe kļuvusi par maksas pakalpojumu, kas prasa lielāku vai mazāku finansiālu līdzdalību no pacienta puses. Bērniem ir paredzēti zināmi atvieglojumi: bezmaksas medicīniskā palīdzība bērniem līdz gada vecumam; bērniem invalīdiem līdz 16 gadu vecumam; bezmaksas profilaktiskās veselības apskates bērnu dārzos un skolās, profilaktiskā potēšana valsts noteiktās programmas ietvaros un citi.

Neskatoties uz atvieglojumiem, faktiski 90. gados bērnu vispārējās veselības stāvoklis ir pasliktinājies, pieaugusi saslimstība ar elpošanas ceļu slimībām, palielinājusies infekcijas slimību izplatība, arī slimību ielaistības pakāpe [1; 24.].

1999. gadā no visiem jaundzimušajiem praktiski veseli (1. veselības grupa) bija 45%, ar dažām funkcionālām novirzēm un hronisku saslimšanu attīstības risku (2. veselības grupa) 51% [1; 19.].

Pēc bērnu profilaktisko apskašu rezultātiem, salīdzinājumā ar 90. gadu sākumu, pieaudzis bērnu skaits, kuriem ir pavājināta redze, kā arī ir stājas, valodas traucējumi. Ja 1990. gadā no katriem 1000 profilaktiski apskatītajiem bērniem, iestājoties 1. klasē, pavājināta redze bija 80 bērniem, tad 1999. gadā jau 97, valodas traucējumi attiecīgi 52 un 78, stājas traucējumi 79 bērniem 1990. gadā un 131 pirmklasniekam 1999. gadā [4].

Faktori, kas ietekmē bērna veselību, ir ļoti daudzveidīgi. Viens no tiem – kvalitatīvs un veselīgs uzturs. Zīdaiņiem tas ir mātes piens jeb dabiskā barošana, tā tiek stiprināta bērna imunitāte. Pēc Medicīnas statistikas datiem pēdējos gados pakāpeniski pieaug dabiski baroto zīdaiņu kopējais īpatsvars, kā arī vairāk bērnu saņem mātes pienu ilgāk. 1995. gadā līdz 6 mēnešu vecumam ar krūti tika baroti 18,5% zīdaiņu, 1999. gadā – 27,5%, līdz 3 mēnešu vecumam attiecīgi 30,0% un 34,0% [4].

Bērna uzturam jābūt pilnvērtīgam arī tālākajos gados. 1998. gadā LZA Ekonomikas institūta veiktās pirmklasnieku vecāku aptaujas dati parādīja, ka gaļa, piens un citi olbaltumvielas saturoši produkti uzturā tikpat kā nav pieejami 6% aptaujāto pilsētnieku un 5% laukos dzīvojošo, reizēm šos produktus lieto 33% pilsētnieku un 26% laucinieku. Pietiekamā daudzumā olbaltumvielas saturošu uzturu spēja nodrošināt 56% pilsētās dzīvojošu ģimeņu un 68% laukos. Auglus un

dārzenus bērna uzturā nepieciešamā daudzumā varēja sagādāt 67% pilsētnieku un 73% laucinieku [7; 73].

Mūsdienu Latvijas ģimenēm ir grūti, izmantojot esošās iespējas, gādāt par pilnvērtīgu bērna uzturu, tikt galā ar slimībām. Atbilstošas pārtikas pieejamības ierobežojumi, laikus nesākta ārstēšanās negatīvi ietekmē bērnu attīstību, kaut arī sekas izpaužoties galvenokārt nākotnē.

Bērna socializācija.

Pirmais posms bērna sociālajā attīstībā ir ģimene. Ģimenē bērni pavada lielāko daļu laika, apgūstot savstarpējās saskarsmes pieredzi attiecībās ar citiem ģimenes locekļiem un vērojot vecāku sociālo lomu īstenojumu. Kontaktējoties ar vecākiem, brāļiem, māsām, vecvecākiem un citiem indivīdiem, bērns gatavojas sociālajai dzīvei. Diemžēl, visas minētās attiecības apgūt lielākajai daļai bērnu nav iespējams. Daudzās ģimenēs māte bērnu audzina viena. Pēc 1998. gada mājsaimniecību budžeta pētījuma datiem, apmēram 20% no visām ģimenēm ar bērniem bija nepilnās ģimenes, lielais vairums – māte ar bērniem [5].

Mūsdienās izplatīta tendence jaunajām ģimenēm dzīvot atsevišķi no vecākiem, tādēļ retāka kļūst mazbērnu un vecvecāku savstarpēja saskarsme, mazinās bērnu pieredze vairākpaauzdu sociālajos kontaktos. Bez tam, pieaugot pensijas vecumam, daļa vecvecāku turpina strādāt, tādējādi mazāk laika var veltīt mazbērniem.

Ja ģimenē bērns ir viens, zūd brāļu un māsu attiecību pieredze. Statistika liecina, ka 90. gados vairāk nekā puse jaundzimušo ir pirmie bērni ģimenē un bieži arī paliek vienīgie.

Augot mājās, bērnam trūkst kontaktu ar vienaudžiem, rotaļu biedriem. Pēdējos gados Latvijā pieaug pieprasījums pēc skoliņām arī pavisam maziem bērniem (vecumā līdz 3 g.). Tajās mazie bērni veido savstarpējās attiecības kopīgās rotajās, mācās darboties kopā, attīsta valodu. Pagaidām šādu skolu nav daudz pat Rīgā. Rīgā trūkst arī bērnu rotaļlaukumu, kur varētu veidoties sociālie kontakti ar citiem bērniem.

Bērudārzus 1998. gadā apmeklēja 46% bērnu vecumā no 1 līdz 6 gadiem, laukos 24%, pilsētās 60% [3; 127.].

Faktiski Latvijā mazu bērnu socializācija noris lielākoties ģimenē. Arī sabiedrība vēl nav gatava piemēroties mazu bērnu vajadzībām. Iekļūšana sabiedriskajā transportā, ēkā ar bērnu ratiņiem lielākoties ir sarežģīts process. Lielākajā daļā tirdzniecības vietu un sabiedrisko ēstuvju apmeklētāji ar maziem bērniem nav vēlami.

Mūsdienu Latvijā bērnu socializācijas iespējas nav pilnīgas, trūkst dažādības, ne vienmēr pieredze ir pozitīva.

Bērnu izglītšanas un radošo spēju attīstības iespējas.

Bērna pirmais skolotājs ir ģimene. Ģimenē bērns apgūst ne tikai savstarpējo saskarsmi, tajā tiek likti pamati turpmākai apmācībai. Audzināšana dzīves pirmajos gados atvieglo vai apgrūtina bērna turpmāko izglītšanu. Pašreiz likumdošana paredz, ka māte var izmantot atvaļinājumu bērna kopšanai un audzināt bērnu mājās

līdz 3 gadu vecumam. Ne visas mātes to vēlas, ne visas var atļauties neestrādāt (jo nevar iztikt tikai ar vīra nopelnīto), kā arī visiem nav vienādas spējas bērnu audzināšanā. Pirmsskolas vecuma bērnu uzraudzībā un sagatavošanā skolai liela nozīme ir bērnu dārzciem. Diemžēl, 90. gados Latvijā bērnu pirmsskolas iestāžu tīkls ir sašaurinājies.

Pamatizglītība Latvijā ir bezmaksas. Likumdošana nosaka obligātu 9 klašu izglītību vai skološanos līdz 15 gadu vecumam. Ģimenei jānodrošina mācību procesam nepieciešamie palīg līdzekļi – burtnīcas, grāmatas, rakstāmpiederumi u.c. Izglītības iegūšanas iespējas ir atkarīgas no naudas daudzuma, ko ģimenes var atļauties tērēt. Pēc Mājsaimniecību budžetu datiem 1. kvintilē izglītībai tiek iztērēta deviņas reizes mazāka summa nekā 5. kvintilē (relatīvi turīgākīe).

Mūsdienā Latvijā ir parādījusies jauna, aktuāla problēma bērni, kas neapmeklē skolu. Pagaidām vēl nav noskaidrots precīzs šādu bērnu skaits. Ne vienmēr iemesls skolas neapmeklēšanai ir līdzekļu trūkums. Vairums pašvaldību sniedz palīdzību bērnu izglītošanā. Daļai vecāku trūkst izpratnes par tās nepieciešamību, vai ir vienaldzīga bērnu skološana.

Nenodrošināt bērnam izglītību nozīmē nabadzības reproducēšanu nākamajās paaudzēs. Izglītība un veselība ir svarīgākie faktori, kas nosaka labklājību.

Ģimenēm ne vien jānodrošina bērniem izglītības iegūšana, bet jāveicina arī bērna spēju un dotību atklāšana un izkopšana. Katram bērnam ir kādas dotības, tikai tās ir ļoti atšķirīgas. Radošo spēju izkopšana atkarīga no vecāku izpratnes par tās nepieciešamību, izvēles iespējām, jo par nodarbībām ir jāmaksā, kā arī no ģimenes dzīvesvietas.

Latvijā ir pietiekami attīstīts mūzikas, mākslas un sporta skolu tīkls (katrā rajonā vidēji 1-2 mākslas skolas un 3-4 mūzikas skolas). Lielākas izvēles iespējas diemžēl ir pilsētniekiem, īpaši Rīgā.

1999. gadā vismaz 27 tūkstoši bērnu darbojās mākslinieciskās pašdarbības kolektīvos un pulciņos kultūras un tautas namos [1; 16.]. Pieejamas arī spēju izkopšanas nodarbības dažādos bērnu un jauniešu centros, klubos un atsevišķās grupās.

Ģimeņu ar bērniem materiālais nodrošinājums.

Ģimeņu ar bērniem materiālā nodrošinātība (vai tās trūkums) ir viens no galvenajiem faktoriem, kas ietekmē bērnu audzināšanas un izglītošanas iespējas.

Sociālekonomisko pārmaiņu rezultātā ir pasliktinājies vairuma iedzīvotāju (īpaši ģimeņu ar bērniem) materiālās labklājības līmenis. Kaut arī valsts kopējā ekonomiskā situācija stabilizējas, lielākajai sabiedrības daļai dzīves apstākļi mainās minimāli.

Pēc Mājsaimniecību budžetu pētījumu datiem 1999. gadā ģimenēs ar bērniem ienākumi uz vienu mājsaimniecības locekli bija 1,2 līdz 3,1 reizes mazāki nekā mājsaimniecībās bez bērniem. Relatīvi labākā situācijā ir ģimenes ar 1 bērnu. Bet, ja ģimenē ir trīs vai vairāk bērni, ienākumi uz katru ģimenes locekli ir vidēji par 36 Ls mazāki nekā ģimenēs bez bērniem jeb par 22 Ls zemāki nekā viena bērna ģimenēs [1; 228.].

1999. gadā trūcīgāko mājsaimniecību (1. un 2. kvintile), kuras aptver 47,6% iedzīvotāju, rīcībā bija 25,8% ienākumu, bet tās audzināja 63,3% bērņus. Relatīvi turīgāko mājsaimniecību (4. un 5. kvintile) jeb 35,8% iedzīvotāju rīcībā 1999. gadā bija 58,7% naudas, bet apgādībā 26,7% bērņu [6].

Skaitļi rāda, ka tikai apmēram ceturtdaļa ģimeņu spēj saviem bērņiem nodrošināt normālus dzīves apstākļus un izglītošanu. Pie tam, jo lielāks bērņu skaits, jo vairāk pieaug iespēja ģimenei nonākt trūcīgo skaitā. Un tas, protams, bērņa attīstību ietekmē negatīvi.

Svarīgi, kā rīcībā esošie līdzekļi tiek izlietoti. 1999. gadā ģimenes ar bērņiem ikdienas vajadzību nodrošināšanai izlietoja 64-67% līdzekļu. Trūcīgās ģimenēs nepietiek līdzekļu fizisko eksistenci nodrošinošo vajadzību segšanai, tādēļ tiek taupīts uz pārtikas iegādes, veselības, bērņu izglītošanas rēķina. Trūcīgo ģimeņu bērņiem ir ierobežotas socializācijas iespējas kontaktēšanās grūtības ar turīgākajiem vienaudžiem, trūkst naudas ārpuskolas nodarbību apmeklēšanai, lai viesotos pie draugiem.

Diemžēl tieši ģimeņu ar bērņiem lielākā daļa uzskatāma par trūcīgām un nabadzīgām. 1999. gadā mazāk nekā 38,55 Ls (50% no ekvivalentiem izdevumiem) uz vienu personu mēnesī bija 73% mājsaimniecību ar 3 bērņiem, 42% – ar 2 bērņiem, 36% ar vienu bērņu un 22% mājsaimniecību bez bērņiem, vidēji Latvijā 32% [6].

Varbūtējās sekas.

apstākļi nosaka sabiedrības attīstības iespējas nākotnē. Diemžēl pie nabadzības pierod. Ja nav iespējams nodrošināt pilnvērtīgu uzturu, par normu sāk pieņemt organisma prasībām neatbilstošu. Ja veselības uzturēšana ir pašārstēšanās, pieaug slimību ielaistības pakāpe. Nenodrošinot bērņa attīstībai atbilstošu uzturu un kvalitatīvu medicīnisko aprūpi, nākotnē veselības aprūpes sistēmai būs nepieciešami lielāki līdzekļi un ilgāks ārstēšanās laiks.

Vispusīgas socializācijas pieredzes trūkums vai negatīvas pieredzes sekas var būt neprasme rast kontaktus, atsvešinātība, radniecisko saišu trūkums, kas var izraisīt vientulību, depresiju, ar visām no tā izrietošajām sekām.

Izglītotam bērņam ir nesalīdzināmi lielākas iespējas nodrošināt savu nākotni un sekmīgi ickļauties sabiedrībā.

Bērņi, kuriem vecāki nav varējuši samaksāt radošo spēju un talantu attīstības nodarbības, par normālu uzskatīs pieticību kultūrizglītībā.

Kamēr ģimenes ar bērņiem nespēj samērot savas materiālās iespējas ar pilnvērtīgai audzināšanai nepieciešamajām izmaksām, nākamo paaudžu kvalitatīvais sastāvs būs nepietiekams. Tas ietekmēs vispārējos attīstības procesus.

Literatūra

1. *Bērņi Latvijā*. Statistikas biļetens. Rīga: LR CSP, 2000. 46 lpp.
2. *Latvijas demogrāfijas gadagrāmata, 2000*. Rīga: LR CSP, 2000. 207 lpp.
3. *Latvijas statistikas gadagrāmata, 1999*. Rīga: LR CSP, 1999. 340 lpp.

4. *LR Medicīnas statistikas gadagrāmata 1999*. Rīga: , 1999. 140 lpp.
5. *Mājsaimniecības budžeta statistikas biļetens*. Rīga: LR CSP, 1999. 184 lpp.
6. *Nabadzību raksturojoši rādītāji Latvijā 1996.-1999. g.* Latvijas statistika. 2000. 16 lpp.
7. Eglīte P., Pavlina I., Markausa I.M. u.c. *Ģimenes situācija Latvijā*. Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem / Nr.3. Rīga: LZA Ekonomikas institūts, 1999. 98 lpp.
8. *Sociālais ziņojums 1999*. Rīga: LR Labklājības ministrija, 1999. 124 lpp.

Kopsavilkums

Kopš deviņdesmito gadu sākuma Latvijā iedzīvotāju skaits pakāpeniski samazinās. Paaudžu nomaina tiek plānota tikai par 55% (1999.g.). Kompensējot skaitlisko nepietiekamību, jo svarīgs ir kvalitatīvais aspekts. Kvalitatīvais aspekts sevī ietver veselību, vispusīgu fizisko un intelektuālo attīstību, socializāciju, labvēlīgu ekonomisko, sociālo un psiholoģisko vidi pilnvērtīgai attīstībai.

Šodienas apstākļi nosaka sabiedrības iespējas nākotnē. Bērnu vispusīgas attīstības īstenošana atkarīga no vecāku izpratnes (arī izglītības), no izvēles iespējām, no ģimenes materiālajām iespējām, no dzīvesvietas un citiem faktoriem.

Diemžēl lielākā daļa ģimeņu ar bērniem ir trūcīgas un nespēj samērot materiālās iespējas ar pilnvērtīgai audzināšanai nepieciešamajām izmaksām.

Datu avoti: statistikas, demogrāfijas un medicīnas statistikas gadagrāmatas: mājsaimniecību budžetu pētījumi; Ekonomikas institūta veiktās pirmklasnieku vecāku aptaujas 1998. gada dati.

Zigurds Plūme (Latvijas Universitāte)

PUBLISKĀS PĀRVALDES LOMA INFORMĀCIJAS TEHNOLOĢIJU ATTĪSTĪŠANĀ LATVIJĀ

The report discusses the role of public administration in the development of information technology (IT) in Latvia.

The study is based on the concepts of a number of IT development projects worked out in the year 2000.

These projects give an insight in the present state of informatization process in comparison with the similar processes in Europe and North America as well as offer IT directions (defined in a conceptual macro-level) in Latvia.

The world today experiences cardinal changes, described as Information Society, New (digital, internet) economy.

Man being the keeper and creator of knowledge has become the decisive factor in securing the development of both individual enterprises and society.

Consequently education, accumulation of knowledge, storing; acquiring the skills of information analysis and facilitation of the individual's initiative is becoming a significant element in the new economic situation.

Pēc neatkarīgas valsts atjaunošanas 1990. gadā Latvija lielā mērā ir pārvarējusi komandekonomikas atstāto slogu. Veicot stingru un konsekventu valsts monetāro politiku, ekonomikas liberalizāciju, atjaunojot īpašuma tiesības uz agrāk nacionalizēto īpašumu, kā arī, veicot plašu valsts ekonomiskā sektora privatizāciju, ir radīti priekšnosacījumi valsts ekonomikas tālākai attīstībai.

Taču jebkuras attīstības pamatā ir jābūt ilgtermiņa valstiskai programmai, kas norādītu valsts attīstības prioritātes, kā arī ietvertu sevī noteiktu rīcības programmu, proti, valsts pārvaldes veicamo pasākumu kopumu.

Kā dai jābūt Latvijas ilgtermiņa ekonomiskai politikai, lai pārskatāmā nākotnē – dažu gadu desmitu laikā Latvijas iedzīvotāju dzīves līmenis tuvotos attīstīto valstu līmenim?

Kā panākt ilgstošu un noturīgu ekonomisko izaugsmi?

Šie ir jautājumi, uz kuriem Latvijas valsts pārvaldei ir jārod atbildes jau šodien.

Latvijas ilgtermiņa ekonomiskās attīstības plānam bez ekonomiskās nozīmes ir liela sociālā nozīme, jo no tā izstrādes laika, pareizas attīstības virziena noteikšanas un veiksmīgas realizācijas ir atkarīga:

sekmīga Latvijas integrācija Eiropas Savienības un pasaules ekonomiskajā sistēmā;

valsts pārvaldes pieņemto politisko un ekonomisko lēmumu atbilstība Latvijas ilgtermiņa stratēģiskajām interesēm;

sabiedriskā saskaņa, ko radītu pārliecība un ticība valsts nākotnes izaugsmes iespējām un dzīves līmeņa uzlabojumam.

Analizējot Latvijas šodienas ekonomiskās attīstības iespējas, mēs redzam, ka tās atrodas ciešā saiknē ar pārējā pasaulē notiekošajiem globālajiem procesiem un informācijas sabiedrības strauji attīstību.

Sasniegumi datoru tehnoloģijās, telekomunikāciju tehnoloģijās, programmu nodrošinājumā un informācijas tehnoloģijās strauji maina cilvēku dzīves veidu. Pēdējo gadu laikā ir radusies pilnīgi jauna vide cilvēku savstarpējām komunikācijām, kas ir pārvarējusi ģeogrāfiskās, nacionālās, politiskās un laika robežas. Ir radušās jaunas iespējas uzņēmējdarbības attīstībai un darījumu veikšanai. Ekonomiski jauno informācijas tehnoloģiju attīstību šodien mēs varam salīdzināt ar efektu, ko radīja elektroenerģijas, telegrāfa un dzelzceļa ienākšana pasaules saimniecībā. Informācijas tehnoloģiju attīstības ietekmē notiek ekonomisko, sabiedrisko un politisko procesu globalizācija. Tā paredz ne ar ko neierobežotu tirgu un konkurenci tajā, brīvu kapitāla kustību, brīvu darbaspēka kustību un konkurenci darba tirgū. Neapšaubāmi visaptverošais globalizācijas process stipri

ierobežo Latvijas ekonomiskās attīstības ceļu izvēles iespējas. To nosaka konkurence. Taču globalizācija vienlaikus piedāvā konkurētspējīgo tautsaimniecības nozaru neierobežotu attīstību. Citiem vārdiem sakot, globalizācija veicina vispārēju darba sadali un noteiktu specializāciju. Tas skar kā konkrētus reģionus, atsevišķas valstis, valstu grupas, tā arī katru individu savas darbības laukā. No ekonomikas teorijas mēs zinām: "Pieaugot specializācijai, pieaug darba ražība" Šādos apstākļos ir būtiski objektīvi novērtēt iespējas, priekšrocības, trūkumus un izvēlēties vispiemērotāko attīstības ceļu.

XXI gs. par attīstības galveno dzinēj spēku visās cilvēka darbības jomās kļūst zināšanas, tās iekļaujas ekonomisko vērtību skalā kopā ar kapitālu, ražošanas iekārtām un darbaspēku, lielā mērā aizvietojojot materiālus, enerģētiskos resursus. Indivīds, kā informācijas un zināšanu resursu glabātājs, kļūst par galveno faktoru ekonomiskai izaugsmei un vērtību radīšanai.

Jau šodien arvien izteiktāki par Latvijas attīstības pamatu kļūst sabiedrības spēja radīt jaunas zināšanas, sekmējot tautsaimniecības attīstību un vispārējā dzīves līmeņa celšanos. Līdz ar to vispārēja informācijas pieejamība (pilnīgums, ātrums, vieglums un galvenais vispusīgas analīzes iespējas) kļūst par nepieciešamiem priekšnoteikumiem ekonomisko un sociālo uzdevumu izpildei – ekonomiskās aktivitātes pieaugumam, jaunu un labi apmaksātu darba vietu radīšanai, sabalansētai un līdzsvarotai reģionu attīstībai, sociāli ekonomisko disproporciju izlīdzināšanai, līdzvērtīgu iespēju radīšanai izglītībai un sociālo vajadzību apmierināšanai.

Latvijas atrašanās politiski un ekonomiski aktīvā reģionā dod stimulu attīstībai – būt līdzvērtīgiem partneriem ar citām reģiona valstīm. Latvijai kā mazai valstij ar atvērtu ekonomiku un ierobežotiem resursiem ir īpaši nozīmīgi integrēties reģionālajā un globālajā saimnieciskajā sadarbībā, nepārtraukti paaugstinot mūsu sabiedrības intelektuālo potenciālu, izveidojot labvēlīgu uzņēmējdarbības vidi un attīstot modernu infrastruktūru, pārstrukturējot tautsaimniecību un akcentējot zināšanu ietilpīgas nozares un inovāciju, iesaistot procesā ikvienu sabiedrības locekli.

Informācijas sabiedrības veidošanas process Latvijā strauji attīstās. Šobrīd realizējamie projekti vairs nav pirmsākums Latvijas iekļaušanai globālajā procesā. Latvijas Republikas Ministru kabinets 1997. gadā ir pieņēmis Nacionālo programmu *Informātika*. Notiek integrētās valsts informācijas sistēmas *Megasistēmas* izveide un tās komponentu attīstība. Paplašinās vispār pieejamo informācijas un telekomunikāciju pakalpojumu klāsts un paaugstinās to kvalitāte.

Šobrīd Latvijā ir vairāki projekti, kas paredz skolu datorizāciju un IT speciālistu apmācību. Latvijas Informācijas tehnoloģiju un telekomunikāciju asociācija 2001. gadā ieviesīs starptautiski atzītu datorprasmes sertifikāta ECDL mācību programmu. Šī programma satur visu nepieciešamo datora lietotājam. ECDL programma jau ir ieviesta 44 pasaules valstīs, tostarp visās Eiropas Savienības dalībvalstīs. Šai programmai ir jāklūst arī par vispārizglītojošo skolu lietiskās informātikas kursa programmas daļu.

Publiskās pārvaldes uzdevums ir nodrošināt tālāku izglītības sistēmas informatizāciju, padziļinātas izglītības-iespējas pieaugušajiem un pietiekamu daudzumu kvalificētu IT speciālistu sagatavošanu. Dažādiem apmācības veidiem ir jāaptver kā skolēnus un studentus, tā arī jau darba tirgū aktīvo sabiedrības daļu, dodot katram individuālam iespēju paaugstināt savu informācijas pieejamības prasmes līmeni.

Izglītībai ir milzīga loma informācijas sabiedrības tirgus attīstībā un salīdzinošo priekšrocību iegūšanā starptautiskās konkurences procesā. E-komercija nav iespējama bez attiecīgas datorprasmes, kas būtu plaši izplatīta sabiedrībā un tiktu uzskatīta par normu. Latvijas izglītības informatizācijas sistēmas (LIIS) projekta izpildes gaitā Latvijas vispārīzglītojošām skolām tiks radītas iespējas sagatavot jauniešus pilnvērtīgai dzīvei "e-sabiedrībā"

Kā aktuālu šodienas problēmu, kurai neapšaubāmi ir nepieciešams valstisks risinājums, varētu izdalīt tīkla *Internet* zemo izplatību Latvijā. Salīdzinot Latvijas telekomunikāciju infrastruktūras galvenos rādītājus ar ES valstu rādītājiem, ir redzama būtiska atpalicība, īpaši no Ziemeļvalstīm (apm. par 3-4 gadiem, kas ir ļoti daudz, ņemot vērā nozāres dinamiskumu un iespaidu uz pārējās tautsaimniecības attīstību). Pašlaik neapmierinošā valsts teritorijas pārklājuma ar tīklu *Internet* galvenais cēlonis ir zemā telekomunikāciju tīkla digitalizācijas pakāpe Latvijā (tikai ap 45%). Stabils un drošs tīkla *Internet* pieslēgums ir iespējams galvenokārt tiešā maģistrālā tīkla tuvumā (pārsvarā rajonu centros), kamēr mazpilsētās un ciemos tīkla *Internet* pieslēgums ir apgrūtināts.

Telekomunikāciju infrastruktūras galveno rādītāju salīdzinājums (ES, Ziemeļvalstis, LR)

	Fiksētā tīkla blīvums	Mobilā tīkla blīvums	<i>Internet</i> pieslēgumu blīvums
ES valstis	56%	44%	23%
Ziemeļvalstis	66%	59%	40%
Latvija	30,5%	15%	5%

Baltic Sea Region Communication Forum, Riga, 26 – 27 Sept., 2000

Neapmierinošs ir publiski pieejamo tīkla *Internet* terminālu pārklājums. Mazāk nekā 5% no Latvijas 1089 zinātniskajām un publiskajām bibliotēkām ir pieejams tīkla *Internet* pieslēgums. Bibliotēku nodrošinājums ar datoriem ir nepietiekams, kā rezultātā nav iespējama moderno tehnoloģiju lietošana informācijas apgādei. Vairāk nekā 80% pašvaldībās ir vismaz viens dators, taču kopumā informācijas tehnoloģiju izmantošana ir nepietiekama un nekoordinēta, tajā skaitā uzņēmējdarbības veicināšanai savā teritorijā. Tikai 20% pašvaldību ir pieslēgtas tīklam *Internet*. Relatīvi labāks stāvoklis ir mācību iestādēs. Kopsummā Latvijas skolās šodien ir vairāk nekā 11 500 datoru (vidēji 10 datori katrā skolā valstī, 25 datori vidēji katrā Rīgas skolā). Datorklases ir instalētas visās valsts vidusskolās, to lielums ir no pieciem datoriem lauku vidusskolās līdz 15 datoriem Rīgas vidusskolās. Visām valsts skolām ir nodrošināta iespēja strādāt tīkla *Internet* vidē

ar iezvanpieeju, taču reāli tikai 40% skolu pašlaik izmanto šo iespēju. To nosaka šī pakalpojuma salīdzinoši lielās izmaksas. Tikai 14% Latvijas skolu ir *Internet* pieslēgums, izmantojot izdalītās līnijas. Sevišķi mazs ir mājas datoru pieslēgums tīklam *Internet*, kas šodien nepārsniedz 1% no mājsaimniecību kopskaita. Pašreizējā *Internet* pieslēguma cena ir pārāk augsta individuālajiem lietotājiem un pat pašvaldībām un maziem un vidējiem uzņēmumiem. Tāpēc iezvanpieeja *Internet* informācijas resursiem joprojām tiek izmantota maz, kamēr izmantoto izdalīto līniju kapacitātes galvenokārt ir minimālas, atšķirībā no Rietumvalstīm platjoslas pieslēgumi vēl nav kļuvuši par vispāri pieņemtu normu.

Tāpēc valsts pārvaldes prioritārais uzdevums šodien ir pilnībā liberalizēt informācijas un telekomunikāciju pakalpojumu tirgu, saskaņā ar ES principiem, veicinot augošas pieejamības un kvalitātes pakalpojumus pie izmaksu samazināšanās. Ir ļoti svarīgi, lai pašlaik izstrādājamā jaunajā likumā "Par telekomunikācijām" arī Latvijā noteiktu pēc iespējas tuvu tirgus liberalizācijas termiņu, kā arī tiktu samazināts monopolpakalpojumu apjoms.

Tajā pašā laikā *Internet* vides izmantošana komerciāliem mērķiem prasa palielināt vides drošuma līmeni. Šim nolūkam valsts pārvaldei ir jālikvidē esošās tiesiskās nepilnības un jāveicina godīga konkurence *Internet* pakalpojumu sniegšanā. Ir jāizveido *Internet* regulēšanas mehānisms (*Internet* pieejamības iekļaušana universālā pakalpojuma grozā, adresu domēnu resursu racionāla izmantošana, informācijas un pakalpojumu sniedzēju autorizēšana un atbildība), jānodrošina informācijas resursu fiziskā un loģiskā aizsardzība atbilstoši informācijas sistēmu drošības noteikumiem. Tīkla *Internet* lietotāju informācijas aizsardzībai jāpaātrina kā normatīvo aktu izstrāde, tā datu aizsardzības inspekcijas darbības uzsākšana.

Informācijas sabiedrības pakalpojumu izmantošanas iespējas un efektivitāte ir būtiski atkarīga no sabiedrības pieprasījuma pēc šiem pakalpojumiem, ko ietekmē ne tikai tās pirktspēja un zināšanas par produktu, bet arī uzticība tam, ka elektroniskā vidē veiktās darbības ir drošas. Valsts pārvaldei ir jāveicina sabiedrības uzticēšanās informācijas sabiedrības pakalpojumiem.

Eiropas Parlamenta un Padomes 2000. gada 8. jūnija Direktīvas 2000/31/EC preambulas 40. punkts paredz, ka ES dalībvalstu likumdošanā jānosaka informācijas sabiedrības pakalpojumu sniedzēju, kas darbojas kā starpnieki, pienākumi noteiktos apstākļos kavēt vai apturēt konstatētu nelikumīgu darbību. Pakalpojumu sniedzēju tiesības un pienākumi ir jāreglamentē starp pakalpojumu sniegšanā iesaistītajām pusēm noslēgtiem līgumiem, un valsts loma varētu būt pieprasīt tādu sabiedrības interesēs radītu līguma nosacījumu iekļaušanu iepriekš minētajos līgumos, kas ļautu un uzliktu par pienākumu pakalpojumu sniedzējiem apturēt nelikumīgas darbības, likvidēt pieeju nelegālai informācijai un izņemt šo informāciju.

Līdzās minētajam iepriekš publiskai pārvaldei ir jārisina arī sarežģīti organizatoriski jautājumi. Digitālās ekonomikas apstākļos tiek izvirzīti jauni ar nodokļu administrēšanu saistīti uzdevumi:

- 1) Pērkot preces *online* režīmā pircējam ir iespēja izvairīties no PVN maksāšanas, īpaši, ja prece tiek piegādāta digitālā formā;

- 2) Tīkls *Internet* palielina firmu un noteikta darba spēka, kas operē tīklā, mobilitāti. Tām ir tendence pārvietoties uz valstīm ar zemiem nodokļiem vai nodokļu "paradīzi" Saasinās valsts konkurence nodokļu sektorā;
- 3) Tīkls *Internet* daudzos gadījumos neprasa atsevišķu operāciju īstenošanā iesaistīt starpniekus (bankas, mazumtirgotājus), kas nodokļu iekasētājiem nodrošina derīgu informāciju un veic nodokļu iekasēšanu.

Taču e-komercija paver arī jaunas iespējas valsts pārvaldei nodokļu administrēšanā. Tās ir ātrākas komunikēšanās iespējas ar nodokļu maksātājiem un iespēja īsākā laika posmā veikt lielāku darba (pārbaužu, kontroles pasākumu) apjomu.

ASV prezidents 1998. gada 21. oktobrī parakstīja Aktu par Nodokļu brīvību tīklam *Internet* (*Internet Tax Freedom Act*), kas tika sagatavots, balstoties uz principu, ka informācija nav jāapliek ar nodokļiem, paredzot 3 gadu moratoriju darbībām, kas tiek īstenotas, izmantojot tīklu *Internet*.

Attīstītās valstis aktīvi diskutē par nodokļu aspektiem e-komercijas kontekstā starptautiskās organizācijas OECD (Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija) ietvaros.

Latvijā darbs ar nodokļu administrēšanu e-komercijas apstākļos ir tikai sācies. LR VID ir izstrādājis grozījumu projektu likumā "Par nodokļiem un nodevām", paredzot ka nodokļu maksātājam ir tiesības iesniegt nodokļu administrācijai minētā likumā paredzētās deklarācijas, pārskatus un nodokļu aprēķinus elektroniskā veidā.

Finansu ministrija nodokļu iekasēšanā kā aktuālākās problēmas ir izcēlusi sekojošas:

– Tiešie nodokļi

Tiešo nodokļu iekasēšanā problēmas rodas tikai, ja e-komercijā iesaistītais uzņēmums ir reģistrēts vienā valstī, bet veic savu darbību ārpus tā reģistrācijas valsts citā valstī. Kura valsts šajā gadījumā iekasē uzņēmuma ienākuma nodokli?

FM piedāvā nerezidentu e-komercijas uzņēmumus Latvijā vispār neaplīkt ar nodokļiem. OECD minētās problēmas risināšanai ir izstrādājusi pamatnostādnes, kas piedāvā atšķirīgu risinājumu no FM piedāvātā.

– Netiešie nodokļi

Kā galvenā problēma šeit tiek minēta PVN iekasēšana.

Jānosaka, vai Latvija iekasēs PVN vispār digitālo preču iegādes gadījumā, ja tās tiek piegādātas *online* režīmā. Pasaules pašreizējā prakse rāda, ka pagaidām digitāli piegādātām precēm PVN un muitas nodokļus (tarifus) nepiemēro.

Literatūra

1. *Koncepcijas projekts par E- komerciju*. LR Ekonomikas ministrija. Rīga, 2000.
2. *Latvijas ilgtermiņa ekonomiskā stratēģija*. LR Ekonomikas ministrija. Rīga, 2000. gada septembris.

3. *Sociāli – ekonomiska programma e-Latvija /konceptuālas pamatnostādes/*. LR Ekonomikas ministrija, Rīga, 2000.

Kopsavilkums

Referātā ir apskatīta publiskās pārvaldes loma informācijas tehnoloģiju attīstīšanā Latvijā. Kā pētījuma pamats ir ņemti vairāki publiskās pārvaldes 2000.gadā radīti informācijas tehnoloģiju (IT) attīstības koncepcijas projekti. Tie galvenokārt dod ieskatu šodienas valsts informatizācijas procesā un salīdzina tā gaitu ar Eiropā un Ziemeļamerikā notiekošajiem procesiem, kā arī piedāvā konceptuālā makrolīmenī formulētus Latvijas IT nozaru attīstības virzienus.

Pašreiz pasaulē ir vērojamas revolucionāras izmaiņas, kuru apzīmēšanai lieto terminus – Informācijas sabiedrība, Jaunā (digitālā, Interneta) ekonomika.

Cilvēks kā zināšanu glabātājs un radītājs ir kļuvis par noteicošo faktoru gan uzņēmuma, gan valsts attīstības nodrošināšanā. Tāpēc izglītība, zināšanu uzkrāšana, informācijas analīzes prasmju apgūšana, atsevišķa indivīda uzņēmības veicināšana kļūst par svarīgu segmentu *jaunās ekonomikas* apstākļos.

Modernās informāciju tehnoloģijas attīstās ļoti strauji, tā šodien ir visdinamiskākā nozare pasaules tautsaimniecībā. Tāpēc, jo sevišķi no publiskās pārvaldes redzējuma, nav iespējams precīzi prognozēt tuvāko gadu tehnoloģiskās iespējas. Tāpēc valsts pārvaldes uzdevums ir konceptuālā makrolīmenī formulēt IT nozaru attīstībai veicamo pasākumu virzienus, uzdevumus un prioritātes. Kā galveno prioritāti izdalot sabiedrības intelektuālā potenciāla attīstību, kurš brīvā tirgus apstākļos arī noteiks IT nozaru tālākās attīstības ceļus.

**Valērijs Praude (Latvijas Universitāte),
Ināra Driksna (Latvijas Universitāte)**

PRODUKTA MARKAS NOZĪME TIRGŪ (UZŅĒMUMA “LAIMA” PIEREDZE)

The authors in the paper pay attention to a brand decision. Consumers view a brand as an important part of a product, and branding can add value to a product.

X-YZ model can deliver up attributes, benefits and target market.

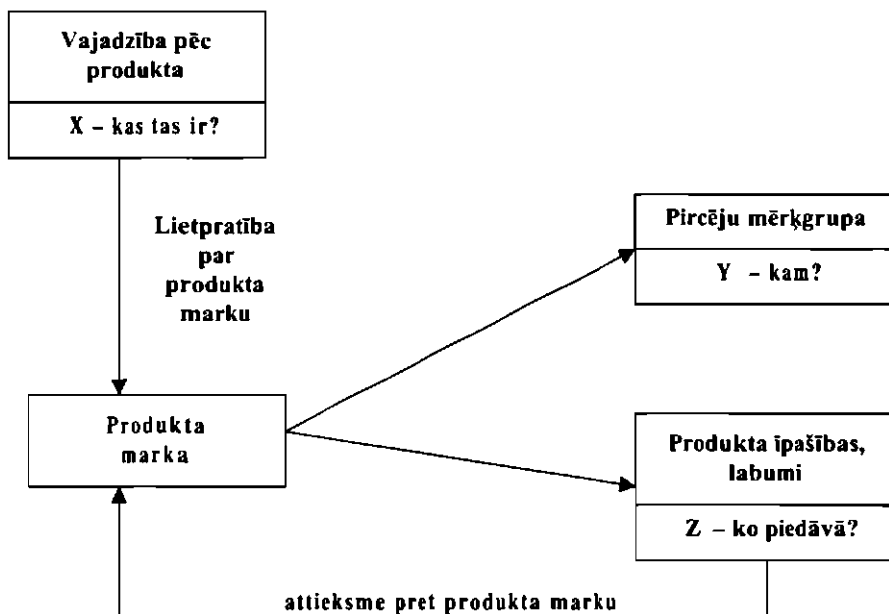
A-B-E model can deliver up attributes, benefits and emotions about product as well. Repositioning may require changing both the product and its image. The models are proved and the corporation “Laima” branding is successfully used in the Latvian market.

Latvijas uzņēmumiem, gatavojoties Eiropas Savienības vienotam tirgum, vajadzētu nopietnāk strādāt pie produkta markas (brenda) izveides un nostiprināšanas, lai Latvijas preces būtu pievilcīgākas nekā importētajās.

Produkta marka ir produkta vārda (nosaukuma), zīmes (simbola) un tiesību aizsardzības kopa, kas apliecina produkta piederību noteiktam uzņēmumam un atšķir to no konkurenta produktiem.

1. zīmējums

Produkta markas pozīcijas veidošana tirgū, izmantojot modeli X – YZ

Produkta vārds ir produkta īpašais nosaukums. Jāņem vērā, ka produkta nosaukums var pilnīgi sakrist ar uzņēmuma nosaukumu (*Sony, General Electric, Honda, Philips* u.c.), daļēji sakrist (automobiļi *Ford Sierra, Ford Scorpio* u.c.), vai vispār nesakrist (mazgājamie pulveri *Cheer, Tide* u.c. kurus ražo *Procter & Gamble*).

Produkta zīme ir produkta markas sastāvdaļa, kas izteikta ar grafisko simbolu (zīmējumu, shematisko attēlu u.tml.).

Produkta tiesību aizsardzība ir produkta markas sastāvdaļa, kas pārdevējam dod likumīgas tiesības izmantot produkta vārdu un zīmi tirgū.

Katrai produkta markai jābūt noteiktai pozīcijai tirgū.

Produkta markas pozīcija ir produkta tiesību, labumu, īpatnību un ieguvumu kopums, kurš tiek piedāvāts tirgū un kuru pircēji īpaši uztver un lieto, atšķirībā no citām produktu markām.

Produkta markas pozīcija tirgū neveidojas automātiski pēc tās ieviešanas tirgū, bet prasa lielu radošu mārketinga darbību un daudz izdevumu.

Produkta markas pozīcijas veidošanas un nostiprināšanas tirgū ir tāda mārketinga darbības īstenošana, kura pircējā rada stabilas domas par produkta priekšrocībām un atbilstību pirkuma motīviem.

Veidojot produkta markas pozīciju tirgū, autori piedāvā izmantot modeli X-YZ (sk. 1. zīm.).

Šajā modelī pirmais posms ir lēmums X, kurš saista produkta marku ar noteiktu vajadzību un pirkuma motīviem. Šim lēmumam atbilst, piemēram, apgalvojums: "Zelta Laima" ir Laimas uznāciens īpašo šokolādes tāfelīšu segmentā. Vienlaicīgi ir pieejami četri tāfelīšu veidi, variējot piena un rūgto šokolādi ar lazdu riekstiem un mandelēm.

Otrais posms ir lēmums Y, kurš saista produkta marku ar mērķauditoriju. Šim lēmumam atbilst, piemēram, apgalvojums: "Tipisks "Zelta Laimas" mērķa auditorijas pārstāvis būtu sieviete labākajos gados ar vīrieti. Viņa ir materiāli patstāvīga, mīl izklaidēties un rūpēties par sevi un arī par savu vīrieti. Abi kopā viņi mīl arī uzēst šokolādi"

Trešais posms ir lēmums Z, kurš saista produkta marku ar pirkuma motivāciju un produkta īpašībām, labumiem no tās lietošanas. Šim lēmumam atbilst, piemēram, apgalvojums: "Zelta Laima" ir garšīgs našķis, ko var notiesāt divatā"

Pieredze rāda, ka X lēmums ir obligāts, veidojot jebkura produkta marku pozīcijas, bet starp alternatīviem lēmumiem Y un Z uzņēmums var izvēlēties.

1. un 2. tabulā tiek apkopotas situācijas, kurās pēc autoru domām ir lietderīgi izmantot X, Y, Z lēmuma variantus.

1. tabula

X lēmuma varianti pēc makromodeļa X – YZ

Produkta marka ir raksturīgs paraugs noteiktā produktu grupā	Produkta markai ir sava īpaša vieta noteiktā produktu grupā
1. Produkta marka – līderis tirgū	4. Produkta marka – vēls analogs
2. Produkta marka – pionieris tirgū	5. Visas pārējās produkta markas, kurām nav pieejamā "raksturīga parauga" pozīcija
3. Produkta marka – analogs, bet ar zemākām cenām	

Plānojot 2000. gada rudenī ieviest tirgū šokolādes tāfelīti "Zelta Laima", uzņēmums balstījās uz X lēmumu (4. un 5. situācija) un Z lēmumu (5. un 6. situācija).

2. tabula

Y un Z lēmumu varianti pēc makromodeļa X – YZ

Pircēju mērķgrupai ir galvenā loma (Y)	Produkta īpašībām, labumiem ir galvenā loma (Z)
1. Ir uzsvērta lietošanas specializācija	4. Produkta galvenie raksturojumi
2. Produkts ir orientēts uz nepieredzējušiem (neizglītoties patērētājiem)	5. Produkta kvalitāte kā īpašību kopums
3. Produktam ir sociāla atzinība	6. Produkta labumi

Lēmuma Z pieņemšanu jākonkretizē ar I-L-E (īpašības, labumi, lietošanas emocijas) mikromodeli (sk. 3. tabulu).

3. tabula

Mikromodelis I – L – E

Termini	Termina būtība	Paskaidrojumi
Produkta īpašības	Ko piedāvā produkts?	Produkta fiziskās īpašības (piemēram, piena daudzums), pakalpojuma raksturojumi (piegādes ātrums) u.tml.
Produkta labumi	Ko vēlas pircēji?	Produkta īpašību pircēju subjektīva uztvere
Emocijas	Ko jūt pircēji?	Emocionālie pārdzīvojumi (prieks, kairinājums, vienaldzība u.c.)
Motīvs	Kāpēc pircējs vēlas?	“Atbrīvošanās no problēmas” un “sevis atlīdzināšana” motīvi

Autori izstrādāja arī priekšlikumus par to, kādās situācijās tirgū ir lietderīgi uzsvērt attiecīgi produkta īpašības, produkta labumus vai likt akcentu uz emocijām, veidojot produkta markas pozīciju tirgū (sk. 4. tabulu).

Veidojot pozīciju produkta markai “Zelta Laima”, uzņēmums, ņemot vērā konkrēto tirgus situāciju, deva priekšrocības akcentam uz produkta īpašībām (kvalitatīva šokolāde, veseli rieksti, svars virs vidējā, ekskluzīvs iesaiņojums) un uz produkta labumiem (garšīgs našķis, īpaša šokolādes tāfelīte, to ražo ražotājs, kas spēj apvienot tradīcijas un progresu).

Pētījumi rāda, ka pamatota produkcijas markas “Zelta Laima” pozīcijas veidošana tirgū būtiski veicināja tās popularitāti Latvijas tirgū un realizācijas pieaugumu no 2000. gada oktobra līdz 2001. gada marta mēnesim.

Modeļa I-L-E izmantošanas situācijas

Modeļa elementi	Situācijas
Akcentis uz produkta īpašībām	Mērķgrupa ar pieredzi Pakalpojumi ar gaidāmiem rezultātiem Akcentis uz produkta īpašībām kā alternatīva akcentam uz emocijām līdzīgiem produktiem
Akcentis uz produkta labumiem	Konkurentiem grūti atkārtot markas pozīcijas priekšrocības Pircējiem ir "atbrīvošana no problēmas" motīvi Konkurentu produkta markas pozīcija balstās uz emocijām
Akcentis uz emocijām	Konkurentiem viegli atkārtot produkta markas pozīcijas priekšrocības Pircējiem ir "atļidzināšanas" motīvi Konkurentu produkta markas pozīcija balstās uz produkta īpašībām vai labumiem

Literatūra

1. V.Praude, J.Beļčikovs. *Mārketings*. Rīga: Vaidelote, 1999.
2. Uzņēmuma "Laima" npublicētie materiāli.

Kopsavilkums

Autori izteica savu viedokli par produkta markas būtību un par produkta markas pozīcijas tirgū veidošanas principiem, kā arī tiek piedāvāti atbilstoši modeļi.

Modelis X-YZ balstās uz produkta īpašībām, labumiem un pircēju mērķgrupām. Modelis I-L-E balstās uz produkta īpašībām, labumiem un patēriņa emocijām. Šos elementus kombinējot, var veidot produkta markas pozīciju tirgū, ņemot vērā noteiktas situācijas. Modeļi ir apbēti, veidojot a/s "Laima" jauno produktu pozīcijas tirgū.

**Andris Putniņš (Latvijas Universitāte),
Jānis Vitkovskis (Latvijas Universitāte)**

NAUDAS LOMA DARBA MOTIVĀCIJAS PROCESĀ

The article deals with the analysis of the application opportunity of motivation theory when creating the monetary stimulation system at an enterprise. Some

opinions concerning expectations, the usefulness of the process motivation theory as well as characteristics of application and limitations of Maslov's and Herzberg's theories have been expressed.

Organizāciju atalgojuma politika un uz tās bāzes veidotā atalgojuma sistēma tiek veidota, lai piesaistītu, noturētu un attīstītu personālu. Tai jābūt piemērojamai visiem darbiniekiem un konkurētspējīgai savā nozarē un valstī kopumā. Atalgojumam ir jāatspoguļo darbinieku atbildības līmenis un profesionālā kvalifikācija, kā arī tam ir jāparāda atšķirība starp viduvēju un izcilu sniegumu. Atalgojumam ir jāveicina darbinieku ieinteresētību apgūt papildu iemaņas un paaugstināt profesionālo kvalifikāciju.

Katra atsevišķa darbinieka efektivitāte ir atkarīga no viņa spējām izpildīt noteiktās darba funkcijas jeb profesionālās meistarības un darbinieka motivācijas. Atalgojums ir viens no svarīgākajiem darba motivācijas faktoriem, savukārt nauda ir būtiskākais atalgojuma līdzeklis. Kā zināms, nauda pilda gan finansiāla, gan sociāla rakstura funkcijas. Turklāt tās vērtība indivīdam ir unikāla.

Raksta mērķis ir analizēt naudas jeb monetārā atalgojuma iespējas un ierobežojumus darbinieku motivēšanas sistēmā.

Zinātniskajā literatūrā termins motivācija ir traktēts daudznozīmīgi. Raksta autori pieturas pie viedokļa, kas ir izteikts mācību grāmatā “Menedžments” “motivēšana ir darbinieku stimulēšana izvēlēties kādu no rīcības alternatīvām, lai sasniegtu organizācijas un personīgos mērķus” [2, 282.].

Stimuli ir priekšmeti vai parādības, kam konkrētajā situācijā ir noteikta nozīme pret vadīšanas objektu, kas aktivizē viņa uzvedību pozitīvi. Apstākļi, kas ļauj to vai citu priekšmetu vai parādību pārvērst rosinošā darbības iemeslā (stimulā) ir:

šī priekšmeta vai parādības spēja apmierināt kaut kādas cilvēciskās vajadzības,
šai vajadzībai ir jābūt pietiekami spēcīgai,
cilvēkam ir jāzina stimula saņemšanas nosacījumi,
viņam ir augstu jāvērtē savas iespējas izpildīt nepieciešamos noteikumus un stimula iegūšanas noteikumus,
indivīdam ir augstu jāvērtē stimula saņemšanas noteikumu izdevīgums,
(iegūstamajiem labumiem ir jāpārsniedz visas ar to iegūšanu saistītās neērtības),
konkrētās lietas labumiem ir jāpārsniedz citas alternatīvās un tādējādi konkurenci sastādošās lietas (konkrētai lietai ir jāuzvar cīņā par motīviem).

Katrs stimulējošais raksturojas ar noteiktu intensitāti un spēku. Stimula intensitāte ir tas nepieciešamības mērs, kas izsauc vēlamo stimulācijas objektu aktivitāti. To mēra vienībās: materiālajā stimulācijā – naudas vienībās. Stimula spēks ir īpašība, kas raksturo stimula ietekmes pakāpi uz stimulācijas objekta uzvedību. Tas ir subjektīvi noteikts, jo atsevišķus cilvēkus viens un tas pats stimulējošais iespaido ar dažādu spēku.

Stimula spēks pret vienu un to pašu vadīšanas objektu var augt vai krist. Stimula spēka samazināšanos ietekmē:

- vajadzību līmeņa pazemināšanās,
- vajadzību apmierināšanas iespējas pazemināšanās,
- zaudējot jēgu stimula saņemšanai,
- iedarbojoties konkurējošiem stimuliem.

Par darba stimulējošo metožu veidošanos var runāt, jau sākot ar pirmo organizāciju teoriju zinātniskā menedžmenta un cilvēcisko attiecību skolas rašanos. Visu stimulējošo metožu pamatā ir šo abu virzienu pamatidejas.

Par pirmo zinātnisko darba stimulācijas metožu izstrādātāju un pielietotāju praksē var uzskatīt Frederiku Teiloru.

Teilors radīja racionālas darba organizācijas likumu sistēmu.

Tās sastāvdaļas ir:

- Pašvērtības aprēķināšanas metode,
- Darba apmaksas aprēķināšanas sistēma,
- Kustību (hronometrāžas) izpētes metode,
- Darba metožu aprēķina un racionalizācijas veids,
- Ražošanas procesu, līdzekļu un produkcijas racionalizācija,
- Funkcionāla administrācija,
- Instrukciju kartītes,
- Darba motivācijas sistēma.

Teilors to nosauca par "zinātniskā menedžmenta" mehāniku.

Darbībā šie elementi tika ieviesti, pateicoties četriem zinātniskiem principiem, kurus Teilors sauca par "vadīšanas likumiem":

Vadīšanas, katra atsevišķā darba rīcību kopumu zinātniska izpēte.

Strādnieku un menedžeru atlase, balstoties uz zinātniskiem kritērijiem, to treniņu un apmācību (vēlāk to nosauca par profesionālo atlasu un profesionālo konsultāciju).

Sadarbība starp administrāciju un strādniekiem, ieviešot praksē jauno darba organizāciju.

Vienmērīga un taisnīga pienākumu (atbildības) sadale starp strādniekiem un menedžeriem (tā kā tās ir divas obligātas ražošanas procesa sastāvdaļas, tad katram no viņiem ir precīzi un savlaicīgi jāpilda individuālo uzdevumu kopums).

Teilora secinājumi:

Efektivitāte ir menedžeru, nevis strādnieku problēma;

Strādniekiem ir kļūdaini priekšstats par to, ka pārāk ātri padarīts darbs var padarīt viņus par bezdarbniekiem;

Strādniekiem ir dabiska tieksme strādāt mazāk par savām spējām;

Vadītāju uzdevums ir komplektēt darbiniekus atbilstoši amata prasībām un veikt to apmācību, izmantojot visprogresīvākās darba metodes;

Strādājošā darba rezultātiem ir jābūt tieši pakārtotiem apmaksas sistēmai, kas savukārt stimulētu darba tempa paaugstināšanu vai izstrādājumu daudzuma palielināšanu [1].

Teilers uzskatīja, ka naudas atlīdzība ir tiešs un vienīgais stimulants, kas ieinteresē darbiniekus strādāt intensīvāk un kvalitatīvāk. Turpmākā darba motivācijas pētniecība atklāja, ka stimulēšana ar naudu tomēr nav vienīgais motivēšanas instruments. Raksta ietvaros mēs neapskatīsim detalizēti daudzās motivēšanas teorijas, bet pieskarsimies tām tikai naudas samaksas aspektā.

Priekšstatu par naudas lomu darbinieku motivēšanā būtiski papildināja spriedums par to, ka atalgojums ir tikai līdzeklis dažādu vajadzību apmierināšanai, tātad tikai atsevišķs posms motivācijas procesā. Domu par to, ka samaksa par darbu dod iespēju apmierināt dažāda līmeņa vajadzības, būtu nepieciešams ņemt vērā, interpretējot A.Maslova vajadzību hierarhiju teoriju, jo nevar piekrist teorijas autora domai par to, ka samaksa par darbu ir līdzeklis tikai fizioloģisko vajadzību apmierināšanai [3, 11.].

Atalgojuma lomai darbinieka motivēšanas procesā ir pieskāries F.Hercbergs, norādot, ka darba alga ir ārējais jeb higiēniskais faktors, kas nemotivē darbinieku strādāt ar lielāku piepūli. Hercberga teorija ir daudz kritizēta, norādot, ka tā vairāk attiecas uz inženieru un grāmatvežu uzvedību, kā arī par to, ka apmierinātība ar savu darbu ne vienmēr ir saistīta ar efektīvu darbu [3, 13.]. Darba algas sakarā varētu piebilst, ka Hercbergs pievērsa uzmanību būtiskai lietai – algai ir ierobežots motivējošais potenciāls. Vienlaicīgi jāatzīmē, ka teorijas autors nepievērsa specifisku uzmanību darba samaksas formām (šajā pētījumā runa ir par laika darba algu), kuras, kā zināms, ir ar dažādu stimulējošu spēku. Diskutējams ir jautājums, vai vispār darba alga ir salīdzināma ar pārējiem Hercberga aptaujas faktoriem.

Praktiskā pielietojuma ziņā viena no efektīvākajām teorijām ir V.Vruga gaidu/cerību teorija. Tā pārstāv kognitīvi biheiviorālo virzienu psiholoģijā. Teorijas pamatā ir sekojoši principi:

Cilvēka uzvedība ir atkarīga no personisko (spējas, prasmes) un ārējo faktoru kombinācijas.

Dažādiem cilvēkiem ir dažādas vajadzības, vēlmes un mērķi.

Cilvēki izdarīs izvēli starp alternatīviem uzvedības veidiem cerībā uz attiecīgiem rezultātiem, atalgojumu un vajadzību apmierināšanu.

Pēc gaidu motivēšanas teorijas pastāv trīs savstarpēji saistītas gaidas:

Pūles (centieni) – rezultāti;

Rezultāti – atalgojumi;

Atalgojums – vērtība.

Pūles (centieni) – rezultāti (effort to performance), gaidas ir cilvēku varbūtības vērtējums, ka viņu pūles (centieni) nodrošinās attiecīgu rezultātu.

Rezultāts – atalgojums (performance to outcome), gaidas ir varbūtības vērtējums, ka viņu pūļu (centienu) rezultāts būs attiecīgi atalgots.

Atalgojums – vērtība (outcome and valences) nozīmē atalgojuma vērtību vai apmierinātības (neapmierinātības) pakāpi pēc atalgojuma saņemšanas. Sakarā ar vajadzību un atlīdzību formu atšķirībām dažādi cilvēki var dažādi novērtēt saņemto atalgojumu [2, 295].

Vadītājiem, ņemot vērā gaidu teoriju, nosakot samaksu par darbu, izvērtējot prēmiju apmērus, būtu nepieciešams izziņāt darbinieka viedokli par sagaidāmā atalgojuma vērtību, par iespējām darbiniekam nopelnīt šo naudu citur (varbūt pat vairāk) vai citādā veidā. Protams, jādomā arī par to, vai darbinieka spēkos ir veikt pieprasīto darba daudzumu un sasniegt nepieciešamās kvalitātes prasības.

Atalgojuma uztveres skaidrojumu sniedz Adamsa taisnīguma teorija.

Adamss balstās uz apmaiņas principu starp darbinieku un organizāciju darbinieks strādā organizācijas labā un par to no organizācijas saņem attiecīgu atalgojumu. Pēc autora domām, pats svarīgākais ir tas, vai darbinieks šo apmaiņu uzskata par taisnīgu. Atalgojumu cilvēki uztver kā pareizu ja, viņuprāt, tas ir taisnīgs, subjektīvi nosakot attiecību starp pieliktajām pūlēm un iegūto rezultātu, kā arī salīdzinot savu darbu un atalgojumu ar citu darbinieku darbu un atalgojumu.

Indivīds sniedz noteiktu ieguldījumu organizācijā (savas zināšanas, iemaņas, pieredzi, pūles darbā utt.), pretī saņemot noteiktu atalgojumu un kādus materiālus labumus vai priekšrocības. Indivīda priekšstats par apmaiņas taisnīgumu veidojas dažādu grupu iespaidā (kolēģi, paziņas u.c.). Sevišķa loma ir tā sauktajai referentajai jeb cilvēka uztverē īpaši nozīmīgu cilvēku grupai, kuras uzskatiem un vērtējumiem ir vislielākā ietekme uz indivīdu.

Ja apmaiņa tiek uztverta kā taisnīga, tad indivīds ir pietiekami motivēts darbā. Pretējā gadījumā rodas vairāk vai mazāk spēcīga netaisnīguma izjūta. Tā savukārt rada spriedzi, kura mudina indivīdu pārvērtēt savu līdzšinējo darbību.

Taisnīguma atjaunošanai indivīds var izmantot dažādus paņēmienus:

Samazināt savu ieguldījumu (strādāt mazāk vai ar mazāku atdevi);

Censties panākt lielāku atalgojumu (mēģināt ietekmēt vadību un panākt algas paaugstinājumu);

Mainīt attieksmi pret savu ieguldījumu un saņemto atalgojumu (subjektīvā pārvērtēšana – it kā iestāstīt sev, ka viņš vai viņa nestrādā nemaz tik daudz un atalgojums, lai arī neliels, ir pieņemams);

Mainīt atskaites punktu (sākt orientēties uz citu cilvēku vērtējumu, kuri atzīst šo apmaiņu par pietiekami taisnīgu) [3, 17].

L.Portera un E.Loulera motivēšanas teorija aptver gaidu teorijas un taisnīguma teorijas elementus:

Darbinieku sasniegtie rezultāti ir atkarīgi no pieliktajām pūlēm, prasmes, spējām un savas lomas apzināšanās;

Pielikto pūļu līmenis ir atkarīgs no atalgojuma (subjektīvi vērtējot) un pūļu un atalgojuma saistības vērtējuma;

Pēc sasniegtā darba rezultāta var būt iekšējās (apmierinājums, pašaplicināšanās, pašapziņa) un ārējās (darba alga, prēmijas, vadītāja atzinība, virzība karjerā) atalgojuma formas;

Jāņem vērā, ka indivīdam ir savs atalgojuma taisnīguma vērtējums un tas būtiski ietekmē garīgo apmierinājumu;

Apmierinājums ir iekšējs ārējās atalgojuma formas rezultāts (ieskaitot arī to taisnīguma vērtējumu);

Apmierinājums ir atgriezeniska saite ar cilvēka rīcību nākotnē [2, 301].

Sakarā ar to, ka cilvēki atalgojumu novērtē subjektīvi, vadītājiem ir svarīgi ne tikai ņemt vērā iepriekš minētas domas, bet arī izskaidrot darbiniekiem atalgojuma sistēmu.

Atalgojuma un soda lomu cilvēka pašreizējā un nākotnes rīcībā izskaidro stimulējošās motivēšanas teorija, (pārstāv plaši kritizēto biheiviorisma skolu, kuras atziņas tomēr tiek rezultatīvi pielietotas organizāciju vadīšanas praksē), kas mēģina izskaidrot cilvēka rīcību kā iepriekšējās pieredzes atziņu rezultātu – ja iepriekš par attiecīgo rīcību tika saņemts labs atalgojums, tad darbinieks centīsies atkārtot labi atalgoto rīcību, un otrādi – ja atalgojums nebija pietiekams, vai arī tika saņemts sods, darbinieks centīsies izvairīties no iepriekšējās rīcības.

Var tikt pielietotas četras stimulēšanas metodes:

1. Pozitīvās stimulēšanas metode nozīmē palielināt atalgojumu par efektīvāk izpildīto darbu;
2. Izvairīšanās stimulēšanas metode nozīmē izvairīties no sodīšanas (piemēram, būtiskas atalgojuma samazināšanas) par nelielām, nebūtiskām atkāpēm no prasītā. Šajā gadījumā mērķis ir pozitīvas rīcības stimulēšana nākotnē, jo ir cerība, ka kauna sajūta neļaus darbiniekam nākotnē atkārtot kļūdu;
3. Izzušanas stimulēšanas metode nozīmē ignorēt kādu ne visai pareizu rīcību (piemēram, aprunāšanu), lai tā vispār izzustu.
4. Sodīšanas stimulēšanas metode nozīmē noteikt sodu nepareizas rīcības gadījumā (piemēram, nemaksāt prēmiju), lai panāktu nevēlamās rīcības neatkārtošanos.

Stimulēšanas metožu lietošanas formas:

Stimulēšana ar noteiktu intervālu – ikmēneša darba alga ar ceturkšņa prēmiju par kvalitāti;

Stimulēšana ar mainīgu intervālu – vienreizējas prēmijas, apbalvojumi;

Pastāvīga, proporcionāla stimulēšana – prēmēšana par katru simto pirkumu;

Mainīga, proporcionāla stimulēšana – pirmā prēmija pēc simtā pirkuma, otrā prēmija pēc trīssimtā pirkuma utt.

Naudas atalgojuma politika veido pamatu darbinieku motivācijas sistēmai. Iepriekš apskatītās teorijas un atziņas var noderēt kā idejisks atbalsts šajā darbā.

Literatūra

1. Locke E. A. The ideas of Frederick W. Taylor: An evaluation, *Academy of Management Review*, January, 1982.
2. Praude V., Beļčikovs J. *Menedžments*. R., 1996.
3. Reņģe V. *Organizāciju psiholoģija*. R., 1999.
4. Ильин Е. П. *Мотивация и мотивы*. Санкт-Петербург. 2000.
5. Ньюстром Дж., Дэвис К. *Организационное поведение. Поведение человека на рабочем месте*. Санкт-Петербург. 2000.

Kopsavilkums

Efektīvs darbinieku monetārās stimulēšanas modelis balstās uz gaidu, stimulu, procesa un satura jeb vajadzību motivācijas teoriju atziņām. Pielietojot A. Maslova vajadzību hierarhijas teoriju, būtu jāņem vērā, ka nauda dod iespēju apmierināt ne tikai fizioloģiskā līmeņa, bet arī visu pārējo līmeņu vajadzības. Hercberga div/faktoru teorija pamatojas uz vidējā līmeņa vadītāju un speciālistu aptaujas datiem un tādēļ teorijas autora secinājumi varētu neattiecinot ierindas darbinieku attieksmi.

Ismena Revina (Latvijas Universitāte)

KOMERCISKĀ NOVĒRTĒŠANAS IESPĒJAS

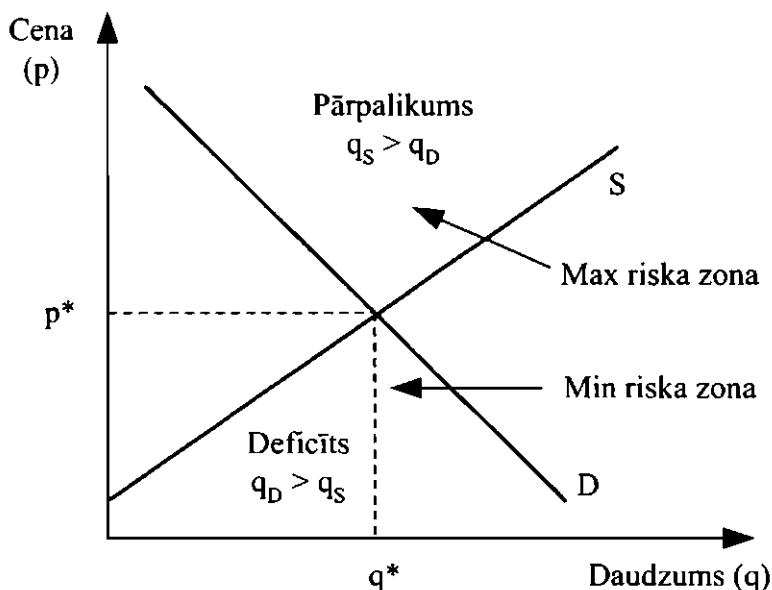
Economical model of demand and supply is discussed from commercial risk view.

Maximum, minimum and optimal commercial risk zones are defined in this model. Commercial risk zones modification from increasing demand and decreasing supply are examined in the paper. The value of empirical and theoretical demand elasticity use for the risk zones determination is revealed.

Tirgus ekonomika, kas nodrošina brīvu uzņēmējdarbību un konkurenci starp dažādām firmām, paaugstina nenoteiktību un komercrisku.

Tirgus ekonomikā piedāvājuma (S) un pieprasījuma (D) ekonomiskais modelis izskaidro attiecības starp cenu un preču daudzumu noteiktā laika posmā preču tirgū (skat. 1. zīm.). Šajā zīmējumā tirgus līdzsvara stāvokli izsaka punkts (p^* , q^*), kurā ir spēkā $q^* = S(p^*) = D(p^*)$.

Tirgus pieprasījuma un piedāvājuma modelis

Preču deficīts ($q_D > q_S$) garantē vislielāko varbūtību preču realizācijai. Konkrētās preces cenu var palielināt līdz pat līdzsvara cenai p^* bez varbūtības samazināšanās preču realizācijai. Līdz ar to deficīta zona nesatur komercrisku, ja palielina cenu. Riska līmenis deficīta zonā ir minimāls. Līdzsvara punkts (p^* , q^*) ir optimālā riska punkts. Preču pārpalikuma ($q_S > q_D$) zona, kur starpība starp ražotāju piedāvājumu un pircēju pieprasījumu palielina nerealizēto preču krājumus, ir paaugstinātā vai maksimālā komercriskā zona. Šajā zonā ražošanas izmaksas pārsniedz realizācijas ieņēmumus, un līdz ar to ražošana ir peļņas nenesoša. Cenas samazināšana var daļēji samazināt riska lielumu, bet nevar to novērst pilnībā.

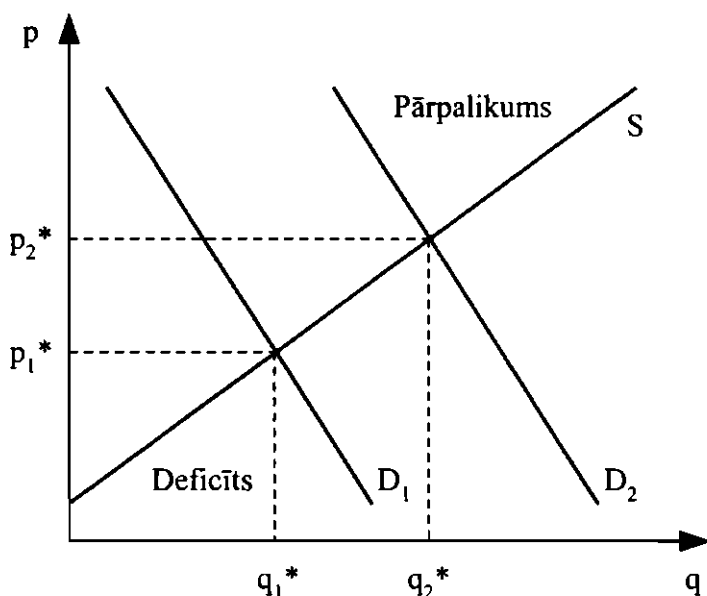
Pieņemsim, ka strauji pieaudzis patērētāju (pircēju) ienākumu līmenis. Līdz ar to palielināsies dotās preces pieprasījums ($D_1 \uparrow D_2$) un līdzsvara punkts (p_1^* , q_1^*) pārvietojas uz punktu (p_2^* , q_2^*) (skat. 2. zīm.).

Tā kā līdzsvara cena ir palielinājusies, tad rodzām (skat. 2. zīm.), ka deficīta zona palielinās un pārpalikuma zona samazinās. Šo zonu izmaiņas nozīmē to, ka samazinās risks, ka ražošana izrādīsies nerentabla, jo izmaksu līmenis, kas ir nepieciešams preces vienības ražošanai nepalielināsies, bet realizācijas ieņēmumi palielināsies. Līdz ar to minimālā riska līmenis palielinās, bet paaugstinātā riska

līmenis samazinās. Analogiski, ja pieprasījums dotai precei kritīsies, tad līdzsvara cena samazināsies un, līdz ar to palielināsies pārpalikuma daļa, t.i., komercriskā zona. Šajā gadījumā firmai jāstrādā efektīvāk, jo palielinās varbūtība zemai rentabilitātei vai firmas bankrotam, ja ražošanas izmaksa nav pietiekoši zema, lai tā segtu no pieprasījuma krišanās, t.i. no realizācijas ieņēmumu samazināšanās. Pieprasījuma svārstības ir atkarīgas no vispārējā ekonomiskā stāvokļa valstī, kā arī no konkurējošo firmu darbības. Vienai firmai ietekmēt ekonomisko stāvokli valstī gandrīz nav iespējams. Līdz ar to firma var tikai nodrošināt savas preces konkurētspēju tirgū ar tās zemām izmaksām un augstu kvalitāti.

2. zīmējums

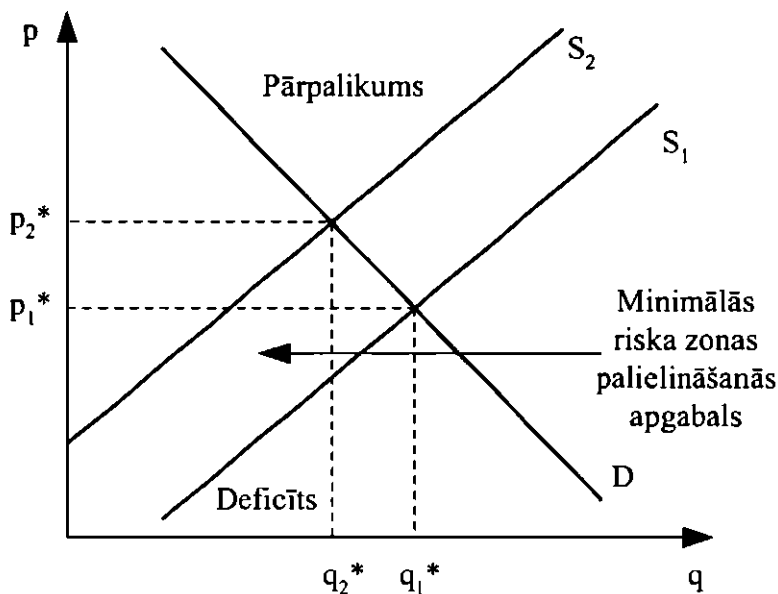
Pieprasījuma palielināšanās ietekme uz komercrisku

Viena no iespējām firmai samazināt komercrisku ir labi nostādīta mārketinga izpēte. Ja mārketinga izpētes sekmīgas darbības rezultātā precei ir parādījies jauns noieta tirgus, kurā to var pārdot par to pašu vai augstāku cenu, tad vecajā tirgū firma var samazināt piedāvājumu.

Pieņemsim, ka samazinās preces piedāvājums ($S_1 \uparrow S_2$) konkrētajā tirgū un līdzsvara punkts (p_1^*, q_1^*) pārvietojas uz punktu (p_2^*, q_2^*) (skat. 3. zīm.).

Piedāvājuma samazināšanās ietekme uz komercrisku

Tā kā konkrētajā tirgū preces piedāvājums ir samazinājies, tad līdzsvara cena ir palielinājusies (skat. 3. zīm.), līdz ar to pārpalikuma zona samazinās, bet deficīta – palielinās. Tāpat kā iepriekšējā gadījumā, tas nozīmē, ka komercriski, kurš saistīts ar preču realizāciju, samazinās, kaut gan pircēji reaģēs uz preces cenas paaugstinājumu, to pieprasot mazāk. Piedāvājuma palielināšanai dotajā tirgū būs pretējs efekts.

Iepriekš analizējam riska izmaiņas atkarībā no cenu un patērētāju ienākumu izmaiņām. Pareizai riska analīzei nepieciešams zināt piedāvājuma, pieprasījuma augšanas vai pazemināšanās līmeni. Tāpēc riska analīzē izmanto elastības jēdzienu. Apskatīsim pieprasījuma elastības

$$ED(p) = \frac{p}{q} \cdot \frac{\Delta q}{\Delta p} \quad (1)$$

izmantošanas iespējas riska novērtēšanai. Elastības palielināšanās pēc moduļa nozīmēs riska pieaugumu firmai, kura palielina cenu savai precei, tā kā varbūtība preču pirksanai samazinās, ja elastības lielums palielinās. Jo pieprasījuma elastības modulis lielāks, jo uz pieprasījuma līnijas atrodamiem tālāk pārpalikuma zonā. Līdz

ar to neliels cenu paaugstinājums stipri palielina riska lielumu, kas sastāv no tā, ka samazinās varbūtība, ka dotai precei atradīsies pietiekoši daudz pircēju, t.i., realizācijas ieņēmumi nesegs izmaksas. Ja preces pieprasījums ir neitrāls $ED(p) = -1$, tad līdz ar cenu izmaiņām riska līmeņa izmaiņas ir neievērojamas, jo realizācijas ieņēmumi šajā gadījumā neizmainās. Ja preces pieprasījuma elastības modulis ir neliels, mazāks par 1 vai tuvu nullei, tad uz pieprasījuma līnijas atrodamiem deficīta zonā, un līdz ar to preces cenas palielināšana riska līmeni palielina nenozīmīgi vai nemaina. Tāpēc firmai nepārtraukti jāseko preces pieprasījuma elastībai, lai novērtējot to, redzētu, kādā no riska zonām – minimālā, optimālā vai maksimālā tā atrodas. Ja pieprasījuma elastība būs novērtēta, tad varēs arī prognozēt, kurā no riska zonām firma atradīsies.

Pieņemsim, ka mārketinga izpētes menedžeris bija veicis apsekojumus par firmas ražošanu pieprasījumu (skat. 1. tab.) un piedāvājumu (skat. 2. tab.) ar dažādām cenām.

1. tabula

Firmas ražošanu pieprasījums atkarībā no cenas

Cena (p)	1	1,5	2	2,5	3	3,5	4
Daudzums (q)	14	11	10	8	7	5	2

2. tabula

Firmas ražošanu piedāvājums atkarībā no cenas

Cena (p)	1	2	3	3,5	4
Daudzums (q)	2	10	18	21	26

No apsekojuma datiem redzam, ka līdzsvara cena un daudzums ir $p^* = 2$, $q^* = 10$. Aprēķinot pēc formulas (1) tuvinātās empīriskās pieprasījuma elastības ar dažādām cenām, iegūstam sekojošus rezultātus:

$$ED(1) = \frac{1}{14} \cdot \frac{-3}{0,5} = -0,43; \quad ED(2) = \frac{2}{10} \cdot \frac{-2}{0,5} = -0,8;$$

$$ED(2,5) = \frac{2,5}{8} \cdot \frac{-1}{0,5} = -0,625; \quad ED(3) = \frac{3}{7} \cdot \frac{-2}{0,5} = -1,714.$$

No aprēķina rezultātiem redzam, ka cenas $p = 3$ gadījumā, elastība ir pēc moduļa lielāka par 1 un firma atrodas maksimālajā riska zonā.

Pieņemot, ka piedāvājuma un pieprasījuma līnijas ir lineāras, izmantojot MKM (mazāko kvadrātu metodi) un SSPS paketi no apsekojumiem (1. tab. un 2. tab.) tika iegūti sekojoši regresiju rezultāti:

Pieprasījuma funkcijai

$$r = 0,990; R^2 = 0.979$$

	koeficienti	s	T	p-vērtība	95% ticamības intervāli	
					apakšējais	augšējais
brīvais	17,250	0,638	27,043	0,000	15,610	18,890
virziens	-3,643	0,237	-15,377	0,000	-4,252	-3,034

Piedāvājuma funkcijai

$$r = 0,999; R^2 = 0.998$$

	koeficienti	s	T	p-vērtība	95% ticamības intervāli	
					apakšējais	augšējais
brīvais	-5,828	0,579	-10,070	0,002	-7,669	-3,986
virziens	7,862	0,199	39,491	0,000	7,228	8,496

No ticamības intervāliem redzam, ka virziens koeficienti un brīvie locekļi abām regresijas līnijām nav nulles (arī pēc hipotēžu pārbaudes pēc to nozīmīguma), līdz ar to ir iegūti sekojoši vienādojumi:

$$q = D_1(p) = 17,250 - 3,643p \quad (2)$$

$$q = S(p) = -5,828 + 7,862p \quad (3)$$

Pēc precīzās pieprasījuma elastības formulas $ED_1(p) = \frac{p}{q} \cdot D_1(p)$

no vienādojuma (2) izrēķinām precīzās pieprasījuma elastības:

$$ED_1(1) = -0,25, ED_1(2) = -0,74, ED_1(2,5) = 1,12, ED_1(3) = -1,73.$$

Kā redzam no pēdējiem aprēķiniem, zināmas neprecizitātes starp tuvināto un precīzo elastību pastāv, bet tomēr elastības atļauj noteikt kurā riska zonā firma atrodas (skat. 4. zīm.). No vienādojuma (2) mēs varam izrēķināt patērētāja cenu griestus $p = 4,7351$. Līdz ar to pieprasījuma elastība ir vienāda ar 1 pēc moduļa sekojošās cenas gadījumā $p = 4,7351/2 \approx 2,37$. To pašu rezultātu mēs iegūstam, risinot vienādojumu

$$3,643x / (17,25 - 3,643x) = 1.$$

Pieņemsim, ka pieprasījums pieaugs par 8 vienībām, tad pieprasījuma vienādojums būs $q = D_2(p) = 25,250 - 3,643p$ un līdzsvara punkts (2; 10) pārvietosies uz punktu (2,7; 15,4) (skat. 4. zīm.).

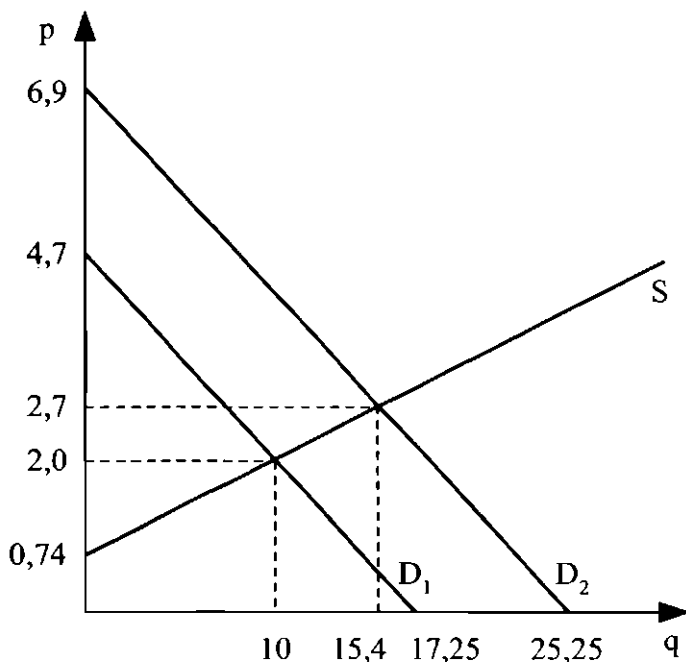
Tagad pieprasījuma precīzās elastības būs sekojošas

$$ED_2(1) = -0,17, ED_2(2) = -0,41, ED_2(2,5) = -0,56 \text{ un } ED_2(3) = -0,76.$$

Kā redzam, pieprasījumam pieaugot, elastības vērtības pēc moduļa paliek mazākas un tātad firmas riska lielumi arī samazinās.

4. zīmējums

Firmas apsekojumu datu pieprasījumu un piedāvājuma funkcijas

Literatūra

1. Škapars R. *Mikroekonomika*. R., 1998. 375 lpp.

Kopsavilkums

Darbā piedāvājuma un pieprasījuma tirgus ekonomikas modeļa līdzsvara punkts, deficīta un pārpalikuma zonas apskatītas no komercriskā viedokļa. Tiek apskatītas komercriskā maksimuma un minimuma zonu izmaiņas atkarībā no pieprasījuma palielināšanās un piedāvājuma samazināšanās. Darbā tiek parādīta pieprasījuma empīriskās un teorētiskās elastības lieluma izmantošana riska zonas noteikšanai. Abos gadījumos rezultāti praktiski ir vienādi.

Valērijs Roldugins (Latvijas Universitāte)

NAUDAŠ – KREDĪTU POLITIKAS PERSPEKTĪVAS LATVIJĀ

Author in his article concentrates on methods of monetary regulation and instruments used for monetary policy. The article includes most important aspects of macroeconomic policy in Latvia. The author pays a special attention to the analysis of money aggregates (in the period at 1991-2001). At the end of the article the author outlines the problems that should be solved and reveals the ways to prevent mistakes in the future.

Lai noteiktu un īstenotu monetāro politiku, nepieciešams ne tikai nospraust monetārās politikas mērķi, bet arī saprast, kā monetārās politikas instrumenti ietekmē tautsaimniecību. Monetārās politikas transmisijas mehānisms būtībā ir ekonomisko procesu kopums, kuru centrālā banka izmanto savu mērķu sasniegšanai un kas saista tādus makroekonomiskos radītājus kā naudas daudzums, procentu likmes un valūtas kurss ar ekonomisko aktivitāti jeb iekšzemes kopproduktu (IKP). Monetārās politikas transmisijas mehānismā var izdalīt trīs posmus: centrālā bankas ietekme, naudas piedāvājumu un procentu likmes; naudas piedāvājums un procentu likmes ietekmē kopējo pieprasījumu: kopējais pieprasījums ietekmē kopējo piedāvājumu.

Daudzu centrālo banku, t.sk. arī Latvijas Bankas monetārās politikas galvenais mērķis ir nodrošināt zemu un stabilu inflāciju. Tamlīdzīgos pētījumos, kuros aplūkoti daudzu valstu piemēri, secināts, ka pat vidēja inflācija (aptuveni 10-20% gadā) ilgākā laika posmā ir nevēlama investīcijām un bremzē ekonomisko attīstību. Latvijā 1999. gadā PCI pieauga par 3,2% – nedaudz vairāk nekā 1998. gadā (2,8%). Cenu pieaugums galvenokārt bija saistīts ar naftas produktu cenu palielināšanos pasaulē un ekonomiskās aktivitātes pieaugumu gada otrajā pusē. Arī pārejas ekonomikas valstīs ekonomiska attīstība sākas tad, kad inflācija nostabilizējas relatīvi zemā līmenī. Centrālā banka nevar tieši iespaidot ekonomisko izaugsmi un bezdarbu, tāpēc cenu stabilitātes nodrošināšana ir labākais veids, kā tā var veicināt ilgtermiņa ekonomisko attīstību.

Neskatoties uz Latvijas Bankas veikto naudas stabilizāciju, stāvoklis valstī vēl nav uzlabojies. Periodā no 1990. līdz 1993. gadam, tā saucamajā ekonomikas pārejas posmā, IKP ir sasniedzis vislielāko kritumu. IKP 1992. gadā, salīdzinot ar 1991. gadu, samazinājās par 44%. 1990. gada IKP līmenis var sasniegt tikai ap 2005. gadu pie labvēlīgiem apstākļiem. Strauji palielinājās bezdarbnieku skaits, kas pieauga un 1994. gada beigās sastādīja jau 6,4%. Krievijas krīzes negatīvā ietekme turpināja izpausties bezdarba līmeņa pieaugumā. Salīdzinājumam – bezdarba līmenis 1997. gadā bija 6,7% no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem, 1998. gadā – 9,2%.

Starp inflāciju un bezdarba līmeni pastāv savstarpēja atkarība. Samazinās bezdarba līmenis, palielinās inflācija, jo palielinās naudas pieprasījums. Latvijas bankas noklusē to, ka monetāro metožu izmantošana izraisa Filipa līkni, kas parāda bezdarba pieaugumu un sakarību starp bezdarbu un gada cenu pieaugumu. Cenu pieaugumu pavada zems bezdarba līmenis, un otrādi.

Latvijas Bankas monetārās politikas galvenā problēma ir – kā noturēt lata stabilitāti un minimālu inflāciju. Līdz ar to Latvijas Banka nav ieinteresēta ražošanas attīstībā, jo ražošanas attīstība veicina nodarbinātību, no kuras iegūst valsts fiskālā politika, bet vienlaicīgi tiek izmainīts arī patēriņa cenu indekss un pieaug inflācija, jo palielinās iedzīvotāju pirktspējīgais pieprasījums, kas izsauc cenu celšanos.

Lata stabilitāti Latvijas Banka nodrošina ar zelta un ārvalstu valūtas rezervēm, un vajadzības gadījumā veic intervences finansu tirgū izmantojot savā rīcībā esošos monetāros instrumentus līdz ir panākts naudas piedāvājuma un pieprasījuma līdzsvars, paliekot nemainīgai procenta normai, kura pašreiz ir 3,5% gadā.

Centrālās bankas naudas piedāvājuma apjoms raksturo naudas un kredītu ekspansijas potenciālu valstī. Naudas bāze (M_0) ietverta Latvijas Bankas emitētā skaidrā nauda, kā arī banku u.c. finansu iestāžu noguldījumi Latvijas Bankā. Sākot ar datiem par 2001. gada janvāri, naudas bāzēs aprēķinos vairs neiekļauj kredītiestāžu termiņnoguldījumus Latvijas Bankā. Raugoties no aktīvu puses, naudas bāzi veido Latvijas Bankas tīrie ārējie aktīvi, kredīti bankām un neto kredīts valdībai, kā arī pārējo aktīvu neto pozīcija.

Šaurajā naudā (M_1) ietilpst skaidrā nauda apgrozībā (bez atlikumiem banku kasēs), kā arī iekšzemes uzņēmumu un privātpersonu latos veiktie pieprasījuma noguldījumi. Šis rādītājs raksturo naudas piedāvājuma vislikvidāko daļu, kas tiek izmantota tieši maksājumu veikšanai.

Kvazinaudu veido uzņēmumu un privātpersonu ārvalstu valūtā veiktie noguldījumi un latos veiktie termiņnoguldījumi. Tās likviditātes pakāpe ir zemāka, sevišķi kvazinaudas ilgtermiņa noguldījumu daļai.

Iekšzemes naudas piedāvājumu ($M2D$) veido skaidrā nauda apgrozībā (bez atlikumiem banku kasēs), kā arī iekšzemes uzņēmumu un privātpersonu latos veiktie noguldījumi. Šis rādītājs raksturo nacionālās valūtas piedāvājumu tautsaimniecībā.

Plašā nauda ($M2X$) ir visplašākais Latvijas Bankas lietotais naudas rādītājs – skaidrā nauda apgrozībā (bez atlikumiem banku kasēs), kā arī visi iekšzemes uzņēmumu un privātpersonu noguldījumi. Ar plašās naudas palīdzību tiek no vērtēts kopējais tautsaimniecībā aprītē esošais naudas daudzums. Latvijas tautsaimniecībā liela nozīme ir arī ārvalstu valūtai, tādēļ plašās naudas pamatrādītājā $M2X$ tiek ietverti arī iekšzemes uzņēmumu un privātpersonu ārvalstu valūtā veiktie noguldījumi kredītiestādēs.

Vēl plašāki naudas rādītāji Latvijā pagaidām netiek aprēķināti, jo to nozīme vēl nav liela samērā mazattīstīta finansu tirgus dēļ.

Līdztekus kvantitatīvajiem naudas rādītājiem monetāro situāciju Latvijā raksturo arī vairāki koeficienti, no kuriem galvenie ir naudas reizinātājs (M2X attiecība pret M_0) un naudas aprites ātrums (nominālā IKP attiecība pret M2X).

Pēc dažādu naudas agregātu pārmaiņām iespējams spriest par nacionālās valūtas izmantošanu iekšzemes banku sistēmā, kā arī par ārvalstu valūtas noguldījumu klātbūtnes nozīmi finansu starpniecībā. Latvijā plašā nauda M2X, kurā ietilpst arī ārvalstu valūtā veikti noguldījumi, lielā mērā nosaka nominālo IKP, kā arī ietekmē cenu līmeni. Latvijas Banka pastāvīgi seko monetāro rādītāju attīstībai un banku sektora likviditātei, izmantojot datus, kas tiek iegūti, gan katru mēnesi saņemot pārskatus no banku sektora, gan katru dienu apkopojot Latvijas Bankas bilances rādītājus. Tādējādi tiek aprēķināti dažādi naudas piedāvājuma rādītāji, sākot no naudas bāzes M_0 , un šaurās naudas M_1 līdz iekšzemes naudas piedāvājumam M2D un plašajai naudai M2X. Apkopojot Latvijas Bankas bilanci un banku sektora datus, tiek veidots naudas pārskats, kas parāda naudas piedāvājuma un naudas pieprasījuma savstarpējo atbilstību. Plašās naudas pārskats jeb banku pārskats, kurā plaši atspoguļota naudas un kredītu statistika, vislabāk raksturo banku sistēmu valstī. Kā šādi monetārie rādītāji ietekmēja tautsaimniecību?

Svarīgākie Latvijas makroekonomiskie rādītāji (1995-2000)

(perioda beigās; milj. latu)

Rādītāji	1995	1996	1997	1998	1999	2000*
IKP (faktiskajās cenās)	2349,2	2829,1	3275,5	3589,5	3897,1	3155,8
IKP salīdzināmajās cenās)	2349,2	2426,7	2635,4	2738,2	2768,6	2186,3
IKP pieaugums (%)	99,2	103,3	108,6	103,9	101,1	105,4
M_0	273,6	340,7	441,7	471,5	526,2	534,2
M2D	357,9	432,7	592,3	657,1	698,7	742,3
M2D pieaugums (%)		120,9	136,9	110,9	106,3	112,1
M2X	523,8	628,3	871,3	923,0	997,2	1070,7
M2X pieaugums (%)		19,9	138,7	105,9	108,0	113,7
M2D no M2X (%)	68,33	68,87	67,98	71,19	70,1	69,3
M2D no M2X (+/- iepriekšējā gadu)	-3,78	0,54	-0,89	3,21	-1,09	-0,8
M2D no M_0	1,31	1,27	1,34	1,39	1,33	1,39
IKP pret M2X	4,5	4,5	3,8	3,9	3,9	2,9

* septembra beigās (iepriekšējā gada atbilstošais periods).

Avoti: Centrālās statistikas pārvaldes un Latvijas Bankas bilieteni.

Kā redzam no tabulas, tad rādītājam M2D ir tendence procentuāli samazināties attiecībā pret rādītāju M2X līdz 1995. gadam, kurā šī tendence ir izteikta. Sakarā ar banku krīzi bankas stipri ierobežoja savu naudas piedāvājumu tautsaimniecībā.

Šajā gadā Latvija piedzīvoja smagāko banku krīzi pēc neatkarības atjaunošanas. Pēc autora domām banku krīzē vainojama bija Latvijas Banka, jo vēl līdz 1995. gadam banku krīzei nebija izstrādāts vienots, stingrs komercbanku uzraudzības mehānisms. Par to liecina tas, ka tikai 1995. gadā Latvijas Banka noteica regulējošās prasības atbilstoši Eiropas Savienības direktīvām.

1996. gadā M2X pieauga aptuveni par 1,6% mēnesī, bet IKP gada laikā tikai par 3,3%. Šeit skaidri iezīmējās Latvijas Bankas lielākā monetārās politikas problēma nespēja sabalansēt naudas masas daudzumu ar IKP pieauguma tempiem. Pēc iegūtajiem datiem Latvijas Bankas monetārā rādītāja M2X – plašās naudas pieauguma tempi ievērojami apsteidz IKP pieauguma tempus. Tā 1997.g. IKP pieauga par 8,6%, bet M2X par 38,7%. 1998.g. IKP pieaugums sastādīja 3,9%, taņī pašā laikā M2X pieauga par 5,9%. 1999. gadā IKP palielinājās vēl par 1,1% pret iepriekšējo gadu, M2X palielinājās no 923,0 milj. Ls. līdz 997,2 milj. Ls (8,0%). Vislabākais rezultāts bija tikai 1998. gadā, jo, salīdzinot ar iepriekšējo gadu, M2X pieauga tikai par 5,9%. Naudas aprites ātrums samazinājās no 4,5 reizēm 1996. gadā līdz 3,9 – 1999. gadā.

Naudas piedāvājuma pieaugums bija saistīts ar saimniecisko attīstību valstī un iekšzemes banku aktivitātēm kredītu izsniegšanas jomā, nevis ar būtisku ārvalstu kapitāla ieplūdi, kā tas bija iepriekšējos gados. Monetāristi uzskata, ka naudas resursu pārvaldījums ir faktors, kas nosaka inflāciju, deflāciju, izaugsmi vai lejupslīdi. Naudas daudzuma vienmērīgs pieaugums nosaka ekonomikas noturīgu attīstību. Naudas piedāvājuma izmaiņas lielā mērā nosaka makroekonomikas parametrus, uzskatot, ka naudas apgrozības ātrums ir prognozējams. Monetāristi ir pārliecināti, ka naudas daudzuma izmaiņas izraisa atbilstīgu iekšējā kopprodukta pieaugumu.

Naudas masas izmaiņas ietekmē procentu likmi vispirms vienā virzienā, bet pēc tam – pretējā. Ātrāks naudas masas pieaugums no sākuma pazemina procentu likmes. Bet vēlāk, tā kā tas ietekmē izdevumu palielināšanos un stimulē cenu pieaugumu (inflāciju), palielina pieprasījumu pēc kredītiem, kas rada procentu likmju pieaugumu. Pretējā situācijā lēns naudas masas pieauguma temps no sākuma paaugstina procentu likmes, bet vēlāk, samazinoties izdevumiem un inflācijai, tas procentu likmju samazināšanos. Šāda nestabila attiecība starp naudas masu un procentu likmēm izskaidro, kāpēc monetāristi sauc procentu likmes par neuzticamu gidu naudas kredītu politikā.

Veicot operācijas atklātā tirgū, tiek regulētas rezerves, kas nodrošina fiksēto procenta normas līmeni, kuru noteicis taktiskais uzdevums, neskatoties uz iespējamām procentu likmju izmaiņām, kas saistītas ar tirgus procesu iedarbību. Kā stabilizējošs līdzeklis tas iepērkas atklātā vērtspapīru tirgū, tādējādi paplašinot banku rezerves un palielinot naudas piedāvājumu tik lielā mērā, kāds ir pietiekams, lai saglabātu procentu likmes iepriekšējā līmenī. Atkarībā no tā, kā pieprasījums pēc naudas ietekmē procenta normu, Latvijas Banka sāk pirkt vērtspapīrus no komercbankām. Bagātīgu kredītresursu izmantošanas process palielina apgrozībā esošās naudas masas pieaugumu. Pirkumi atklātajā tirgū turpinās līdz laikam, kamēr izveidojas pietiekams jaunas naudas daudzums, kas nodrošina naudas

pieprasījuma un piedāvājuma atbilstību, esot nemainīgai procenta normai. Tādā gadījumā tirgus sasniedz zināmu līdzsvaru.

Visa pētišanas perioda laikā MD2 un M2X ir līdzīgi, un M_0 radītais nedaudz atpaliek no MD2. Bez tam, ņemot vērā kapitāla multiplikatoru, naudas masas pieaugumam vajadzētu būt augstākam. M_0 pieaugums bija augstāks nekā naudas masas pieaugums. Tas nozīmē, ka Latvijas Banka nekādā veidā nevar ietekmēt naudas masas apjomu, jo ne naudas bāze iespaido naudas masu, bet otrādi – naudas masas izmaiņas izsauc naudas bāzes izmaiņas.

Taču galvenais Latvijas Bankas naudas – kredītpolitikas mērķis ir stabils lata kurss, un tā galvenais monetārais instruments ir operācijas valūtas tirgū un lata naudas masas (MD2) palielinājums notiek sekojošā veidā. Vispirms notiek valūtas līdzekļu palielinājums iedzīvotājiem, pēc tam konvertē šo valūtu latos (tas nozīmē, ka vispirms pieaug latu depozīti – MD2), bet jau pēc tam komercbankas pārdod šo valūtu Latvijas Bankai (kā rezultātā palielinās naudas bāze M_0). Tā kā naudas masas izmaiņas ir sākotnējas, tad Latvijas Bankas interence, mērķēta uz naudas bāzes regulēšanu, pietickošā veidā neiespaidoja naudas masu. Rezultātā iznāk, ka latu naudas masas apjoms, kurš atrodas apgrozībā ekonomikā, ir atkarīgs no iedzīvotāju uzticības latam – jo augstāka uzticība latam, jo vairāk līdzekļus iedzīvotāji glabās latos (un mazāk ārzemju valūtā), un otrādi. Pie tam M2X var paliek nemainīgs un struktūras izmaiņas var izsaukt inflācijas paaugstināšanos, tā kā latu apgrozījums var būt lielāks.

Faktiski Latvijas Bankas prioritārais virziens ir nacionālās valūtas ārējā stabilizācija, kam pēc Latvijas Bankas domām jārada iekšējo stabilizāciju. Latvijas Banka tiecas virzīt valūtas kursa politiku tā, lai sasniegtu zemu inflāciju, arī lai pietuvinātu preču un pakalpojumu cenas inflācijas līmenim tajās valstīs, kuru nacionālās valūtas ietvertas SDR grozā. Šobrīd Latvijā viens no liberālākajiem valūtas režīmiem pasaulē. Kā pilsoņi, tā ārzemieki var bez ierobežojumiem manipulēt ar naudas plūsmām šajās valūtās. Iespējama neierobežota kapitāla izplūšana no Latvijas, kā arī ieplūšana Latvijā visos valūtas veidos.

Fiksēta valūtas kursa apstākļos, kad centrālajai bankai tieši jāatskaitās augstākajai valsts likumdevējai institūcijai, pieaug tās vadības pieņemto lēmumu nozīmīgums un loma. Valdība praktiski nespēj ietekmēt centrālo banku, un tai atliek vien baudīt negatīvos centrālās bankas darbībā pieļautās pārrēķināšanās rezultātus. Tajā pašā laikā, neattīstot ražošanu, lieta nekustēsies ne no vietas. Gribas cerēt, ka valdības un Latvijas Bankas starpā tiks panākta savstarpēja saprāte un Latvijas ekonomikā izdosies pozitīvi realizēt pasaules praksē uzkrāto pieredzi naudas kredītu regulēšanā.

Literatūra

1. Харрис Лоуренс. *Денежная теория* / пер. В.М.Усокина. М.: Прогресс, 1990.

2. Долан Э., Кэмпбел К. *Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика*. М. – Л., 1991.
3. Иришев Б.К. *Денежно-кредитная политика: концепция и механизм*. М.; А., 1990.
4. Banku uzraudzība Latvijā – kas šobrīd paveikts? // *Latvijas Ekonomists*. 1997, Nr.7, 71.-73. lpp.
5. Batraks N. Banku sektora attīstība // *Biznesa Partneri*. 1998, maijs, 12.-13. lpp.
6. Jēgere S. Latvijas bankas pirms jaunas kredītu izsniegšanas ēras sākuma // *Biznesa Partneri*. 1998. gada maijs, 8.-9. lpp.
7. Šteinbergs A. Banku uzraudzība Latvijā nav liela greznība // *Biznesa Partneri*. 1998. gada oktobris, 4.-5. lpp.
8. Kudinska M. Banku stabilitātes novērtēšanas metodes // *Kapitāls*. 1999, Nr.1. 60.-61. lpp.
9. Klendere N. Kredīta ņēmēja maksāspējas novērtējums // *Latvijas Ekonomists*. 1998, Nr.12., 74.-76. lpp.
10. Placis J. Banku uzraudzība jaunā kvalitātē. Latvijas Bankas biļetens // *Averss un Reverss*. 1998, Nr.3., 6. lpp.
11. Rūse L. Latvijas Bankas monetārās politikas instrumenti darbībā un attīstībā // *Averss un Reverss*. 1998, Nr.3.

Kopsavilkums

Darbā tika izskatīta tāda Latvijas Bankas funkcija, kā naudas un kredīta ekonomikas regulēšanas veikšana. Šajā rakstā tika izskatītas monetārās regulēšanas metodes un monetārās politikas instrumenti, un iedarbības metode uz Latvijas ekonomiku. Ekonomikas situācijas uzlabošanai vispirms ir nepieciešams koordinēt valdības un Latvijas Bankas darbību. Latvijas Bankas īstenotajai monetārajai politikai traucē tas, ka bankas ir mazas un “pārspecializētas” un tām trūkst ilgtermiņa resursu. Tāpēc var prognozēt, ka, turpinoties Latvijas Bankas stingrajai monetārajai politikai, vairākas no pašreizējām bankām būs spiestas apvienoties.

Integrācija ES joprojām bija gan Latvijas ārpolitikas, gan ekonomiskās politikas prioritāte. Galvenais uzdevums ir nodrošināt IKP pieaugumu, kas iespējams, sasaistot pārdomātu valdības iekšējo politiku un ārpolitiku. Latvijā ir vērojams IKP pieaugums, taču tas būtiski atpaliek no naudas masas pieauguma. Reālās darba algas pieaugums ir niecīgs salīdzinājumā ar cenu pieaugumu, un tas pazemina iedzīvotāju dzīves līmeni. Bezdarba līmenis ir stabilizējies, bet tendence ierobežot inflāciju var negatīvi atsaukties uz iedzīvotāju nodarbinātību tuvākajā nākotnē.

Andrejs Romānovs (Latvijas Universitāte)

INFORMĀCIJAS SISTĒMAS DZĪVES CIKLS

In proposed article "Information System Life Cycle" is considered one of the main notion to modern methodology of the designing the information systems – life cycle of the system. At present the united wording of the life cycle of the system is absent, so in article are considered different wordings given notions. In article is motivated consideration of the system information and software creation coming from the system approach. Basing on this approach it is considered and are analysed different models of the phases of life cycle of the system.

В предлагаемой статье "Жизненный цикл информационной системы" рассмотрено одно из основных понятий современной методологии проектирования информационных систем – жизненный цикл системы. В настоящее время отсутствует единая формулировка жизненного цикла системы, поэтому в статье рассмотрены различные формулировки данного понятия. В статье обосновано рассмотрение создания информационных систем и программного обеспечения исходя из системного подхода. Базируясь на этом подходе, рассмотрены и проанализированы различные модели фаз жизненного цикла систем.

Viens no mūsdienu informācijas sistēmu projektēšanas metodoloģijas pamatjēdzieniem ir sistēmas dzīves cikla jēdziens (DC). Pašlaik nav izstrādāts dzīves cikla vienotais formulējums. Kā reglamentējošu dokumentu izmanto (izstrādājot arī Latvijas standartus informācijas tehnoloģiju jomā) starptautisko standartu ISO/IEC 12207 [2] (ISO – International Organization of Standardization – Starptautiska standartizācijas organizācija, IEC – International Electrotechnical Commission – Starptautiska elektrotehnikas komisija). Standarts nosaka DC struktūru, procesus, darbības un uzdevumus, kurus jāizpilda programmatūras izstrādāšanas laikā. Programmatūras dzīves cikla struktūra pēc ISO/IEC 12207 standarta bāzējas uz trim procesu grupām:

- dzīves cikla pamatprocesi (iegāde, piegāde, izstrādāšana, ekspluatācija, pavadīšana);
- palīgprocesi, kuri nodrošina pamatprocesu izpildīšanu (dokumentēšana, konfigurācijas vadība, kvalitātes nodrošinājums, verifikācija, atestācija, vērtēšana, audits, problēmu risināšana);
- organizatoriskie procesi (projektu vadība, apmācība, dzīves cikla vērtējums un uzlabošana, un citi).

Informātikas literatūrā visbiežāk apskata programmatūras dzīves ciklu un sistēmas dzīves ciklu. Kā piemēru nosauksim dažus formulējumus.

Dzīves cikls ir programmatūras izveidošanas un izmantošanas modelis, kas attēlo tās dažādus stāvokļus, sākot no konkrētās programmu izstrādes vajadzību rašanās un beidzot ar tās pilnīgu izeju no izmantošanas [3].

Programmatūras dzīves ciklu definē kā laika periodu, kas sākas tad, kad programmatūras produkts tiek iecerēts, un beidzas, kad produkts vairs nav pieejams lietošanai [4].

Dzīves cikls ir informācijas sistēmas veidošanas un izmantošanas periods, kas aptver tās dažādus stāvokļus, sākot no konkrētās sistēmas nepieciešamības rašanās momenta un beidzot ar tās pilnīgu izeju no ekspluatācijas [1].

Tātad par programmatūras un informācijas sistēmas dzīves ciklu var uzskatīt visu evolūcijas procesu visā sistēmas garumā.

Šodienas informācijas sistēmu veidošanu, kas ir saistīta ar dažādu programmu līdzekļu, it sevišķi CASE (Computer Aided Software Engineering) līdzekļu izmantošanu visos posmos, un, kad modernie programmatūras CASE līdzekļi palīdz veikt kā informācijas sistēmu modelēšanu, tā arī to projektēšanu un programmēšanu, programmatūras veidošanas procesu pēc sistēmiskas pieejas ir vērts skatīt kā sistēmas veidošanu kopumā.

Balstoties uz šo atzinumu, var analizēt dzīves cikla fāžu sastāvu.

Dažādi autori nosauc dažādas dzīves cikla fāzes. Tā, atbilstoši standartam ISO/IES 12207, programmatūras dzīves ciklu sadala atsevišķās fāzēs, ko sasaista ar pamatprocesu izpildes rezultātiem:

- prasību formēšanas un plānošanas stadija,
- konceptuālās projektēšanas stadija,
- programmatūras prasību specificēšanas stadija,
- izstrādāšanas, integrēšanas un testēšanas stadija,
- ieviešanas stadija,
- pavadīšanas un attīstības stadija.

Daži autori izdala sekojošas programmnodrošinājuma dzīves cikla fāzes [3]:

- prasību analīze,
- projektēšana,
- kodēšana (programmēšana),
- testēšana, kļūdu un nepilnību novēršana,
- ekspluatācija un pavadīšana.

Sistēmas dzīves cikla sastāvu daži autori paplašina ar fāzi "identifikācija" Tā, E.Popovs [6] nosauc ekspertu sistēmu dzīves cikla fāzes: identifikācija, konceptualizācija, formalizācija, izpildīšana, testēšana un kļūdu un nepilnību novēršana, eksperimentālā ekspluatācija un ieviešana.

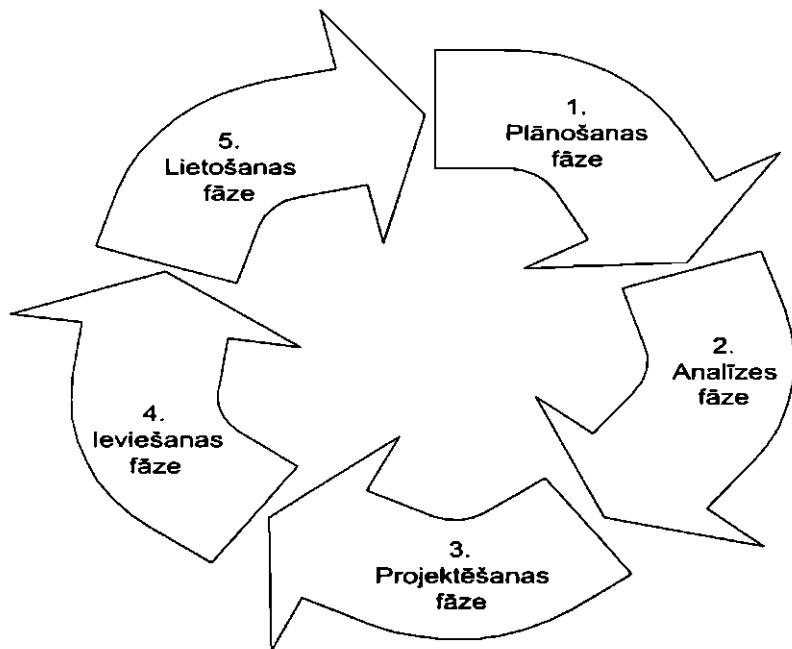
Latvijas Republikas Valsts standartā informācijas tehnoloģiju jomā "Ieteicamā prakse programmatūras projektējuma aprakstīšanai" LVS 72:1996 [4] ir izmantots, tipiskais programmatūras dzīves cikls, kas sastāv no 8 fāzēm: koncepcijas fāzes, prasību fāzes, projektēšanas fāzes, implementēšanas fāzes, testēšanas fāzes, instalēšanas un galapārbaudes fāzes, darbināšanas un uzturēšanas fāzes, un

noslēgšanas fāzes. No standarta satura izriet, ka programmatūras projektējums tiek skafīts no sistēmiskās pieejas viedokļa, tātad skatīts kā sistēma. Tāpēc dzīves cikla fāžu sastāvā būtu vēlams iekļaut plānošanas fāzi. Pētot literatūru par sistēmu izveidošanu [3; 4; 7], var secināt, ka jebkuras sistēmas dzīves cikla sākumā tomēr ir nepieciešama plānošanas fāze (iniciēšanas fāze vai identifikācijas, var būt arī citādi nosaukumi), kad tiek veikta problēmas pastāvēšanas konstatācija, problēmas definēšana, sistēmas mērķu izvirzīšana un ierobežojumu identificēšana.

Apkopojot iepriekšminēto, var pieņemt [5], ka informācijas sistēmas dzīves cikls sastāv no piecām fāzēm: plānošana, analīze, projektēšana, ieviešana un lietošana (skat. 1. att.). Pirmās četras fāzes veido sistēmas attīstības procesu. Kad sistēma sasniedz lietošanas fāzes beigas, tad var sākt modernizētās sistēmas plānošanas fāzi. Raksturosim dažas dzīves cikla fāzes.

1. attēls

Dzīves cikla fāzes

Plānošanas fāzē lietotājs izpēta problēmu, saistītu ar organizācijas biznesa mērķiem, izlemj, vai ir nepieciešams izmantot datorizētas tehnoloģijas, lai sasniegtu mērķus, un kopā ar sistēmanalītiķi pamato datorizēta risinājuma

nepieciešamību. Plānošanas fāzes laikā notiek problēmas atpazīšana, tās definēšana, sistēmas mērķa noteikšana un tās nepieciešamības analīze. Sistēmanalītiķa (projekta izstrādātāja) galvenie uzdevumi šajā fāzē ir sākotnējo sistēmas priekšlikumu izstrāde un projekta kontroles mehānisma izveide.

Problēmas atpazīšanu veic lietotājs, jo, darbojoties katru dienu ar sistēmu, viņš var saskatīt problēmas simptomus, viņam ir vislielākā iespēja atpazīt problēmu. Daudzos gadījumos lietotājs pats atrisina problēmu. Gadījumā, ja risinājumā tiks iesaistīta dator tehnika, lietotājs griežas pie informātikas speciālistiem.

Problēmas definēšanu veic lietotājs kopā ar sistēmas analītiķi. Viņi seko simptomu ķēdei, līdz ko identificē un saprot problēmas cēloni.

Kad lietotājs un analītiķis piekrīt, ka ir nepieciešams datorizētais risinājums, notiek sistēmas mērķu konkretizācija.

Lietotājam un sistēmas analītiķim ir jāizvērtē ierobežojumus, kas traucēs risinājuma ieviešanu. Sistēmanalītiķis veic sistēmas izpēti jeb sākotnējā priekšlikuma sagatavošanu. Tālāk seko projekta kontroles mehānisma izveidošana. Šis solis tiek izpildīts tikai pēc vadības lēmuma pieņemšanas – apstiprināt projekta sākotnējo priekšlikumu.

Analīzes fāzes laikā tiek veikta sistēmas padziļināta analīze, apzinātas, izanalizētas un dokumentētas prasības izstrādājama informācijas sistēmai. Fāzes nolūks ir pilnībā saprast lietotāja vajadzības un sagatavot dokumentāciju, kas būs sistēmas projektēšanas pamats.

Fāze sākas ar sistēmas izpēti paziņošanu. Katram lietotājam, kura darbu skars jaunās sistēmas izveide, ir jāizskaidro jaunās sistēmas mērķi un to, kā sistēma iespaidos viņa darbu.

Vienlaicīgi notiek projekta darbinieku komandas organizēšana. Komandā ir jāiekļauj iekšējo auditoru (kontrolieri). Iekšējais auditors ir firmas kontroles mehānisma dalībnieks, kurš seko sistēmas izstrādāšanas gaitu, lai pārliecinātos, ka sistēma darbojas atbilstoši izvirzītajām prasībām. Iekšējais auditors cenšas panākt tādu sistēmas stāvokli, ka objekta konceptuālā sistēma pilnīgi atspoguļo fizisko sistēmu.

Notiek informācijas vajadzību definēšana un prasību specificēšana. Informācijas vajadzību definēšana sistēmas analītiķim ir vissvarīgākais darbs, ko viņš veic, vācot datus ar interviju, aptauju, pētīšanas, ierakstu caurskatīšanas un citu metožu palīdzību.

Sistēmas analītiķis, balstoties uz analīzes fāzē iegūtajiem datiem, sagatavo sistēmas darbības koncepciju. Dokumentā uzrāda sagaidāmo jaunās sistēmas iespaidu uz organizācijas darbību (organizatorisko struktūru, resursiem, operācijām utt.).

Projektēšanas fāzes uzdevums ir izprojektēt jaunās sistēmas iekšējo uzbūvi atbilstoši prasībām. Fāze sākas ar detalizētu sistēmas projekta sagatavošanu. Tad tiek definētas un izpētītas sistēmas alternatīvās konfigurācijas un tiek izvēlēta labākā. Pēc labākā varianta izvēles tiek izstrādāta programmatūra un veikta testēšana.

Ieviešanas fāzes uzdevums ir pārvērst projekta dokumentāciju funkcionējošā sistēmā, nodot sistēmu lietošanā. Galvenās darbības aptver ne tikai programmatūras uzstādīšanu, bet arī lietotāju apmācību un, vajadzības gadījumā, iekārtu iegādi un sagatavošanu.

Lietošanas fāzē notiek jaunās sistēmas izmantošana. Šajā procesā asistē informātikas speciālisti, kuri veic sistēmas auditēšanu, noskaidro lietotāju apmierinātību ar sistēmu un kontrolē sistēmas integritāti (vai sistēma precīzi attēlo fizisko sistēmu), kā arī veic tās uzturēšanu vai modificēšanu. Visā sistēmas lietošanas laikā ir nepieciešams uzturēt sistēmu, lai tā apmierinātu lietotāja vajadzības. Sistēmas uzturēšanai ir trīs mērķi:

- labot kļūdas – labot dažus sistēmas defektus, kuri nav redzami, kamēr sistēma netiek pielietota;
- aktualizēt sistēmu veikt nepieciešamās izmaiņas sistēmā, atbilstoši apkārtējās vides izmaiņām (piemēram, izmaiņām likumos);
- uzlabot sistēmu – veikt darbības, kuras tiek virzītas uz sistēmas tālāko attīstīšanu.

Sistēmas attīstīšana ir nepieciešama, ja uz sistēmu iedarbojas kāds no trim faktoriem:

- ir pārāk lielas uzturēšanas izmaksas;
- notiek izmaiņas organizācijas fiziskajā sistēmā, kas prasa atbilstošas izmaiņas konceptuālajā sistēmā;
- organizācija vēlas paaugstināt savu konkurētspēju, izmantojot jaunu informācijas tehnoloģiju iespējas.

Literatūra

1. Годин В.В. Корнеев И.К. *Управление информационными ресурсами*. М.:ИИФРА, 1999.
2. ISO/IEC 12207, Information Technology –Software Life Cycle Processes, European Standard ISO 12207:1995.
3. Калянов Г.Н. *Консалтинг при автоматизации предприятий: подходы, методы, средства*. М.: Синтер, 1997.
4. Latvijas standarts. Informācijas tehnoloģija. Programminženierija. Ieteicamā prakse programmatūras projektējuma aprakstīšanai. LVS 72:1996.
5. McLeod R. *Systems Analysis and Design: An Organizational Approach*. The Dryden Press, US, 1994.
6. Попов Э.В. Фоминых И.Б., Кисель Е.Б., Шапот М.Д. *Статические и динамические экспертные системы*. М.: Финансы и статистика, 1996.
7. Вендров А.М. *CASE – технологии: Современные методы и средства проектирования информационных систем*. М.: Финансы и статистика, 1998.

Kopsavilkums

Piedāvātajā rakstā ir apskatīts viens no mūsdienu informācijas sistēmu projektēšanas metodoloģijas pamatjēdzieniem, un, proti, sistēmas dzīves cikls. Pašlaik nav izstrādāts dzīves cikla vienotais formulējums, tāpēc rakstā ir apskatīti vairāki informācijas sistēmas un programmatūras dzīves cikla definējumi. Ir pamatots, ka informācijas sistēmas un programmatūras veidošanas dzīves ciklu ir jāskata, pamatojoties uz sistemisko pieeju. Balstoties uz šo atzinumu, ir izskatīti un izanalizēti dažādi dzīves cikla fāzu modeļi. Tās deva iespēju rekomendēt jebkuras informācijas sistēmas dzīves cikla sākumā paredzēt plānošanas fāzi, kad tiek veikta problēmas pastāvēšanas konstatācija, problēmas definēšana, sistēmas mērķu izvirzīšana un ierobežojumu identificēšana.

Uldis Rozevskis (Latvijas Universitāte)

ELEKTRONISKĀ BIZNEŠA INFORMĀCIJAS SISTĒMU PROJEKTĒŠANAS METODES

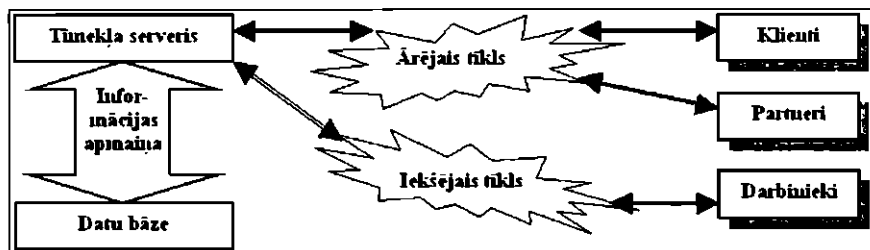
The article attempts to clarify what changes are necessary for existing design methodologies to use them for e-business information development. The article deals with problems: business reengineering, different profile designers collaboration, quality management and system's functionality.

Jaunu ar datoru tīklu izmantošanu saistītu informācijas tehnoloģiju (IT) parādīšanās ir izraisījusi ļoti strauju to izmantošanu praksē. Datoru tīklus izmanto jau vairākus gadus, taču tie nekad nav bijuši tik plaši pieejami. Galvenais cēlonis tik straujai elektroniskā biznesa attīstībai ir jauno tehnoloģiju pieejamība nelieliem un vidējiem uzņēmumiem: agrāk sarežģītie un drošie risinājumi datoru tīkliem ir kļuvuši pietiekami lēti.

Jebkuras jaunas sistēmas ieviešana ir saistīta ar tās izstrādi, projektēšanu. Jaunu tehnoloģiju parādīšanās tirgū vienmēr ir atstājusi zināmu iespaidu uz sistēmu projektēšanas un būvēšanas metodēm. Šī raksta mērķis ir mēģināt noskaidrot, kādas izmaiņas būtu nepieciešamas esošajās projektēšanas metodoloģijās, lai tās sekmīgi varētu izmantot elektroniskā biznesa informācijas sistēmu veidošanai. Mērķa sasniegšanai vajadzētu noskaidrot, ar ko elektroniskā biznesa sistēmas (EBS) būtiski atšķiras no parastām, līdz šim izmantotām informācijas sistēmām (IS), kādas iespējas un izmaiņas projektēšanas procesā un vidē ienes jaunās tehnoloģijas.

Kā parādīts zīmējumā, EBS pamatā sevī ietver sekojošus blokus:

- uzņēmuma datu bāzi ar lietojumprogrammām,
- tīmekļa serveri, kurš arī var uzturēt daļu lietojumprogrammu,
- uzņēmuma iekšējos un ārējos tīklus (angliski: *intranet, extranet*),
- lietotāja piekļūšanas programmas sistēmai.

Protams, šāda shēma ir stipri vienkāršota un neatklāj visus mehānismus, kuri nepieciešami EBS funkcionēšanai, tomēr dod pietiekamu priekšstatu par sistēmas darbību un sarežģītību.

Jebkuras IS veidošanas ceļoņi parasti ir vai nu radušamies problēmu risināšana, vai jaunu iespēju izmantošana. Atšķirībā no klasiskajām IS, pāreja uz elektronisko biznesu vienkārši nav iespējama bez visas biznesa pārbūves (angliski: *reengineering*). Kā zināms no prakses, šādi projekti ir ar augstu efektivitāti, bet arī ar salīdzinoši augstu risku.

EBS satur blokus, kuru veidošanai nepieciešami dažādu profilu speciālisti: datu bāzu administratori, programētāji, tīklu administratori, datu drošības speciālisti, saskaņņu dizaineri. Biznesa pārbūvē neiztikt bez speciālistiem, kuri pārziņa uzņēmuma biznesu, spēj modelēt tā izmaiņas, veidot jaunus produktus. Svarīga EBS sistēmu veidošanas īpatnība ir ļoti dažādu speciālistu piedalīšanās vienā projektā. Kā tas varētu ietekmēt projektēšanas procesu? Par būtisku momentu kļūst projekta pārvaldības jautājumi. Lai projektā iesaistītie cilvēki varētu saskaņoti strādāt un viens otru labāk izprastu, projekta dokumentācijas noformēšanai jāpievērš speciāla vērība: tai būtu jābūt maksimāli vienkāršai, bet pietiekami detalizētai, lai atspoguļotu visas projekta nianšes. Varētu būt nepieciešama kādas projekta skaidrojošās vārdnīcas uzturēšana, lai iesaistītie cilvēki savā starpā varētu sazināties "vienā valodā"

EBS sarežģītība rada papildu prasības projekta kvalitātes pārvaldībai: katram elementam jāstrādā pietiekami stabili, lai kopumā nodrošinātu apmierinošu sistēmas stabilitāti. Viena no galvenajām problēmām šajā sfērā varētu būt daudzo bloku saskaņņu testēšana. Nav lielu cerību, ka būtu viegli vai vienkārši panākt divu dažādu apakšsistēmu stabilu mijiedarbību bez pietiekami detalizētas testēšanas. Šobrīd izmantojamo sistēmu ne vienmēr pietiekamā stabilitāte neapšaubāmi apliecina projekta kvalitātes pārvaldības nepietiekamību. Nepatīkamākais aspekts šajā problēmā ir tas, ka EBS kvalitāte tiešā veidā var mazināt klientu labvēlību, tādējādi iespējodot biznesa attīstību nevēlamā virzienā.

Tehnoloģijas, kuras nodrošina lietotājiem piekļūšanu uzņēmuma datu bāzēm un tīmekļa lapu veidošanu, ir ļoti dažādas. Lielākā daļa no tām vēl nav pārdzīvojušas nobriešanas periodu un, droši vien, perspektīvā ne visas izdzīvos. Varētu uzskatīt, ka EBS veidošanas tehnoloģijas šobrīd vēl tikai rodas, un nav pietiekamas pieredzes to izmatošanā. Tas nozīmē, ka projektā varētu būt problēmas ne tikai ar atbilstošu speciālistu sameklēšanu, bet pat ar pietiekami kvalitatīvas ekspertīzes nodrošināšanu, izvēloties un novērtējot sistēmu alternatīvos risinājumus. Šāda situācija varētu būtiski apgrūtināt EBS izstrādi paša uzņēmuma spēkiem un veicināt ārpalpojumu, gatavu risinājumu izmantošanu vai t.s. resursu nomu (angliski: *leasing*). Ja nu tomēr uzņēmums izšķiras par savu pastāvīgu izstrādni, sistēmas projektēšanas ciklā būtu jāparedz atsevišķa fāze personāla komplektēšanai un apmācībai, kura prasīs gan laiku, gan materiālos resursus. Tādā gadījumā arī būtu jāpievērš speciāla uzmanība t.s. konfigurēšanas fāzei, kurā notiek pamata tehnoloģiju izvēle.

Ir vēl viena problēma, kura šobrīd mazina veidojamo EBS panākumus: visa uzmanība ir pievērsta tehnoloģijām, kuras nodrošina informācijas apmaiņu, pilnīgi aizmirstot nepieciešamību paplašināt šādu sistēmu saturisko funkcionalitāti. Bieži EBS nāk pārdevēja vai cita uzņēmuma pārstāvja vietā. Protams, vienkāršs datu ievads vai lasīšana nevar aizvietot agrākos kontaktus. Pasaules prakse liecina, ka šajā jomā sekmīgi var izmantot mākslīgā intelekta sistēmas: ekspertu sistēmas klientiem un zināšanu bāzes uzņēmuma darbiniekiem un partneriem. Ekspertu sistēmas spēj nodrošināt individuālu pieeju karam klientam, palīdzēt orientēties pakalpojumu klāstā, sniegt padomus to vai citu problēmu risināšanā, taņī skaitā produktu izvēlē. Uzņēmuma darbinieku pieredzi iespējams uzkrāt zināšanu bāzēs, lai labāko risinājumu piemēri un paraugi būtu pieejami jebkuram uzņēmuma darbiniekam un varbūt arī partneriem. Mākslīgā intelekta sistēmas spēj arī uzraudzīt un vadīt sarežģītus procesus, tādējādi nodrošinot sistēmas darbības stabilitāti.

Jārēķinās, ka EBS ieviešana saistīta ne tikai ar jaunu klientu piesaistīšanu, bet arī ar zināmu klientu pretestības pārvarēšanu: notiek pāreja no tiešiem kontaktiem uz datoru izmantošanu. Atšķirībā no klasiskajām IS, lietotāju-klientu apmācība praktiski nav iespējama. EBS lietotāji-klienti lielākā daļa būtu pieskaitāmi pie tā saucamajiem "epizodiskajiem lietotājiem" Tomēr neliela daļa no klientiem sistēmu lietošanai pietiekami bieži, tie būtu pieskaitāmi t.s. "regulārajiem lietotājiem" Prasības šo divu dažādo lietotāju saskarņu veidošanai var būtiski atšķirties. Situāciju sarežģī tas, ka "regulārie lietotāji" parasti pieder pie tās 20% klientu kategorijas, kura nodrošina 80% ieņēmumu. Atliek tikai secināt, ka lietotāja saskarņu projektēšanai EBS būtu pievēršama sevišķa uzmanība.

Apkopojot aplūkotos EBS projektēšanas metožu īpatnības, novērtēsim iespējamos riskus pēc svarīguma šādu sistēmu izstrādē, kas varētu apgrūtināt vēlamā rezultāta sasniegšanu un kam būtu jāpievērš pastiprināta uzmanība:

- uzņēmuma biznesa pārbūve;
- projekta pārvaldība: vienotu projekta standartu, terminoloģijas, reglamentētas dokumentācijas izmantošana;
- kvalitātes sistēma, lai nodrošinātu sekmīgu sistēmas kopējo darbību;

- pietiekami kvalificēta personāla komplektācija un apmācība;
- rūpīga tehnoloģijas izvēle konfigurēšanas fāzē: var gadīties, ka izvēlēta alternatīva piedzīvo ļoti strauju t.s. morālo novecošanos;
- testēšana: rīku izmantošana, saskarņu, drošības un sistēmas kopējās darbības pietiekama pārbaude;
- lietotāja saskarņu piemērotība gan epizodiskiem, gan regulāriem lietotājiem;
- ekspertu sistēmu veidošana klientiem, zināšanu bāzes veidošana uzņēmuma darbiniekiem un partneriem.

EBS veidošana ir krietni sarežģītāks process par tradicionālo IS izstrādi, taču var nodrošināt uzņēmumam jaunas attīstības perspektīvas. Šobrīd šādu sistēmu veidošana saistīta ar pietiekami lielu risku, tomēr, uzkrājoties EBS izmantošanas pieredzei, riski mazināsies.

Literatūra

1. Don Bagwell, George Galambos, Randy Van Winkle, Adrian Walmsley. *An Approach to Design e-business Solutions*. IBM, International Technical Support Organization, December 1998.
2. Jeffrey L. Whitten, Lonie D. Bentley. *Systems Analysis and Design Methods*. Irvin / McGraw-Hill, Boston, 1998.

Kopsavilkums

Rakstā mēģināts noskaidrot, kādas izmaiņas būtu nepieciešamas esošajās projektēšanas metodoloģijās, lai tās sekmīgi varētu izmantot elektroniskā biznesa informācijas sistēmu veidošanai. Uzmanība akcentēta uz uzņēmuma biznesa pārbūves, dažādu profilu speciālistu kopējās sadarbības organizācijas, kvalitātes pārvaldības un sistēmai nepieciešamās funkcionalitātes problēmām.

Jānis Ruško (Latvijas Universitāte)

VALSTS PĀRVALDES IESTĀŽU TERITORIĀLĀS SISTĒMAS UNIFIKĀCIJA

This paper gives the possible solutions for unification of territorial system for state administration's institutions in the Republic of Latvia. Territorial system of state administration's institutions, territorial institution's geographical location, service operations areas, service approachability and quality are the main

components that characterize efficiency of public administration. That influences state's ability for competition in the conditions of market economy and the level of society's confidence to the public administration's institutions. The aim of this report is to motivate unification of territorial system for state administration's institutions as one of the components for modernization process of public administration.

Main conclusions – it is possible to facilitate state's regional development, to limit state budget inexpedient costs in case of successful unification. It is possible to predict that accomplishment of functions in public administration's institutions, cooperation, function covering, service approachability and quality are going to improve as a result of monitoring and controlling.

Pasaules vēstures analīze nepārprotami atgādina, ka laba valdība ir nevis greznība, bet gan dzīves nepieciešamība. Vēsture un mūsu pieredze mums liek vēlreiz atskārst, ka attīstības nodrošināšanai jārada attiecīgi ekonomiskie, sociālie, tehniskie un institucionālie apstākļi. Tas, kā publiskā pārvalde realizē likumdošanu un sniedz pakalpojumus gan juridiskām personām, gan iedzīvotājiem, ir tieši saistīts ar valsts ieguldījuma efektivitāti ilglaicīgas attīstības nodrošināšanai. Metodes un pasākumi, kā panākt publiskās pārvaldes darbības efektivitāti, ir dažādi. Tie katrā valstī var būt un ir atšķirīgi, jo nācija no nācijas atšķiras ar tradīcijām, sociāli ekonomiskiem apstākļiem. Nav vienotas receptes kā katrā noteiktā valstī radīt efektīvu publisko pārvaldi. Taču pastāv kāda likumsakarība, kura nosaka zināmu pēctecību publiskās pārvaldes institucionālai attīstībai:

– Pirmkārt, nepieciešams izvērtēt publiskās pārvaldes darbības apjomu ar tās rīcībā esošo potenciālu. Dažas valstis mēģina veikt vairāk nekā to atļauj publiskās pārvaldes rīcībā esošie resursi un iespējas. Uzmanības koncentrācija uz tām funkcijām, kas ir kritiski svarīgas attīstībai, ļauj ievērojami celt publiskās pārvaldes efektivitāti.

– Otrkārt, publiskās pārvaldes potenciāla palielināšanas rezerves rodamas, optimizējot struktūras un piešķirot sabiedriskām institūcijām jaunu enerģiju, stimulējot labāku un elastīgāku institūciju darbību un vērtējot pēc padarītā darba rezultāta, vienlaicīgi ierobežojot voluntarismu un korupciju.

Hipotētiski pieņem, ka viens no pasākumiem, kas racionalizētu valsts pārvaldes darbību, vienlaicīgi panākot efektivitāti un valsts institūciju darbības caurskatāmību, kā arī veicinot sabiedrības uzticības pieaugumu valsts institūtam, ir valsts pārvaldes iestāžu teritoriālās sistēmas unifikācija.

I Problēmas izklāsts

Valsts pārvaldes iestāžu teritoriāla sistēma vēsturiski vienmēr ir bijusi saistīta, pat pakārtota valsts administratīvi-teritoriālajam iedalījumam. Sākot ar Livonijas ordeni, vēlāk ar carisko Krieviju, Latvijas brīvvalsti un Latvijas PSR valsts pārvaldes institūciju teritoriālās struktūras bāzējās esošo rajonu centros un

apkalpoja rajona iedzīvotājus un uzņēmumus. Pēc neatkarības atgūšanas sākās process, kas turpinās arī pašlaik. Proti, izveidojoties vietējo un reģionālo pašvaldību sistēmai, tai tika nodotas daudzas funkcijas, kuras agrāk piekrita centrālajai administrācijai. Laika gaitā ministrijas konstatēja, ka daudzu tām padoto teritoriālo institūciju pakalpojumu un funkciju veikšanas mērogs sniedzas tālāk nekā rajonu administratīvā teritorija. Arī uzsāktā administratīvi-teritoriālā reforma veicināja šo izpratni. Tika uzsākta teritoriālo iestāžu reorganizācija, tās apvienojot un palielinot apkalpes zonas. Šo procesu veicina arī integrācijas process Eiropas Savienībā.

Taču ir pietiekams pamats secināt, ka Latvijā iestāžu teritoriālās reģionalizēšanās process valstiskā līmenī ir nepietiekami koordinēts. Katra ministrija atbilstoši "Ministriju iekārtas likumam" un saskaņā ar Ministru kabineta apstiprinātu nolikumu tiesīga patstāvīgi noteikt savu struktūru. Šobrīd Latvijas Republikā esošo 12 ministriju reģionālās struktūras izveidotas galvenokārt ar nolūku efektīvi veikt ministrijām pašām un tām padotajām iestādēm un uzņēmēj sabiedrībām uzticētās funkcijas. Līdz ar to dažādos valsts rajonos izvietoto valsts institūciju struktūrvienību daudzums ir visai atšķirīgs, piemēram, Daugavpils rajonā to skaits ir 33, Liepājas rajonā 30, bet Balvu rajonā tikai 10, Krāslavas rajonā 11, Alūksnes, Gulbenes un Saldus rajonā pa 12.

Dažādu ministriju izveidoto reģionālo struktūru funkciju veikšanas teritorijas un pakalpojumu sniegšanas vietas vairākumā gadījumu nesakrīt.

Ārvalstu eksperti kā vienu no galvenajiem valsts pārvaldes funkcionēšanas trūkumiem atzīmē koordinācijas trūkumu starp valsts iestādēm centrālajā līmenī. To pašu var attiecināt arī uz situāciju valsts pārvaldes institucionālās teritoriālās sistēmas jomā. Vienlaicīgi, pieskaņojoties iespējamajam valsts reģionālajam iedalījumam, notiek arī privāto uzņēmumu un sabiedrisko institūciju reģionālo struktūru veidošanās.

Savulaik, apzinoties reālo situāciju un tendences tika izstrādāta atbilstoša valsts politika reģionalizācijai. Atbilstoši koncepcijai "Valsts pārvaldes attīstības stratēģija līdz 2000. gadam" bija jāsagatavo projekts par valsts teritorijas iedalījumu administratīvajos reģionos, kā arī funkciju nodošanas un deleģēšanas tiesisko nostiprinājumu. Politiskās nevienotības dēļ starp valdību veidojošām partijām šis projekts neguva politisku atbalstu un process turpinās bez vienotas koncepcijas un uzraudzības.

Saskaņā ar Ministru kabineta 04.04.2000. protokollēmumu "Reģionālā administratīvi teritoriālā iedalījuma reformas koncepcija" Latvijā laikposmā līdz 2005. gadam tiks izveidotas reģionālās pašvaldības. Acīmredzot šīs pašvaldības veidosies, pieskaņojoties veidojamiem plānošanas reģioniem. Jau šobrīd izveidotās reģionu attīstības aģentūras paredz tādu funkciju izpildi, kuras nākotnē varētu būt reģionālo pašvaldību pārziņā. Vienlaicīgi notiek likumdošanas grozījumu sagatavošana "Teritorijas attīstības plānošanas likumā" un "Par reģionu attīstības aģentūrām izstrāde", uzsākts darbs pie "Latvijas reģionālās attīstības nacionālās koncepcijas" izstrādes.

Eiropas Savienības valstu pieredze pārvaldes struktūru pārkārtošanai darbībai reģionālā līmenī ir pierādījusi savu efektivitāti. Spēcīgas reģionālās pārvaldes esamība ir viens no nosacījumiem ES pirmsstrukturālo un Strukturālo fondu, citu programmu ietvaros iespējamās finansiālas palīdzības saņemšanai un racionālai izmantošanai. "Stratēģija integrācijai Eiropas Savienībā", "Latvijas nacionālā programma integrācijai Eiropas Savienībā 2000", "LR valdības memorands par ES Komisijas dokumentu "Agenda 2000 – Eiropas Komisijas atzinums par Latvijas pieteikumu iestāties ES" iezīmē vadlīnijas integrācijas procesā ES iesaistītajām valsts institūcijām, tajā skaitā: subsidiaritātes principa ievērošanas, nevēlamu reģionālo atšķirību novēršanas un teritoriālās reformas realizēšanas nepieciešamību, efektīvas valsts pārvaldes attīstīšanu, racionālu valsts un pašvaldību funkciju sadalījumu, efektīvu darbības koordināciju starp valsts iestādēm. Šie dokumenti paredz pārskatīt valsts pārvaldes decentralizējamās un dekoncentrējamās funkcijas atbilstoši veidojamajiem reģioniem. Arī Eiropas Komisija Kārtējā ziņojumā par Latvijas progresu (1999), Pievienošanās partnerībā, dokumentā "Agenda 2000 – Eiropas Komisijas atzinums par Latvijas pieteikumu iestāties ES" norāda uz valsts pārvaldes pārstrukturēšanas un administratīvi teritoriālās reformas realizēšanas nepieciešamību Latvijā.

II Iespējamais risinājums

Izvērtējot esošo situāciju, valsts pārvaldes iestāžu reģionalizācijas procesa tendences, kā arī, ņemot vērā nepieciešamību vienmērīgi visā valsts teritorijā nodrošināt iedzīvotājus un juridiskās personas ar valsts institūciju pakalpojumu kvalitāti un pieejamību, ir nepieciešams vienoties par Latvijas apstākļiem piemērotu optimālu un efektīvu darbību veicinošu valsts pārvaldes teritoriālās sistēmas izveidošanu. Zināmi konstitucionāli priekšnoteikumi ir iestrādāti jau Latvijas Satversmē, kura nosaka, ka Latvija sastāv no Kurzemes, Latgales, Vidzemes, Zemgales un Rīgas.

Tas atbilst arī Vides un reģionālās attīstības ministrijas un Centrālās statistikas pārvaldes savulaik parakstītajam protokolam. Saskaņā ar šo vienošanos jau vairākus gadus notiek statistisko datu apkopošana reģionālā līmenī. Latvija sadalīta piecās reģionālās statistikas vienībās, kas nosacīti atbilst EUROSTAT Statistikas teritoriālo vienību nomenklatūrai NUTS III. Ņemot vērā to, ka administratīvi-teritoriālā reforma vēl nav pabeigta, statistikas vākšana un apkopošana notiek teritorijās, kuru robežas nosaka pēc pašlaik esošo rajonu teritoriju robežām.

Racionāli būtu šo iedalījumu piemērot arī valsts pārvaldes teritoriālās sistēmas unifikācijas uzsākšanai. Attiecīgi būtu nepieciešams Ministru kabinetam izveidot sekojošus valsts pārvaldes reģionus:

- **Kurzemes valsts pārvaldes reģions,**
kurā iekļaujami Kuldīgas, Liepājas, Saldus, Talsu, Tukuma, Ventspils rajons, Liepājas un Ventpils pilsēta;

- **Latgales valsts pārvaldes reģions,**
kurā iekļaujami Balvu, Daugavpils, Krāslavas, Ludzas, Rēzeknes, Preiļu rajons, Daugavpils un Rēzeknes pilsēta;
- **Rīgas valsts pārvaldes reģions,**
kurā iekļaujami Rīgas rajons, Jūrmalas un Rīgas pilsēta;
- **Vidzemes valsts pārvaldes reģions,**
kurā iekļaujami Alūksnes, Cēsu, Gulbenes, Limbažu, Madonas, Ogres, Valmieras un Valkas rajons;
- **Zemgales valsts pārvaldes reģions,**
kurā iekļaujami Aizkraukles, Bauskas, Dobeles, Jēkabpils, Jelgavas rajons un Jelgavas pilsēta.

Šis provizorās valsts pārvaldes reģionu robežas būtu nepieciešams precizēt pēc vietējo pašvaldību administratīvi teritoriālās reformas pabeigšanas. Tas ir nepieciešams sekojošu apsvērumu dēļ administratīvi-teritoriālās reformas sagatavošanas laikā tika veikta rajonu izpēte un tā liecina, ka reformas gaitā varētu tikt izveidotas daudzas jaunas lielākas vietējās pašvaldības, kurās apvienos pašvaldības, kuras pašlaik atrodas divu rajonu teritorijās.

Tā kā likums "Par administratīvi-teritoriālo reformu" paredz reformas pabeigšanu tikai pēc 2004. gada, tad būtu nepieciešams valsts pārvaldes iestāžu teritoriālās sistēmas unifikāciju uzsākt jau 2001. gadā. Ministriem būtu nepieciešams uzdot izstrādāt plānus-projektus valsts institūciju teritoriālās struktūras saskaņošanai ar provizoriski noteiktajiem valsts pārvaldes reģioniem.

Šie projekti būtu apkopojami un saskaņojami, ievērojot sekojošus principus:

- Katras valsts pārvaldes institūcijas teritoriālās apkalpes zona atbilst konkrētam valsts pārvaldes reģionam. Izņēmuma gadījumos vienā valsts pārvaldes reģionā var būt arī vairākas vienas nozares institūcijas, taču to apkalpes zonu kopējai teritorijai vajadzētu sakrist ar valsts pārvaldes reģiona teritoriju.
- Teritoriālo institūciju izvietojumam jāpiemēro policentriskās attīstības modelis. Tas nozīmē, ka iestāžu atrašanās netiek koncentrēta vienā pilsētā. bet gan, ņemot vērā materiāli-tehnisko bāzi un cilvēkresursus, maksimāli vienmērīgi izvietoti visā valsts pārvaldes reģiona teritorijā.
- Pakalpojumu pieejamības nodrošināšanai visās esošo rajonu teritorijās. katra teritoriālā institūcija izveido un uztur vismaz vienu iedzīvotāju apkalpes punktu – "vienas pieturas aģentūru"
- "Vienas pieturas aģentūru" veido tādā ēkā, kur var iekārtoties arī visu pārējo teritoriālo institūciju apkalpes punkti. Tā tiktu nodrošināta maksimāli ērta pakalpojumu sniegšana iedzīvotājiem un juridiskajām personām.
- "Vienas pieturas aģentūras" iekļaujamas vienotā informatīvā sistēmā. Dokumentu aprīte digitalizējama.

Ar nolūku juridiskajām un fiziskajām personām nodrošināt pieejamus un ērtus valsts pārvaldes institūciju pakalpojumus visā Latvijas teritorijā, attiecīgās ministrijas izstrādā informācijas un pakalpojumu sniegšanas centru ("pirmās pieturas aģentūru") izvietojuma projektu visos pašreizējos rajonos, kā arī Jūrmalas un Rīgas pilsētā. Valsts iestādes drīkst veidot lielāku skaitu informācijas un pakalpojumu sniegšanas centru skaitu ar nosacījumu, ka šo institūciju apkalpes zonu ārējās robežas sakrīt ar valsts pārvaldes reģionu robežu. Tātad vienā valsts pārvaldes reģionā var būt vairākas vienas valsts institūcijas teritoriālā iedalījuma vienības.

III Seku prognoze

Ieguvumi, ja valsts pārvaldes iestāžu teritoriālā sistēma tiek unificēta:

- tiek ieviesta pārskatāma un darbībā prognozējama valsts institūciju teritoriālā struktūra;
- regulāri un nepieciešamajā apjomā tiek apkopota statistiskā informācija valsts pārvaldes reģionos;
- izvērtējot statistiski apkopotos reģionu attīstības rādītājus, var konstatēt valsts institūciju darbībā pieļautās kļūdas un gūtos sasniegumus. Tā rezultātā iespējams korigēt politikas īstenošanu, panākot maksimāli iespējamo valsts pārvaldes darbības efektivitāti;
- veidojas priekšnoteikumi atsevišķu valsts funkciju izpildes deleģēšanai privātajam sektoram;
- saskaņojot darbību starp dažādām valsts institūcijām un plānošanas reģioniem, tiek nodrošināta vietējo resursu racionāla un efektīva izmantošana, tā panākot tautsaimniecības sinerģijas efektu;
- veidojas priekšnoteikumi valsts pārvaldes reģionu pilnvērtīgai dalībai Eiropas Savienības un tās kandidātvalstu reģionu kooperācijā.

Zaudējumi, ja valsts pārvaldes iestāžu teritoriālā sistēma netiek unificēta:

1.1. tiks kavēta reģionu attīstība kopumā:

- šobrīd reģionos ietilpstošo valsts un pašvaldību institūciju nekoordinētā darbība neveicina uzņēmējdarbības attīstību, kavē reģiona mēroga infrastruktūras sakārtošanas projektu realizāciju un investīciju piesaisti teritorijai,
- pilnvērtīgas informācijas par notiekošajiem, kā arī tuvākā un tālākā perspektīvā paredzamajiem, valsts iestāžu un pašvaldību reģionalizācijas procesiem kavē lēmumu pieņemšanas un attīstības plānošanas procesu komercstruktūrās,
- netiks paaugstināta iedzīvotājiem sniedzamo valsts iestāžu pakalpojumu kvalitāte, aizkavēsies informācijas un pakalpojumu sniegšanas centru ("vienas pieturas aģentūru") izveides process,
- pieaugs neapmierinātība ar publiskās pārvaldes darbību.

1.2. Tiks apgrūtināta:

- valsts budžeta izdevumu racionalizācija, ierobežojot nelietderīgās izmaksas un novēršot funkciju dublēšanos,
- valsts funkciju dekoncentrācija,
- funkciju dublēšanās novēršana valsts pārvaldē un pašvaldībās, lai samazinātu šo funkciju pildīšanas izmaksas,
- efektīva valsts uzņēmumu darbības analīze un tai sekojoša reorganizācija, veidojot valsts aģentūras, iestādes un deleģējot atsevišķas funkcijas privātajam sektoram,
- vietējo pašvaldību administratīvā dalījuma mēroga būtiska palielināšana, lai uzlabotu pārvaldes efektivitāti,

Vietējo pašvaldību reforma daudzos rajonos ir saistīta ar reģionālās reformas norisi jaunveidojamo reģionu vai pakalpojumu sniegšanas centru paredzamais izvietojums iespaido ap šīm teritorijām notiekošo vietējo pašvaldību grupu noteikšanas procesu.

- valsts institūciju un nevalstisko organizāciju sadarbība,
- pilnvērtīga sabiedrības nodrošināšana ar informāciju par izmaiņām valsts pārvaldē.

1.3. apgrūtināsies Latvijas integrācijas process Eiropas Savienībā:

- sarežģīsies efektīvas ES sniegtā finansu atbalsta administrēšanas iespējas,
- palēnināsies tiešie sadarbības procesi starp ekonomiski attīstītajiem Eiropas un Latvijas reģioniem,
- ierobežojot Latvijas administratīvā dalījuma un pārvaldes sistēmas tuvināšanos ES teritoriālo vienību nomenklatūrai, ievērojami kavēsies strukturālo fondu atbalsta pieprasīšanas saņemšanas un apgūšanas procesi.

IV Noslēgums

Pastāv risks, ja šādu valsts pārvaldes modernizācijas sastāvdaļu realizē bez vienotas politiskas gribas un uzraudzības, tad gaidāmie pozitīvie rezultāti var izpalikt.

Literatūra

1. Grovers Starlings. (1999) *Valsts sektora pārvalde*. Rīga: Valsts administrācijas skola, 616 lpp.
2. Boyatzis R. (1982) *The competent manager: A model of effective performance*. New York: John Wiley & Sons.
3. U.S.Civil Service Commission. (1974) *Guide to a more effective public service*. Washington, D.C.: U.S.GPO.

4. Matyas Gaspar. (2000) *The Practice of Best Practices: Discussion Papers*, No.14. Budapest: Open Society Institute.
5. Pollit C. and Bouckaert G. (2000) *Public Management Reform A Comparative Analysis*. Oxford: Oxford University Press.

Kopsavilkums

Referātā tiek apskatīta Latvijas Republikas valsts pārvaldes iestāžu teritoriālās sistēmas unifikācijas iespējamais risinājums. Valsts pārvaldes iestāžu teritoriālā sistēma, teritoriālo iestāžu ģeogrāfiskais izvietojums, pakalpojumu sniegšanas (apkalpes) zonas, pakalpojumu pieejamība un kvalitāte tiek uzsvērta kā viena no publiskās pārvaldes efektivitāti raksturojošiem komponentiem. Komponenti, kas ietekmē valsts konkurētspēju tirgus ekonomikas apstākļos un sabiedrības uzticēšanās pakāpi valsts pārvaldes institūtam. Referātā tiek izvirzīts mērķis pamatot valsts pārvaldes iestāžu teritoriālās sistēmas unifikāciju kā vienu no publiskās pārvaldes modernizācijas procesa sastāvdaļām. Galvenie secinājumi – veiksmīgas unifikācijas rezultātā var tikt veicināta valsts reģionu attīstība kopumā, ierobežotas valsts budžeta nelietderīgas izmaksas, monitoringa un kontrolinga rezultātā uzlabosies valsts pārvaldes iestāžu funkciju veikšana un savstarpējā sadarbība, novērsta funkciju dublēšanās un paaugstināta pakalpojumu pieejamība un kvalitāte.

**Ilmars Skards (University of Latvia),
Ilga Karlsona (University of Latvia)**

INFANT DEATH AS INDICATORS OF EDUCATION IN RURAL DISTRICTS OF LATVIA

Darbā izmantoti Latvijas Statistikas gadagrāmatas 2000 dati par zīdaiņu mirstību un daži agrākie statistikas izdevumu dati par izglītības situāciju lauku rajonos. Ar pāru korelācijas metožu palīdzību parādīts, ka mazāka zīdaiņu mirstība korelējas ar:

- 1) *augstākiem dzimstības rādītājiem mazākam šķirto laulību skaitam, salīdzinot ar noslēgto laulību skaitu mazāku reģistrēto noziegumu skaitu,*
- 2) *lielāku iedzīvotāju skaitu virs darba vecuma,*
- 3) *lielāku bērnu skaitu, kas iestājas parastās skolās, salīdzinot ar speciālām skolām,*
- 4) *lielāku bērnu skaitu, kas iestājas skolās 1999./2000. mācību gadā, salīdzinot ar 1997./1998. gadu,*

- 5) *lielāku otro pakāpju skolēnu skaita attiecību pret pirmo pakāpju skolēniem,*
- 6) *lielāku personu skaitu ar augstāko vai vidējo izglītību.*

Latvian Statistics has been used to investigate the correlation between the data characterising demographic and educational situation in different rural regions of Latvia. It has been shown that lower infant mortality correlates with:

- 1) *Higher birth rate,*
- 2) *Less divorces in comparison with marriages,*
- 3) *Less number of registered crimes,*
- 4) *Higher resident population over working age,*
- 5) *Higher number of pupils entering general in comparison with specialised schools,*
- 6) *Higher number of pupils entering the school in the period at 1999/2000 with the period at 1997/1998,*
- 7) *In regions with higher infant mortality there has been observed lower values of the ratio of the pupils in the first grade school to the second grade schools,*
- 8) *Higher number of persons with higher or secondary education.*

Introduction

In appreciable part of Europe the number of population declines.

In Latvia there are also problems of maintaining the population. There are some regions (Ludza) where the decrease of population is 1.6% per year. The mortality is even 6 times higher than the birth. Therefore searches should to improve the situation in Latvia. Infant mortality significantly affects maintaining the future of the nation. The investigating the current situation in various regions of Latvia is done.

There has been estimated correlation between infant mortality and indicators of education.

Materials and Methods

Data from Latvia were obtained from Statistical Yearbook of Latvia 1999 and Statistical Yearbook of Latvia 2000. Several data of foreign countries have been gathered by Brain Carnell (1996-1999) and got by Internet. Materials were analysed as a pair correlations and printed out by the program QATTRO Pro.

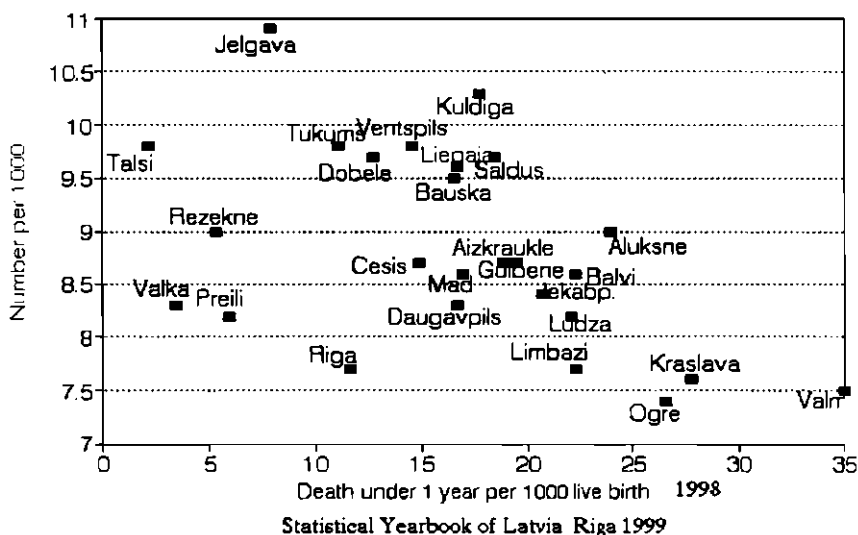
Results and Discussion

It was interesting to know whether the number of children to attend may limit the attention to infants. The data show the opposite. The "-" sign of the regression

coefficient reveals that there is inverse relation between the number of birth per 1000 inhabitants (on Y axes) and the number of infant death (on X axes). That means, that the parents, who are capable of giving life to children, are also should be capable to care the children by preserving them from death. The statistic significance of this correlation is shown by regression output.

Figure 1

Birth per 1000 inhabitants 1998 Statistical Yearbook of Latvia 1999

Regression Output:

Constant	9.776
Std Err of Y Est	0.83
R Squared	0.229
No. of Observations	26
Degrees of Freedom	24
X Coefficient(s)	-0.0566
Std Err of Coef.	0.0213

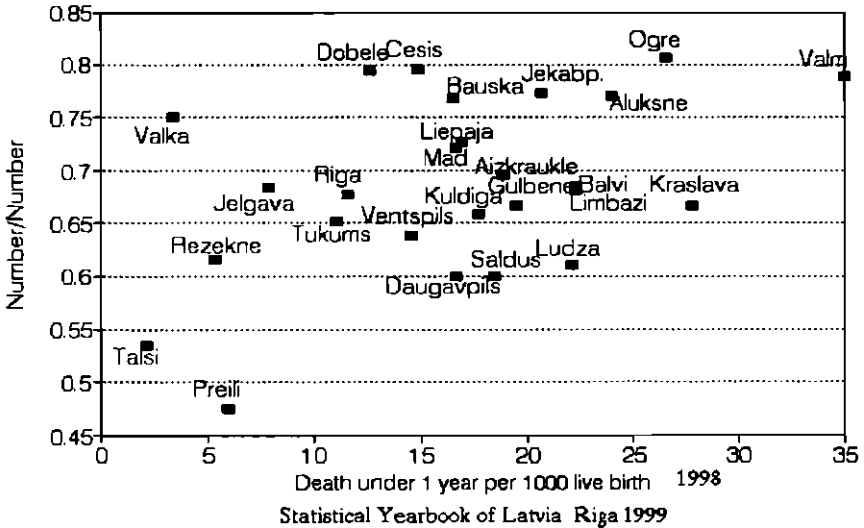
In Latvia the infant mortality is high. It has not been low even at the time before switching over to market economy. At 1990 the number of death under 1 year per 1000 birth was 13.7. After switching over to market economy the death rate of infants had a tendency to increase. At 1995 it reached a maximum -18.5. At

a later period the mortality had a tendency to decrease. At 1995 the death rate was 15.2. (Not shown on this graph). However in some regions of Latvia the death rate is much lower than the average. (Preiļi, Rezekne, Valka, Talsi). These regions may serve as reservoirs for development of nation.

Figure 2

Divorces and infant mortality

Divorces/ marriage 1996-1997
 Statistical Yearbook of Latvia 1999

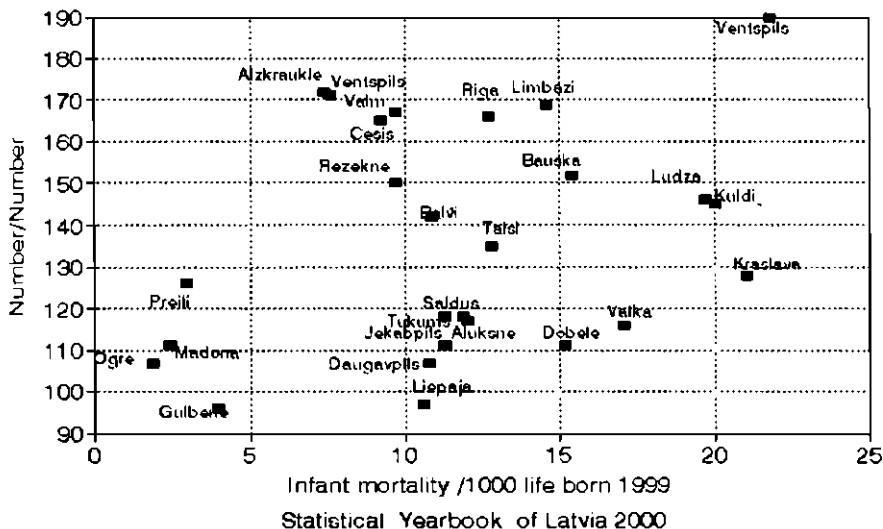
It was interesting to know whether a stable family is needed to preserve the children from death. The data assures this. The "+" sign of the regression coefficient reveals that there is a relation between the number of divorces to marriages (on Y axes) and the number of infant death (on X axes). That means, that the parents, who are capable of organising a stable family, are also capable to care the children by preserving them from death. The statistic significance of this correlation is shown by regression output.

Figure 3

Registered crimes/10000 inhabitants

1999

Educational Institutions in Latvia 1999 Statistical Bulletin, Riga 1998

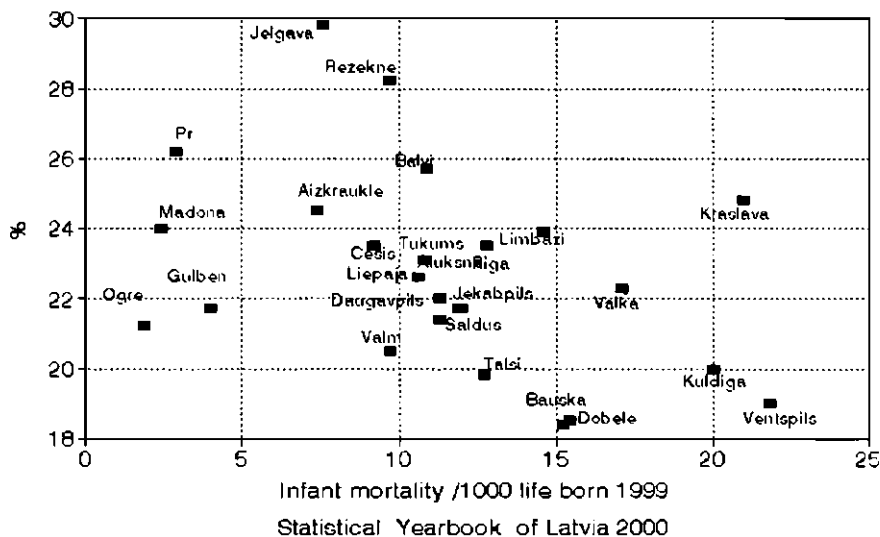
Regression Output:

Constant	118
Std Err of Y Est	26
R Squared	0.094
No. of Observations	26
Degrees of Freedom	24
X Coefficient(s)	1.499
Std Err of Coef.	0.950

Number of registered crimes goes parallel with the infant mortality. In the districts of Preiļi, Rēzekne the values are not high. In regions of Latgale the registered crime level attained intermediate values.

Figure 4

Resident population over working age 1997 Latvian Statistics 1998

Regression Output:

Constant	25.0
Std Err of Y Est	2.6
R Squared	0.147
No. of Observations	25
Degrees of Freedom	23
X Coefficient(s)	-0.20
Std Err of Coef.	0.10

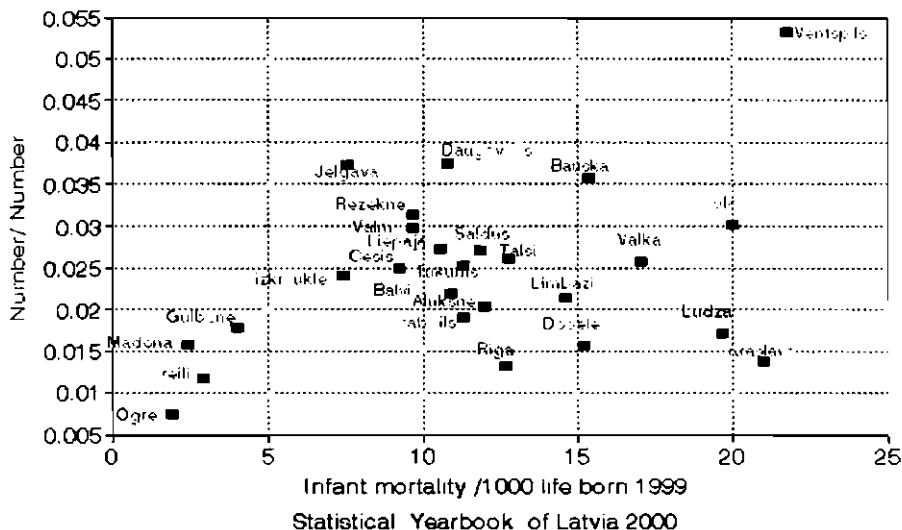
The resident population over working age is lower in the regions with higher infant mortality. That means that there are some adverse living conditions, that stimulates the infant and the population mortality over the working age.

The X coefficient has a "-" sign, the number of residents over working range is decreasing with increasing infant mortality. It is not ruled out that on the elder population acts the same factors that on the infants. In both cases they increase the mortality.

Figure 5

Special/General school enrolment at the 1997

Educational Institutions of Latvia 1999

Regression Output:

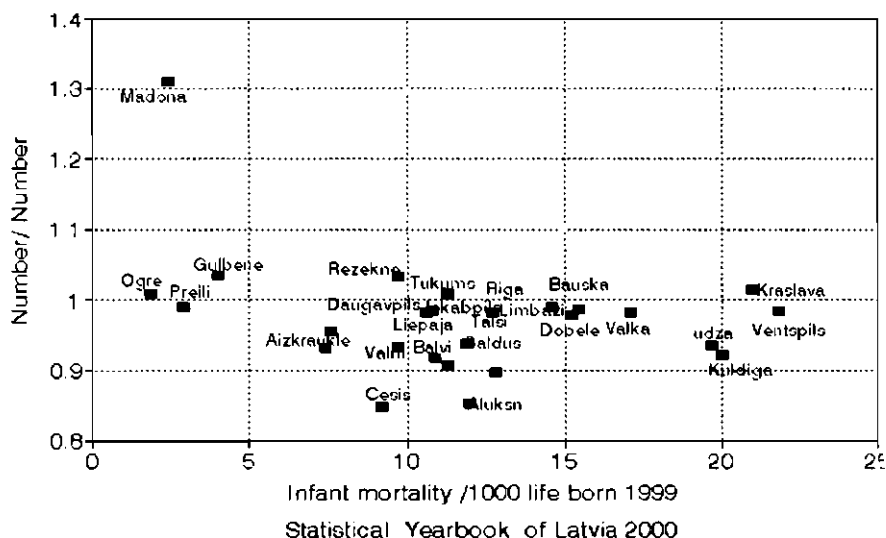
Constant	0.01667
Std Err of Y Est	0.0093
R Squared	0.1363
No. of Observations	26
Degrees of Freedom	24
X Coefficient(s)	0.000658
Std Err of Coef.	0.000338

There is a correlation between the relative amount of pupils entering a special school and infant mortality. It is well accepted that students who want to fulfil their education in universities usually go to ordinary schools. Ogre is the district of Latvia where there is the less relative amount of pupils who go to special schools. Unwillingness to special schools is also in the region Preiļi, Madona, and Gulbene. They are the borders of Latgale.

Figure 6

General school enrolment at 1999/2000 to the enrolment of 1997/1998

2000 Statistical Yearbook of Latvia and Educational Institutions of Latvia 1999

Regression Output:

Constant	1.03
Std Err of Y Est	0.08
R Squared	0.1012
No. of Observations	26
Degrees of Freedom	24
X Coefficient(s)	-0.0049
Std Err of Coef.	0.0029

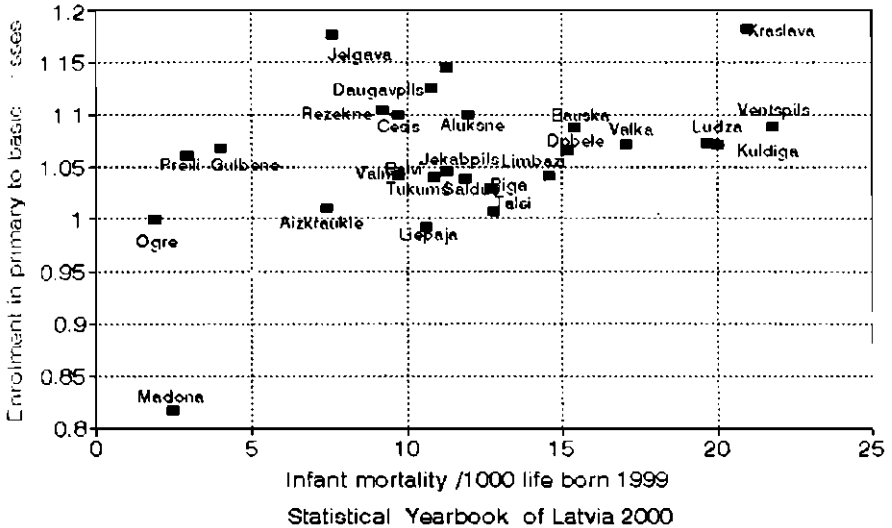
Several factors can affect the entrance at school:

- The migration of inhabitants
- The natural increase of population
- The staying home and not entering the school

The entrance at school can be compared in different periods – the entrance at school in 1999/2000 with the entrance at school two years before (that is at 1997/1998). If the entrance at school has been improved – that is a good sign. There is an inverse correlation between this sign and the mortality of infants.

Figure 7

Enrolment 1st-6th grades/2 to the 7th-9th grades at the beginning of the school year 1997/98 Educational Institutions in Latvia 1999

Regression Output:

Constant	0.999
Std Err of Y Est	0.064
R Squared	0.177
No. of Observations	26
Degrees of Freedom	24
X Coefficient(s)	0.0053
Std Err of Coef.	0.0023

If the children number should not have changed during the general school education period, then the ratio of the first grade school pupils to the second grade school pupils should be 1. It is true, for example, for Ogre, Aizkraukle, Liepāja, Talsi. If the ratio is higher than 1, that means, that in the first grade school there are more pupils than in the second grade one.

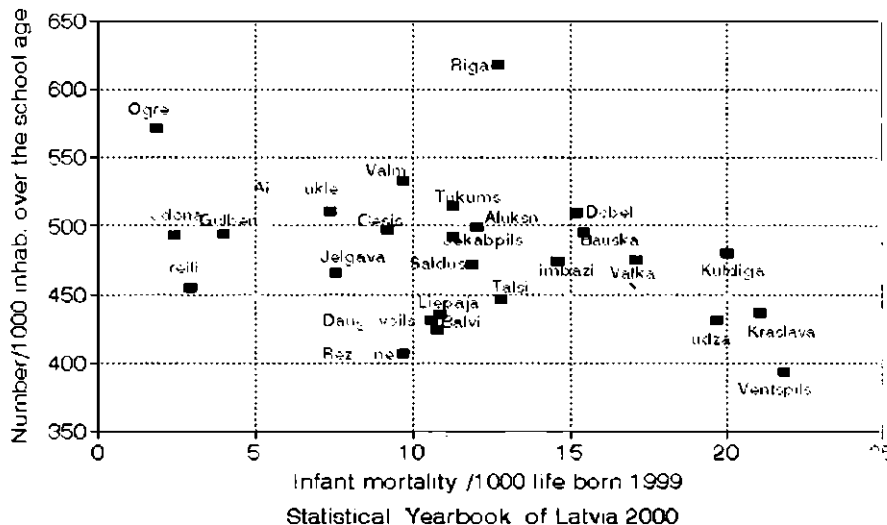
There is one explanation that some pupils are not capable of succeeding the course. In regions with higher infant mortality this phenomenon is more expressed. The lower values of the ratio of the pupils in the first grade school to the second

grade school than 1 can be explained as a high number of children, who begin their school with kindergarten.

Figure 8

Persons with higher or secondary school education/1000 residents 1998

Educational Institutions in Latvia Statistical Bulletin, Riga 1998

Regression Output:

Constant	514
Std Err of Y Est	47
R Squared	0.114
No. of Observations	26
Degrees of Freedom	24
X Coefficient(s)	-3.04
Std Err of Coef.	1.72

The number of persons with higher education forms inverse correlation with the death of infants.

Literature

1. Carnell B. *Birth rate in Europe 1996-1999*: http://www.overpopulation.com/birth_rate_europeae.html.

2. Carnell B.: Overpopulation.com. Infant mortality 1999:
http://www.overpopulation.com/infan_mortality.htm
3. *Monthly Bulletin of Latvian Statistics* 1999. No1, (56).
4. *Statistical Yearbook of Latvia* 1999.

Resumē

Latvian Statistics has been used to investigate the correlation between the infant mortality, birth rate, stability of marriages and education situation in different rural regions of Latvia, and in different countries of Europe. It has been shown that:

- 1) Higher birth rate correlates with lower infant mortality.
- 2) Less divorces in comparison with marriages correlates with lower infant mortality.
- 3) Number of registered crimes goes parallel with the infant mortality.
- 4) The resident population over working age is lower in the regions with higher infant mortality. There may be some adverse living conditions, which act, in the same direction by stimulating the infant and the population mortality over the working age.
- 5) There is a correlation between the relative amount of pupils entering a special school and infant mortality.
- 6) The entrance at school has been compared in different periods at 1999/2000 with the period at 1997/1998. The entrance of school has not been improved in the regions with higher mortality of infants.
- 7) In regions with higher infant mortality there has been observed lower values of the ratio of the pupils in the first grade school to the second grade schools. Higher males to female's ratio in different rural regions of Latvia correlates with lower infant mortality.
- 8) The number of persons with higher education forms inverse correlation with the death of infants.

Inese Spīča (Latvijas Universitāte)

LATVIJAS ĀRĒJĀS TIRDZNIECĪBAS ANALĪZE UN NĀKOTNES IESPĒJAS

Сегодня внешняя торговля имеет важное место во всем мире, но особенно в маленьких странах. В последние десять лет развитие внешней торговли Латвийской Республики было неравномерное. В этом периоде баланс внешней торговли Латвийской Республики был и позитивным, и

негативным. Поэтому выявление проблем внешней торговли Латвийской Республики в предпринимательстве является актуальным вопросом сегодняшнего дня и для уточнения этого был проведён опрос, который показал, что главными проблемами для предприятий является следующее – финансы и бухгалтерия, экономика, поставщики и потребители, внешняя торговля, персонал, продажа. Проблемы Латвийской внешней торговли в государстве в целом более однородны. По результатам опроса видно, что важнейшие проблемы связаны с экономической, конкурентной, рабочей силой и политической бизнес-средой.

Ārējā tirdzniecība ir šodien svarīga visā pasaulē, īpaši mazajās valstīs. Kā to rāda ekonomikas teorija un prakse, mazajām valstīm ir jāimportē un jāeksportē, lai saimnieciskā labklājība nenoslīdētu nabadzīgajā, naturālā pašu iztikas līmenī. Īpaši augstas tirgus vērtības preču un pakalpojumu eksports tieši un netieši veido jaunas darba vietas. Imports ceļ reālo ienākumu pirktspēju. Valstīm ar lielu globālu saimniecisko iesaisti draugu nestrūkst. Nabagiem nav ne draugu, ne aizstāvju.

Pēdējo desmit gadu laikā Latvijas Republikas ārējās tirdzniecības attīstība ir bijusi sarežģīta un nevienmērīga. Šajā periodā Latvijas ārējās tirdzniecības bilance ir bijusi gan pozitīva, gan negatīva. Piemēram, pozitīva Latvijas ārējās tirdzniecības bilance bija 1992. gadā un 1993. gadā, bet negatīva – turpmākajos gados. Ik gadu palielinās Latvijas ārējās tirdzniecības apgrozījums faktiskajās cenās. Līdzīga tendence turpinās, jo arī 2000. gada vienpadsmit mēnešos palielinājās Latvijas ārējās tirdzniecības apjoms faktiskajās cenās. Centrālās statistikas pārvaldes dati liecina, ka 2000. gada vienpadsmit mēnešos preču eksports sasniedza 1033,6 miljonus latu, bet importa kopapjoma vērtība sasniedza 1748,5 miljonus latu. Starpība starp eksporta un importa kopvērtību ir palielinājusies un 2000. gada pirmajos vienpadsmit mēnešos šī starpība bija 69,2%, bet 1999. gada pirmajos vienpadsmit mēnešos – 68,2%.

Latvijas eksporta veicināšana ir ļoti nepieciešama, lai varētu samazināt minētās negatīvās ārējās tirdzniecības bilances izsuktās sekas un uzlabot makroekonomisko situāciju valstī.

Latvijai jāspēj eksportēt preces un pakalpojumus, jo pretējā gadījumā tā neizbēgami eksportēs ekspertus. Tos zaudējot, Latvija pakāpeniski zaudēs spējas veidot attīstītu tautas saimniecību un celt tautas labklājību.

Saskaņā ar G.Ķeniņa-Kinga pētījumu galvenie argumenti, kas kaitē Latvijas eksporta attīstībai ir šādi:

1. Starptautiskā tirdzniecībā trūkst vienlīdzības (ko viens iegūst, otrs zaudē),
2. Eksports veicina attīstību, bet imports to samazina,
3. Augsti muitas tarifi un citi importa ierobežojumi nodrošina darba vietas,
4. Vienīgais īstais eksports var būt tikai rūpniecībā saražotā manta, izejvielas un lauksaimniecības ražojumi.

Saistībā ar pirmo argumentu ir jāatzīmē, ka visas starptautiskās tirdzniecības pamatā ir abiem partneriem izdevīgs, kaut ne vienmēr vienlīdzīgs darījums. Uzņēmēji visur meklē iespējas savu pozīciju tirgū uzlabot.

Starptautiskā tirdzniecībā visvairāk iegūst tie, kas sekmīgi izveido savas konkurences spējas. Tie vislabāk izprot uzņēmējdarbības vidi un pārmaiņas tajā.

Latvijai bīstamākā politika ir paļauties uz izejvielu un visvienkāršāko preču eksportu. Daudz vērtīgāka attīstības politika Latvijā varētu būt saistīta ar lielākiem ieguldījumiem izglītībā un jaunās nozarēs. Šāda politika dod iespēju sasniegt saimnieciski attīstīto valstu līmeni un pavairo Latvijas uzņēmumu iespējas saimnieciskās attiecībās piedalīties kā stipram, vai vismaz līdzvērtīgam partnerim.

Otrais arguments ir ļoti vienkāršots arguments. Visumā eksports ar importu ir viens ar otru saistīti. Par eksportu saņemtā valūta Latvijai dod iespēju pirkt noderīgas un pat nepieciešamas importa preces un pakalpojumus. Maksājumi par importu ideālā gadījumā tiek finansēti ar ieņēmumiem par eksportu. Pašreizējos apstākļos Latvijas eksports nenosedz importu. Eksporta ieņēmumus papildina ārzemju ieguldījumi. Jāpiezīmē, ka šādai situācijai ilgi pastāvot, var rasties nepieciešamība devalvēt latu.

Strīdīgs ir jautājums, vai Latvijā būtu nepieciešami speciāli lata devalvācijas pasākumi. Meklējot Latvijas preču zemās eksporta spējas cēloņus, pirmkārt, jānovērtē preču piedāvājuma un pieprasījuma atbilstība gan pēc daudzuma, gan labuma. Otrkārt, jāanalizē preces cenas atbilstība izmaksām un tirgus maksāspējai. Latvijā saprotamu iemeslu dēļ preču ražošana ir dārgāka, kvalitāte pircējam šķiet zemāka, turklāt ražotājs ir nepazīstams, tāpēc nav jābrīnās, ka sākumā preču imports pārsniedz eksportu.

Latvijas Bankas apgalvo, ka pašreizējais valūtas kurss ir labvēlīgs Latvijas tautsaimniecībai, jo tas veicina investīciju preču importu. Kurša uzlabošanās eksporta veicināšanai notiek automātiski, jo lats inflācijas ietekmē slēpti devalvējas.

Trešais arguments, kas kaitē Latvijas eksporta attīstībai, ir saistīts ar importa ierobežojumiem un to nozīmi jaunu darba vietu nodrošināšanā. Importa ierobežojumi īslaicīgi saglabā darba vietas aizsargātajās nozarēs. Taču šiem labumiem nav ilgtermiņa raksturs. Šeit jāpārdomā divas lietas. Pirmā no tām ir vēlamo ierobežojumu raksturs. Otrā ir pieļaujamo pārmaiņu ātrums. Labāka ir politika, kas jau laikus norāda uz nākamām pārmaiņām. Parasti šī politika būs saistīta ar tādīem pasākumiem kā ieguldījumi izglītībā. Savukārt lēnas pārmaiņas palīdz ilgāk noturēt darba vietas samērā neražīgiem un neizglītotiem darbiniekiem. Ar laiku šīs nozares tomēr kļūst arvien vairāk konkurēt nespējīgas.

Ceturtais arguments – vienīgais īstais eksports var būt tikai rūpniecībā saražotā manta, izejvielas un lauksaimniecības ražojumi – vairāk līdzinās mitoloģijai. Šo argumentu bieži lieto mazāk attīstītās valstīs, kur vietējā saimnieciskā kultūra augsti vērtē fizisko darbu, bet ar aizdomām skatās uz intelektuālas dabas sasniegumiem.

Rosīgā saimnieciskā dzīvē īstenībā mainās tās mērķi, funkcijas un attiecības. Pieņemot, ka cilvēce arvien vairāk iemācās izmantot tehnoloģijas attīstību un spē

pielāgoties ar to saistītajām pārmaiņām, ir absurdi domāt, ka fiziskais darbs ir visu labumu pamatā. Katrā tautā slēpjas daudzi talanti. Tie ir jāatrod un jāizkopj. Katrā tautā ir talanti fiziskai ražošanai un lauksaimniecībai. Tie ir daļa no mūsu bagātības. Tāpat daļa no mūsu bagātības ir mūsu zemes labvēlīgais novietojums tranzīta tirdzniecībai.

Viss mainās. Šodien ir jādomā, kā labāk izmantot mūsu tautas gara bagātību. Diemžēl neesam pilnībā spējuši attīstīt tos talantus, kas mums ļautu vairāk eksportēt tieši gara bagātības. Piemēram, mūsu radītās tehnoloģijas, datorprogrammas, izgudrojumus, kā arī tradicionālās kultūras vērtības. Tas, protams, ir uzņēmības un uzņēmēja talanta jautājums.

Tādējādi Latvijas Republikas ārējās tirdzniecības problēmu izpēte uzņēmējdarbībā ir ļoti aktuāls jautājums mūsdienās. Šim nolūkam autore izstrādāja speciālu aptaujas anketu un sadarbībā ar Latvijas Universitātes studentiem studiju kursa "Starptautiskā tirdzniecība un finanses" ietvaros organizēja apsekojumu par Latvijas ārējo tirdzniecību un tās problēmām.

Aptauja tika veikta 2000. gada 2. pusgadā. Aptaujas anketas pamatjautājumi bija šādi:

- Ziņas par uzņēmumu,
- Uzņēmuma pašreizējā situācija ārējās tirdzniecības jomā,
- Uzņēmuma pamatkapitāls,
- Uzņēmuma ekonomiskā darbība un ārējā tirdzniecība 1998.gadā,
- Uzņēmuma svarīgākās ārējās tirdzniecības preču grupas un/vai pakalpojumi.
- Uzņēmuma svarīgākās ārējās tirdzniecības partnervalstis,
- Ārējās tirdzniecības problēmas uzņēmumā un valstī kopumā,
- Ārējās tirdzniecības problēmu iespējamie risinājumi uzņēmumā un valstī kopumā.

Iepriekš minētā apsekojuma ietvaros izlases veidā tika aptaujāti 40 Latvijas uzņēmumi, kuri nodarbojas ar ārējo tirdzniecību. Tā rezultātā konstatēts, ka 68% uzņēmumu ar ārējo tirdzniecību nodarbojas kopš to dibināšanas. Lielākā daļa no aptaujātajiem uzņēmumiem ar ārējo tirdzniecību nodarbojas 5 gadus un vairāk (53%). Nedaudz mazāka uzņēmumu daļa ar ārējo tirdzniecību nodarbojas 2 līdz 5 gadus (33%), bet 1 gadu un mazāk ar ārējo tirdzniecību nodarbojas 13% no aptaujātajiem uzņēmumiem.

Uzņēmumu sadalījums pa grupām pēc pamatkapitāla piederības parādīja, ka šajos uzņēmumos nozīmīgāko daļu veido tieši Latvijas privātpersonām piederošais pamatkapitāls, t.i., 53%.

Savukārt to uzņēmumu īpatsvars, kuru pamatkapitāls pieder tikai ārvalstu juridiskām un fiziskām personām ir tikai 10%. Analizējot ārvalstu juridiskajām un fiziskajām personām piederošo pamatkapitālu pa valstīm, ir konstatēts, ka Vācijas devums uzņēmumu pamatkapitālā ir 24%, Igaunijas – 17% un arī Somijas – 17%.

No visiem aptaujātajiem uzņēmumiem par svarīgāko darbības veidu tirdzniecību minēja 56%, bet rūpniecību tikai 8%. Vērtējot uzņēmumus pēc to lieluma, konstatēts, ka 69% veido mazie un vidējie uzņēmumi un 31% – lielie uzņēmumi.

Svarīgākās eksporta preču grupas un pakalpojumi ir koksne un tās izstrādājumi, pārtikas produkti, informācijas tehnoloģija, nafta un naftas produkti. Savukārt importa apgrozījumā lielāko īpatsvaru sastādīja pārtikas produkti, ķīmiskās rūpniecības produkcija, izejvielas, iekārtas un materiāli. Tranzīttirdzniecības apgrozījumā lielāko daļu veidoja nafta un tās produkti.

Uzņēmumu svarīgākās ārējās tirdzniecības partnervalstis ir Vācija, Igaunija, Lielbritānija un Lietuva eksporta jomā, kā arī Vācija, Lietuva, Igaunija un Zviedrija importa jomā. Svarīgākās tranzīttirdzniecības nosūtītājvalstis ir Vācija un Krievija, bet saņēmējvalstis – Krievija, Lietuva un Anglija.

Aptauja parādīja, ka problēmu loks, ar kurām saskaras uzņēmumi, ir ļoti daudzveidīgs, bet kā nozīmīgākās jāmin šāda rakstura problēmas:

- Konkurentu,
- Tirgvedības,
- Finanšu un grāmatvedības,
- Ekonomikas,
- Piegādātāju un patērētāju,
- Ārējās tirdzniecības,
- Personāla,
- Pārdošanas.

Latvijas ārējās tirdzniecības problēmas valstī kopumā ir nedaudz vienveidīgākas. Kā redzams no aptaujas rezultātiem nozīmīgākās problēmas ir saistītas ar uzņēmējdarbības:

- Ekonomisko vidi,
- Konkurences vidi,
- Darbaspēka vidi,
- Politisko vidi.

Proti, apsekojums palīdzēja noskaidrot galvenās Latvijas ārējās tirdzniecības problēmas gan uzņēmumā pašā, gan valstī kopumā un uzņēmēju viedokli par šo problēmu iespējamiem risinājumiem.

Uzņēmēji atzina, ka paši varētu atrisināt tās ārējās tirdzniecības problēmas, kas saistītas ar kvalitātes uzlabošanu, piegādēm, tirgu, personālu un patērētājiem. Turpretī valstij būtu jāatrisina tās ārējās tirdzniecības problēmas, kas saistītas ar nodokļiem, muitas darbību un likumdošanu.

Aptauja noskaidroja, kādus pasākumus būtu jāveic uzņēmumam, lai atrisinātu ārējās tirdzniecības problēmas un kā galvenie pasākumi uzņēmēju skatījumā ir tirgus apgūšana un personāla apmācība. Savukārt valstij, lai atrisinātu ārējās tirdzniecības problēmas, ir jāpārskata nodokļu sistēma, jāpilnveido ārējās tirdzniecības likumdošana un jāsniedz lielāks atbalsts uzņēmumiem.

Tādējādi Latvijas ārējās tirdzniecības nākotnes iespējas ir saistītas ar tirgu apgūšanu, kas nevar veiksmīgi noritēt bez uzņēmējdarbības vides izpētes gan savā valstī, gan arī ārvalstīs. Turpretī ārējās tirdzniecības veikšanai ir nepieciešams labi apmācīts personāls. Tāpēc Latvijai jāturpina pilnveidot sava izglītības sistēma un

jāspēj piedāvāt progresīvas un uzņēmēju interesēm un vajadzībām atbilstošas studiju programmas un apmācības kursus.

Tajā pašā laikā uzņēmēji no valsts grib sagaidīt uzlabojumus Latvijas ārējās tirdzniecības politikas jomā.

Literatūra

1. 1999. gada Latvijas Statistikas gadagrāmata.
2. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību 2000. gada jūnijs.
3. *Latvijas ārējās tirdzniecība: Ceturkšņa biļetens* (3).- R.: Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 2000.-79 lpp.
4. Latvijas Republikas nacionālā ārējās tirdzniecības programma (projekts).
5. Karnīte R. Lata devalvācija nav vajadzīga // *Kapitāls*. 2001. g. janvāris.
6. Ķeniņš-Kings G. Pārdomas par starptautisko tirdzniecību // *Biznesa Partneri*. 2000. g. novembris.
7. Plūmiņa V. Imports pieaudzis straujāk // *Dienas bizness*. 2001. g. 18. janvāris.
8. Spīča I. *Baltijas valstu brīvā tirdzniecība un muitas ūnijas iespējas*. Monogrāfija- Rīga LU, 2000. 404 lpp.

Kopsavilkums

Ārējā tirdzniecība ir šodien svarīga visā pasaulē, īpaši mazajās valstīs. Pēdējo desmit gadu laikā Latvijas Republikas ārējās tirdzniecības attīstība ir bijusi sarežģīta un nevienmērīga. Šajā periodā Latvijas ārējās tirdzniecības bilance ir bijusi gan pozitīva, gan negatīva.

Tādējādi Latvijas Republikas ārējās tirdzniecības problēmu izpēte uzņēmējdarbībā ir ļoti aktuāls jautājums mūsdienās un tā izpētei veikta aptauja parādīja, ka problēmu loks, ar kurām saskaras uzņēmumi, ir šāda rakstura: Finanšu un grāmatvedības, Ekonomikas, Piegādātāju un patērētāju, Ārējās tirdzniecības, Personāla, Pārdošanas. Latvijas ārējās tirdzniecības problēmas valstī kopumā ir nedaudz vienvēidīgākas. Kā redzams no aptaujas rezultātiem, nozīmīgākās problēmas ir saistītas ar uzņēmējdarbības Ekonomisko vidi, Konkurences vidi, Darbaspēka vidi, Politisko vidi.

Ilze Sproģe (Latvijas Universitāte)

LATVIJA UN NODOKĻI

The argumentation of the tax amount collected cause a necessity of radical extension of tax collection basis, consisting of production and sale of products. The

raise of production effectiveness requests a tax rate reduction. Changes in the methodological basis of value added tax is indispensable. The tax system improvement has to further the development of national economy and the increase of inhabitant real income.

Latvijas nodokļu sistēma no 1918.-2000. gadam ir daudzkārt mainījiesies, jo no cariskās Krievijas nodokļu politikas līdz brīvās Latvijas nodokļiem, un no sociālisma nodokļu politikas uz tirgus sistēmu ar ārvalstu rekomendācijām Latvija cenšas atrast sev pareizo nodokļu politikas virzienu, lai varētu sekmīgi attīstīties Latvijas tautsaimniecība. Lai sekmētu tautsaimniecības attīstību varētu rekomendēt sekojošus nodokļu politikas pilnveidojumus:

1. Kopējos nodokļu ieņēmumos samazināt ievācamo nodokļu īpatsvaru no iedzīvotājiem, neapliekot ar sociālās apdrošināšanas nodokli un iedzīvotāju ienākuma nodokli ienākumus, kuri mazāki par iztikas minimumu.

2. Mainīt pievienotās vērtības nodokļa aprēķina metodisko nostādni, ievācot to no jebkura apgrozījuma, nedalot pievienotās vērtības nodokļa maksātājos un nemaksātājos.

3. Palielināt nodokļu ievākšanas bāzi:

palielinot minimālo algas līkmi līdz iztikas minimumam bez algu likmju maiņas augstāk atalgotām kategorijām;
ar valsts atbalstu sekmējot ražošanas atjaunošanu un paplašināšanu;
legalizējot ēnu ekonomiku.

4. Ieviest pēc attīstīto valstu pieredzes (Dānija, Zviedrija u.c.) izteiktu progresīvo nodokli (pēc nodokļu vispārēja morāles principa – bagātais maksā par nabago, veselais par slimo un jaunais par veco), likvidējot proporcionālo un regresīvo nodokli.

5. Pāriet uz sociālās apdrošināšanas nodokļa dalījumu kā obligātu, kuru maksā darba devējs, un brīvprātīgo, kuru maksā darba ņēmējs pēc savas izvēles.

6. Lai sekmētu ražošanas attīstību ar investīcijām ražošanā, atbrīvot peļņas daļu, kas novirzīta ražošanas investīcijās, no uzņēmumu ienākuma nodokļu maksas, ieskaitot ražošanas investīcijas ar nodokli neapliekamā ienākuma grupā.

7. Ražošanas attīstības nolūkā paplašināt subsīdiju un dotāciju lomu ražošanā.

8. Ar muitas nodokli regulēt importu un eksportu, lai ārējās tirdzniecības bilance būtu pozitīva un palielinātos ar nodokli apliekamie ienākumi.

9. Lai palielinātu nodokļu ievākšanas bāzi, sekmējot ražošanas attīstību, ar valsts budžeta palīdzību atlīdzināt kredīta ņēmējiem bankās kredīta procentu līdz lielumam, kas nepārsniedz ievācamo nodokļu daļu no kredīta (pievienotās vērtības, sociālās apdrošināšanas, iedzīvotāju ienākuma nodoklis u.c.).

10. Lietderīgi palielināt kopējos nodokļu ieņēmumos ievadmuitas nodokļa īpatsvaru, akcīzes nodokļa īpatsvaru no alkoholiskajiem dzērieniem un tabakas izstrādājumiem, dabas resursu nodokli, nekustamā īpašuma nodokļa u.c.

11. Palielināt nodokļu atmaksas termiņus, radot uzņēmumos apgrozāmo līdzekļu bāzi ražošanas attīstībai.

12. Atsevišķas nodokļu likmes diferencēt saistībā ar ārējiem faktoriem: izvietojums, uzņēmuma konfigurācija un apmērs, nodarbības veids, darbība veikta ārzemēs vai iekšzemē u.c.

Ievērojot pētījumu rezultātus, tautsaimniecības attīstības interesēs un iedzīvotāju dzīves līmeņa paaugstināšanai rekomendējamas sekojošas izmaiņas atsevišķu nodokļu likumos:

1. **Iedzīvotāju ienākuma nodoklis** jāizmaina kā progresīvais nodoklis, tāpat kā tas veidots attīstītās valstīs, aplikot ar to jebkurus ienākumus (algu, stipendijas, pensijas, dāvinājumus, dividendes, noguldījumu procentus, peļņu no uzņēmējdarbības, aizdevumu kredīta procentus u.c.). Iedzīvotāju ienākuma nodoklis veidojams pēc progresīvās nodokļu skalas, kuras apmērs varētu būt no 1 līdz 5 minimālām algām 20%, no 5 līdz 10 minimālām algām 30% un virs 10 minimālām algām 40%. Ienākumiem līdz 1 minimālai algai, kuras lielumam būtu jābūt vismaz iztikas minimuma līmenī (1999. gada sākumā 85 Ls mēnesī), būtu jābūt ar nodokli neapliekamam.

2. **Agrozījuma (pievienotās vērtības) nodoklis.** Šo nodokli jāmaksā visiem, kas veic darījumus uzņēmējdarbībā, likvidējot PVN maksātājs, nemaksātājs un arī ar PVN apliekamie, neapliekamie darījumi. Samazināt likmi pirmās nepieciešamības precēm. Ar 2001.gadu ir veiktas likuma izmaiņas un par priekšnodokli uzskata, ja ir tikai saņemts rēķins, nevis kā agrāk, kad ir samaksāts. tas daudziem uzņēmējiem būs mazs atvieglojums, jo valsts budžetā vajadzēs pārskaitīt tikai peļņas PVN daļu, nebūs jāiesaldē lieki līdzekļi.

3. **Sociālais nodoklis** jāveido kā obligātais un brīvprātīgais. No obligātā sociālā nodokļa vēlamas atbrīvot darba ņēmēju, kā arī fiziskas personas attiecībā uz dividendēm, bankas procentiem u.c. personīgiem ienākumiem. Darba ņēmēji pēc savas izvēles maksātu brīvprātīgo sociālo apdrošināšanu. Obligāto sociālo nodokli būtu jāmaksā tikai darba devējam un tā likmi var pakāpeniski samazināt uz 10-15% no algas apmēra vai arī kā konstantu maksājumu 500-1000 Ls apmērā par katru nodarbināto gadā (pēc Lielbritānijas pieredzes).

4. **Uzņēmuma ienākuma (peļņas) nodoklis** veidojams kā progresīvais, kuru maksā uzņēmums no peļņas pēc citu nodokļu, dividendžu un kapitālieguldījumu atskaitīšanas. Šī nodokļa apmērs no atlikušās peļņas varētu būt 15-25% apmērā atkarībā no nozares efektivitātes. Konkrētajā momentā par kapitālieguldījumiem ir atvieglojumi ja ieguldījumu summa ir virs 10 miljoniem latu, tas Latvijas mērogā ir ļoti liels ieguldījums un gadā varētu būt kāds viens vai divi.

5. **Īpašuma (nekustamās mantas) nodoklis** ietver nodokli par zemi, pamatlīdzekļiem un citu īpašumu, kurš paredzēts uzņēmējdarbībai neatkarīgi no tā izmantošanas pakāpes. Nodokļu likme varētu būt:

0,5% no īpašuma apmēra līdz 500 minimālām algām;

1% no īpašuma vērtības, kas līdzinās 500-1000 minimālām algām;

1,5% no 1000 – 3000;

2% no 3001 – 10 000;

3% no vērtības, kas pārsniedz 10 000 minimālās algas.

6. **Dabas resursu nodoklis** jāveido atkarībā no dabas resursu bagātības, tā nodrošinājuma, neatgriežamības, ekoloģiskā līdzsvara, vēsturiskās vērtības, dabas aizsardzības un citiem faktoriem, un šī nodokļa likmei jāpalielinās līdz ar konkrēta dabas resursu samazināšanos zem kritiskās robežas. Kopējā nodokļu masā dabas nodokļa īpatsvaram pakāpeniski ir jāpalielinās.

7. **Akcīzes nodoklis** piemērojams precēm, kuras izraisa negatīvas sekas sabiedrībā (alkoholiskie dzērieni, tabakas izstrādājumi), luksus precēm (zelts, dārgmetāli), un, kuru rentabilitāte ir salīdzinoši augsta, īpaši monopoldarbības vai citu specifisku apstākļu dēļ. Daļēji akcīzes nodokli var piemērot arī importa precēm, kuras izkropļo vietējā ražojuma preču cenas. Akcīzes nodoklis nav jāpiemēro plaša patēriņa precēm, kā naftas produktiem, elektroenerģijai u.c., kuras plaši izmanto tautsaimniecībā, un tās ir starpprodukts tālākajai darbībai.

8. **Muitas nodoklis** nosakāms vietējā tirgus aizsardzības nolūkos un valsts prioritāro nozaru, ražojumu un pakalpojumu aizsardzībai. Īpaša nozīme muitas nodoklim ir Latvijas tautsaimniecības sabrukuma periodā, lai atjaunotu tautsaimniecību, t.sk., paceltu sabukušo lauksaimniecību.

9. Problemātisks pašreizējā kritiskajā demogrāfiskajā situācijā ir **bezbērnu nodoklis**. To var ieviest, kā speciālu nodokli, kāds tas bija sociālisma sistēmā, bet to var realizēt arī caur iedzīvotāju ienākuma nodokļa neapliekamā minimuma robežas pacelumu par apgādājamiem, kā to veic daudzās attīstītās valstīs.

10. Apspriežams ir jautājums par **pārkāpuma nodokli (sodi)**, kuru piemērotu jebkuram, kurš nav ievērojis likumus un nodarījis zaudējumus valstij kopumā vai kādai fiziskai vai juridiskai personai. Tā, zaglim uzliekams pārkāpumu nodoklis ne tikai nozagtās mantas vērtībā, bet arī jāsedz ar šo nodokli visi valstij radušies izdevumi: mantas apsardze, zagļa ķeršana, zagļa uzturēšana, tiesas izdevumi un izdevumi par zagļa uzturēšanu ieslodzījuma vietā. Pārkāpumu nodokli ietverami visi valstī realizētie sodi (ceļu policijas, valsts ieņēmumu dienesta u.c.) un tā nodokļu kopsummā būtu vairāk par 20-30%.

11. Lietderīgi daļēji ieviest arī **uzņēmējdarbības nodokli** tiem mazajiem uzņēmējiem, kuri, lai vienkāršotu uzskaiti un grāmatvedību, visu pārējo nodokļu vietā maksātu summāro uzņēmējdarbības nodokli atkarībā no nodarbināto skaita, darbības veida, īpašuma apmēra, atrašanās vietas un citiem faktoriem.

Veicot nodokļu un subsīdiju politikas izmaiņas, jāievēro arī izmaiņu radītās sekas. Katrā ziņā lietderīgi ir saglabāt ilgstošāk nemainīgu nodokļu un subsīdiju sistēmu, kas atvieglo visu tās realizācijas mehānismu (nodokļu sistēma tiek pilnīgāk izprasta, pielāgota ražošana, uzskaitē un atskaitē, nodokļu nomaksa utt.). Tomēr, ja esošajā sistēmā ir būtiski trūkumi, tā jāpilnveido. Šeit viennozīmīgi jāievēro, ka izmaiņas ir jādod savlaicīgi, bet ne ar tekošo vai pat ar atpakaļejošo datumu, kā to nereti pieļauj Latvijā. Jebkurām izmaiņām ir jā sagatavojas un par to jāinformē visi nodokļu maksātāji. Nav pieļaujama nodokļu sistēmas izmaiņu noklusēšana, neinformējot nodokļu maksātājus. Kā svarīgs moments nodokļu

sistēmas izmaiņā ir nepieciešamība sabalansēt valsts kopbudžetu ar jaunajām nodokļu likmēm. Tādēļ, izmainot nodokļu likmes un arī to realizācijas mehānismu, nereti ir nepieciešams mainīt citus tautsaimniecības regulējošos faktoros kā minimālo darba algu, investīcijas, subsīdijas utt., lai kopumā pieaugtu valsts iekšzemes kopprodukts un augtu iedzīvotāju dzīves līmenis ne tikai nelielai iedzīvotāju daļai, bet gan lielākai daļai, īpaši maznodrošinātai.

Lai raksturotu nodokļu likmju atbilstību konkrētiem apstākļiem, kā pats svarīgākais apstāklis ir jāmin šo iekasēto nodokļu atgriezeniskā saite – kā tie iespaido attīstību un kādu daļu no sava darba augļiem darba veicējam ir jāatdod nodokļos, un vai atlikusī daļa viņam nodrošinās paplašinātas atražošanas procesu vai vismaz atražošanas procesa kādu periodu. Ja darba veicējam ilgstoši nav iespējams nodrošināt paplašināto atražošanu, tad ražošana likvidēsies, un vispār nekādi nodokļi netiks maksāti. Tas ir ekonomikas pamatnosacījums, ka palielinot nodokļu likmes varētu iekasēt vairāk līdzekļu, bet var arī notikt pretējais pārsniedzot kritisko robežu, iekasēto nodokļu masa var katastrofāli samazināties. Pie šīs robežas balansē arī visa Latvijas nodokļu sistēma. Latvijas apstākļos iekasēt vairāk nodokļu ar likmju palielināšanu vairs nevar, bet gan ar ražošanas paplašināšanu un nodokļu iekasēšanu no ēnu ekonomikas daļas. Pēdējā dotu iespēju palielināt līdzšinējo masu par 1/3 līdz dubultīgai. Diemžēl šiem faktoriem Latvijā netiek veltīta vajadzīgā uzmanība: papildus oficiālai eksistē arī neregistrēta ražošana, neregistrēta nodarbošanās, “caura” muiža, tirdzniecība bez reģistrācijas, slēptais darbs, neuzskaitīto dabas resursu izmantošana u.c. Nepamatoti daudz vairumtirgotāju un arī citi uzņēmumi ir atbrīvoti no pievienotās vērtības nodokļu maksājumiem. Lai gan norēķinos jālieto kases aparāti, pat VID savās iestādēs tos bieži nelieto. Lai gan visi izdevumi jāpierāda ar izdevumu dokumentiem, pat vadošās valsts institūcijas bez dokumentiem izlieto reprezentācijas naudas. Lai gan reģistrētie uzņēmumi organizē kvalifikācijas seminārus, kā sastādīt pārskatus un kādiem dokumentiem jābūt to pamatā, nereti par mācībām iekasētos līdzekļus nefiksē un čekus neizsniedz. Reizē ar to, ja ar Latvijas likumdošanu un VID darbību būtu panākta visas saimnieciskās darbības likumība, arī nodokļu likmes varētu būt mazākas un līdzekļu valsts funkcionēšanai pietiktu.

Papildus nodokļu likmēm svarīgi pilnveidot arī nodevu un sodu savākšanas un reģistrācijas sistēmu. Latvijā nav vienotas nodevu un sodu uzskaites, un ievērojamas ienākumu summas tiek izmantotas neplānoti. Attīstītās valstīs nodevu un soda naudu veidā ievāc salīdzinoši lielu daļu no valsts un pašvaldību ienākumiem, ko vajadzētu īstenot arī Latvijā.

Kā galvenos cēloņus nodokļu administrēšanas procesa nepilnībā ir jāmeklē vairākus virzienos, no kuriem kā vadošos var minēt:

1. Nodokļu likumi ir nepilnīgi un dažādi tulkojami, tādēļ tiek rakstītas instrukcijas šo likumu saprašanai. Savukārt instrukcijas ir apjomīgas (desmitiem lappušu garumā) un tāpat satur pretrunīgas vai divdomīgas norādījumus. Nodokļu likumos ietvertie daudzie izņēmumi sarežģījuši visu nodokļu sistēmu. Piedevām nodokļu likumi vai to skaidrojumi nepārtraukti mainās. Rezultātā ierindas

grāmatveži un pat VID darbinieki nepilnīgi pārzina likumu izmaiņas un bieži kļūdās.

2. Uzņēmuma grāmatvedim un vadītājam nav iespējams regulāri saņemt likumu un instrukciju izmaiņas, bet VID neveic sistemātisku darbu likumdošanas zināšanu paaugstināšanu. VID neorganizē uzņēmumu darbinieku instruktāžu, bet varbūt pat pretēji tikai cenšas konstatēt likumdošanas pārkāpumu uzņēmējdarbībā. Latvijā VID nenodrošina informatīvo darbu nodokļu aprēķināšanai un samaksai. Šeit nepieciešams atzīmēt, ka dažās valstīs (Kanādā) potenciāliem nodokļu maksātājiem finansu dienesti piesūta pēdējo, resp. jaunāko informāciju par nodokļiem un nodevām ar visām atskaites formām, kuras nodokļu maksātājiem jāaizpilda. Ja šādu pieredzi pārņemtu Latvijas Valsts Ieņēmumu dienests, tad samazinātos neskaidrības un kļūdas, kā arī samazinātos darba patēriņš un izmaksas uzņēmumos.

3. VID neveic sistemātisku profilakses darbu uzņēmumos. Valsts Ieņēmumu dienesta audita pārbaudes par grāmatvedības uzskaiti parasti notiek tikai par 2-3 gadu veciem pārskatiem un par pieļautām kļūdām (neatkarīgi no to izcelsmes avota) tiek pielietoti sodi. Nekādas izskaidrošanas, brīdinājumi un pamācības netiek veiktas, tikai sodi. Šāda sodu sistēma uzņēmumos rada nevajadzīgu sociālo spriedzi, sekmē veikt darbību ēnu ekonomikas apstākļos, kad nav nepieciešams ievērot sarežģīto un grūti izprotamo likumdošanu. Savukārt pret darbību ēnu ekonomikā VID līdz šim darbojas nesekmīgi.

4. Samērā lielas nodokļu likmes ar ļoti zemu ar nodokli neapliekamo minimumu, bremzē uzņēmējdarbības attīstību. Lai uzņēmums būtu spējīgs pastāvēt, nereti uzņēmums ir spiests meklēt izeju, kaut kā samazinot izdevumus, kas visvieglāk ir izdarāms ar nodokļu maksājumiem, noslēpjot ieņēmumus, mākslīgi uzskaitot izdevumus, panākot dažādas atlaides u.c. Lielo nodokļu likmju dēļ un VID soda sankciju rezultātā nereti pat likvidējas uzņēmumi.

5. Vālais nodokļu administrēšanas informatīvais nodrošinājums nenodrošina vispusīgu pārskatu par nodokļu iekasēšanas gaitu, nodokļu parādiem un nodokļu maksājumiem un nepieciešams pilnveidot informatīvo nodrošinājumu, padarot to atklātu.

6. VID darbība, audita rezultātā konstatētās nepilnības, veiktie pasākumi nodokļu administrēšanas pilnveidošanā nenotiek atklāti un VID tos uzskata par dienesta informāciju, kuru neļauj izplatīt ārpus VID. Nepieciešams Valsts Ieņēmumu dienesta darbu veidot atklātu, sistemātisku, kurā likumi ir viennozīmīgi visiem iedzīvotājiem un juridiskām personām.

7. Valstī jāveido sociālā taisnīguma princips, ka visi iedzīvotāji ir vienlīdz tiesīgi un godājami. Nav pieļaujams princips, ka valsts institūcijas darbinieki un t.sk. VID sevi uzskata par augstāk stāvošiem un apmeklētājus uzskata par traucētājiem, aizmirstot, ka nodokļus maksā pārsvarā ne jau pats VID, bet fiziskās un juridiskās personas, kuras par nomaksātiem nodokļiem ir tiesīgas saņemt morālo gandarījumu.

8. Jāizbeidz masveidīga VID sodu sistēma, ka gandrīz visām juridiskām personām ir jāmaksā sodi. Nav attaisnojams fakts, ka gandrīz visi uzņēmējdarbības

veicēji pēc VID darbības ir blēži, negoži, zagļi un krāpnieki, bet vienīgi VID darbinieki ir godīgi. Šīm sodu sankcijām pamatā ir vājais nekvalitatīvais VID darbinieku darbs, kurš radikāli jāmaina.

Nodokļiem nav tikai fiskāla nozīme, bet tā aptver visus tautsaimniecībā svarīgus pasākumus un katru valsts iedzīvotāju. Nodokļu politika var stimulēt un arī bremzēt atsevišķus uzņēmējdarbības veidus, nozares un tautsaimniecību kopumā, kā arī atsevišķus valsts reģionus. Nodokļu sistēmas pamatā jābūt ekonomiskam pamatojumam – ekonomiskam izdevīgumam, kad nodokļus maksāt ir izdevīgāk nekā nemaksāt. Nekādi aizliegumi, sodi un citas sankcijas nevar dot tādu efektu kā ekonomiskā lietderība pašam nodokļu maksātājam. Praksē VID plaši pielieto soda sankcijas, bet tās nevar būt par pašmērķi. Soda sankcija ir saistīta ar papildu izdevumiem, sociālo spriedzi un attīstības kavējumiem. Nodokļu sistēmai jābūt tādai, kas pati par sevi nerada soda vajadzību. Jebkura veida sodi par nodokļu likumu pārkāpumu raksturo visas sistēmas nepilnības (likumdošanas, VID, uzņēmēju vai citu). Tāpat kā ceļu policijas sodu skaits neraksturo ceļu policijas labo darbu, bet gan tieši pretēji – nav izveidoti visi apstākļi, lai notiktu satiksmes pārkāpums. Tāpat VID uzliktie sodi raksturo par nenokārtotiem apstākļiem visā sistēmā, kā arī to, ka no VID auditu aprēķinātiem sodiem katrs piektais lats ir audita kļūda, bet ne uzņēmēja.

Kāpēc gan uzņēmēji savos grāmatvedības dokumentos ar nolūku pieļautu skaidri redzamas kļūdas, katra nodokļu lata vietā kļūdoties par 5 santīmiem, nepareizi uzskaitītu izdevumus vai ienākumus, operētu ar nepareiziem čekiem, pirktu vai pārdotu uzņēmumiem neatļautas preces, iesniegtu nepareizus nodokļu pārskatus, ja grāmatvedībā ir noformēti konti utt. Galvenokārt iemesls ir likumdošanas aktu nepilnīga izpratne un nenotikušais VID darbs nodokļu aprēķināšanas un nodokļu uzskaitīšanas izskaidrošanā. Ekonomiski nenokārtota ir paša nodokļu samaksas procedūra. Pēc VID noteiktās kārtības nodokļi jānomaksā līdz noteiktam termiņam. Par nokavētiem maksājumiem jāmaksā sods, bet par priekštermiņa maksājumu nereti ir VID morāls nosodījums un nereti arī atteikšanās atmaksāt nodokļu maksātājiem pārmaksas nodokļus. Tāpat nodokļu maksātājs kredītē VID un valsts budžetu, bet nesapņem par to nekādu materiālu vai morālu stimulu. Toties par jebkuru nenokārtotu nodokļu maksāšanas dienu seko soda sankcijas. Šāda nevienlīdzīga maksāšanas sistēma ir diskreditējoša, kas vienu nostāda lūdzēja lomā (nodokļu maksātāja), bet otru nekontrolējama soģa lomā (VID).

Normālā tiesiskā sistēmā visiem būtu jābūt ar vienlīdzīgām tiesībām. Tāpat sistēmā jāpildinveido, ka tiešām nodokļu kavētājam jāmaksā soda nauda, bet tikai, ievērojot morāles principu – ja konkrētais nodokļu maksātājs ir iepriekš arī maksājis nodokļus pirms termiņa, tad identiski viņš varētu arī līdzvērtīgu priekšapmaksai maksāt pēc tam ar zināmu nokavēšanos bez soda sankcijām. Tāpat godīgs, sistemātiski, savlaicīgi un reizēm pirms termiņa samaksājis nodokļus var pretendēt uz tiesībām atsevišķos gadījumos nomaksāt nodokļus ar nokavēšanos (īslaicīgu līdzekļu trūkuma dēļ, kļūdoties maksājuma termiņos u.c.).

Tālākā nodokļu priekšlaicīgas stimulēšanai jāveic ar kredīta procentu vai nodokļu summas daļēju samazinājumu kredīta procentu apmērā, ja nodokļi maksāti avansā un pirms termiņa. Nodokļu maksātājs, kurš samaksājis potenciālo nodokli priekšlaicīgi, saņemtu par to Latvijas banku vidējo noguldījumu procentu par pirmstermiņa iemaksāto summu. Pie šādas sistēmas nodokļu maksātājiem līdzvērtīgi komercbankās VID būtu iepriekš ieskaitīta nauda (rēķins speciālā nodokļu iemaksas VID bankas nodaļā) un, iestājoties nodokļu maksāšanas termiņam, nauda no nodokļa maksātāja konta tiktu ieskaitīta budžetā. Par naudu VID bankā nodokļu maksātājs saņemtu bankas noguldījumu procentus un viņa iemaksa palielinātos. Šāda sistēma stimulētu jebkuru nodokļu maksātāju maksāt nodokļus pirmstermiņa un samazināt kavējumu gadījumus. Šādas sistēmas pretargumentus VID ir, ka VID nav banka un šāda sistēma esot sarežģīta un darbietilpīga. Šie pretargumenti ir nepamatoti, jo kompjutersistēma, kura jau ir VID-am, visus aprēķina darbus veiktu automātiski. Jau tagad nodokļu maksāšana un soda sankcijas ir datorizētas.

Nodokļu maksāšanas stimulēšanai maksāt vairāk nodokļus ir lietderīgi izveidot sistēmu, kas samazina nodokļu likmes zināmā periodā, ja tiek palielināts nodokļu maksāšanas apmērs. Tā, piemēram, ja tekošā gadā, salīdzinot ar iepriekšējo gadu nodokļu iemaksas summa pēc nodokļu pārskatiem kopumā pa uzņēmumu ir palielinājusies par 10% (vai arī 50%), lietderīgi noteikt nodokļu atlaidi šim 10% pieaugumam par 1/3 vai pat 1/2 uz 3 līdz 6 mēnešiem vai pat visu gadu, ja arī nākošā gadā ir nodrošināts nodokļu kopsummās pieaugums. Šāda sistēma stimulētu uzņēmējdarbību, jo par pieaugumu būtu mazāks nodoklis (mazāki kopējie izdevumi).

Nodokļu sistēmas stimulēšanai jāparedz arī nodokļu iekasētāju materiālā ieinteresētība, kaut arī pašlaik tā ir realizēta uz soda naudām, VID būtu jāstimulē par nodokļu iemaksas palielināšanu tekošā gadā, salīdzinot ar iepriekšējo, t.i., no kopējā VID nodokļu iekasējuma palielinājuma darbiniekam noteiktu procentus (2-5% no palielinājuma summas) un saņemtu kā atalgojumu. Turpretī no soda naudām stimulējums ir jālikvidē, jo sodi reizē arī raksturo VID darbinieku darba nepilnības un ar sodiem jāsoda arī VID kā par nekvalitatīvu priekšdarbu. Visiem nodokļu sistēmas līdzdalībniekiem jābūt nostādītiem līdzvērtīgi izdevīgās pozīcijās, nevar būt pakļautie nodokļu maksātāji un kādi citi nepieskaitāmie bezatbildīgie darbinieki.

Minētie nodokļu maksāšanas stimulēšanas pasākumi veicinātu pareizu nodokļu aprēķināšanu savlaicīgu nodokļu nomaksāšanu, sodu samazināšanu un nodokļu sistēmās darbojošos darbinieku materiālo ieinteresētību.

Literatūra

Latvijas Republikas Nodokļu sistēma. "Lietišķās informācijas dienests" 2000.g.:

1. Likums "Par nodokļiem un nodevām"
2. Likums "Par akcīzes nodokli"
3. Likums "par iedzīvotāju ienākuma nodokli".

4. Likums "par izlozēm un azartspēlēm"
5. Likums "Par pievienotās vērtības nodokli"
6. Likums "Par sociālo nodokli"
7. Likums "Par uzņēmuma ienākuma nodokli"
8. Likums "Par muitas nodokli (tarifiem)"
9. Normatīvie dokumenti "Par nodokļiem un nodevām"/ Consul Rīga 1999. gads.

Ministriju un valsts iestāžu nepublicētie materiāli:

10. LR Ekonomikas ministrijas nepublicētie materiāli.
11. LR Finanšu ministrijas nepublicētie materiāli.
12. Valsts Ieņēmumu dienesta nepublicētie materiāli.

Pārējā literatūra:

13. Zvejnieks A. Nodokļi un nodevas. Rīga, 1997.
14. Bizness grib maksāt nodokļus, bet *Bizness & Neatkarīgā*, 1999. gada 16. februārī.
15. Rogozina B. Nodokļu sistēma Latvijā // *Latvijas tautsaimniecības attīstības problēmas Rēzeknē*. Rēzeknes augstskola, 1998.
16. Nodokļu auditos – 36,9 milj. Ls, *Dienas bizness*, 1999. gada 16. februārī.
17. Nodokļi un maita. VID: 1998. g. marts.
18. Nodokļi un maita. VID: 1998. g. novembris.
19. Latvijā. Pārskats par tautas attīstību Latvijā 1996. Rīga: UNDP, 1997.
20. Latvijas makroekonomikas rādītāji #4/1997. Ceturkšņa rādītāji. Latvijas Statistikas komiteja. Rīga, 1998.
21. Latvijas statistikas ikmēneša biļetens #12. Latvijas Statistikas komiteja. Rīga 1999.
22. Latvijas Statistikas gadagrāmata 1997. Rīga, 1997.
23. Latvijas Statistikas gadagrāmata 1998. Rīga, 1998.
24. Latvijas Statistikas gadagrāmata 1999. Rīga, 1999.
25. Ārvalstu nodokļu likumdošanas īpatnības attiecībā uz ienākumu repatriāciju. Rīga: Latvijas Universitātes Starptautisko attiecību institūts, 1996.
26. 80% pārbaudīto uzņēmumu VID atklāj pārkāpumus, *Diena*, 1998. gads 13. maijs.
27. *Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību*. Rīga: Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija 1997. gada decembris.
28. Latvijas Republikas nodokļu sistēmas pilnveidošana. Rīga, 1997.
29. LZP Ekonomikas un juridiskās zinātnes galvenie pētījumu virzieni. Rīga, 1998.
30. LZP Ekonomikas un juridiskās zinātnes galvenie pētījumu virzieni, Rīga, 1998.
31. LZP Ekonomikas un juridiskās zinātnes galvenie pētījumu virzieni. Rīga, 1999.
32. Finanšu ministrijas reklāmas prospekti.

INTERNET adreses:

33. Doing Business in U.K. <http://www.interleges.com/211bustr.html>.
34. Income Tax U.K. Rates of Tax. <http://www.pw.com.au/uk/253e.htm>.
35. Taxation in Canada. <http://www.dfait-macci.gc.ca/english/html/60/60210.htm>.

Kopsavilkums

Latvijas nodokļu sistēmai ir veidojusies uz iepriekšējo gadu pieredzes un no ārvalstu konsultācijām par viņu nodokļu sistēmu, dotajā momentā Latvijas nodokļu sistēmu būtu nepieciešamas radikālas izmaiņas, lai veicinātu nodokļu masas daudzuma iepilūšanu valsts budžetā un attīstītu Latvijas tautsaimniecību, lai iedzīvotāju dzīves līmenis Latvijā būtiski paaugstinātos.

Andris Sproģis (Latvijas Universitāte)

LATVIJAS TAUTSAIMNIECĪBA JAUNAJĀ 21. GADSIMTĀ

Latvia's national economy in 20th century has been within top 30 countries in the World. Nevertheless Latvia has not suffered from wars or national calamities, it starts 21st century with weak agriculture and industry.

Main courses for weak development are admitted faults in the management of national economy, high corruption level and shadow economy. Managing national economy correctly would also Latvian people let live healthy, long and plentiful life in EC.

Latvijas kā neatkarīgas valsts specifiskās īpašības jau varam saskatīt vairāk nekā 100 gadu atpakaļ, par ko liecina jau saglabājušās kapitālās celtnes, dzelzceļu un ceļu tīkls, kā arī garīgais mantojums daudzo publikāciju, mākslas darbu u.c. veidā. Svarīgs ir arī nacionālais mantojums, kurš raksturīgs tieši Latvijas iedzīvotājiem tradīciju, valodas un zināšanu jomā. Kaut arī Latvijas teritorija atradusies daudzo sirotāju ietekmē, kuru rezultātā iznīcināta liela daļa no materiālā un kultūras mantojuma, kā arī lielas vietējo iedzīvotāju daļas, tomēr valsts ar pamatnācijas iedzīvotājiem ir saglabājusies. Piedevām jāatzīmē, ka Otrais pasaules karš Latvijas iedzīvotājus skāra daudz nāvējošāk nekā citas valsts iedzīvotājus, kaut arī materiālo zaudējumu īpatsvars Latvijā varbūt bija lielāks tieši Pirmajā pasaules karā.

Pirmajā pasaules kara laikā tiešās karadarbības rezultātā bija iznīcināta gan rūpniecība, gan lauksaimniecība. Būtiski samazinājies iedzīvotāju skaits un Latvijas teritoriju "rotāja" kara tranšēju un šāviņu gruveši un bedres. Tomēr pēc iekarotāju izdzīšanas no Latvijas teritorijas tika uzsākts sekmīgs tautsaimniecības attīstības ceļš. Latvijas rūpniecība, īpaši Rīgā, pirms Pirmā pasaules kara bija to laiku izteiksmē ļoti augstā līmenī, neapaliekot no pasaules attīstītāko valstu līmeņa. Rīgā ražoja dažādas mašīnas, automašīnas, motociklus, lidmašīnas, tankus u.c. ražojumus, kuru ražoja tikai dažās pasaules pilsētās. Liels Rīgā bija rūpniecībā nodarbināto strādājošo skaits ar salīdzinoši augstu darba prasmi.

Pirmais pasaules karš to visu sagrāva un kara rezultātā rūpniecības iekārtas tika aizvestas uz Krievijas iekšieni un Latvijā vairs neatgriezās. Krievijas valdības solījumi par izvestās rūpniecības kompensāciju Staļina režīmā netika kompensēti. Samazinoties arī rūpniecības pieprasījumam 20. un 30. gados, nebija arī īpašas nozīmes to strauji paplašināt. Ja pirms Pirmā pasaules kara galvenais produkcijas patērētājs bija plašā Krievija un tās armija, tad pēc šī kara Staļina valdība krasi norobežojās no ārvalstu produkcijas un imports uz Krieviju bija ierobežots. Pat gados, kad Krievijā iedzīvotāji mira no bada, tā neiepirka labību, bet pat pārdeva Latvijai. Latvijas galvenais produkcijas patērētājs bija Latvijas iedzīvotājs un rietumvalstis, īpaši Vācija.

Latvijā šajā laikā var atzīmēt lauksaimniecības attīstības fenomenu, kad no iznīcinātās lauksaimniecības, īpaši lopkopības, Latvija kļuva par vienu no pasaules attīstītākām lauksaimniecības valstīm, kurā gaļas un piena patēriņš uz vienu iedzīvotāju atradās 2. līdz 3. vietā pasaulē. Salīdzinoši augsts bija arī vidējais dzīves līmenis un arī izglītības un kultūras līmenis. Latvija bija viena no lielākajām sviesta eksportētājvalstīm pasaulē. Pieprasīts ārvalstīs bija arī Latvijas bekons un kokmateriāli. Latvijas valdības ieturētais valsts kurss ar sabalansētu ārējās tirdzniecības bilanci un Latvijas lata devalvāciju spēja mazināt pasaules krīzes lielo negatīvo ietekmi Latvijā.

Tomēr Latvijas tālāko attīstību sagrāva lielvalstu tīkojumi un tālākais komunisma uzspiestais režīms. Pēc Otrā pasaules kara lauksaimniecība attīstījās vāji un tikai 1990. gadā sasniedza līmeni, kāds bija pirms Otrā pasaules kara.

Rūpniecībā pieaugums bija būtisks, ko noteica lielais Padomju Savienības preču trūkums un salīdzinoši kvalitatīvākais darba spēks Latvijā. Latvijā līdz 1990. gadam ražoja daudzus produkcijas veidus (elektrovagonus, organisko mēslu ārdītājus, autoelektropiederumus, mikroautobusus u.c.) visai Padomju Savienībai. Latvijas attīstības līmenis, tāpat kā Igaunijai un daļēji Lietuvai, bija būtiski augstāks nekā vidēji Padomju Savienībā. Pat vēl līdz 80. gadam iedzīvotāju dzīves līmenis Latvijā bija augstāks nekā Japānā. Diemžēl attīstības tempi būtiski atpalika no Eiropas attīstītām valstīm, Amerikas un Japānas. Jau 90. gadus Latvija sagaidīja ar apmēram 30.-40. vietu pasaulē pēc attīstības līmeņa un daļēji arī dzīves līmeņa. Arī pārtikas, īpaši gaļas un piena patēriņš Latvijā bija to 20 valstu skaita, kur šis patēriņš bija augstākais pasaulē. Diemžēl jau 80. gadi Latvijā, tāpat kā visā Padomju Savienībā raksturojās ar arvien tālāku atpalicību no attīstītām valstīm līdz pienāca 1990. gads ar tālāko tautsaimniecības krahu Latvijai. Šādu krahu tautsaimniecībā nav piedzīvojuši neviena pasaules valsts bez kara, dabas katastrofas vai citādas stihijas. Latvijas tautsaimniecības totālo sabrukumu pēc 90. gada radīja gan daži objektīvi ekonomiskie apstākļi (norieta tirgus pārorientācija), gan galvenokārt subjektīvi faktori. Nemākulīgie vadītāji, bet reizē arī pārlietu mantojuma, izmantojot pašu veidotos likumus un pieļauto visatļautību valsts īpašuma privatizācijā, nodokļu sistēmas izkropļošanā, ierēdņu korumpētības izveidošanā un citos tikai sev izdevīgos darījumos. Rezultātā Latvija izveidojās, pēc Eiropas Savienības valstu atzinuma, par visnabadzīgāko valsti starp ES kandidātvalstīm un Latgale kā visnabadzīgākais Eiropas reģions.

Neskatoties uz šādu izveidotu situāciju, neviens vēl juridiski nav nosodīts un korumpētība valstī turpinās. Skaļi par korumpētību un ēnu ekonomiku nedeбатē, bet tomēr jau tagad atklāti izskan balsis, ka ēnu ekonomika Latvijā pārsniedz 40% oficiāli reģistrēto. Vai tas ir daudz vai maz? Arī Dānijā un Holandē eksistējot ēnu ekonomika, bet tā daudz nepārsniedzot 2-4%. Jā, starpība ir grandioza. Tomēr, arī pieskaitot šo neoficiālo ēnu ekonomiku – 40% no IKP, Latvijā iegūtais iekšzemes kopprodukts uz 1 iedzīvotāju būs tikai ap 40-50% no vidējā ES līmeņa. Diemžēl šeit nevar rēķināties ar vidējo rādītāju, jo, ja bijušajam Latvijas premjeram ienākumi pārsniedz vidējos ienākumus uz 1 iedzīvotāju Latvijā par vairāk nekā 0,1 milj. reizēm, tad dabīgi šie 0,1 milj. iedzīvotāju (jeb turpat vai katrs 20 Latvijas iedzīvotājs) dzīvo nabadzīgāk nekā statistikā aprēķinātais vidējais. To rāda arī oficiālā statistika Latvijā, ka vairāk nekā 2/3 iedzīvotāju ienākumi ir mazāki kā iztikas minimums (t.i., zem 85 Ls/mēn.) un vairāk nekā 1/2 iedzīvotāju ienākumi nesasniedz pat krīzes iztikas minimumu (t.i., zem 56 Ls/mēn.) jeb šie iedzīvotāji dzīvo pusbadā. Šāda situācija valstī valda jau turpat 10 gadus (1. tabula), bet valsts institūcijās par to daudz "skaļi" nerunā un, veicot pasākumus tautsaimniecībā šo katastrofālo situāciju aizēno ar tekošām "svarīgākajām" norisēm: nacionālās bibliotēkas celtniecības atzīšanu, remontiem ministrijās, privatizācijas aģentūras stimulēšanu, algu pacelšanu Latvijas bankās un valsts institūcijās, vecu kuģu samaksai un citām norisēm, kas nav veicinājušas Latvijas nabadzīgāko iedzīvotāju dzīves līmeņa pacēlumu.

1. tabula

Latvijas tautsaimniecības attīstība laika periodā no 1980. gada [1.-4.]

Gadi	Iekšzemes kopprodukts kopā (milj. Ls)		Lsk. uz vienu iedzīvotāju Ls/gadā		T/S nodarbināto vidējā darba samaksa neto Ls/mēn	Vecuma pensijas Ls/mēn	Viena iedzīvotāja iztikas minimums Ls/mēn.	
	faktiskās cenās	1995.g. vidējās cenās	faktiskās cenās	1995.g. vidējās cenās			pilns iztikas min.	krīzes iztikas min.
1980	0,04	3,15	15	1256	>100	>45	-50	-40
1990	0,06	4,74	23	1774	>150	>60	-60	-45
1991	0,14	4,24	54	1594	x	x	x	x
1992	1,00	2,76	382	1050	22	x	x	x
1993	1,47	2,35	567	910	41	15	38	30
1994	2,04	2,37	802	930	60	26	52	38
1995	2,35	2,35	934	934	73	30	64	46
1996	2,83	2,43	1136	975	79	38	74	52
1997	3,28	2,64	1327	1068	88	42	79	55
1998	3,59	2,74	1466	1119	97	51	82	56
1999	3,66	2,74	1506	1127	103	58	85	56
2000*	3,92	2,88	1650	1190	110	60	86	57
2005*	5,4	3,70	2300	1500	140	68	95	61
2005**	6,1	4,00	2500	1650	170	72	100	62

*) prognoze pie esošā budžeta deficīta līmeņa

**) prognoze pie palielināta budžeta deficīta

2. tabula

Latvijas tautsaimniecības raksturojošo rādītāju dinamika no 1994. gada [1.-4.].

Periods	Inflācija % gadā	Bezdarba līmenis %	Preču un pakalpojumu eksporta un importa bilances īpatsvars IKP %	Budžeta deficīts % pret IKP	Valsts parāds % no IKP gada beigās	Nodokļu īpatsvars IKP %			Kopējie konsolidētā kopbudžeta ieņēmumi % no IKP
						Latvijā	Igaunijā	Lietuvā	
1994	35,9	6,5	+2,1	-1,9	9,2	29,2	38,5	22,7	27,0
1995	25,0	6,6	-2,4	-3,1	16,0	33,0	37,4	23,2	37,4
1996	17,6	7,2	-8,1	-1,4	14,4	30,9	36,2	21,4	37,9
1997	8,4	7,0	-8,5	1,2	12,0	33,0	36,5	21,9	39,9
1998	4,7	9,2	-13,2	0,1	10,4	36,3	36,4	21,8	43,9
1999	2,4	9,1	-12,9	-4,2	13,9	36,5	36,5	21,2	43,4
2000*	1,8	7,8	-14,0	-2,7	13,9	36,0	36,0	22,0	43,0
2005**	2,5	6,0	-16,0	-2,0	13,0	35,0	35,0	21,0	42,0
	5,0	3,0	-10,0	-5,0	20,0	33,0	x	x	40,0
2010**	2,0	4,0	-17,0	-2,0	12,0	35,0	35,0	21,0	41,0
	5,0	2,0	-5,0	-5,0	20,0	32,0	x	x	38,0

*) prognoze 2000.g. izpildei

**) prognoze 2005. un 2010.g. 2.vanants ar palielinātu budžeta deficītu

Analizējot Latvijas tautsaimniecības attīstības rādītājus (1. un 2. tabula), varam secināt, ka to izmaiņas pēdējos 6 gados, kopš ieviests Latvijas lata piesaistes grozs, nav būtiskas tautsaimniecības attīstībai. Drīzāk var secināt, ka tautsaimniecībā ir stagnācija, bet ne attīstība, īpaši tāpēc, ka 1990.g. līmenis vēl ir tāls sapnis, tikai nesaprotami, kāpēc? Nodokļu īpatsvars iekšzemes kopproduktā saglabājas augstā līmenī, saglabājas negatīva ārējās tirdzniecības bilance, vidējais iedzīvotāju ienākumu apmērs atpaliek no iztikas minimuma, neskarot pat iespējas veikt uzkrājumus vairāk nekā pusei Latvijas iedzīvotāju. Tajā pašā laikā iespējas izmantot tautsaimniecības attīstības faktoros netiek pielietotas; kā inflācijas faktors iespēja palielināt valsts aizņēmumus un arī eksporta veicināšanas iespējas, nodokļu sloga samazināšana, lētu kredītu apjomu palielināšana u.c. Izsekojot tautsaimniecības galveno rādītāju dinamikai (1. un 2. tabula), var secināt, ka tāds svarīgs resurss kā bezdarba samazināšana ar palielinātu inflāciju un palielinātu budžeta deficītu un kredītu resursu palielinājumu Latvijā pēdējos 5 gados netiek vispār izmantots. Samazināta inflācija (piedevām pat zemo inflāciju veido, galvenokārt, valsts monopoli cenas dzelzceļā, energoresursos, nodevās u.c.) sekmējusi naudas taupīšanu un veicinājusi stagnāciju. Tā, noguldījumi bankās 2000. gadā palielinājušies par 0,5 miljardiem latu (t.i., par vairāk nekā 200 Ls/gadā uz katru Latvijas iedzīvotāju) un sastādīja 2000. gada beigās jau vairāk nekā 1,5 miljardu Ls. Attiecīn pret gada iekšzemes pieaugumu, tas sastāda jūtamu īpatsvaru (virs 10% no iekšzemes kopprodukta, bet, attiecīn pret iedzīvotāju gada patēriņu, pat vairāk nekā 20%). Salīdzinot šo noguldījuma apmēru ar investīciju apjomu, jāsecina, ka

tas pat pārsniedz privātās investīcijas dzīvokļu, komunālajā un sadzīves sfērā. Šādu situāciju daļēji var izskaidrot ar to, ka no oficiāli saņemtas algas un arī uzņēmuma peļņas lielo nodokļu likmju dēļ ir neizdevīgi veikt kapitālieguldījumus – tos izdevīgāk realizēt vai nu ar bankas kredītu, vai arī ēnu ekonomikā, vai pamatlīdzekļu iegādi un celtniecību, noformējot kā tekošos izdevumus. Šāda situācija nepastāv Lietuvā, kur nodokļu slogs ir zemāks, tāpat kā tas ir citās valstīs, kaut gan ne visās. Ja 30. gadu beigās Latvijā ārējās tirdzniecības bilance bija pozitīva, tad arī 70. un 80. gados tā vēl izteiktāk bija pozitīva. Pozitīva tā saglabājās līdz 1994. gadam, kad ieviesa ciešo Latvijas lata piesaisti pie valūtas SDR groza. Sākot ar 1995.g. ārējās tirdzniecības bilance, līdz ar lata maiņas vērtības ciešo un nesamērīgo piesaisti, kļuvusi arvien negatīvāka. Šīs negatīvās ārējās tirdzniecības bilances dēļ, kas jau 90. gadu beigās un 2000. gadā pārsniedz 0,5 miljardu Ls gadā, Latvijas iedzīvotāji dzīvo nabadzīgāk, nekā faktiski tam vajadzētu būt, pēc radītā iekšzemes kopprodukta. Diemžēl, atšķirībā no Eiropas Savienības, Latvijā nav veikti iedarbīgi pasākumi ārējās tirdzniecības uzlabošanai un reizē iedzīvotāju dzīves līmeņa uzlabošanai ar ārējās tirdzniecības bilanci.

Netiek izmantots Latvijā tāds svarīgs attīstības faktors kā budžeta deficīts un naudas resursu palielinājuma aprīte. Ja daudzās attīstītās un bagātās valstīs, kā ASV un Eiropas Savienības valstīs, valsts parāds pārsniedz 60 un pat 100% no gada laikā ražotā iekšzemes kopprodukta, tad Latvijā tas svārstās ap 10%. Reizē ar to tiek bremsēta naudas aprīte, iedzīvotāju patēriņš un tautsaimniecības attīstība. Jebkurš lats, kas izlietots tautsaimniecībā nodokļu veidā, palielina valsts budžetu par 0,36-0,5 Ls, kurus varam atkārtoti izmantot un gūt atkal papildu nodokļus. Vienlaicīgi katrs ieguldītais lats arī valstij izmaksā atkarībā no to ieguves veida ap 1-15 santīmu pirmajā gadā. 0,01 Ls būs tajos gadījumos, ja papildu izdevumi valstī tiek veikti ar papildu naudas investīciju (t.i., papildus liekas naudas iespiešanu), vai arī 0,07-0,15 Ls/gadā, naudu aizņemoties no ārvalstīm vai privātbankām (neizslēdzot arī iespēju veikt vispārēju obligāciju izlaidi – parādzīmju izlaidi ar valsts garantētu likmes procentu). Tātad katra lata (vai arī citas ārvalsts valūtas) ieguve gadā var izmaksāt līdz 15% no tā vērtības, bet atdeve var būt pirmā gadā pat 36-50% (nodokļu un nodevu veidā). Līdz ar to valstij pat 1. gadā nebūs izdevumu, bet būs peļņa. Arī otrā gadā nekādi papildu izdevumi nebūs. Tikai 3. vai 4. gadā, ja papildu izlaistā nauda nav veicinājusi attīstību, var radīt papildu izdevumus. Praktiski tas nenotiks, jo izdotā nauda rezultātā būs sekmējusi gan produkcijas pieprasījumu, gan darba spēka vajadzību, kuru pieprasījuma apmierināšana deva papildu līdzekļus budžeta nodokļu veidā (pievienotās vērtības nodoklis, iedzīvotāju ienākumu nodoklis u.c.). Tātad papildu naudas izdevumu palielinājums līdz noteiktai robežai tikai veicinātu attīstību, neradot pat inflācijas palielinājumu. Ja papildu naudas izlaišana apgrozībā pārsniegtu zināmu līmeni, tad varētu veidoties inflācija, kuras rezultātā celtos cenas, bet reāli attīstība nenotiktu. Tomēr tādā nabadzīgā situācijā, kur iedzīvotāju ienākumi nepārsniedz iztikas minimuma līmeni papildu naudas izlaidums apgrozībā pat līdz 5-7%, neradītu jūtamu inflāciju. Tikai pārsniedzot 5-7% apjomu pret iekšzemes kopproduktu, jūtami varētu palielināties inflācija. Pašreizējos apstākļos ar inflāciju zem 3%, inflācijas pieaugums līdz 5-7%

būtu pat sekmējošs Latvijas tautsaimniecības attīstībai. Reizē ar to, papildu budžeta deficīts, palielināt esošo pat 2-3 reizes, tāpat kā inflācijas pieaugums līdz 5-7% un valsts investīciju pieaugums par 5-7%, veicinātu tautsaimniecības attīstību. Diemžēl esošā zemā inflācija, centieni veidot bezdeficīta budžetu un necīgās investīcijas, bremzē tautsaimniecības attīstību un rada pat stagnāciju tautsaimniecībā ar zemu ienākumu līmeni un izteiktu iedzīvotāju dzīves līmeņa diferenciāciju, kura Latvijā pat daļēji pārsniedz Dienvidamerikas superdiferenciāciju bagātajos un nabagajos valsts iedzīvotājos.

Latvijā pie atzīta iztikas minimuma 2000. gadā 86 Ls mēnesī vidējā neto alga bija ap 110 Ls, t.i. vidēji viens strādājošais var apgādāt sevi un vēl 30% no apgādājamā izdevumiem, jo 110: 86 ~ 1,3. Tāad strādājošais vīrs un sieva pat pie vidējās neto algas 110 Ls mēnesī nevar apgādāt pat 1 bērnu. Tāad atalgojuma sistēmā un izdevumu attiecībās valsts institūcijas nav izveidojušas attīstītu valstu modeli. Viennozīmīgi ir jāpanāk ar valstiskām regulēšanas metodēm vidējās algas paaugstinājums, ko var veikt dažādi – gan ar minimālās algas paaugstināšanu, nodokļu īpatsvaru pazemināšanu, cenu pazemināšanu un regulēšanu, monopolpakalpojumiem, subsīdijām lauksaimniecībā un citām metodēm. Tā, piemēram, samazinot nodokļu īpatsvaru pēc Lietuvas parauga, būtu iespējams palielināt vidējo neto algu par vairāk nekā 10%, bet, likvidējot pievienotās vērtības nodokli nepārstrādātai lauksaimniecības produkcijai (kā tas ir daudzās valstīs), var samazināt izdevumus pārtikai iedzīvotājiem ar ienākumiem zem 100 Ls mēnesī par 10-15%. Palielinot vēl subsīdijas lauksaimniecībā, būtu iespējams samazināt lauksaimniecības produkcijas preču cenas par 5-10% vai pat vairāk. Kopumā šie pasākumi samazinātu maznodrošināto iedzīvotāju izdevumus par 20-40%, jeb paceltu viņu ienākumu vidējo līmeni, tuvinot to iztikas minimuma robežai.

Atklāts vēl palicis jautājums, kuru ir nepieciešams atrisināt nekavējotī, ir minimālās algas limits. 2000. gada sākumā tas ir 50 Ls/mēn., jeb nepilnas 2/3 no iztikas minimuma. Tāad, strādājot algotu darbu, pat valsts iestādēs strādājošais Latvijā nevar sev nodrošināt iztikas minimumu un, strādājot valsts darbā, jādzīvo pusbadā bez iespējām apgādāt bērnus vai citus darba nespējīgos. No Latvijā sabiedriskā sektorā strādājošiem nepilniem 300 tūkst. darbinieku ap 0,6% saņem atalgojumu zem 42 Ls/mēnesī, ap 9% no 42-50 Ls/mēn., 6% no 50,01-60 Ls/mēn. un 14% no 60,01 līdz 80 Ls/mēn., kā arī 13% no 80,01-100 Ls/mēnesī. Kopumā ap 90 tūkst. sabiedriskā sektorā strādājošo saņem algu zem 85 Ls/mēn. Kopumā, ja palielinātu šo valsts darbinieku algu līdz iztikas minimumam, būtu nepieciešams ap 28 milj. Ls. Izmaksājot šo summu nodokļos, budžetā atgrieztos 1/2 jeb vairāk nekā 14 milj. Ls. Tāad papildu izdevumi valsts budžetā būtu it kā 14 milj. Ls. Faktiski papildu izdevumi būs vēl mazāki, jo izmaksātās papildu algas dos nodokļu papildu ienākumus budžetā ap 35-40%, t.i. 5 milj. Ls, pērkot dažādas preces. Faktiski izmaksāt papildu algās vajadzētu mazāk, jo daudzi darbinieki sabiedriskā sektorā strādā uz nepilnu slodzi (pasniedzēji uz 0,25 vai 0,5 slodzi, sētnieki uz 0,5 slodzi utt.), uz kuriem, kā nepilnu darba dienu strādājošiem, šāds algas palielinājums neattiektos. Reizē ar to varam secināt, ka tautsaimniecībā Latvijā minimālās algas palielinājums līdz iztikas minimumam sabiedriskā sektorā, bez algas izmaiņas

darbiniekiem virs iztikas minimuma, valstij izmaksātu reāli zem 10 milj. Ls gadā jeb ap 0,2% no iekšzemes kopprodukta vai zem 0,5% no valsts konsolidētā kopbudžeta. Šādu papildu izdevumu summu viegli var nosegt, piemēram, palielinot iedzīvotāju ienākumu nodokli personām ar ienākumiem virs 300 Ls/mēn. no 25% uz 30%, kā tas ir realizēts attīstītās valstīs. Reizē ar to atrisināt problēmu par minimālās algas palielināšanu līdz iztikas minimumam (kurš 2000. gada beigās būs ap 90 Ls/mēn.) var bez papildu izdevumiem valsts budžetā, tuvinot Latvijas nodokļu politiku Eiropas Savienības valstu politikai un vienlaicīgi neliekot Latvijas iedzīvotājiem strādāt pilnu darba slodzi, par ko nesamaksājot valsts darbā pat iztikas minimumu.

Līdzīgi veicot analīzi plašākā tautsaimniecības problēmu lokā, varam secināt, ka Latvijas tautsaimniecības attīstība ir mākslīgi bremsēta ar dažādiem subjektīviem ierobežojumiem, kuri nereti ir izdevīgi atsevišķām vadošo institūciju personām. Latvijas atpalcībai un iedzīvotāju vidējai nabadzībai nav objektīvu apstākļu, šie atpalcības apstākļi ir mākslīgi radīti un nekavējoši izmaināmi.

Kopumā Latvijas tautsaimniecības attīstības ātrai un sekmīgai realizācijai un iedzīvotāju dzīves līmeņa palielināšanai nepieciešams nekavējoši veikt sekojošus pasākumus:

nekavējoši ieviest progresīvo nodokļu sistēmu, kā tas ir Eiropas Savienībā un citās attīstītās valstīs;

samazināt vidējo nodokļu slogu valstī līdz 26-30% no iekšzemes kopprodukta (pret 36% vai pat 41% 2000.g.), t.sk. samazināt nodokļu slogu degvielai, elektrībai, analogi kā tas ir Lietuvā un Igaunijā;

minimālās algas paaugstināšana līdz iztikas minimumam bez algas paaugstināšanas augsti atalgotiem amatiem;

Latvijas lata piesaistes maiņa, piesaistot to ASV dolāram vai Euro;

lata vērtības samazināšana līdzvērtīgi Euro;

likvidēt pievienotās vērtības nodokli nepārstrādātai lauksaimniecības produkcijai;

algu pārskatīšana valsts un valsts izveidotās institūcijās, lai tas atbilstu noteikta štata likmēm un sekmētu pārvaldes izdevumu samazināšanu;

sociālās nodrošināšanas sistēmas vienkāršošana, likvidējot samāksloto nodokļu dalījumu "darba devēja" un "darba ņēmēja" nodokļos;

tautsaimniecības attīstības nodrošināšanai palielināt tuvākos gados gada valsts budžeta deficītu;

bezdarba samazināšanai, palielināt inflāciju ar papildu budžeta izdevumiem izglītības un medicīnas sistēmas darbiniekiem, pensionāriem un bērniem;

iedzīvotāju brīvo līdzekļu piesaisti ar valsts parādzīmēm, sekmējot ātrāku naudas apriti un tautsaimniecības attīstību;

importa apjoma regulēšana atbilstoši eksporta apjomam ar lata kursu, kvotām, nodokļu sistēmu u.c. pasākumiem;

palielināt iekšzemes kopprodukta ieguvu valstī, palielinot investīcijas, samazinot nodokļus, palielinot budžeta deficītu un inflāciju ar vienlaicīgu

bezdarba samazināšanu un valsts pārvaldes nelietderīgo izdevumu samazināšanu un zinātniskā potenciāla palielināšanu;
korupcijas un ēnu ekonomikas samazināšanu t.sk. vispirms valsts pārvaldes sfērā;
lauku reģionu un lauksaimniecības atdzimšana ar ārējās tirdzniecības, subsīdiju u.c. pasākumu palīdzību;
mazo uzņēmēju attīstības nodrošināšana un vienlīdzīgu priekšnosacījumu izveidošana mazo un lielo uzņēmumu attīstībai;
banku darbības valstiska regulēšana, lai kredītresursi un kredītaizņēmumi būtu vienlīdz izdevīgi jebkurā uzņēmējdarbībā, lai kredītuizņēmumu likmes Latvijā no 10-15% samazinātos uz 5-10% gadā, kā tas ir Vācijā 4-6% un Japānā 1-4%;
palielināt uzņēmējdarbības peļņu, un peļņu, kura novirzīta investīcijām, atbrīvojot no ienākuma nodokļa;
palielināt valsts aizdevumus tautsaimniecības attīstībai;
samazināt vidējās valsts un pašvaldību monopolu pakalpojumu cenas apkurei, siltajam un aukstajam ūdenim, elektrībai, siltumenerģijai, lai tas nepārsniegtu cenas Igaunijā un Lietuvā;
atalgojumu (īpaši dažādu piemaksu) pārskatīšanu valsts iestādēs un valsts interešu pārstāvētās iestādēs (Latvijas banka, Privatizācijas aģentūra u.c.);
palielināt subsīdijas un to lomu eksporta veicināšanai;
ar valsts atbalstu sekmēt rūpniecības un lauksaimniecības atdzimšanu un attīstību;
regulējot inflāciju, samazināt bezdarbu un sekmēt tautsaimniecības attīstību;
izmantojot valsts parāda regulēšanas iespēju tāpat kā tas tiek risināts ES un ASV, palielināt valsts investīcijas un budžeta izdevumus minimālo algu palielināšanai;
nepieļaut valsts stratēģisko objektu privatizāciju;
palielināt finansējumu zinātnēi, t.sk. pētījumiem par Latvijas tautsaimniecību;
samazināt nelietderīgi tērētos līdzekļus valsts pilnvarnieku pārmērīgai neefektīvai algošanai;
piesaistīt visu valsts institūciju (t. sk. prezidenta, premjera, Saeimas deputātu u.c.) kopējo darbinieku atalgojumu valsts iedzīvotāju vidējiem ienākumiem.

Minēto pasākumu realizācija spēs arī Latvijā tuvākā periodā nodrošināt cilvēka sapņu piepildījumu: dzīvot ilgāk (Latvijā vidējais dzīves ilgums ir par 10-15 gadu īsāks nekā attīstītās valstīs), dzīvot veselīgi (nabadzības un nenokārtoto sociālo apstākļu dēļ iedzīvotāju veselības stāvoklis ir zem vidējā Eiropā) un pārticīgi (pagaidām Latvijā vairāk nekā 2/3 iedzīvotāju dzīvo 10 reizes nabadzīgāk nekā Eiropas Savienībā).

Literatūra

- Latvijas statistikas gadagrāmata*. LP Centrālā statistikas pārvalde. Rīga, 2000. 240 lpp.
- Latvijas statistikas ikmēneša biļetens*. LP Centrālā statistikas pārvalde. Rīga, ikmēneša izdevums.
3. Zīle R., Šteinbuka I. Počs R. u.c. *Latvija uz XXI gadsimta sliekšņa: ekonomika, finanses, integrācija*. Rīga, 1999. 152 lpp.
 4. *Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību*. LR Ekonomikas ministrija. Iznāk 2 reizes gadā.

Kopsavilkums

Latvijas tautsaimniecība 20.gs ir bijusi pēc attīstības pasaulē pirmo 30 valstu grupā. Diemžēl 21.gs sākumā Latvijas tautsaimniecība ir piedzīvojusi pasaulē, bez kara un dabas katastrofas, nepieredzētu kritumu ar vāju lauksaimniecības un rūpniecības attīstību. Latvijas attīstības pagrimšanas galvenie cēloņi ir pieļautās kļūdas tautsaimniecības vadībā, augstais korupcijas līmenis un ēnu ekonomika. Pareizi virzot tautsaimniecības attīstību, arī Latvijā iedzīvotāji varētu dzīvot veselīgi, ilgi un pārticīgi kā ES.

Laila Stabulniece (Latvijas Universitāte)

TIRDZNICĪBAS UZŅĒMUMU TIPU ATTĪSTĪBAS KONCEPCIJA

Задача торговли как отрасли народного хозяйства и вида экономической деятельности заключается в соединении сфер производства и потребления, преодолевая пространственные, временные, количественные и качественные несоответствия. Для характеристики предприятия торговли на уровне одного звена товародвижения в экономической литературе используется термин "тип торгового предприятия". Классификация типов предприятий проводится на основе двух признаков: 1) функций торговли и 2) структурных признаков предприятия и методов сбытовой политики. Недостаток систем классификации заключается в переоценке статического аспекта, неучитывая динамического развития рынка, на котором действует торговое предприятие. В целях достижения конкурентного преимущества, предприятия приспособляются к изменениям рыночной конъюнктуры, не меняя свой

мин. Такие преобразования в экономической литературе получили название концепций Trading-Down и Trading-Up.

Ekonomikā tirdzniecības kā tautsaimniecības nozares un ekonomiskās darbības veida uzdevums ir savienot ražošanu ar patēriņu, pārvarot telpiskās, laika, kvantitatīvās un kvalitatīvās neatbilstības starp tām.

Šajā visplašākajā kontekstā tirdzniecība aptver jebkuru preču un pakalpojumu maiņu. Tāpēc funkcionālā izpratnē tirdzniecības jēdziens ir identisks tautsaimniecībā esošajai preču sadales sistēmai un kustībai no ražošanas līdz patēriņam. Institucionāli tirdzniecību veido noteikti elementi – tirdzniecības uzņēmumi, kas organizē preču maiņu starp pārējām ekonomikas organizatoriskajām vienībām (dažāda tipa ražošanas uzņēmumiem, mājsaimniecībām).

Tirdzniecību kā preču sadales sistēmu var raksturot ar tās elementiem un starp tiem esošajām ekonomiskajām attiecībām, kas kopumā veido tirdzniecības funkcijas. Tirdzniecības funkcijas ekonomiskajā literatūrā analizē no diviem aspektiem:

- vispārekonomiskajā aspektā – raksturo tirdzniecības uzņēmuma kā starpnieka uzdevumus preču sadales sistēmā;
- atsevišķa uzņēmuma aspektā – raksturo veicamos uzdevumus, kas izriet no vispārekonomiskajām funkcijām un veido pamatu sekmīgai uzņēmuma saimnieciskajai darbībai.

Abus aspektus nevar atdalīt vienu no otra, tāpēc ekonomiski pamatoti būtu runāt par tirdzniecības funkcijām mikrolīmenī un makrolīmenī, nenorobežojot tās. Ekonomiskajā literatūrā tiek izdalītas sekojošas specifiskas funkcijas, kuras raksturīgas tirdzniecībai:

1. Preču pārdales (grupēšanas) funkcijas, pārorientējot ražošanā izveidoto preču sortimentu un apjomus atbilstoši patēriņa vajadzībām:
 - 1.1. sortimenta veidošanas funkcija (uz ražošanu un izejvielām orientēts sortiments; uz patēriņu orientēts sortiments);
 - 1.2. kvantitātes funkcija (preču partiju veidošana vai sadalīšana).
2. Pieprasījuma adaptācijas (piemērošanas) funkcijas, pievienojot saražotajai precei specifisku tirdzniecības pakalpojumu (t.sk. transportēšanu, glabāšanu, kreditēšanu u.c.) un tādējādi nodrošinot tās piemērotību patēriņam:
 - 2.1. telpas un laika pārvarēšanas funkcijas;
 - 2.2. apdrošināšanas funkcija.
3. Tirgus sabalansēšanas (līdzsvarošanas) funkcijas, nosakot reālo pieprasījuma un piedāvājuma samēru tirgū, veicot tirgus pētījumus un tirgus ietekmēšanas pasākumus, lai nodrošinātu pietiekošu preču apgrozījuma apjomu:
 - 3.1. tirgus apgūšanas funkcija;
 - 3.2. preču apgrozījuma veidošanas funkcija (klientu piesaiste līdz līgumu noslēgšanai, piegādes līgumi, to kontrole).

4. Preču sagatavošanas un apstrādes funkcijas, papildinot un pilnveidojot tirdzniecības tīklam piegādātos produktus:
 - 4.1. kvalitātes funkcija;
 - 4.2. ražošanas noslēguma funkcijas.

Konkurences apstākļos visas tirdzniecības funkcijas preču sadales sistēmā pakļautas efektīvas saimniekošanas principam, kas prasa maksimāli ekonomisku to izpildi: preces ceļā no ražotāja līdz patērētājam jāveic minimāls tirdzniecības funkciju apjoms. Tāpēc novērojama tirdzniecības uzņēmumu tipisko funkciju pār-dale un deleģēšana citiem uzņēmumiem (norēķinu un apdrošināšanas funkcijas, transporta un ekspeidīcijas funkcijas, masu informācijas līdzekļu sniegto pakalpojumu izmantošana u.c.).

Minēto tirdzniecības funkciju analīze rāda, kādi uzdevumi principā būtu jāveic patēriņa preču tirgū. Uzņēmuma tirgus stratēģijā jāparedz praktiski pasākumi to realizācijai konkrētā situācijā. Kopumā šie pasākumi veido tirdzniecības uzņēmuma noieta (realizācijas) politiku, ievērojot trīs galvenās problēmas, kuras jārisina:

- Kādi tirdzniecības uzņēmuma pakalpojumi nepieciešami izvēlētajā tirgū vai tā segmentā? Vai ir iespējams mobilizēt sekmīgai uzņēmējdarbībai nepieciešamo pieprasījuma apjomu? Uzņēmējam jāveido sava uzņēmuma tirdzniecības pakalpojums, nosakot preču sortimentu, tā kvantitatīvos rādītājus, atrašanās vietu, piegādātājus, riska pārņemšanu, preču reali-zācijas metodes u.c.
- Kāda maksa un maksāšanas noteikumi izvērāmi par tirgū piedāvātajiem pakalpojumiem? Jāveido uzņēmuma cenu, atlaižu un kondīciju politika piedāvātajām precēm un pakalpojumiem.
- Kādi pasākumi veicami, lai informētu potenciālos patērētājus par piedāvāto preču// pakalpojumu un cenu proporcijām, radot motivāciju preču pirksanai? Uzņēmumam jāveido kontakti ar potenciālajiem klientiem, izmantojot virzīšanas pasākumu kompleksu (reklāmu, prezentācijas, sabiedriskos sakarus u.c.).

Visus noieta politikas realizācijas līdzekļus var sistematizēt atbilstoši tirdzniecības uzņēmumu veicamajām funkcijām. Ņemot vērā daudzveidīgos uzdevumus, ko tirdzniecības uzņēmumi tautsaimniecībā veic preču sadales sistēmas ietvaros, ir visai problemātiski tos klasificēt pēc kāda noteikta vienota kritērija. Praksē ir vērojama ļoti liela tirdzniecības uzņēmumu daudzveidība.

Raksturojot tirdzniecības uzņēmuma atrašanās vietu preču sadales sistēmā (ražošana – patēriņš) un saimniecisko darbību noteiktā preču kustības posmā, izšķir divas tirdzniecības uzņēmumu formas:

- vairumtirdzniecības uzņēmums (iekšējā un ārējā tirdzniecībā);
- mazumtirdzniecības uzņēmums.

Raksturojot tirdzniecības uzņēmumu viena preču kustības posma robežās, ekonomiskajā literatūrā parasti izmanto jēdzienu *tirdzniecības uzņēmuma tips*.

Klasificējot tirdzniecības uzņēmumu tipus, par pamatu tiek izmantotas divas metodiski atšķirīgas klasifikācijas pazīmes:

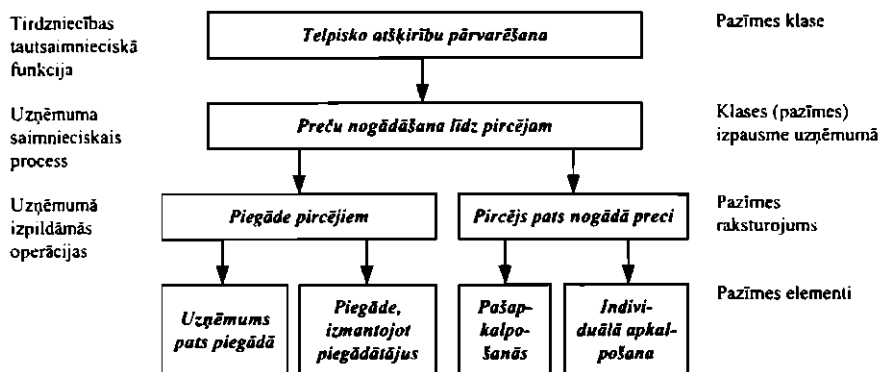
1. tirdzniecības funkcijas;
2. uzņēmuma struktūras pazīmes un noieta politikas līdzekļi (instrumentārijs).

Izmantojot klasifikācijas pamatošanai *tirdzniecības funkcijas*, tirdzniecības uzņēmums tiek raksturots kā preču sadales un tirgus sistēmas elements. Tirdzniecības uzņēmuma stāvoklis tirgū ir atkarīgs no tā, kādas funkcijas, cik lielā mērā, intensitātē, kvalitātē un kombinācijā tas veic.

Pēc Meijera (*C.W.Meyer*) institucionālā izpratnē tirdzniecība tautsaimniecībā veic vismaz 4 funkcijas: pārvar barjeras un izlīdzina atšķirības starp ražošanu un patēriņu (1) laika, (2) telpas, (3) kvantitātes un (4) kvalitātes ziņā. Atbilstoši funkcijām tiek izveidotas 4 *pazīmju klases*. Katra funkcija ir saistīta ar noteiktiem uzņēmuma saimnieciskajiem procesiem, t.i. katras *klases pazīmju izpausme* uzņēmuma līmenī. Savukārt katra saimnieciskā procesa realizācija uzņēmumā saistīta ar noteiktu operāciju izpildi, kas veido klasifikācijas zemāko līmeni (*pazīmju raksturojums un elementi*) – 1. attēls.

1. attēls

Telpisko atšķirību pārvarēšanas funkcija kā klasifikācijas pamats (*C.W.Meyer*)

Šīs klasifikācijas sistēmas kritiķi pamatoti norāda, ka, izmantojot šo piecju, iegūst praktiski nepārskatāmu pazīmju raksturojumu un elementu daudzumu, kas apgrūtina konkrēta tirdzniecības uzņēmuma tipa aprakstīšanu. Turklāt tā ir statiska pieeja, kas neņem vērā iespējamās izmaiņas tirdzniecības uzņēmuma saimnieciskajā darbībā. Šo sistēmu mērķtiecīgi izmantot vairumtirdzniecībā, kur uzņēmuma saimnieciskie procesi ir mazāk diferencēti un pazīmes vienvērtīgākas.

Otra populārākā pieeja, klasificējot tirdzniecības uzņēmumu tipus, neizvirza kā centrālo problēmu tirdzniecības funkcionēšanas tautsaimniecisko aspektu. Uzņēmuma līmenī klasifikācijas sistēmā klases (tirdzniecības tautsaimniecības funkcijas) un tās pazīmju izpausmes vietā tiek izmantota *tirdzniecības uzņēmuma struktūras pazīmju sistēma kombinācijā ar tajā pielietotās noieta politikas līdzekļiem*.

Pēc Bērena (*K.C.Behrens*) tirdzniecības uzņēmumu tipu klasifikācijas pamatā ir 5 uzņēmuma struktūras pazīmes un 4 tajā realizējamās noieta politikas sastāvdaļas (instrumenti).

Katru tirdzniecības uzņēmumu un tā ekonomisko darbību raksturo noteikti priekšnoteikumi jeb *struktūras pazīmju sistēma*. Struktūras pazīmju izvēle pieder pie t.s. uzņēmējdarbības stratēģiskajiem lēmumiem tirdzniecībā, kuriem ir ilgtermiņa raksturs un tie nav saistīti ar tirgus konjunktūras īstermiņa svārstībām. Tie ir konstitucionāli lēmumi, kas nosaka uzņēmējdarbības robežas; mainot kādu no tiem, būtiski mainās pats uzņēmums un uzņēmējdarbības raksturs.

Pēc Zeiferta (*R.Seyffert*) tirdzniecības uzņēmuma struktūras pazīmes ir sekojošas:

1. Tirdzniecības uzņēmuma forma:

1.1. vairumtirdzniecības uzņēmums – iekšējās tirdzniecības uzņēmums (vairumiepirkšanas un vairumrealizācijas uzņēmumi) un ārējās tirdzniecības uzņēmums (eksporta, importa, tranzīta uzņēmumi);

1.2. mazumtirdzniecības uzņēmums.

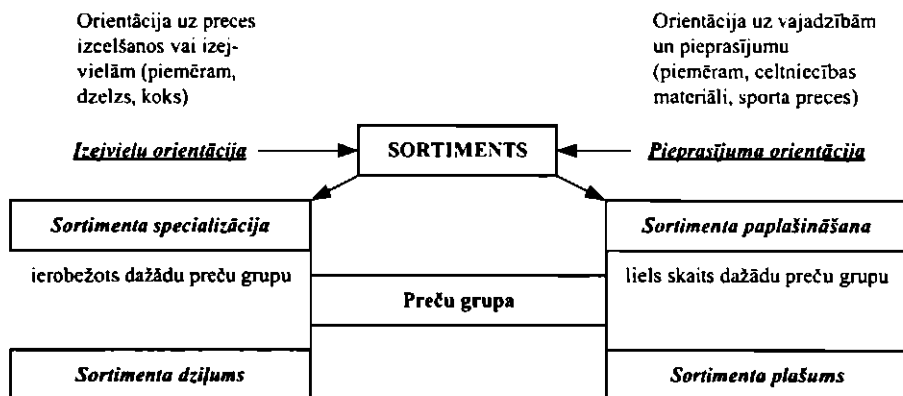
2. Preču sortiments:

2.1. orientācija uz šauru sortimentu (specializācija);

2.2. orientācija uz plašu sortimentu (diversifikācija) (2. attēls).

2. attēls

Preču sortimenta veidošana tirdzniecības uzņēmumā

3. Preču apgrozījuma iegūšanas metodes (tirgus apgūšanas sistēma):
 - 3.1. noieta kontaktu veidošana individuālā apkalpošana, pašapkalpošanās (pilnīga vai daļēja), tirdzniecības automāti, katalogu tirdzniecība u.c.
 - 3.2. noieta izplatīšana un paplašināšana – vertikālā (sortimenta dimensionēšana; sortimenta plašums), horizontālā (tirgus telpa; filiāļu atrašanās vietas), vertikāli – horizontālā.
4. Tirdzniecības uzņēmuma atrašanās vieta – pilsētas centrs, blakus centram, ārpus pilsētas.
5. Uzņēmuma lielums (tirdzniecības platība).

Uzņēmuma struktūras pazīmju kopums kā pamatfaktori nosaka tirdzniecības uzņēmuma dibināšanas (reorganizācijas) juridiskās formas izvēli. Juridiskā forma vairāk saistīta ar uzņēmuma darbības tiesiskajiem aspektiem, mazāk – ar ekonomiskajiem, tāpēc parasti to kā patstāvīgu struktūras pazīmi neizvirza.

Uzņēmumā realizētā noieta politika var mainīties atkarībā no konkrētās tirgus situācijas. *Noieta politikas instrumentu variācijas* pēc Bērena piedāvātās tirdzniecības uzņēmumu tipu klasifikācijas (aprakstīšanas) sistēmas veido otru klasifikācijas kritēriju:

1. Cenu politika – aktīva vai pasīva.
2. Kvalitātes politika – augsts, vidējs vai zems kvalitātes līmenis.
3. Pakalpojumu (servisa) politika – šaurs vai plašs pakalpojumu piedāvājums.
4. Sadales politika – monosistēma vai polisistēma.

Šāda pieeja, izmantojot dubultu kritēriju (stratēģiskās jeb ilgtermiņa struktūras pazīmes un īstermiņa jeb maināmus noieta politikas instrumentus), pilnīgāk atbilst tirdzniecības darījumu raksturam, kā arī piemērota mazumtirdzniecības uzņēmumu tipoloģijai, iekļaujot tajā arī filiāles.

Abu klasifikācijas sistēmu galvenais trūkums ir statiskā aspekta pārvērtēšana, neņemot vērā to, ka tirdzniecības uzņēmums darbojas dinamiskā tirgus sistēmā. Tirdzniecības uzņēmums, cenšoties iegūt konkurences priekšrocības, piemērojas tirgus konjunktūras svārstībām, saglabājot nemainīgu uzņēmuma tipu. Šādas izmaiņas ekonomiskajā literatūrā ieguvušas apzīmējumus kā *Trading-Down* un *Trading-Up* koncepcijas.

Trading-Down koncepcija ietver pasākumus, lai piemērotos pieprasījuma samazināšanās tendencei vai agresīvai konkurencei. Piemēram, tirdzniecības un servisa pakalpojumu sašaurināšana, tirdzniecības iekārtu vienkāršošana, personāla faktora aizvietošana ar telpas faktoru u.c., lai maksimāli samazinātu uzņēmuma izmaksas, dažkārt – arī cenas.

Trading-Up koncepcija balstās uz visu pakalpojumu paplašināšanu, plašāku preču izvēli, augstu kvalitātes līmeni un apkalpošanu, pievilcīgu interjeru u.c. pasākumiem, kuri saistīti ar uzcenojumu un cenu pieaugumu.

Dinamiskie procesi tirgū nedod iespēju ilgtermiņa perspektīvā viennozīmīgi klasificēt uzņēmumu tipus, izmantojot noieta politikas instrumentus. Tāpēc

tradicionālie uzņēmumu tipi iegūst jaunas, tiem neraksturīgas pazīmes. Tirdzniecības uzņēmumu klasifikācijas sistēmas, neskatoties uz to trūkumiem, dod iespēju apzīmēt noteiktu uzņēmumu tipus (eksplikatīvā funkcija), kā arī salīdzināt dažādu uzņēmumu darbību.

Tirdzniecības uzņēmumu tipi, attīstoties tirgum un konkurencei, pakļauti noteiktiem attīstības un pārmaiņu procesiem. Vēsturiskās analīzes ietvaros novērojamas tipu pārmaiņas skaidro, izmantojot t.s. *dzīves cikla koncepciju*. Katrai attīstības fāzei raksturīga atšķirīga noieta politika.

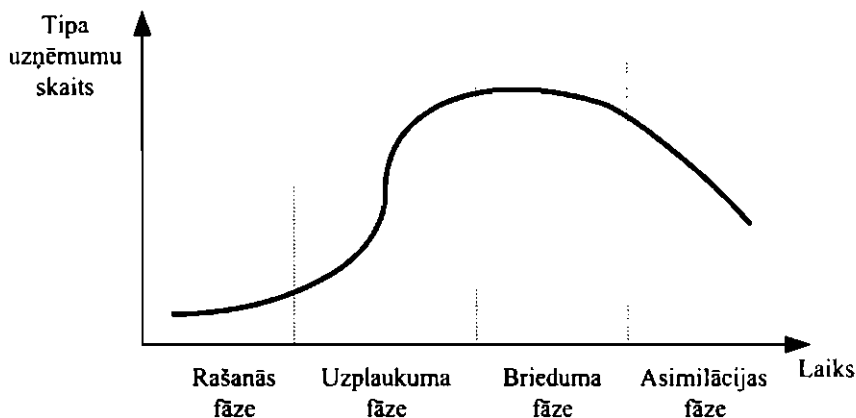
Pirmo reizi tirdzniecības uzņēmumu tipu attīstību 1931. gadā attēloja *M.P.McNair* kā 4 līmeņu modeli (*wheel of retailing*), uzskatot, ka uzņēmuma tips secīgi iziet četras dzīves cikla fāzes:

1. Rašanās fāze – uzņēmuma tips parādās tirgū.
2. Uzplaukuma fāze – uzņēmuma tips sekmīgi attīstās, konkurējot ar citiem tiem.
3. Tuvošanās fāze – uzņēmuma tipa attīstības iespējas pakāpeniski tiek izsmeltas.
4. Integrācija (saplūšana ar citu tipu) vai atmīršana.

Analizējot mūsdienu tirdzniecības pieredzi Vācijā, vācu zinātnieki *R.Nieschlag*, *G.Kuhn* formulēja uzņēmuma tipa dinamikas likumu, sadalot to rašanās, izaugsmes, brieduma un asimilācijas fāzēs (3. attēls).

3. attēls

Tirdzniecības uzņēmuma dzīves cikla koncepcija

Rašanās (izcelšanās) fāzē jauna tipa uzņēmuma noieta politika pakļauta noteikumiem, kas nodrošina tā izešanu un akceptēšanu tirgū. Raksturīga agresīva cenu stratēģija attiecībā pret konkurentiem, kas izpaužas kā reducēta pakalpojumu

programma. Šie pasākumi relatīvi samazina uzņēmuma izmaksas, šaurais sortiments tā ātrākas aprites dēļ ļauj samazināt uzcenojuma līmeni.

Izaugsmes (uzplaukuma) fāzē, pateicoties šādai noieta koncepcijai, jaunais uzņēmuma tips var ātri iegūt ievērojamu tirgus daļu. Tāpēc tam raksturīga ne tikai strauja apgrozījuma attīstība, bet arī izdevīgi peļņas iegūšanas nosacījumi (degresijas efektu darbība).

Brieduma fāzē sasniegts stabils apgrozījuma un peļņas līmenis, kas tālāk vairāk nepieaug. Uzņēmuma tipa realizētā pakalpojumu un cenu politika vairāk nenodrošina iepriekšējo tirgus daļu. Mainās konjunktūra, iepirkšanās ieradumi, konkurence; un uzņēmuma tips ne tikai nespēj apgūt jaunas tirgus nišas, bet sāk zaudēt arī esošos pircējus. Šādā situācijā jāmaina mārketinga koncepcija.

Asimilācijas fāzē cenu kā iepriekš dominējošo faktoru nomaina tādi konkurences pasākumi, kuriem nav nekā kopīga ar cenu. Tiek izmantota *Trading-Up* koncepcija, kas paaugstina izmaksas. Rezultātā ir ierobežota cenu politikas elastība un notiek tuvināšanās tradicionālajiem konkurējošiem uzņēmumu tipiem. Asimilāciju veicina arī tas, ka tradicionālie tirdzniecības uzņēmumu tipi sekmīgi izmanto jaunās mārketinga koncepcijas elementus. Šis moments ir būtisks priekšnoteikums, lai preču sadales sistēmā veidotos "tukša vietas", ko var aizpildīt citi jauni uzņēmumu tipi.

Šāda t.s. konverģences pieeja uzņēmuma tipa dzīves cikla koncepcijai paredz, ka vieni tirdzniecības uzņēmumu tipi pakāpeniski attīstības procesā nomaina citus. Šī hipotēze nespēj izskaidrot tirdzniecības uzņēmumu tipu relatīvo stabilitāti, tāpēc arī visai problemātiska ir tās izmantošana tipu attīstības prognozēšanā.

Dzīves cikla koncepcija un tās fāžu attīstības likumsakarības tika iegūtas indukcijas slēdzienu rezultātā. Atsevišķu empīrisku novērojumu rezultāti ierobežotā jomā (piemēram, pārtikas produktu mazumtirdzniecībā) tika attiecināti uz visu pārējo kopumu (t.i., mazumtirdzniecību, vairumtirdzniecību).

Vairāku zinātnieku pētījumi Rietumeiropas valstīs (*J. Bidlingmeier*) ir pierādījuši, ka virknē gadījumu uzņēmuma tipa dzīves cikla fāzes raksturo citi noieta politikas pasākumi. Piemēram, jauni uzņēmumu tipi neizmanto agresīvu cenu politiku, bet konkurē tirgū augstā cenu līmenī, izmantojot prestižu pasvītrotāju uzņēmuma iekārtojumu. Brieduma un asimilācijas fāzē izmanto klientu mērķa grupas paplašinošo *Trading-Down* koncepciju ar reducētu pakalpojumu programmu un atbilstošu cenu politiku. Šie un citi pasākumi var izraisīt tipa asimilāciju pretējā virzienā.

Pētījumi pierāda to, ka dzīves cikla koncepcijas (*wheel of retailing*) ietvaros tirdzniecības uzņēmuma tips var attīstīties divos pretējos virzienos. Abas attīstības tendences izriet no tirdzniecības uzņēmēju gatavības "aizpildīt" tirgus "caurumus", kas veidojas, ja esošais tirgus piedāvājums pilnībā neatbilst patērētāju pieprasījumam, veidojot jaunu netradicionālu (individuālu) cenas un pakalpojumu proporciju.

Uzņēmuma tipu evolūcijas procesu analīzi nevar reducēt tikai uz tā funkciju izpildi, cenu veidošanu un konkurenci. Vērtējot uzņēmumu tipu dinamiku mazumtirdzniecībā, jāņem vērā tautsaimniecības konjunktūras svārstības, kas

būtiski ietekmē pieprasījuma cenas elastību. Piemēram, lejupslīde ekonomikā industriāli attīstītajās valstīs sešdesmito gadu vidū un septiņdesmito gadu vidū nodrošināja panākumus *discount* tipa uzņēmumiem (pirmais un otrs *discount* vilnis). Savukārt saimnieciskais uzplaukums radīja apvērsumu patērētāju uzvedībā, kas tirgū izpaudās kā tirdzniecības uzņēmumu tipu diversifikācija (orientācija uz dažādiem tirgus segmentiem, izmantojot atšķirīgu cenu un pakalpojumu politiku). Diferencētā pieeja tirgum kā stratēģiska koncepcija novērš uzņēmumu tipu asimilāciju. Tirgū valdošā tirdzniecības uzņēmumu tipu daudzveidība nedod pamatu runāt par asimilācijas procesu, kaut gan atsevišķiem tiptiem ir vērojamas deģenerācijas pazīmes.

Uzņēmumu tipu attīstību perspektīvā ietekmēs tirdzniecības uzņēmumu kooperācijas tendences, tehnoloģijas attīstība (masu mediju un tīkla Internet iesaistīšana tirdzniecības tehnoloģiskajā procesā), internacionalizācijas tendences ekonomikā, investīciju un kapitāla nepieciešamība.

Literatūra

1. Futirell C.M. *Modern Retailing Management*, Irwin, 1995.
2. Tietz B. *Binnenhandelspolitik*. – München, Vahlen, 1993.
3. Tietz B. *Der Handelsbetrieb*. – München, Vahlen, 1993.
4. Tietz B. *Dynamik im Handel. Bd.3. Zukunftsstrategien für Handelsunternehmen*. – Frankfurt a.M., Dt. Fachverlag, 1992.
5. Tietz B. *Einzelhandelsperspektiven für die Bundesrepublik Deutschland bis zum Jahre 2000*. Frankfurt a.M.: Dt. Fachverlag, 1993.

Kopsavilkums

Ekonomikā tirdzniecības kā tautsaimniecības nozares un ekonomiskās darbības veida uzdevums ir savienot ražošanu ar patēriņu, organizējot maiņu un pārvarot telpiskās, laika, kvantitatīvās un kvalitatīvās neatbilstības starp tām. Institucionāli tirdzniecību veido noteikti elementi tirdzniecības uzņēmumi. Raksturojot tirdzniecības uzņēmumu viena preču kustības posma robežās, ekonomiskajā literatūrā parasti izmanto jēdzienu *tirdzniecības uzņēmuma tips*. Klasificējot tirdzniecības uzņēmumu tipus, par pamatu tiek izmantotas divas metodiski atšķirīgas klasifikācijas pazīmes: 1) tirdzniecības funkcijas un 2) uzņēmuma struktūras pazīmes un noieta politikas līdzekļi (instrumentārijs). Abu sistēmu galvenais trūkums ir statiskā aspekta pārvērtēšana, neņemot vērā to, ka tirdzniecības uzņēmums darbojas dinamiskā tirgus sistēmā. Cenšoties iegūt konkurences priekšrocības, tas piemērojas tirgus konjunktūras svārstībām, saglabājot nemainīgu uzņēmuma tipu. Šādas izmaiņas ekonomiskajā literatūrā ieguvušas apzīmējumus kā *Trading-Down* un *Trading-Up* koncepcijas.

Aleksandrs Stetjuha (Latvijas Universitāte)

LATVIJAS REPUBLIKAS TŪRISMA SFĒRAS MAKRO- UN MIKROEKONOMISKIE ASPEKTI

In the article "Macroeconomic and Microeconomic Aspects of Tourism Sphere of the Republic of Latvia" the premises and obstacles are shown that may influence the development of tourism in the Republic of Latvia and may have an impact on the achievement of the commercial goals by individual entrepreneurs as well as on the achievement of socially-oriented macroeconomic goals. The author gives a comparative analysis of the trends that are presenting in the reception of foreign tourists in the Baltic countries (Latvia, Lithuania, Estonia) as well as in sending of local tourists abroad from these countries. The consequences of export and import of tourism on macroeconomic and microeconomic levels are compared. The most important activities are suggested that may significantly improve the state of tourism in Latvia. The necessity to develop a theoretical basis for definition of the rent of tourism has been emphasized, and the mechanism of its distribution and utilisation has been formulated.

Mūsdienu pasaulē tūrisma sfērai piemīt būtisks ekonomiskais potenciāls. Nodrošinot desmito daļu pasaules nacionālā kopprodukta (NKP), tūrisms veicina daudzu valstu nacionālās ekonomikas attīstību. Piemēram, Meksikā tūrisms sastāda 30%, Grieķijā vairāk kā 50% no iekšējā kopprodukta.

Tūrisma nozarei raksturīgi strauji izaugsmes tempi, kas ļauj prognozēt, ka tuvākajos gados šī nozare kļūs par pasaules ekonomikas svarīgāko sektoru. Jau 90. gadu sākumā tūrisms veidoja vairāk nekā 10% no kopējā pasaules preču un pakalpojumu tirdzniecības apjoma. Tiek prognozēts, ka līdz 2005. gadam realizācijas apjomu ziņā tūrisms ieņems pirmo vietu, apsteidzot naftas un automobiļu eksportu. Pēc Pasaules tūrisma organizācijas (PTO) prognozēm, starptautisko tūrisma braucienu skaits ap 2010. gadu tuvosies 1 miljardam, bet ieņēmumi sasniegs 1,1 triljonu USD.

Tūrisma attīstības reģionālajā vērtējumā Baltijas valstīm ir īpaša vieta – tieši šeit, pēc PTO domām, līdz 2020. gadam būs vērojams vislielākais tūrisma pieaugums Eiropā, kas, savukārt, globālā mērogā kļūs par vispopulārāko tūrisma reģionu. Šīs prognozes izriet no šādiem Eiropas reģionam raksturīgiem apstākļiem: nozīmīgai iedzīvotāju daļai ir pietiekami lieli reāli ienākumi; liela daļa Eiropas valstu iedzīvotāju (piem., Vācijā, Francijā, Lielbritānijā u.c.) dod priekšroku atvaļinājumam ārzemēs, taču ne pārāk tālu no savām mājām; vienkāršotais vīzu režīms, kas rada plašas komplekso braucienus iespējas; nozīmīgi tūrisma resursi – reģiona kultūrvēsturiski pieminekļi un dabas objekti;

- tūrisma industrijas attīstība un vajadzīgā infrastruktūra reģionā.

Tādējādi Latvija atrodas reģionā ar tūrisma attīstībai labvēlīgu konjunktūru un ar iespējām izmantot to savā labā.

Tūrisms ir īpaša sociālekonomiska sfēra. Tajā ir iekļautas gan uzņēmēju iespējas sasniegt komerciālus mērķus, gan sociāli orientētus mērķus. Šīs iespējas parādās mikroekonomiskajā un makroekonomiskā līmenī.

Gan iekšējā, gan starptautiskā tūrisma attīstība Latvijā spēj būtiski ietekmēt valsts sociālekonomisko infrastruktūru. Valstī kopumā un arī atsevišķos tās reģionos tūrisms var ietekmēt tādu šobrīd aktuālu problēmu risinājumu, kā:

- jaunu darbavietu radīšana;
- ar tūrisma pakalpojumu sniegšanu saistīto nozaru attīstība;
- valsts un vietējo budžetu ieņēmumu papildināšana, t.sk. valūtas ieņēmumu palielināšana;
- sociālās un ražošanas infrastruktūras attīstība tūrisma resursu koncentrācijas vietās;
- tautas mākslas un amatniecības nozaru darbības aktivizācija;
- vietējo iedzīvotāju dzīves līmeņa pieaugums.

Tūrisma un tā ietvaros sniegto pakalpojumu īpatsvara palielināšanās kopējā pasaules tirdzniecības apjomā atspoguļo objektīvi eksistējošās izmaiņas iedzīvotāju patēriņa struktūrā un nacionālā kopprodukta sadalē starp ekonomikas sektoriem. Kā zināms, iedzīvotāju ienākumu pieaugums un labklājības celšanās samazina patēriņa kopapjomā izdevumu īpatsvaru pirmās nepieciešamības precēm, attiecīgi pieaugot to izdevumu īpatsvaram, kas ir saistīti ar precēm un pakalpojumiem, kas paaugstina patēriņa kvalitātes līmeni. No otras puses, tehniskais progress un darba ražīguma pieaugums ražošanas sektorā veicina pakalpojumu ekonomikas sektora īpatsvara palielināšanos.

Minētie apstākļi ir nozīmīgs faktors, kas stimulē tūrisma pakalpojumu pieprasījuma pieaugumu un, reizē ar to, faktors, kas veicina tūrisma biznesa attīstību. Tūrisma biznesa pievilcība sakņojas salīdzinoši nelielos sākuma investīciju apjomos, augstajā rentabilitātē, kā arī tajā apstākļi, ka izmaksu atmaksāšanās laiks ir minimāls.

Starptautiskā tūrisma pakalpojumu sniegšanā var konstatēt divus galvenos elementus tūristu uzņemšana (iebraukšanas tūrisms) un tūristu nosūtīšana (izbraukšanas tūrisms). Tūristu uzņemšana ir tūrisma produkta eksports un nodrošina valūtas pieplūdumu valstī. Taču paralēli tiešai ekonomiskai iedarbībai, kas saistīta ar to, ka tūristi, uzturoties valstī, izdod naudu viesnīcās, restorānos, veikalos, transportā, ieobraukšanas tūrisms ģenerē ekonomisku aktivitāti, kam piemīt netiešs ekonomiskais efekts, kas ir vērtējams ar multiplikatora palīdzību. Tūristu izdevumiem palielinoties, multiplikatīvais efekts ekonomikā izpaužas papildu ražošanā (ražošanas multiplikators), uzņēmējdarbības apjomu pieaugumā (realizācijas multiplikators), papildu ienākumos darba algā, īres maksā, aizdevumu un peļņas procentos – (ienākumu multiplikators), papildu darba vietu radīšanā (nodarbinātības multiplikators).

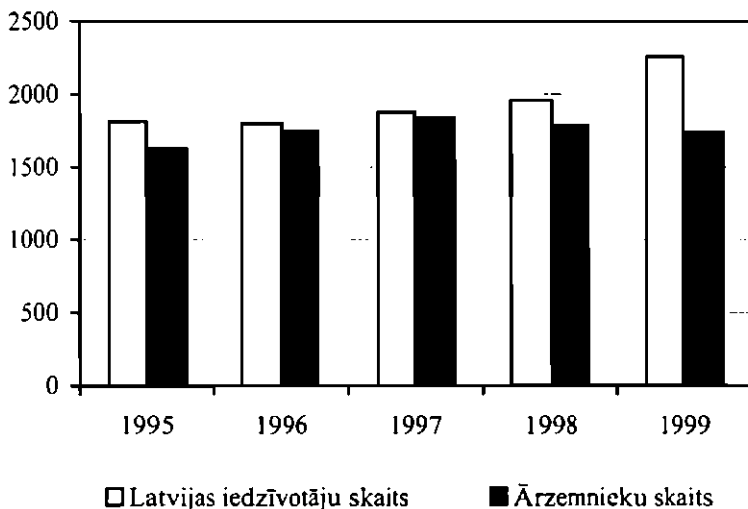
Faktori, kas ietekmē tūrisma produkta eksporta pieaugumu, t.i. iebraukšanas tūrisma attīstību, ir valstī esošo tūrisma resursu pievilcība, tūrisma industrijas un infrastruktūras atbilstīgs attīstības līmenis, labvēlīgs vīzu režīms, kā arī korespondējošo valstu iedzīvotāju pietiekams ienākumu līmenis.

Tūristu nosūtīšana ietver sevī tūrisma produkta importu, kas izpaužas ceļojuma iespaidu ieviešanā valstī un vienlaicīgi naudas izvešanā no valsts. Tūrisma firmām – tūrisma operatoriem un tūrisma aģentiem – šī tūrisma veida realizācija ir daudz vienkāršāka, taču ekonomiski izbraukšanas tūrisms ir mazāk efektīvs gan firmai, gan valstij. Firmas ienākumi aprobežojas ar procentiem no brauciena pārdošanas, bet papildu ienākumus no dažādu pakalpojumu sniegšanas iegūst valsts, kas uzņem tūristus.

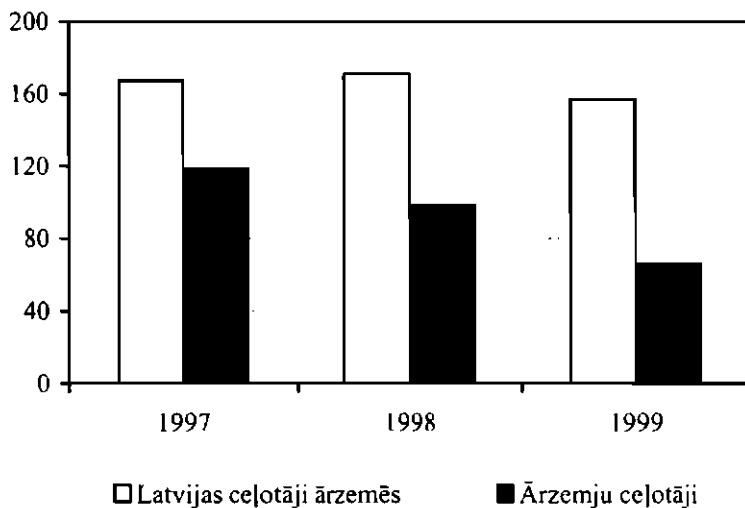
Latvijā starptautiskā tūrisma jomā dominē tūristu nosūtīšana (tūrisma imports). Par to liecina dati par ārzemniekiem un Latvijas iedzīvotājiem, kas šķērsoja Latvijas robežu (1. zīm.) un kopējo izdevumu salīdzinājums ārzemju ceļojumos (2. zīm.). 1999. gadā no Latvijas uz ārzemēm izbraukušo iedzīvotāju skaits 1,3 reizes pārsniedza Latvijā iebraukušo ārzemnieku skaitu. Turklāt, ja no 1995.-1999. gadam Latvijas iedzīvotāju ārzemju izbraukumu skaits gadā pieaudzis par 25%, tad ārzemnieku Latvijas apmeklējumu skaits, diemžēl, tikai par 6%.

1. zīmējums

Latvijas ceļojošo iedzīvotāju un ārzemnieku skaits
(personas, tūkst.)

2. zīmējums

Latvijas un ārzemju ceļotāju izdevumi ceļojumu laikā
 (izdevumi, milj. latu)

Ar vēl lielākām bažām jākonstatē ārzemju ceļojumu izdevumu negatīvā bilancē Latvijas starptautiskajā tūrismā. Kā redzams 2. zīmējumā, ir vērojama šāda progresējoša tendence: ja 1997. gadā kopējie Latvijas tūristu izdevumi ārzemēs 1,4 reizes pārsniedza analogiskus ārzemnieku izdevumus Latvijā, tad 1999. gadā tie pārsniedza jau 2,5 reizes (157,1 pret 66,0 milj. latu). No tā izriet, ka Latvijas starptautiskā tūrisma pašreizējā stāvokļa dēļ ievērojams valūtas daudzums nenonāk valstī. Salīdzinājumam ārzemju tūristu kopējie izdevumi Igaunijā ir 2,4 reizes, Lietuvā 4 reizes lielāki nekā Latvijā. Salīdzinot šos datus ar attiecīgo valstu iedzīvotāju skaitu, patiesie ārzemnieku izdevumi Igaunijā 4,4 reizes, bet Lietuvā 2,6 reizes pārsniedz analogiskus rādītājus Latvijā (1. tab.).

1. tabula

Ārzemju tūristu izdevumi

Valsts	Ārzemju tūristu kopējie izdevumi uzturēšanās laikā valstī	
	kopā milj. latu gadā	lati uz 1 apmešanās valsts iedzīvotāju gadā
Latvija	66	27,2
Lietuva	263	71,1
Igaunija	171	118,8

Ārzemju tūristu izdevumos ietilpst to preču un pakalpojumu maksa, ko viņi iegādājas (patērē). Makroekonomiskajā aspektā šie izdevumi jāvērtē kā gala patēriņš nacionālo kontu sistēmā. Mikroekonomiskajā aspektā tūristu izdevumi sastāda tēriņus (izdevumus).

Tipiski ir šādi tūristu izdevumi:

- izmitināšanai;
- pārtikai un dzērieniem;
- transportam;
- ekskursijām, rekreācijas, kultūras un sporta pasākumiem;
- veikalu apmeklējumiem;
- tūrisma firmu un organizāciju citiem mērķiem.

Tūristu izmitināšanas izdevumi ir atkarīgi no tā, ciktāl valsts ir nodrošināta ar viesnīcām un tām pielīdzinātām tūristu apmešanās vietām, no to struktūras kvalitātes un pastāvošās cenu politikas. Šo faktoru kopums Latvijā ir nepievilcīgs ārzemju tūristiem, par ko var spriest pēc šādiem datiem. Periodā no 1995. līdz 1999. gadam viesu (tūristu) skaita pieaugums Latvijā bija 130,3% (no 184783 līdz 240799 cilvēkiem), tajā laikā, kad nakšņošanu skaita pieaugums viesnīcās un tām pielīdzinātajās tūristu apmešanās vietās aprobežojās tikai ar 108,4% (no 667787 līdz 723967 cilvēkiem diennaktī). Tātad vidējais laiks, ko Latvijas viesnīcās pavada tūristi šajā periodā, samazinājās no 3,6 līdz 3,0 diennaktīm, t.sk. starp viesiem no ASV līdz 3,6; no NVS – 6,4; no Rietumeiropas valstīm – 2,7; no Skandināvijas valstīm – 2,2; no Baltijas valstīm – 1,9.

Tūrisma nodrošinātība ar izmitināšanas vietām Baltijas valstīs tiek salīdzināta 2.tabulā. 1999. gadā Latvijā tika izmantots 31% viesnīcu vietu, Igaunijā – 26%, Lietuvā – 21%. Tajā pašā laikā no kopējā ārzemnieku skaita, kas 1999. gadā apmeklēja Latviju, viesnīcās un tām pielīdzinātajās tūristu apmešanās vietās uzturējās tikai 14%.

2. tabula

Viesnīcu saimniecības raksturojums [2, 218.]

Valsts	Viesnīcu skaits	Gultasvietu skaits, tūkst.	Tūristu nakšņošanu skaits, milj. cilvēku diennaktī	
			kopā	t.sk. ārvalstu tūristi
Latvija	150	12,5	1,4	0,7
Lietuva	221	11,6	0,9	0,6
Igaunija	329	16,0	1,5	1,0

Dažādu tūrisma organizāciju izdevumu kopsumma, kā arī izdevumi uz tūrisma produkta vai pakalpojuma vienību un uz atsevišķa tūrisma resursa vienību, atšķiras, ko apstiprina atšķirības tūrisma pakalpojumu individuālajās izmaksās. Attiecīgi atšķirīgi ir arī tūrisma ieņēmumi mikroekonomiskā līmenī. Atšķirības nodro-

šinātībā ar tūrisma resursiem, jo īpaši tiem, kas rada labvēlīgus tirgus nosacījumus tūrisma produkta ražošanai un realizācijai, ir tūrisma rentes izveidošanās ekonomiskais pamats. Latvijas tūrisma sfērā šīs rentes sadales un izmantošanas mehānisma izstrādes problēmai ir nepieciešams risinājums, kam būtu jūtamas sekas gan mikro-, gan makroekonomiskajā līmenī.

Kā visnozīmīgākie 1999. gada pasākumi Latvijas tūrisma attīstības nacionālās programmas realizācijas jomā, ko paredzēts izskatīt Ministru kabinetā līdz 2000. gada beigām, Latvijas Republikas Ekonomikas ministrijas dokumentā tiek minēti [1, 99.]:

Latvijas tūrisma firmu piedalīšanās 16 starptautiskos tūrisma gadatirgos;
informatīvu izdevumu par tūrisma iespējām Latvijā izdošana;
lauku tūrisma mērķprogrammas izstrāde, kas noteiktu konkrētus pasākumus tā vispārīgai attīstībai;
sagatavošanās Baltijas tūrisma informācijas centra darbības uzsākšanai Minsterē.

Nemazinot nosaukto pasākumu nozīmību, jākonstatē, ka starp tiem nav tādu, kas varētu būtiski mainīt situāciju:

reālu nodokļu atvieglojumu sniegšana tūrisma organizācijām un uzņēmumiem, kas apkalpo tūrisma sfēru;
vīzu režīma vienkāršošana;
tūrisma infrastruktūras attīstības stimulēšana.

Literatūra

1. *Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību*. Rīga: Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija, 2000. gada jūnijs.
2. *Latvijas statistikas gadagrāmata 2000*. Rīga: Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 2000.
3. Bērziņa K. Tūrisma attīstība Baltijas valstīs// *Ekonomikas un vadības zinību attīstības problēmas*: Zinātniskie raksti, 629. sējums. Rīga: LU, 2000.
4. Козырев В.М. *Туристская рента*: Методические рекомендации. – М.: Финансы и статистика, 1998.

Kopsavilkums

Parādīti esošie tūrisma sfēras attīstības priekšnosacījumi un šķēršļi, kā uzņēmēju komerciālo nolūku sasniegšanā, tā arī sociāli orientētu makroekonomisko mērķu īstenošanā. Dota iebraukšanas un izbraukšanas tūrisma attīstības salīdzinošā analīze Baltijas valstīs (Latvijā, Lietuvā un Igaunijā). Salīdzināti tūristu eksporta un importa rezultāti makro- un mikroekonomiskajā līmenī. Formulēti aktuālākie pasākumi, kas spēj būtiski uzlabot situāciju Latvijas tūrismā. Parādīts, ka ir aktuāli sniegt tūristu rentes teorētisko pamatojumu un izstrādāt tās sadales un izmantošanas mehānismu.

Inga Šīna (A/S "Saules banka")

VIRTUĀLO MAKSĀJUMA KARŠU LOMA ELEKTRONISKĀS KOMERCIJAS TIRGŪ

The main aim of the work "The virtual cards role in the electronic commerce market" was to investigate the essence of virtual settlement, the essence of virtual payment cards, its function, usage and benefits to clients and to banks from the point of view of issue and acceptance aspects. Besides to value/analyse the development of the Internet market in Latvia, and to define the today situation in the market in such aspects as the role of virtual cards as payment devise in the electronic commerce market and banks' competition in the virtual payment cards sphere, normal payment cards and virtual cards comparison, and possible cheating cases and the ways of their prevention.

In work was analysed the period from January 1999 till the beginning of the 2001.

Raksta nozīmību un aktualitāti pierāda straujā banku darbības attīstība Latvijā, straujā Interneta pielietojamība, elektroniskās komercijas ātrais parādīšanās temps, maksājuma karšu izdošanas un pieņemšanas apjomu raksturojošie rādītāji, aizvien pieaugošais krāpniecības līmenis ar maksājuma kartēm pasaulē un Latvijā un zinātniski analītiskā materiāla trūkums šajā jomā.

Elektroniskās komercijas straujā attīstība pasaulē un attīstības pirmsākumi Latvijā, maksājumu karšu pilnveidošanas tendences nosaka lielu investīciju nepieciešamību jaunās tehnoloģijās banku sfērā vistuvākajā laikā. Šīs tehnoloģijas ir nepieciešamas, lai pasargātu bankas un maksājuma karšu īpašniekus no aizvien pieaugošā krāpniecisko darījumu skaita ar maksājuma kartēm – zagtām, viltotām, no jauna nelikumīgi generētām.

Straujā Interneta attīstība pasaulē ir radījusi virkni pilnīgi jaunu iespēju lietotājiem informācijas tehnoloģiju jomā. Viena no tām ir virtuālā maksājuma karte.

Kādi ir iemesli virtuālo maksājumu karšu parādīšanai elektroniskās komercijas tirgū? Tas ir jautājums, kas jāskata kontekstā ar elektronisko komerciju.

Elektroniskā komercija – ir tirdzniecības veids, kurš notiek caur tīklu *Internet*, un kurā pircējs un pārdevējs neatrodas tiešā kontaktā.

Elektroniskā komercija attīstās divos galvenajos globālos virzienos – B&B (business to business) un B&C (business to customer). Šie apzīmējumi ir aizgūti no angļu valodas un tiek plaši pielietoti visā pasaulē. Tulkojumā šie jēdzieni nozīmē attiecīgi "juridisko personu apkalpošana, ko veic juridiskas personas" un "fizisko personu apkalpošana, ko veic juridiskas personas"

Pasaulē pirmās tika izstrādātas elektroniskās komercijas shēmas, kas pieder kategorijai B&C. Tās radās kā loģisks turpinājums tradicionālajai attīstītajās valstīs

mazumtirdzniecībai – MoTo – pasūtījumiem pa pastu vai telefonu (termini aizgūti no angļu valodas – Mail Order, Telephone Order). Attiecīgi uz tīkla *Internet* pamatu bija pārņemts MoTo darījumu mehānisms, t.i., “preces vai pakalpojuma pasūtījums – samaksa ar maksājuma kartes palīdzību – preces saņemšana pa pastu vai ar kurjerdienestu” Vienīgā atšķirība bija tā, ka pasūtījums tika veikts nevis uz pasta veidlapas vai pa telefonu, bet gan aizpildot speciālu formu tirgotāja *Web*-saitā. Informācija, ko klients aizpildīja, pilnībā sakrita gan MoTo darījumos, gan pirmajos *Internet*darījumos. Svarīgi atzīmēt, ka saglabājās arī apmaksas mehānisms – maksājuma kartes.

Elektroniskā komercija pasaulē aizsākās 1994. gadā, kad tika pieņemts pirmais pasūtījums caur tīklu *Internet*, ko veica kompānija Pizza Hut. Un jau 1994. gada beigās dažas Amerikas firmas sāka piedāvāt norēķinus *Internet*ē ar starptautiskajām kredītkartēm.

Elektroniskās komercijas pirmssākumos nekādi specifiski apmaksas darījumu veidi neeksistēja un paši darījumi caur *Internet*u tika uzskatīti par parastu pasūtījuma darījumu paveidu.

Maksājuma karšu kā maksāšanas mehānisma dominēšana B&C darījumos izskaidrojama ar diviem faktoriem:

- pirmkārt, attīstītajās valstīs maksājuma kartes bija un paliek ļoti izplatītas iedzīvotāju vidū, it īpaši tajā iedzīvotāju slānī, kas lieto tīklu *Internet*;
- otrkārt, pastāvēja labi atstrādātas tehnoloģijas un skaidra normatīvā bāze maksājuma karšu lietošanai norēķiniem.

Šodien caur tīklu *Internet* notiek ļoti daudz darījumu ar maksājuma karšu palīdzību – gan ar debetkartēm, gan ar kredītkartēm. Diemžēl, arī krāpniecisko darījumu un atteikšanās no darījumiem skaits ir pieaudzis proporcionāli *Internet*a lietošanas pieauguma tempiem.

Stabila un droša maksājuma mehānisma trūkums ir viens no galvenajiem iemesliem, kas traucē elektroniskās tirdzniecības attīstību un klienta uzticību maksājumiem caur *Internet*u.

Līdz pat 1999. gada sākumam pasaules tirgū nebija vienkārša un milzīgu investīciju neprasoša risinājuma kā nodrošināt debetkaršu un kredītkaršu maksājuma drošību *Internet* vidē. Viens no piedāvātajiem variantiem, kas kopš 2000. gada strādā arī Latvijā, ir virtuālā maksājuma karte.

Virtuālā karte ir maksājuma kartes rekvizīti, kurus klients, veicot pirkumu *Internet* vidē, t.i., elektroniskajā veikalā, uzrāda tirgotājam, pie tam pati karte fiziski darījumā nepiedalās.

Kartes rekvizītus emitentbanka var izsniegt klientam divos veidos:

- rakstītā veidā (termins angļu val. – Reference card),
- kā piktogrammu datora vai mobilā tālruņa ekrānā (termins angļu val. Web-based communication).

Savu personību virtuālas kartes īpašnieks apliecina un tirgotājs un banka to identificē ar PIN koda palīdzību.

Emitentbanka uzglabā informāciju par kartes turētāju un kartes rekvizītiem, kas ir nepieciešams kartes lietotāja identifikācijai un darījumu autorizācijai.

Šobrīd virtuālo karti piedāvā abas starptautiskās maksājuma karšu norēķinu sistēmas – gan VISA, gan Europay.

Virtuālā karte ir parametru kopums, kas sastāv no:

- kartes numura,
- darbības termiņa (termiņš angļu val. – *expire date*),
 - lietotāja vārda un uzvārda.

Reālā plastika karte klientam bankā netiek izsniegta.

Virtuālā karte raksturīga ar šādām iezīmēm:

- derīga tikai Internetdarījumiem,
- karti ir izdevusi emitentbanka, lai pasargātu klientu no krāpniecības,
- mazs pirkumu tēriņa limits, parasti 100-500 \$,
- atlaižu vai pirkuma naudas daļas (*cash back*) saņemšana atpakaļ, lietojot virtuālo karti (populārs mārketinga paņēmieni pasaulē).

Priekšrocības no virtuālās kartes lietošanas gūst abas ieinteresētās puses – gan kartes lietotājs, gan kartes emitentbanka.

Kartes lietotājam:

- augstāka drošības pakāpe norēķiniem tīklā *Internet* nekā parastai maksājumu kartei,
- nav griestu jeb “*floor*” limita, t.i., jebkura transakcija par jebkuru summu tiek autorizēta,
- virtuālo karšu numuri tiek izdalīti atsevišķā karšu numuru grupā, kas paredzēta speciāli darījumiem caur tīklu *Internet* (papildu drošība),
- gadījumā, ja pirkumu pieprasījumu skaits ir lielāks par bankas noteikto, banka nobloķē tālāko darbību ar karti un sistēma šo karti norēķiniem nepieņem,
- starptautiskās sistēmas VISA un Europay daļēji ir izstrādājušas riska novēršanas standartus (*SET* protokols) un turpina tos pilnveidot.

Emitentbankai:

- var noteikt vietu, kur notiek darījums ar virtuālo karti,
- mazākas izmaksas, jo nav reāla plastika,
- plašas iespējas tā sauktajam adrešu mārketingam,

Jau pašlaik daudzas emitentbankas izsūta saviem klientiem speciālus mārketinga priekšlikumus/piedāvājumus ikmēneša kartes darījumu atskaitē. Tomēr atskaites saņemšanas laikā šie piedāvājumi var būt jau novēloti, t.i., mēneša laikā klients jau iegādājies piedāvātās preces vai pakalpojumus. Bet, ja emitentbanka saņem detalizētu informāciju par katru klienta darījumu tieši tā veikšanas laikā, un redz, kurā *web-saitē* notiek darījums, tad tā var nosūtīt mārketinga piedāvājumu konkrētam klientam konkrētā laikā. Piemēram, ja klients pērk ceļojuma aģentūrā

tūrisma ceļojuma paketi, emitentbanka varētu piedāvāt viņam speciālo apdrošināšanas polisi u.tml.

- informācijas par saviem klientiem, to paradumiem, tēriņa limitiem u.c. iegūšana un uzkrāšana.

Runājot par elektronisko tirdzniecību un virtuālajām maksājuma kartēm Latvijā jāpiezīmē, ka gan Latvijas Internettirgus, gan elektroniskā tirdzniecība, gan maksājuma karšu un paveidu emitēšana bankās ir pašā attīstības sākumā. Tikla *Internet* un elektroniskās tirdzniecības attīstību Latvijā kavēja vairāki faktori – gan ekonomiskie, gan sociālpolitiskie.

Ekonomiskie kavējošie faktori bija:

- zema iedzīvotāju pirktspēja,
- nepietiekami attīstīts banku pakalpojumu spektrs.

Sociālpolitiskie kavējošie faktori:

- saimnieciskās darbības vājā normatīvā bāze,
- neattīstīta infrastruktūra,
- iedzīvotāju neuzticība bankām,
- iedzīvotāju ieradumu trūkums lietot bankas pakalpojumus.

Protams, arī pats tīkls *Internet* 90. gadu vidū bija maz izplatīts.

Jāpiebilst, ka arī 2001. gada sākumā attīstības faktori ir gandrīz tie paši. Tomēr noteikti jāatzīmē, ka Latvijā pastāv arī savas priekšrocības elektroniskās tirdzniecības attīstībai:

1. Ģeogrāfiskais stāvoklis starp Rietumu un Austrumu tirgiem, kā arī starp abām pārējām Baltijas valstīm.
2. Pastāvošo informācijas tehnoloģiju sistēmu, kas būtu jānomaina, nav pārāk daudz.
3. Attīstīta transporta sistēma.
4. Salīdzinoši liela konkurence starp tirgotājiem, kuriem elektroniskā tirdzniecība būtu papildus preču noieta kanāls.

Lielu cerību šajā jautājumā vieš patlaban Ekonomikas ministrijas izstrādātā un apspriešanai iesniegtā sociāli ekonomiskā programma e-Latvija.

Tikla *Internet* lietotāju skaits Latvijā 2000. gada beigās sasniedza 150 000 cilvēku. Lai arī salīdzinājumā ar 1999. gadu tas ir divkārtšojies, uzskatīt šo lietotāju skaitu par lielu ir neiespējami. Protams, interesanti uzzināt kas izraisījis tik strauju Internettietotāju pieaugumu.

Manuprāt, tam ir vairāki pamatojumi:

- salīdzinoši ātru un lētu tīkla *Internet* pieslēguma parādīšanās, piem., kabeļinternets,
- personālo datoru cenu krišana,
- datortehnikas līzinga plašs piedāvājums,
- informētības paaugstināšanās,
- valsts programmas e-Latvija parādīšanās.

Zīmīgi, ka arī Latvijā pirmais darījums caur tīklu *Internet* notika ar picām saistītā kompānijā Pica Lulū, web-adrese www.lulu.lv. Nākošais Internet-veikals pēc Pica Lulū bija "Sex-shop",--ar web-adresi www.sexshop.lv, kas atvērās 1998. gadā. Šis veikals gada laikā bankrotēja.

Pirmā kredītkartes pieņemšana tīklā *Internet* Latvijā notika 1999. gadā. Tā bija toreiz vēl Rīgas Komercbankas starptautiskā maksājumu karte iepriekš pieminētajā Sex-veikalā un Jāņa Rozes grāmatnīcā, web-adrese www.janis-roze.lv. Maksājumu karšu pieņemšanu un autorizāciju nodrošināja un nodrošina arī pašreiz procesinga centrs Bankserviss.

Latvijas *Internet* tirdzniecības pirmssākumos tika uzskatīts, ka galvenais maksāšanas līdzeklis tīklā *Internet* būs maksājuma kartes, kā tas arī notiek pasaulē. Taču reāli Latvijas apstākļos izrādījās, ka ar maksājuma kartēm notiek tikai 5% darījumu. Tas norāda, ka bankām un banku procesinga centriem ir jāmeklē iespējas un jāizstrādā tehnoloģijas kā darījumus ar kartēm tīklā *Internet* padarīt regulārākus, drošākus un pieejamākus. Un vēlreiz apstiprinās doma par virtuālās kartes ieviešanas nepieciešamību.

Pašreiz Latvijā virtuālās kartes ir izdevušas un piedāvā Parex banka VISA Virtual un Rietumu banka EuroCard/MasterCard Virtual, Pirmā Latvijas Komercbanka (informācija par karti netiek plaši popularizēta, grūti noteikt tās pielietojamību).

Literatūra

1. Kredītiestāžu likums// *LR Saeimas un MK Ziņotājs*.1995,Nr.23. 47 lpp.
2. Baltijas karšu centra nepublicētie materiāli.
3. *Bankservisa Informatīvais biļetens*, Nr.6, 2000.
4. Saules bankas nepublicētie materiāli.
5. *Europay International S.A.*: Report. 2000.
6. *VISA EU Report*, Issue 37, December 2000. London, VISA Int.

Kopsavilkums

Zinātniskā darba "Virtuālo maksājuma karšu loma elektroniskās komercijas tirgū" galvenais mērķis bija izpētīt virtuālo maksājuma karšu būtību, funkcijas, pielietojumu, izvērtēt virtuālo maksājuma karšu tirgus attīstību Latvijā un noteikt pašreizējo situāciju tīkla *Internet* sfērā un virtuālo karšu – kā norēķinu līdzekļa – lomu elektroniskajā komercijā.

Virtuālā maksājuma karte ir parametru kopums, kas sastāv no kartes numura, darbības termiņa, lietotāja vārda un uzvārda.

Elektroniskās komercijas tirgus un virtuālo maksājuma karšu tirgus Latvijā sāka veidoties tikai 1998. gadā un pašlaik atrodas savā sākuma stadijā.

Latvijas likumdošana elektroniskās tirdzniecības un jebkura veida maksājuma karšu jomā ir neattīstīta. Virtuālo maksājumu karšu parādīšanās uzskatāma par pozitīvu faktoru Latvijas ekonomikā.

Juris Ulmanis (Latvijas Universitāte)

VALDĪBAS LOMA ZINĀŠANU JEB IZGLĪTĪBAS EKONOMIKĀ

Leadership by government is vital for Latvia to develop rapidly as a knowledge economy. In other countries, government leadership has been instrumental in the development of a knowledge economy strategy. In Latvia, individuals and businesses look to government for leadership, for a clearly articulated vision and a sense of direction.

Latvia's economic reforms have been predicated by a belief that the role of government is to create an environment where a fair competitive marketplace – unfettered by government regulation or incentives (or impediments) – will allow investment to flow to those areas of greatest return. The "level playing field" where government does not pick winners or losers.

However, it is clear that in regard to human capital development, no true market exists. The government is the only significant provider of education, and a significant provider of research and development. In addition, government determines immigration policy. The key focus of many of these government interventions should be on advancing Latvia's progress towards the knowledge economy.

Government's recent moves to gain the views of people in business, education, research, and local government on how to advance Latvia's economy are a positive sign. However, much more is needed to create a national focus on developing a knowledge economy in Latvia.

Valdības Interneta politikai būtu jā sākas, ievērojot divus pamatprincipus – jāizvairās no nevajadzīgas regulēšanas un jāpārbauda tradicionālo likumību pielietojamības iespēja. (Werbach, 1997.g.) [1]

Internets atver globālo tirgu

Visas valsts pastāvēšanas laikā latvieši ir apliecinājuši savas ievērojamās spējas prast pozitīvi atsaukties uz pasaules notikumiem. Internets paver jaunus noieta tirgus mūsu zināšanu eksportam. [2] Šeit jāmin programmatūra, tehnoloģijas, izglītība, filmas, tīkla dizains, telekomunikācijas, finanšu pakalpojumi un viss, kas pa informācijas ātrgaitas kanāliem var sasniegt plašo pasauli ar gaismas ātrumu.

Tirgum ir jāklūst par noteicošo. Valdības pirmais uzdevums ir novērst šķēršļus un sekmēt virzību uz priekšu.

Latvija var dot unikālu ieguldījumu globālajā zināšanu ekonomiku progresā. Latvijas ceļš ir radīt apstākļus tirgum, lai ieņemtu vadošās pozīcijas. Ja, par spīti

saviem vislabākajiem nodomiem, mēs tomēr tirgū ciestu neveiksmi, būtu jāiejaucas valdībai, bet tikai uz laiku, kamēr notikumi ieiet pareizajā gultnē. Ja kļūtu skaidrs, ka jauni tirgi ir izveidojušies citur pasaulē un ka Latvijā nav vajadzīgo apstākļu to sekmīgai darbībai, valdībai ir jāizrāda iniciatīva, lai likvidētu radušos šķēršļus un sekmētu virzību uz priekšu.

Nākotnes vīzija un skaidra virzība

Lai Latvija varētu strauji veidoties par zināšanu ekonomiku, svarīga ir valdības vadošā loma. Citās valstīs valdības vadošā loma ir bijusi noteicošā izstrādājot zināšanu ekonomikas stratēģiju. Latvijā gan atsevišķi cilvēki, gan uzņēmumi un nozares gaida no valdības, ka tā uzņemsies vadību, ka tiks izstrādāta noteikta un saprotama nākotnes vīzija un virzības apziņa. Cilvēkiem ir nepieciešams apstiprinājums, ka mēs un mūsu valsts skaidri apzinās, kurp mēs ejam un ar kādiem līdzekļiem mēs sasniegsim izvirzītos mērķus.

Ekonomisko reformu kursu Latvijā noteica uzskats un ticība, ka valdības loma un uzturēšana ir radīt tādu vidi, kurā godīgas konkurences tirgus apstākļos, kurus neierobežo valdības regulējošie vai stimulējošie (vai tieši pretēji – traucējošie) pasākumi, investīcijas nonāks sektoros ar vislielāko atdevi, ka veidosies “viena līmeņa spēles laukums”, kurā valdība nešķiros uzvarētājus un zaudētājus.

Ja iejaucas valdība, rezultātiem jāvirza mūs uz mērķi kļūt par valsti, kura balstās uz zināšanām [3]

Tomēr ir skaidrs, ka attiecībā uz cilvēkkapitāla jeb cilvēkresursu attīstību nepastāv īsts tirgus. Valdība ir vienīgā nozīmīgā izglītības nodrošinātāja un visnozīmīgākais zinātnes un attīstības garants. Turklāt tieši valdība nosaka imigrācijas politiku valstī. Līdzdarbojoties daudzos dažādos veidos, valdībai būtu vislielākā vērtība jāpievērš tam, lai mūsu sabiedrības virzība ietu pretī zināšanu ekonomikai. Izstrādājot nākotnes vīziju un nodrošinot aktīvu vadību visās svarīgās jomās, valdība tautai skaidri parāda to, cik liela nozīme Latvijas sociālajā un ekonomiskajā labklājībā ir uz zināšanām bāzētai ekonomikai.

Mums jārada neatliekamības sajūta

Nesen veiktie valdības pasākumi izzināt darījuma, izglītības, pētniecības un pašvaldību jomas darbinieku viedokli par to, kā būtu jāattīsta Latvijas tautsaimniecība, ir pozitīva parādība. Neskatoties uz to, būs jāpieļiek daudz vairāk pūļu, lai visas nācījas domas pievērstu zināšanu ekonomikas radīšanai. [4] Ja vēlamies panākt valstis ar jau labi attīstītu zināšanu ekonomiku, valdības līdzdalība un vadošā loma ir noteicošā. Ja valdība nopietni domā par Latvijas tautsaimniecības strauju pārtapšanu zināšanu ekonomikā, tai skaidri un atklāti ir jānoformulē sava Latvijas nākotnes vīzija un jāapraksta, kas mums visiem kopā darāms, lai šo vīziju pārvērstu īstenībā.

Esam uzvarējuši iepriekš ... un varam to darīt atkal

Latvija ir pierādījusi savas spējas piedalīties un uzvarēt Olimpiādēs, Pasaulē un Eiropas čempionātos bobslejā un riteņbraukšanā. Par mūsu bobslejistiem un bobu būvētājiem interesējas cilvēki un organizācijas visā pasaulē. Viņu zināšanas un pieredze ir vērtīgs intelektuālais īpašums, ko var eksportēt tikpat efektīvi kā lauksaimniecības un dārzkopības produktus, pie tam ar iespējami lielāku peļņu. Visā valstī ir iespējams rast neskaitāmus vietējo iedzīvotāju izdomas, radošās daudzveidības un zināšanu piemērus, kam varētu būt milzīga vērtība pasaules tirgū, ja vien tiem tiktu piemērota pareizā marketinga, finansēšanas un vadības politika. Ja sapratīsim, ka mūsu unikālo intelektuālo kapitālu var pārdot un ja pratīsim novērtēt mūsu cilvēku potenciāla vērtību, Latvija ierindosies to valstu avangardā, kuras ved pasauli jaunajā tūkstošgadē.

Kas mums jādara, lai pieņemtu šo izaicinājumu? Vispirms, mums ir jānoformulē politika, lai apzinātu un izmantotu zināšanu ekonomikas potenciālu. Valdība ir jau iesaistījies zināšanu ekonomikas divās visbūtiskākajās jomās – izglītībā un zinātniski pētnieciskajā darbībā. Līdz ar neveiksmi šajās divās jomās palēnināsies vai aizkavēsies attīstība visās pārējās. [5] Neuzņēmība rīkoties aizkavēs mūsu ekonomisko izaugsmi un būs nelabvēlīga mūsu nacionālajām interesēm. Likmes ir augstas. Ja mums neveiksies, zināšanu laikmeta labumi mums vienkārši paies garām. Mēs riskējam tikt atstumti. Turpretim sekmju gadījumā mēs pilnībā baudīsim globālās zināšanu ekonomikas labumus.

Pilnībā veltot visas pūles šim mērķim, mēs mazāk kā 10 gados varam kļūt par valsti, kuras ekonomika balstās uz zināšanām un izglītību. [6]

Ja kā, piemēram, Singapūra un Dienvidkoreja [7] mēs sāktu no pašiem pamatiem, Latvijas pārtapšana par patiesi uz zināšanām balstītu valsti varētu notikt apmēram 10 gados. Tomēr ņemot vērā, ka mums jau tagad ir laba izglītības un telekomunikāciju infrastruktūra un atvērta, konkurētspējīga ekonomika, mums vajadzētu panākt daudz straujāku progresu. Pamatojoties uz esošā stāvokļa pētījumiem, mēs izvīzām vairākas komponentes valsts stratēģijā, kuras mērķis ir sekmēt un paātrināt zināšanu ekonomikas izveidi Latvijā.

Mūsu ekonomiskie panākumi nākotnē ir atkarīgi no jaunām nozarēm, kuru pamatā ir zināšanas

Palielināt Latvijas iekšzemes kopprodukta daļu, kuru dod tautsaimniecības nozares, kas prasa plašas zināšanas:

- Latvijas ekonomiskā attīstība nākotnē nozīmē tās atkarības samazināšanu no preču eksporta un to nozaru daļas pieaugumu IKP, kuru pamatā ir zināšanas.
- Mums ir jāinvestē nozarēs, kuras prasa plašas zināšanas; mums ir jāapmāca gan jauni, gan veci cilvēki, nodrošinot augstas kvalitātes izglītību un iespējas mācīties visas dzīves garumā. [3]

Attiecībā uz informāciju:

- ir jānodrošina, ka nodokļu sistēma nav šķērslis investīcijām R&D;
- jānosaka elastīgs mērķis uz zināšanām balstīto nozaru ieguldījumam IKP

Valdībai ar personīgo piemēru ir jāuzņemas vadība, lai radītu un attīstītu zināšanu ekonomiku.

Valdības uzdevums ir rādīt piemēru. Tai jānodrošina privātais sektors, akadēmiskā sabiedrība un zinātnieki iesaistīties izvirzīto uzdevuma izpildē. Valdībai ir īpaši vajadzēs:

- uzlūkot izglītību kā starpnieku, ar kura palīdzību izplatīt informāciju par zināšanu ekonomikas stratēģiju un to īstenot;
- izstrādāt izglītības politiku, lai nodrošinātu visiem studentiem pieeju ITC jau agrīnā vecumā, lai informācijas iegūšanas prasmju un datormaņu apgūšana kļūtu par valsts izglītības programmu daļu;
- prasīt no visiem skolotājiem, lai tie iziet intensīvos datorapmācības kursus;
- nodrošināt pedagogiem iespējas lietot tehnoloģijas un sniegt ilgstošu atbalstu ITC iemaņu un zināšanu tālākā nostiprināšanā un uzlabošanā;
- piedāvāt saskaņotu informātikas un komunikāciju tehnoloģiju kursu koledžas līmenī, lai dotu vairāk studentiem iespēju apgūt IT kursu universitātē (augstskolā);
- nodrošināt finansējumu papildus uzņemšanai IT kursus terciārajā (trešajā) līmenī, lai sagatavotu vairāk IT speciālistu;
- piešķirt vairāk stipendiju IT studentiem pēcdiploma posmā, iespējams ar Latvijas Zinātņu akadēmijas vai LAA starpniecību, lai veicinātu plašākus pēcdiploma perioda pētījumus īpaši svarīgās jomās;
- nodrošināt, lai datori un Internets būtu pieejami ikvienam trešā līmeņa mācību iestādēs studējošam cilvēkam;
- nodrošināt, ka piecu gadu laikā visiem pamatskolu un vidusskolu skolēniem ir pietiekamas datoru un Interneta pieslēguma iespējas;
- garantēt, ka investīcijas izglītībā dod iespējas minoritāšu tautu pārstāvjiem attīstīt iemaņas, kas nepieciešamas līdzdalībai zināšanu ekonomikā;
- veicināt gados vecāku darbinieku kvalifikācijas celšanu jomās, kas svarīgas zināšanu ekonomikā, nepārtraucot darbu savā darbavietā;
- izpētīt veidus, kā veikt investīcijas apmācībai ražošanas procesā, lai palielinātu to strādnieku skaitu, kuri būs spējīgi darboties zināšanu ekonomikas rūpniecības nozarēs.

Atrisināt tiesiskas dabas problēmas

Latvijai ir jāizveido Juridisko komisiju elektroniskās komercijas dokumenta sagatavošanā. Tas aizņems ilgu laiku, kas būs nepieciešams, lai noteiktu tos tiesiskos jautājumus, kuri varētu kavēt elektroniskās komercijas attīstību. Komisijas gala ziņojumā jāizklāsta savus ieteikumus nepieciešamajām juridiskajām

izmaiņām. Ja valdība vēlas apliecināt savu nodomu ieviest elektronisko komerciju, tai nāksies šīs rekomendācijas ātri īstenot.

Atbalsts zināšanu ekonomikas attīstībai Latvijā

Zināšanu ekonomikas vīziju un nepieciešamību Latvijai kļūt par sabiedrību ar zināšanās bāzētu ekonomiku ir jāaplicina un atkārtoti jāapstiprina ikvienam mūsu līderim tā, lai visi izprastu izaicinājumu, kas mūs sagaida turpmāk. Bez tam valdībai ir:

- jānodrošina specifiskas stratēģijas izstrāde, lai sekmētu Latvijas virzību pretī zināšanu ekonomikai un jānosaka visracionālākā valsts sektora struktūra, lai nodrošinātu veiksmīgu šī procesa koordināciju;
- jāizglīto pilsoņi zināšanu ekonomikas un tās būtības jautājumos;
- izstrādāt un ievērot tiesisko un likumdošanas pamatu, kāds nepieciešams informācijas ekonomikai;
- sekmēt privātās investīcijas zināšanu apguves nozarēs un veicināt inovāciju tirgus attīstību, lai radītu vietējos kapitāla avotus uzņēmējdarbībai;
- sekmēt piedalīšanos starptautiskajos informācijas sabiedrības pasākumos, piemēram, Piektās struktūras tīklos (*Fifth Framework Networks*), [8] kļūstot par ES locekli;
- uzsākt ekspatriēto vietējo izglīto iedzīvotāju atgriešanos Latvijā;
- pārskatīt imigrācijas valsts politiku, lai zināšanu ekonomikai piesaistītu gan pastāvīgos, gan pagaidu pārceļotājus ar attiecīgu izglītību un darba pieredzi;
- atbalstīt ieceri izveidot augstās tehnoloģijas attīstības centrus mazos un vidējos uzņēmumos;
- analizēt mūsu nodokļu sistēmu, lai pārliecinātos, ka tā nerada šķēršļus privātām investīcijām R&D mērķiem.

Sadarbība nepieciešama visu dalībnieku vidū, īpaši starp izglītības darbiniekiem un uzņēmējiem

Un visbeidzot, visai nācijai ir jāpieņem lēmums veicināt tādu attieksmi, kas palīdzēs tuvināt uzņēmējdarbības, valdības un izglītības sistēmas vadītājus. Latvija ir pietiekami maza valsts, lai mēs ātri spētu atgūt zaudētās pozīcijas. Mums visiem ir jāciens savi novatori, izgudrotāji un ideju ģenerētāji, tie cilvēki, kas atrodas pārmaiņu procesa vadībā. Ir nepieciešams, lai visi vadītāji raudzītos uz priekšu, lai tiem būtu stratēģisks priekšstats par nākotni, izpratne un zināšanas, kā ieviest ekonomiku, kas sakņojas zināšanās un izglītībā.

Bet vissvarīgākais ir tas, ka mums ir nepieciešama tāda izglītības sistēma, no kuras mēs varam smelties visas komercijai nepieciešamās zināšanas un iemaņas, nevis sistēma, kas darba tirgū izgrūž pietiekami labi nesagatavotus speciālistus. Bez uzņēmēju un uzņēmumu palīdzības skolas un pedagogi turpinās izstrādāt un īstenot kursa darbus, kuri nesagatavo studentus īstajai darba dzīvei. Mums ir

jāuzlūko savi cilvēkresursi kā “zināšanu nodrošināšanas ķēde” [2] Izglītības sistēmai ir jāsekmē studijas mūža garumā. Iedzīvotāju attīstības tendences uzliek par pienākumu sekmēt un atbalstīt gan jaunatnes, gan ekonomiski aktīvu, pieredzējušu cilvēku iesaistīšanu mācību procesā, kas ilgst visu mūžu.

Ja latvieši neizmantos iespējas, ko piedāvā zināšanu ekonomika, mēs turpināsim eksistēt tikai kā atrakciju parks un tūrisma zeme veiksmīgāko attīstīto valstu pilsoņu vajadzībām.

Literatūra

1. Werbach, Kevin, (1997) *Digital Tornado: The Internet and Telecommunications Policy*. OPP working paper No 29 Washington: Office Plans and Policy. Federal Communications Commission.
2. Mansell, R un When, U. *Knowledge Societies: Information Technology for Sustainable Development*. Oxford: Oxford University Press, 1998.
3. World Bank. (1999) *World Development Report 1998/99. Knowledge for Development*. Washington: World Bank
<http://www.worldbankorg/wdr/wdr98/contents.htm>
4. Romer, Paul M., Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy* 98, No 5, p. 71-102, 1990.
5. Brain Drain, *The Economist*, 1999, p 106.
6. Sveiby, Karl Erik, Intellectual Capital Defined.
http://www.sveiby.com.au/IntangAss/Brennan/ic_defined.htm.
7. UNESCO, (1998) http://unescostat.unesco.org/yearbook/Indicator_I.html
8. United States Integracy Working Group on Electronic Commerce, (1997) A framework for Global Electronic Commerce.
<http://www.ecommerce.gov/framework.htm>.

Kopsavilkums

Lai Latvija sekmīgi veicinātu attīstību zināšanu jeb izglītības ekonomikā, privātajam sektoram ir jārada darba vietas un jāveicina labklājība. Valdības loma ir mazināt šķēršļus, lai to paveiktu. Toties, valdībai ir jāspēlē galvenā loma izglītības sistēmu un pētniecības jomās. Ja Latvija kā valsts nolemj, ka tā būs līderis informācijas laikmetā, un ja tās iedzīvotāji, uzņēmēji un politiķi apņemas šo izaicinājumu izpildīt, tad, patiešām, Latvijai un tās ekonomikai paveras ievērojamas izaugsmes iespējas.

Einārs Ulnicāns (Latvijas Universitāte)

DARBASPĒKA PIEDĀVĀJUMA UN KVALITĀTES ATTĪSTĪBAS TENDENCES UN TO IETEKMĒJOŠIE FAKTORI LATVIJĀ

The main idea of the present article is to describe the differences between the quality of labour power in towns and rural area of Latvia. The above-mentioned feature has been examined based on the direct indices (education level, skills) as well as conditions set by appropriate environment (opinions, life style). The differences of labour power quality are defined also by the differences of economical activity – level of economical activity in towns is higher and job searching in case of its loss is more active.

Raksta galvenā doma ir atšķirības darbaspēka kvalitātē Latvijas pilsētās un laukos – gan no tiešo rādītāju (izglītība, iemaņas), gan no attiecīgās vides diktētu nosacījumu (uzskati, dzīvesveids) viedokļa. Darbaspēka kvalitātes atšķirības nosaka arī ekonomiskās aktivitātes atšķirības – pilsētās ekonomiskās aktivitātes līmenis ir augstāks un darba meklēšana tā zaudēšanas gadījumā arī ir aktīvāka.

Iedzīvotāju nodarbinātība ir būtisks valsts dzīves līmeņa sociālais aspekts. Piemērota nodarbošanās rada iespēju cilvēka vajadzību apmierināšanai un viņa kā personības attīstībai. Cilvēka piemērotību noteiktam darbam savukārt nosaka viņa kvalitāte, kuras tipiskas izpausmes ir izglītība, prasmes, uzskati, dzīves veids u.c. Šie faktori nosaka indivīdu izpratni par ekonomiskajām aktivitātēm un motivē tām.

Ekonomisko attiecību izmaiņas Latvijas Republikā 20. gs. 90. gados ir radījušas jaunu jēdziena “darbs” izpratni. Nodarbošanās procesa īstenošana tagad lielā mērā ir atkarīga no paša indivīda rīcības. Viņa aktīvā rīcība ir darba piedāvājums jeb iesaistīšanās ekonomiskajās aktivitātēs. Un aktīvai rīcībai nepieciešami stimuli. Stimulus šajā gadījumā rada cilvēka “kvalitātes” – no vienas puses, un vide, kurā viņš dzīvo, uzturas u.tml. no otras puses. Darba piedāvājumu lielā mērā nosaka šo divu faktoru mijiedarbība. Pilsētās, salīdzinot ar laukiem, ir augstāks ekonomiskās aktivitātes līmenis. No visiem iedzīvotājiem vecumā no 15 gadiem pilsētās ekonomiski aktīvi ir 57%, laukos – 54%. [1] Tajā pašā laikā pilsētās ir lielāks darba meklētāju īpatsvars ekonomiski aktīvo iedzīvotāju vidū (1. tabula). Laukos ekonomiskā aktivitāte vairāk nozīmē tieši nodarbinātību.

Pilsētās ir aktīvāks darba piedāvājums un augstāks neapmierinātā darba piedāvājuma līmenis. Kādi varētu būt ekonomiskās aktivitātes atšķirību jemesli pilsētās un laukos?

1. tabula

**Darba meklētāju īpatsvars ekonomiski aktīvo iedzīvotāju
vidū Latvijā 2000. gada maijā [1.]**
(procentos)

Rādītāji	Valstī kopumā	Pilsētās	No tām Rīgā	Laukos
<i>Pavisam</i>	14,4	15,7	13,9	11,0
Tajā skaitā				
vīrieši	15,1	16,4	15,0	11,9
sievietes	13,5	14,8	12,8	9,9

Principā runa ir par divām atšķirīgām dzīves vidēm. Piemēram, neatņemama mūsdienu dzīves sastāvdaļa ir strauja ražošanas un informācijas tehnoloģiju attīstība. Taču tam vairāk piemērota ir pilsētas vide. Lauku apvidū moderno tehnoloģiju ieviešanu traucē gan nelielo saimniecību dominante (93% lauku saimniecību liellopu skaits nepārsniedz 9 [5.]), gan tradicionālo infrastruktūras objektu (ceļu, sakaru līniju utt.) zemā kvalitāte daudzās teritorijās.

2. tabula

Latvijas iedzīvotāju vecuma struktūra 2000.g. sākumā [4.]
(procentos no iedzīvotāju kopskaita)

Rādītāji	Valstī kopumā	Pilsētās	No tām Rīgā	Laukos
Iedzīvotāju vecuma grupas:				
Līdz darbības vecumam	17,8	16,3	14,9	21,2
Darbības vecumā	59,4	60,9	61,3	56,0
Virs darbības vecuma	22,8	22,8	23,8	22,8
<i>Pavisam</i>	100,0	100,0	100,0	100,0

Rezultātā lauku apvidū arī darbības kvalitātes standarti veidojas zemāki nekā pilsētā. Veidojas atšķirības darbības kvalitātes kritēriju izpratnē. Atšķirības rada lauku dzīves ritms, prasības attiecībā uz dzīves kvalitāti un pati dzīves kvalitāte. Tas savukārt daļēji izriet no atšķirīgas iedzīvotāju vecuma struktūras pilsētās un laukos (2. tabula). Laukos salīdzinoši zems ir iedzīvotāju īpatsvars darbības vecumā, augstāks dzimstības līmenis un zemāki māsaimniecību ienākumi (3. tabula).

3. tabula

**Dzimumstības līmenis un mājsaimniecību ienākumu līmenis
Latvijas pilsētās un laukos 1999. gadā [3., 4.]**

Rādītāji	Valstī kopumā	Pilsētās	No tām Rīgā	Laukos
Speciālais dzimumstības koeficients (uz 1000 sievietēm fertīlajā vecumā)	31,99	27,65	24,32	43,14
Mājsaimniecību īpatsvars:				
Pirmajā (zemākajā ienākumu kvintilē)		14,4	8,7	33,0
Otrajā ienākumu kvintilē		19,3	17,3	21,1

4. tabula

**Ekonomiskās aktivitātes līmenis visu iedzīvotāju vidū un darba meklētāju īpatsvars ekonomiski aktīvo iedzīvotāju vidū vecumā no 50 gadiem 1999. gada maijā, dati un aprēķini pēc [2.]
(procentos)**

Rādītāji	Ekonomiskā aktivitāte			Darba meklētāji		
	Valstī	Pilsētās	Laukos	Valstī	Pilsētās	Laukos
Pavisam vecumā:						
50-54	80,9	80,5	82,0	13,4	13,7	12,8
55-59	50,8	50,7	51,2	9,6	11,3	5,6
60-64	24,2	21,8	29,7	5,9	8,0	2,4
65-69	16,3	13,4	22,8	10,8	17,5	2,2
70 -	4,6	2,7	8,5	2,9	2,4	3,2
Vīrieši vecumā:						
50-54	87,3	87,5	86,8	14,3	14,9	12,9
55-59	68,4	70,2	64,7	8,8	9,4	7,4
60-64	33,5	35,2	30,0	3,1	4,3	0,9
65-69	23,1	19,9	30,0	11,7	20,0	1,1
70 -	5,6	3,2	11,1	5,6	7,1	4,5
Sievietes vecumā:						
50-54	75,7	75,1	77,4	12,6	12,6	12,6
55-59	37,1	36,1	39,7	10,7	14,1	3,1
60-64	17,5	12,6	29,5	9,7	14,9	4,2
65-69	12,0	9,3	18,1	9,8	14,3	4,7
70 -	4,2	2,5	7,6	1,4	1,8	2,4

Pētot darbaspēka atšķirības pilsētās un laukos, svarīgi ir ņemt vērā arī tādus kritērijus kā ekonomisko aktivitāšu motivācijas atšķirības un ekonomisko aktivitāšu vitalitātes atšķirības. Tō var nosaukt par “sociālo noskaņojumu” pilsētās un laukos. Kas par to liecina? Piemēram, 49,4% laucinieku un 46,1% pilsētnieku piekrītoši atbild uz apgalvojumu “nav jēgas plānot nākotni, jo nekas nepiepildās” 78,7% laucinieku un 74,1% pilsētnieku uzskata, ka “atšķirībām cilvēku ienākumos jābūt daudz mazākām” [3.] Laucinieki ir lielāki ideālisti. Kas stiprina šādu ideālismu? Pašnodarbinātības iespējas laukos, kuras paver laucinieku īpašumā esošā zeme. Ja liellopu skaits saimniecībā ir 1; 2 vai 5, runa vairāk ir par “iztikas minimumu” vai naturālo saimniecību nekā ienesīgu uzņēmējdarbību. Pašnodarbinātība šajā gadījumā ir visai nosacīta. Taču 16,2% nodarbināto laucinieku ir pašnodarbināti [1.], (pilsētās – 2,4% nodarbināto), un 41,5% nodarbināto laucinieku ir nodarbināti lauksaimniecībā [3.]. Lauksaimniecībā nodarbināto īpatsvars visu nodarbināto vidū Latvijā 3-7 reizes [5.] pārsniedz ekonomiski attīstīto valstu līmeni. Nodarbinātība lauksaimniecībā Latvijā lielā mērā saistīta ar tradīcijām. Bez tam lauksaimniecībā plaši nodarbināti gados veci cilvēki, kuriem ir maz izredžu vēl uzlabot savu kvalifikāciju.

4. tabula

Ekonomiskās neaktivitātes galvenie iemesli Latvijā 1999. gadā [3.]
(procentos no ekonomiski neaktīvajiem iedzīvotājiem)

Rādītāji	Valstī kopumā	Tajā skaitā		Tajā skaitā	
		Vīrieši	Sievietes	Vīrieši	Sievietes
1. Atrašanās pensijā	58,9	60,0	56,4	48,6	64,4
2. Studijas vai mācības	20,7	21,1	19,8	27,5	16,9
3. Invaliditāte vai slimība	7,9	8,2	7,1	11,7	5,8
4. Mājsaimnieces statuss	3,9	3,5	4,6	0,4	5,8
5. Atbildes gaidīšana no iepriekšējā vai eventuālā darba devēja	2,6	2,0	4,0	4,5	1,6
5 būtiskāko faktoru kopējais īpatsvars	94,0	94,8	91,9	92,7	94,5

Pateicoties pašnodarbinātības iespējām lauksaimniecībā, lauku apvidū lielāks ekonomiskās aktivitātes līmenis pirmspensijas un pensijas vecuma iedzīvotāju vidū (4. tabula). Laukos ir arī augstāks nodarbinātības līmenis ekonomiski aktīvo iedzīvotāju vidū šajās vecuma grupās. Tajā pašā laikā ekonomiskās neaktivitātes galvenie faktori pilsētās un laukos praktiski neatšķiras (5. tabula). LR CSP konstatē, ka ekonomiskās aktivitātes līmenim ir pakāpeniska un pastāvīga tendence samazināties [1.]. Jāsecina, ka šādai tendencei ir divi iemesli. Pirmkārt, nepārtraukti palielinās pensijas vecuma iedzīvotāju īpatsvars

visu iedzīvotāju vidū (no 20-21% robežām 20. gs. 70.-80. gados līdz 22,8% 2000. gada sākumā [4.]). Otrkārt, tikpat nepārtraukti palielinās studentu skaits uz 10 000 iedzīvotājiem, sasniedzot un pat pārsniedzot ekonomiski attīstīto valstu līmeni (369 studenti – 1999. gadā [5.]). Abus šos procesus daļēji finansē nodarbinātie iedzīvotāji. Šeit rodas divas jautājumu grupas.

5. tabula

**Iedzīvotāju ar augstāko izglītību iesaistīšanās rādītāji
ekonomiskajās aktivitātēs 1999. gada maijā, aprēķini pēc [2.]
(procentos)**

Rādītāji	Valstī kopumā	Pilsētās	No tām Rīgā	Laukos
Ekonomiskā aktivitāte	77,0	76,8	76,3	77,9
Nodarbinātība	72,0	71,2	70,2	76,3
Nodarbinātība ekonomiski aktīvo vidū	93,5	92,7	91,9	98,1
Īpatsvars:				
Ekonomiski aktīvo vidū	18,7	22,0	26,4	10,5
Nodarbināto vidū	20,3	24,2	28,2	11,5
Darba meklētāju vidū	8,5	10,3	15,1	2,3

Pirmais – pensiju reforma. Grozījumi pensiju likumdošanā paredz paaugstināt pensionēšanās vecuma robežu. Cik gatavi pirmspensijas vecuma iedzīvotāji ir “pagarināt” ekonomiskās aktivitātes? 4. tabulas dati liecina, ka lauku iedzīvotāju vidū ekonomiskā aktivitāte ir ilglaicīgāka. Taču ir cits jautājums – kāda ir Latvijas lauksaimniecības nākotne? Ja Latvija vēlas iestāties Eiropas Savienībā (turpmāk tekstā ES), tad jārēķinās, ka arī nodarbinātības struktūrai pa darbības veidiem būs jāpiemērojas ES līmenim. Bet pastāv jautājums – cik gatavs lauku darbaspēks ir pārstrukturēties? Var pāriet pie otrās jautājumu grupas.

Latvijā aktīvi darbojas reģionālās augstskolas un reģionālās augstskolu filiāles, kuru mērķis pamatā ir augsti kvalificētu speciālistu sagatavošana reģionu vajadzībām. Vienlaikus praktiski nevienā no reģionālajām augstskolām mācību programmās uzsvars netiek likts uz nozari, kura laukos joprojām saglabājas kā dominējošā, t.i., lauksaimniecību. Tas nav mazsvarīgi, ja ņem vērā, ka reģionos urbanizācijas līmenis ir zemāks nekā vidēji valstī – 47% no visiem pilsētu iedzīvotājiem dzīvo Rīgā [5.]. Reģionālo augstskolu pastāvēšanu it kā “attaisno” cits fakts – iedzīvotājam ar augstāko izglītību laukos ir vieglāk iesaistīties ekonomiskajās aktivitātēs, taču šādu iedzīvotāju īpatsvars ekonomiski aktīvo vidū, salīdzinot ar pilsētām, laukos joprojām ir zems (6.tabula). Cilvēks ar augstāko izglītību laukos jūtas it kā pieprasītāks, “vajadzīgāks” Būtiskākais jautājums – kāds ir optimālais nepieciešamais augsti kvalificētu speciālistu līmenis laukos (t.s. produktivitātes robeža), ņemot vērā iespējas, kādas piedāvā pilsētas?

Literatūra

1. *Darba spēka apsekojumu galvenie rādītāji* (2000.g. maijs). LR CSP, 2000.
2. *Darba spēks Latvijā* (1999.g. maijs), *LR CSP biļetens*, LR CSP, 1999.
3. *Dzīves apstākļu apsekojums Latvijā* (1999. gadā – LR CSP, FAFO – Lietišķo sociālo pētījumu institūts (Norvēģija), 2000.
4. *Latvijas demogrāfijas gadagrāmata, 2000*. LR CSP, 2000.
5. *Latvijas statistikas gadagrāmata, 2000*. LR CSP, 2000.
6. *Profesiju apsekojuma rezultāti Latvijā 1999. gada oktobrī*. LR CSP, 2000.

Kopsavilkums

1. Pilsētās un laukos ir atšķirīga ekonomiskās aktivitātes struktūra un darbaspēka kvalitātes kritēriji.
2. Vērtējot darbaspēka kvalitāti, tas jāanalizē plašā spektrā – izglītība, iemaņas, uzskati, dzīvesveids u.c., jo tirgus ekonomikas apstākļi šīs izpausmes padara krietni atšķirīgas pilsētās un laukos, dažādās iedzīvotāju grupās u.tml.
3. Laukos dzīves līmenis ir zemāks nekā pilsētā, taču īpašumā esošā zeme dod laucniekam pašnodarbinātības iespējas, daļēji abstrahējoties no konkurences diktētiem nosacījumiem. Ekonomiskajiem lēmumiem laukos ir zemāka vitalitātes pakāpe.
4. Laukos, salīdzinot ar pilsētām, ir augstāks ekonomiskās aktivitātes līmenis pirmspensijas un pensijas vecuma iedzīvotāju vidū. Tas ir pozitīvi, ja ņem vērā, ka tiek paaugstināts pensionēšanās vecums, bet negatīvi, ja ņem vērā, ka šī aktivitāte pamatā saistīta ar nozari, kurā pēdējā laikā runā par “lielsaimniecību nepieciešamību”, t.i., – lauksaimniecību.
5. Ekonomiskās aktivitātes līmenis valstī kopumā pēdējo gadu laikā ir samazinājies, jo palielinās pensijas vecuma iedzīvotāju īpatsvars un palielinās studējošo skaits. Abi šie faktori ir galvenie ekonomiskās neaktivitātes iemesli. Reģionālo augstskolu galvenā loma ir padarīt pieejamāku augstāko izglītību vietējiem iedzīvotājiem un celt vietējo jauniešu pašapziņu.

Mārtiņš Valters (Latvijas Universitāte)

LATVIJAS PAŠVALDĪBU FUNKCIJU KLASIFIKĀCIJAS UZLABOŠANAS PROBLĒMAS

It is necessary to design a systematic and accessible for a wide public survey of functions of Latvian municipalities. Such a survey is essential as well for

inhabitants to implement their rights as for local politicians and municipal officers to know their duties, rights and liability. The survey can be used as a tool for adjusting legislation and harmonising operating of municipalities and state institutions. It can become a powerful tool in increasing public control over the actions of municipalities. The present situation is discussed and some proposals are given for integration of division of municipal function used by political scientists with that developed by Latvian financial administration, Questionnaire for National Delegations of European Council and European System of National and Regional Accounts in the Community (ESA 95).

Bieži vien maldīgi pašvaldību darbs tiek vērtēts kā vienkāršāks un maznozīmīgāks, salīdzinot ar valsts iestāžu darbu. Šāds priekšstats pamatojas uz to, ka pašvaldību teritorija ir daudz mazāka un iedzīvotāju skaits ir daudz mazāks nekā valstī kopumā. Vietējā pašvaldība ir vietējā pārvalde, kas ar pilsoņu vēlētas pārstāvniecības – domes (padomes) – un tās izveidoto institūciju un iestāžu starpniecību nodrošina likumos noteikto funkciju, kā arī šajā likumā paredzētajā kārtībā Ministru kabineta doto uzdevumu un pašvaldības brīvprātīgo iniciatīvu izpildi, ievērojot valsts un attiecīgās administratīvās teritorijas iedzīvotāju intereses [3]. Pašvaldību funkcijas, atšķirībā no valsts iestāžu funkcijām, ir ļoti daudzveidīgas. Vārds “pašvaldība” pieminēts 534 spēkā esošajos normatīvajos aktos, tajā skaitā, 256 likumos un 482 LR Ministru kabineta noteikumos, neskaitot grozījumus. Katrs šāds normatīvs akts uzliek pašvaldībām kādu pienākumu vai dod kādas tiesības, respektīvi, nosaka kādu funkciju.

Latvijā nav sistematizēta, aktuāla un publiski pieejama pārskata par pašvaldību funkcijām. 1998. gadā Dr. Māris Pūķis Pašvaldību vienotās informācijas sistēmas projekta pieteikuma [18] izstrādes ietvaros veica normatīvo aktu izpēti, lai izveidotu pārskatu par pašvaldību funkcijām, tomēr šim darbam ir vairākas nepilnības – tas kopš pabeigšanas nav aktualizēts, tas nav elektroniskā formā un ir pieejams ļoti šauram personu lokam. Darbā izmantotā funkciju klasifikācija ir nepilnīga.

Šāds pārskats nepieciešams, lai:

- iedzīvotāji varētu realizēt savas tiesības un pildīt savus pienākumus;
- pašvaldību politiķi un pašvaldību darbinieki zinātu savas tiesības, pienākumus un atbildību, varētu plānot resursus (humānos, finansu, materiālos) šo funkciju īstenošanai;
- politiskās partijas un Saeimas politiķi, pieņemot likumus, tos savlaicīgi saskaņotu ar jau spēkā esošo likumdošanu, novēršot pretrunas likumdošanas aktos;
- valsts iestādes, to darbinieki un ierēdņi, varētu saskaņot savu darbību ar pašvaldībām;
- nevalstiskās organizācijas un masu mediji efektīvi nodrošinātu sabiedrības uzraudzību un aizstāvētu iedzīvotāju likumīgās intereses;
- tiesu vara varētu precīzi izskatīt lietas;

- uzņēmēji varētu prognozēt pašvaldību ietekmi uz viņu biznesu;
- ārvalstu investori, uzsākot savu biznesu Latvijā, skaidri pārzinātu vietējās īpatnības.

Lai varētu orientēties tik lielā funkciju apjomā, nepieciešams tās klasificēt. Šajā rakstā ir analizētas esošās pašvaldību funkciju klasifikācijas sistēmas, kuras lieto Latvijā un Eiropas Savienības valstīs ar mērķi sagatavot priekšlikumus pašvaldību funkciju klasifikācijas pilnveidošanai Latvijā.

Mērķa sasniegšanai pētīti:

- Eiropas Padomes materiāli par pašvaldībām;
- materiāli par pašvaldību funkcijām un to klasifikāciju Dānijā un Somijā;
- literatūra un normatīvie akti par pašvaldību funkciju klasifikāciju Latvijā.

Pētījumā izmantoti Latvijas Republikas normatīvie akti, materiāli, kurus laipni piegādāja Dānijas un Somijas pašvaldību asociāciju un Dānijas Iekšlietu ministrijas darbinieki, Eiropas Padomes sagatavotie dokumenti.

Darbam ir sekojoši ierobežojumi – netiek pētītas Latvijas pašvaldību funkcijas, bet tikai to klasifikācijas problēmas.

Ar klasifikāciju saprot dotā kopuma objektu sadali apakškopumos pēc pieņemtām to līdzības vai atšķirības pazīmēm. Objekta klasifikācijas noteikumu kopumu sauc par klasifikācijas sistēmu. Klasifikācijas rezultātā iegūtos apakškopumus sauc par klasifikācijas grupējumiem, bet to kārtējās sadales rezultātus par klasifikācijas pakāpēm. Klasifikācijas grupējumu kopumu, ievietotu vienā un tajā pašā klasifikācijas pakāpē, sauc par klasifikācijas līmeni. Klasifikācijas pakāpju skaits norāda klasifikācijas dziļumu. Pastāv hierarhiskā un daudzaspētu klasifikācijas sistēma. Hierarhiskajā sistēmā atsevišķie klasifikācijas grupējumi ir savstarpēji pakārtoti "koka" veidā. Šīs sistēmas priekšrocības ir loģiskā struktūra, kas ļauj viegli orientēties objektu kopumā un ātri atrast tajā nepieciešamo objektu, veidot kopsummas, bet trūkumi ir stingri reglamentētā struktūra, fiksētais klasifikācijas pazīmju sastāvs un secība. Daudzaspētu sistēmā par objekta iedalījuma pamatu pieņem vairākas neatkarīgas, paralēli pastāvošas pazīmes. Klasificējamo objektu var iekļaut jebkurā neatkarīgā klasifikācijas grupējumā atkarībā no vajadzīgā klasifikācijas aspekta. Šīs sistēmas trūkums ir apgrūtinātā objekta meklēšana.

Objektu klasificēšana ir cieši saistīta ar kodēšanu. Kodēšana ir atsevišķu dotā kopuma objektu nosaukumu aizstāšana ar nosacītiem saīsinātiem apzīmējumiem, kurus sauc par kodiem. Kodēšanas sistēma ir noteikumu kopums šo nosacīto apzīmējumu veidošanai. Kodiem jābūt ar nelielu zīmju skaitu, jānodrošina iespēja pievienot dotajam kopumam jaunus elementus. Pie klasificētajām kodēšanas sistēmām pieder secīgās kodēšanas sistēmas, kuras balstās uz iepriekšēju objektu klasifikāciju pēc hierarhiskās sistēmas, un paralēlās kodēšanas sistēmas, kas balstās uz iepriekšēju objektu klasifikāciju pēc daudzaspētu (piemēram, fasešu) klasifikācijas sistēmas. Pie secīgajām kodēšanas sistēmām pieder decimālā un pozicionālā kodēšanas sistēma.

Abas šīs sistēmas ir visumā līdzīgas, un noder tāda objektu kopuma klasificēšanai, kurus klasificē pēc vairākām pazīmēm. Pozicionālajā sistēmā, veidojot kodus katrai klasifikācijas pazīmei atvēl noteiktu pozīciju skaitu, kuru nosaka atbilstoši objektu skaitam attiecīgajā klasifikācijas grupējumā. Decimālajā sistēmā vienā klasifikācijas pakāpē var būt ne vairāk kā 10 apakšpakāpes, kas ierobežo un sarežģī tās pielietošanu.

Klasifikatorus mēdz iedalīt valsts klasifikatoros un lokālajos nozaru, uzņēmumu, iestāžu klasifikatoros. Klasifikatora juridisko statusu nosaka institūcija, kura šo klasifikatoru apstiprinājusi [1].

Pašvaldību funkciju grupēšanai līdz šim izmantotas dažādas klasifikācijas pazīmes.

Vairākas pašvaldību funkciju klasifikācijas pazīmes noteiktas likuma "Par pašvaldībām" 6. pantā. Tās raksturo uzdoto funkciju laikā, pēc obligātuma pakāpes un pēc juridiskā akta veida, ar kuru konkrētā funkcija uzdota. Šajā pantā dotais uzskaitījums nav izsmeljošs, uzskaitītās pašvaldību funkcijas pēc šīm pazīmēm var klasificēt sekojoši:

1. tabula

Likuma "Par pašvaldībām" 6. pantā dotā pašvaldību funkciju klasifikācija

Obligātums	Juridiskā akta veids	Laika ietvars
Obligātās funkcijas		
Pašvaldības pastāvīgās funkcijas	Likums "Par pašvaldībām"	bez laika ierobežojuma
Pašvaldību funkcijas, kas noteiktas citos likumos	Citi likumi	bez laika ierobežojuma vai uz noteiktu laiku
Valsts pārvaldes funkcijas	Citi likumi un Ministru kabineta noteikumi	
Vienreizēji uzdevumi	Citi likumi un Ministru kabineta noteikumi	ar noteiktu laika periodu
Līgumiskās funkcijas		
Citu pašvaldību funkcijas	Līgumi	uz noteiktu laiku
Brīvprātīgās funkcijas	Pašvaldības izdoti akti	bez laika ierobežojuma

Pašvaldību funkciju izpildes finansējuma avoti noteikti likumā "Par pašvaldībām" 7. līdz 11. pantā. Tie ir:

- No pašvaldības budžeta finansējamās funkcijas;
- No valsts budžeta finansējamās funkcijas;
- No citu pašvaldību budžetiem finansējamās funkcijas.

Iespējams arī jaukts – pašvaldību un valsts kopīgs finansējums, kas gan nav likumā atrunāts.

Funkcijas iedala pēc juridiskā akta veida, ar kuru pašvaldībai funkcija uzdota, un šī akta vietas tiesību normu hierarhijā, kas dota arī Ministru kabineta 1995. da noteikumos Nr.154 [6] Pēc šīs pazīmes pašvaldību funkcijas iedalās funkcijās, kuras noteiktas:

- Satversmē;
- Saeimas ratificētajos starptautiskajos līgumos [5];
- nacionālajos likumos;
- Ministru kabineta noteikumos;
- pašvaldību Saistošajos noteikumos.

Praksē pašvaldībām funkcijas uzdod arī administratīvos aktos, ja tie ir izdoti ar Ministru kabineta pilnvarojumu. Pašvaldība var uzņemties brīvprātīgas funkcijas ne tikai izdodot Saistošos noteikumus, bet arī pieņemot lēmumu.

Juridiskajos aktos noteiktās funkcijas var mainīties. Tāpēc funkcijas klasificē arī pēc attiecīgā akta statusa:

- spēkā esošajās no datuma;
- spēkā neesošajās no datuma.

Likumā “Par pašvaldībām” noteikti pašvaldību veidi un atkarībā no tiem pašvaldību funkcijas iedala:

- pagastu pašvaldību funkcijas;
- (rajonu) pilsētu pašvaldību funkcijas;
- rajonu pašvaldību funkcijas;
- republikas pilsētu pašvaldību funkcijas.

Pašvaldības kā privāttiesību subjekts var slēgt līgumus ne tikai ar citām pašvaldībām, bet arī ar valsti, juridiskām un fiziskām personām, uzņemoties saistības un pienākumus, kā arī iegūstot tiesības. Tabulā 1 dotais līgumisko funkciju veidu uzskaitījums nav izsmeljošs.

Pēc līdzīgām pazīmēm pašvaldību funkcijas grupē arī Eiropas Savienības valstīs, galvenokārt politologu un pašvaldību asociāciju vidē. Visu šo pazīmju kopums ļauj izveidot daudzaspektu klasifikācijas sistēmu. Šādas sistēmas analīze tomēr parāda, ka tā nav pietiekami efektīva un tai piemīt vairāki trūkumi. Piemēram, minētā sistēma nevar sniegt vajadzīgo informāciju personām, kurām ir nepieciešams sameklēt kādu konkrētu objektu. Bez tam, pašas sistēmas izpratnei ir nepieciešamas labas zināšanas jurisprudencē un jāpārzina normatīvie akti.

Pēc citiem principiem veidots Valdības funkciju klasifikators, kurš apstiprināts ar Finanšu ministrijas 20.12.1995 rīkojumu Nr.625 [9].

Tā pamatā pozicionālā klasifikācijas sistēma ar 5-zīmju kodiem, kuru pirmās 2 zīmes raksturo valsts pārvaldes funkciju, bet 3 nākamās zīmes raksturo nozari. Piemēram, kodā 04.100 grupa 04apzīmē izglītību, grupa 100 apzīmē pirmskolu. Saskaņā ar šo klasifikatoru grupē arī pašvaldību izdevumus finanšu atskaitēs. Šis Finanšu ministrijas rīkojums, protams, nav normatīvs, bet gan administratīvs akts,

bet ir izdots, pamatojoties uz Ministru kabineta 1995.gada 24.janvāra noteikumiem Nr.23 "Par valsts budžeta ieņēmumu un izdevumu klasifikāciju" [7] un ir obligāts arī pašvaldībām. Šāds hierarhisks funkciju grupēšanas princips ļauj daudz vieglāk veikt meklēšanu un to varētu izmantot pašvaldību funkciju klasificēšanai.

Valdības funkciju klasifikatora tālāka analīze parāda, ka arī šim klasifikatoram piemīt virkne trūkumu. Viens no tiem ir tas, ka, lai arī Ministru kabineta 24.01.1995 noteikumos Nr.23 ir runa par valsts pārvaldes funkcijām, klasifikators veidots kā valdības funkciju klasifikators. Pēc tā var ērti grupēt valdības, ministriju un to pakļautībā un pārraudzībā esošo iestāžu funkcija, bet, neraugoties uz daudzajiem pilnveidojumiem, šis klasifikators ir maz piemērots pašvaldību funkciju klasifikācijai. Bez tam pašvaldības pilda ne tikai likumos noteiktās valsts pārvaldes funkcijas, bet arī brīvprātīgi dažādas citas valsts funkcijas, kuras tiek uzskatītas par ekskluzīvām centrālās pārvaldes (valdības) funkcijām. Piemēram, pašvaldības nodrošina Rēzeknes, Vidzemes, Ventspils augstskolu darbu, izmaksā iedzīvotājiem papildus valsts piešķirtajiem pabalstiem savus sociālos pabalstus, atbalsta zemessardzi, dodot savu ieguldījumu valsts aizsardzībā, atbalsta policiju, apgādājot iecirkņu inspektoros ar benzīnu. Diemžēl klasifikatora pielietošanas prakse neļauj pašvaldībām uzrādīt minētos izdevumus atbilstoši faktiskajam izlietojumam, bet liek uzrādīt tos kā pārvaldes izdevumus. Tādējādi tiek izkropļota patiesā aina un tiek radīts pamats dažādām spekulācijām par nelietderīgu budžeta izlietojumu pašvaldībās. Piemēram, pēc Pašvaldību lietu pārvaldes datiem 1996. gadā pārvaldes izdevumi atsevišķos pagastos sasnieguši pat 46,6% no visiem budžeta izdevumiem [17].

Valdības funkciju klasifikators nesaskan ar Eiropas Savienībā lietotajiem funkciju klasifikatoriem. Acīmredzama atšķirība ir Latvijā pieņemtā klasifikatora iedalījums 14 grupās, kamēr Eiropā ir divi klasifikatori, kuros funkcijas iedalītas 10 grupās. Būtiskas atšķirības ir ne tikai grupu skaitā, bet arī šo grupu saturā. Abi Eiropas Savienībā lietotie klasifikatori savā starpā arī atšķiras. Viens no tiem ir klasifikators, kuru Eiropas Padome kopš 1992. gada izmanto daļībvalstu un kandidātvalstu delegāciju aptaujai par pašvaldību sistēmu valstī [11]. Nacionālo delegāciju ziņojumi par pašvaldībām savās valstīs pēc apstiprināšanas Vadības komitejā tiek publicēti [14; 15]. Šāds ziņojums ir arī par Latviju [16]. Arī šajā ziņojumā iepriekšminētā augstākās izglītības un sabiedriskās kārtības nodrošināšana norādīta kā ekskluzīvas valsts funkcijas, lai gan likuma Par policiju 19.pantā noteikti pašvaldības policijas pienākumi. Precīzāks funkciju sadalījums starp valsti un pašvaldībām dots E.Vanaga un I.Vilkas darbā [2]. Finanšu rādītāju apkopošanai Eiropas Padome izmanto citu klasifikācijas sistēmu. Šī klasifikācija balstās uz ANO apstiprināto Valdības funkciju klasifikatoru (COFOG) [12] un to sauc par Eiropas nacionālo un reģionālo atskaišu sistēmu (ESA 95) [13].

Pašlaik saskaņā ar Finanšu ministrijas rīkojumu Nr.780 [10] ir izveidota darba grupa, kuras uzdevums ir izstrādāt jaunu Valdības funkciju klasifikatoru. Šim klasifikatoram jāatbilst Eiropas Savienībā pieņemtā ESA-95 prasībām. Paredzams, ka šis klasifikators būs vēl mazāk detalizētāks kā esošais, līdz ar to tas vēl mazāk noderēs arī pašvaldību budžeta plānošanai.

Tādējādi esošo pašvaldību funkciju klasifikācijas sistēmu analīze rāda, ka neviena no līdzšinējām klasifikācijas sistēmām nenodrošina pietiekami labas pašvaldību funkciju sistematizēšanas iespējas. Nav arī paredzams, ka tuvākajā nākotnē tiks izstrādāts atbilstošs valsts klasifikators. No tā izriet nepieciešamība izstrādāt lokālu pašvaldību funkciju klasifikatoru, kas ļautu izveidot sistematizētu pārskatu par pašvaldību funkcijām un apmierināt darba ievadā norādīto mērķa grupu vajadzības.

Lokālo pašvaldību funkciju klasifikatoru var veidot kā daudzaspētu sistēmu, kuras atsevišķās fasetēs tiktu ietvertas sekojošas pazīmes – valsts funkcija, nozare, obligātums, laika robežas, finansējuma avots, juridiskā akta veids, juridiskā akta statuss, pašvaldības veids. Diemžēl, šādam klasifikatoram neizbēgams ir būtisks trūkums – garš un sarežģīts kods. Iespējams arī ir cits variants – programmproduktu vajadzībām veidot vairākus savstarpēji neatkarīgus klasifikatorus. Šobrīd pašvaldību funkciju grupēšanai izmantotās pazīmes sniedz noderīgu informāciju par pašvaldību funkcijām, bet savā starpā tās ir vāji saistītas. Piemēram, tas, ka pašvaldībām tiek uzdots pildīt kādu valsts pārvaldes funkciju nebūt nenozīmē, ka šīs funkcijas izpildei tiks nodrošināts finansējums no valsts budžeta.

Abos variantos pašvaldību funkciju klasifikatora centrālā daļa jāveido kā hierarhiska klasifikācija atbilstoši valsts funkcijām un nozarēm, kuras divi augstākie līmeņi ir Finanšu ministrijas izstrādātais Valdības funkciju klasifikators (respektīvi, ANO apstiprinātais COFOG un Eiropas Padomes apstiprinātais ESA95), bet ir palielināts klasifikācijas dziļums, pievienojot vēl divas klasifikācijas pakāpes. Papildus Valdības funkciju klasifikatoram varētu pievienot pēc Eiropas Padomes nacionālo delegāciju aptaujā izmantoto grupējumu (Questionnaire for National Delegations) un izdalīt katrai pašvaldības funkcijai unikālu identifikatoru. Kodēšanai lietderīgi izmantot pozicionālo kodēšanas sistēmu. Līdz ar to katras pašvaldības funkciju kods šajā klasifikatorā varētu būt 10-zīmīgs, kur pirmās 2-zīmes identificētu valsts funkciju pēc COFOG (ESA 95, VFK), nākamās 3 zīmes identificētu nozari pēc COFOG (ESA 95, VFK), nākamās 2 zīmes identificētu pašvaldību funkciju grupu pēc Questionnaire for National Delegations, pēdējās 3 zīmes identificētu konkrētu pašvaldības funkciju. Tādas pazīmes kā obligātuma pakāpe, laika robežas, juridiskā akta veids un statuss, pašvaldības veids klasifikatoros varētu norādīt ar atbilstošu kodējumu.

Pašvaldību funkciju klasifikators vissteidzamāk nepieciešams Pašvaldību vienotajā informācijas sistēmā veidojamo programmproduktu izstrādei. Līdz ar to tā juridisko statusu sākotnēji varētu noteikt ar īpašu uzdevumu ministra valsts reformu lietās izdotu aktu un reģistrēt Centrālajā Statistikas pārvaldē kā lokālu klasifikatoru saskaņā ar Ministru kabineta 2000. gada noteikumiem Nr.222 [8].

Literatūra

1. Ilmete Ž. *Datu mašīnapstrādes sistēmas projektēšana*. Rīga: Zvaigzne, 1989.
2. Vanags E., Vilka I. *Local Government in Latvia. The Centralization: Experiments and Reform, Local Government and Public Service Reform Initiative*. Budapest: Open Society Institute, 2000, p.119-163.

3. Likums "Par pašvaldībām", *Vēstnesis*, 24.05.1994 vai NAIS.
4. LR AP likums "Par policiju", *Ziņotājs*, Nr.31., 15.08.1991 vai NAIS.
5. Likums par Latvijas Republikas starptautiskajiem līgumiem, *Vēstnesis*, Nr.11, 26.01.1994 vai NAIS.
6. Ministru Kabinets. Noteikumi Nr.154, Administratīvo aktu procesa noteikumi, 13.06.1995, *Latvijas Vēstnesis*, Nr.100, 04.07.1995 vai NAIS.
7. Ministru Kabinets. Noteikumi Nr.23, Par valsts budžeta ieņēmumu un izdevumu klasifikāciju, 24.01.1995, *Latvijas Vēstnesis*, Nr.15, 31.01.1995 vai NAIS.
8. Ministru Kabinets. Noteikumi Nr.222 Noteikumi par vienoto ekonomiskās informācijas klasifikācijas sistēmu, 18.01.2000, *Vēstnesis*, 182/183, 19.06.2000 vai NAIS.
9. LR Finanšu ministrija. Rīkojums nr.625, Par valdības funkciju klasifikāciju, 20.12.1995, nav publicēts, NAIS.
10. LR Finanšu Ministrija, 05.10.1999 Rīkojums Nr.780, Par darba grupu SVF prasībām atbilstošu valsts budžeta uzskaites un pārskatu sastādīšanas metožu izstrādāšanai, nav publicēts, NAIS.
11. *Questionnaire for National Delegations*, Council of Europe, Strasbourg, 21.02.1992.
12. *Classification of Functions of Government*, UN, 1980 vai www.esa.un.org/unsd/cr/registry/.
13. *Council Regulation (EC) No 2223/96 of 25 June 1996 on the European system of national and regional accounts in the Community*, Official Journal L 310, 30/11/1996 p. 0001 – 0469 vai www.europa.eu.int/eur-lex.
14. *Structure and Operation of Local and Regional Democracy*, Denmark, Situation in 1997, Council of Europe Publishing, 1997 vai www.local.coe.int.
15. *Structure and Operation of Local and Regional Democracy*, Finland, Situation in 1997, Council of Europe Publishing, 1997 vai www.local.coe.int.
16. *Structure and Operation of Local and Regional Democracy*, Latvia, Situation in 1998, Council of Europe Publishing, 1998 vai www.local.coe.int.
17. *Pašvaldību budžets 1997* Rīga, Pašvaldību Lietu pārvalde, 1997.
18. *Pašvaldību Vienotās Informācijas sistēmas projekta pieteikums*. Rīga, 1998, nav publicēts.

Kopsavilkums

Latvijā nepieciešams izveidot sistematizētu un publiski pieejamu pārskatu par pašvaldību funkcijām. Šāds pārskats nepieciešams, lai iedzīvotāji varētu realizēt savas tiesības, pašvaldību politiķi un darbinieki zinātu savus pienākumus, tiesības un atbildību, likumdošanas sakārtošanai, valsts iestāžu un pašvaldību darbības harmonizēšanai, sabiedrības uzraudzības pār pašvaldībām realizēšanai. Rakstā iztirzāta esošā situācija un doti priekšlikumi kā saskaņot politologu aprindās pieņemto pašvaldību funkciju iedalījumu ar Latvijā izstrādājamo valdības funkciju klasifikatoru, Eiropas Padomes nacionālo delegāciju aptaujā izmantoto iedalījumu un Eiropas nacionālo un reģionālo atskaišu sistēmu ESA 95.

**Edvīns Vanags (Latvijas Universitāte),
Lilita Seimuškāne (Latvijas Universitāte),
Inga Vilka (Latvijas Universitāte)**

PĀRVALDES PILNVEIDOŠANA VIETĒJO LĪDERU SKATĪJUMĀ

A survey of local leaders (head, deputies and staff of local governments as well as leaders outside of local governments) was organized in Latvia by the Latvian Statistical Institute and the Department of Public Administration of the University of Latvia.

The following conclusions are made during the research process:

- *The financial resources of local governments do not ensure fulfilment of all their compulsory permanent functions;*
- *The most important problems in local governments are unemployment, poverty, economic development;*
- *The leaders suppose that the most important ways for people to participate in decision-making are referendum, elections, use of media, local government councils.*

Latvijas Statistikas institūts un LU Publiskās pārvaldes katedra ir veikusi vietējo pašvaldību līderu (pašvaldību vadītāju, deputātu un darbinieku, kā arī līderu ārpus pašvaldības) aptauju Latvijā. Tā tika organizēta starptautiskās pētniecības programmas “Demokrātija un vietējās pašvaldības” ietvaros.

Pavisam tika aptaujāti 340 vietējie līderi 22 pilsētu un 2 pagastu pašvaldībās.

Vietējie līderi atbildēja uz 435 jautājumiem, no kuriem 387 jautājumi pilnībā atbilda starptautiskajai programmai, bet 48 jautājumi bija speciāli piemēroti Latvijas apstākļiem.

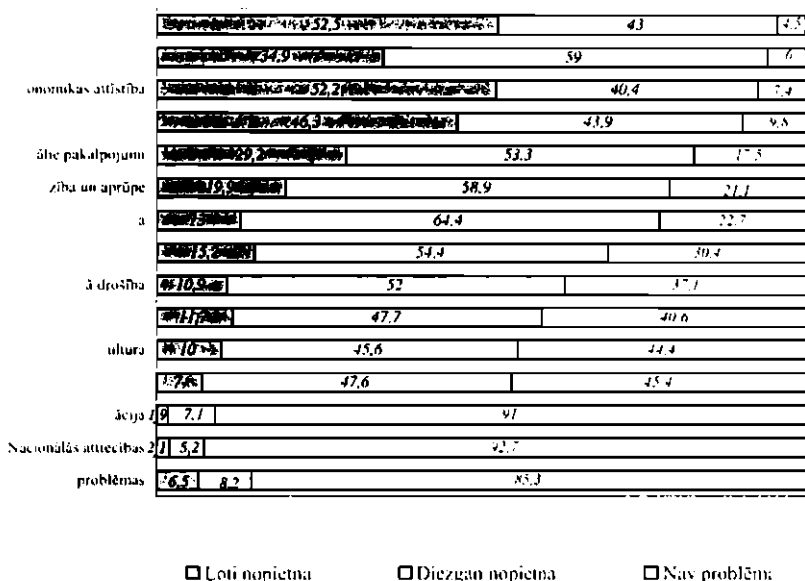
Jautājumi bija sadalīti tādās grupās, kā pašvaldību galvenās problēmas, vara un atbildība, ietekme un atbalsts, līderu vērtību skala, konflikti, iedzīvotāju aktivitāte, piederība teritorijai, apkārtējās vides problēmas, starptautiskā ietekme un orientācija, valsts mērķi un demokrātija, līderu uzskati par administratīvi teritoriālo reformu u.c.

No 15 anketā minētajām iespējamām problēmām līderi caurmērā norādīja uz 9,6 problēmām, tajā skaitā 3,5 gadījumos minot problēmas kā ļoti nopietnas un 6,1 gadījumos – kā diezgan nopietnas.

Galvenās problēmas līderu skatījumā atspoguļotas 1. attēlā.

Par visnopietnāko problēmu līderi uzskata bezdarbu. Tikai 5% no līderu kopskaita uzskata, ka bezdarbs nav problēma viņu pašvaldības teritorijā, bet vairāk nekā puse (53%) bezdarbu uzskata par ļoti nopietnu problēmu. 42% līderu domā, ka bezdarbs ir diezgan nopietna problēma. Arī ekonomikas attīstību par ļoti nopietnu problēmu uzskata vairāk nekā puse (52%) un par diezgan nopietnu 40% no līderu kopskaita.

Pilsētu problēmas to nopietnības secībā
(procentos no atbildējušo kopskaita katrā jomā)

Pie nopietnākām problēmām vēl jāpiemin trūkums (94%) – 35% no līderu kopskaita to nosaukuši kā ļoti nopietnu problēmu un 59% – kā diezgan nopietnu problēmu. 90% no līderu kopskaita par problēmu ir nosaukuši pašvaldību izdevumus. 46% no līderu kopskaita tos uzskata par ļoti nopietnu problēmu, 44% – par diezgan nopietnu problēmu.

Ar iepriekš apskatīto jautājumu par galvenajām problēmām pašvaldībā visai cieši ir saistīts nākošais jautājums “Kurā no problēmām pēdējos 2-3 gados bija efektīva rīcība?”

No 14 anketā minētajām problēmām caurmērā tikai 3,7 gadījumos respondenti atbildēja, ka bija efektīva rīcība un 6,1 gadījumos, ka bija kāda rīcība, bet neefektīva. Pie tam viszemākais efektīvas rīcības īpatsvars bija tajos jautājumos, kuros bija lielas problēmas, proti, trūkums (6%) un bezdarbs (10%). Attiecībā uz bezdarbu 61% respondentu, vairāk nekā jebkurā citā jautājumā, norāda, ka šeit bija kāda rīcība, bet neefektīva.

Vislielākais efektīvas rīcības īpatsvars bija šādos jautājumos:

- izglītības kvalitāte 39%;
- atpūta un kultūra 39%;
- sociālā palīdzība un aprūpe 37%;
- komunālie pakalpojumi – 31%.

Pašvaldību maz efektīva rīcība lielā mērā ir saistīta ar to, ka tām nav pietiekamas varas un patstāvības. Caurmērā tikai 52% gadījumos līderi norāda, ka pašvaldībām ir pietiekamas varas un patstāvības efektīvai darbībai, bet 48% gadījumos – ka tādas nav. Vislabākā situācija šajā jautājumā (pozitīvo atbilžu īpatsvars) ir šādās jomās:

- atpūta un kultūra 89%;
- komunālie pakalpojumi 81%;
- sociālā palīdzība un aprūpe 71%;
- mājokļa problēmas 62%;
- izglītības kvalitāte 58%.

Vismazāk pietiekamas varas un patstāvības efektīvai darbībai pašvaldībām pēc līderu domām ir šādās jomās:

- bezdarbs 20%;
- ekonomikas attīstība 25%;
- trūcīgie cilvēki 33%;
- veselības aizsardzība 37%;
- noziegumi un pārkāpumi 37%.

Kā redzams, pietiekamas varas un patstāvības trūkst tajās jomā, kurās ir visvairāk problēmu, un ir pašvaldību maz efektīva rīcība.

Uz jautājumu “Neatkarīgi no tā, kā tas ir pašlaik, kuram, pēc Jūsu domām, jābūt galvenajam atbildīgajam par nosauktajām jomām?” līderu atbildes kopā par 12 nosauktajām jomām sadalījās šādi:

- vietējās pašvaldības 43%;
- centrālā valdība 37%;
- reģionālās pašvaldības 13%;
- nevalstiskās organizācijas 4%;
- iedzīvotāji (privātais sektors) 3%.

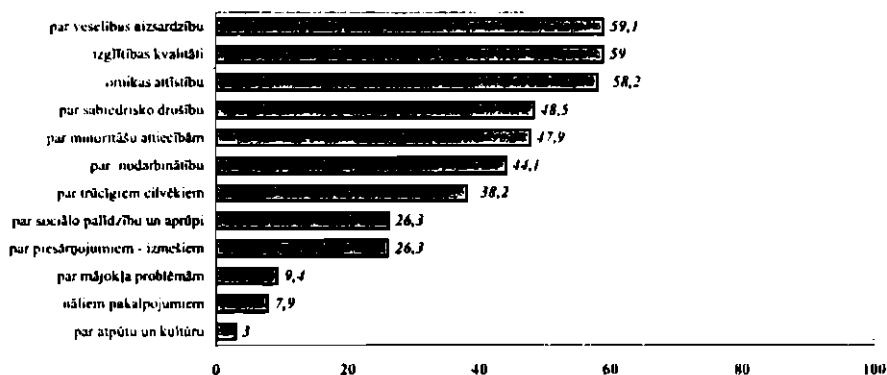
Kā redzams visbiežāk nosauktas vietējās pašvaldības, bet pagaidām līderi vēl maz uzticas nevalstiskajām organizācijām un privātajam sektoram. Centrālā valdība kā galvenā atbildīgā ir minēta 6 jomās (2. att.).

Savukārt vietējās pašvaldības kā galvenās atbildīgās visbiežāk nosauktas 5 jomās, un tās ir:

- komunālie pakalpojumi 85%;
- mājokļa problēmas 74%;
- atpūta un kultūra 73%;
- sociālā palīdzība un aprūpe 60%;
- trūcīgie cilvēki – 50%.

2. attēls

Centrālā valdība kā galvenā atbildīgā par 12 jomām (procentos no atbildējušo kopskaita katrā jomā)

93% respondentu piekrīt apgalvojumam, ka valsts ekonomikas attīstībai jābūt prioritārai, salīdzinot ar patērētāju tūlītēju apmierināšanu, 90% – apgalvojumam, ka augstam dzīves līmenim jābūt par vissvarīgāko (galīgo) sabiedrības mērķi, 85% – apgalvojumam, ka vienīgi ekonomikas attīstība galu galā nodrošinās visu vajadzīgo iedzīvotāju labklājību un laimi, 84% – apgalvojumam, ka ekonomikas attīstībai ir jāturpinās, pat, ja tā rada grūtības iedzīvotājiem. Turpretī viedoklim, ka pēc kāda noteikta dzīves līmeņa sasniegšanas tālākas rūpes par ekonomikas izaugsmi nav vajadzīgas piekrīt tikai 5% no līderu kopskaita.

Aptaujas rezultāti liecina, ka līderu uzskati par valsts ekonomiku ir visai viendabīgi. Lielāka dažādība vērojama līderu atbildēs uz grupas “Uzņēmējdarbība un darbs” jautājumiem. 77% atbildējušo līderu uzskata, ka privātuzņēmumu sistēma kopumā ir taisnīga un efektīva sistēma, gandrīz divas trešdaļas (63%) – uzskata, ka valdībai ir pienākums raudzīties, lai ikvienam būtu darbs, 54% līderu uzskata, ka uzņēmējdarbības valstiskā regulēšana parasti atnes vairāk sliktuma nekā labuma. Turpretī 81% līderu nepiekrīt viedoklim, ka cilvēki uzkrāj bagātības tikai uz pārējo rēķina. Vēl vairāk (88%) līderu nepiekrīt apgalvojumam, ka konkurence bieži vien ir izšķērdīga un kaitīga.

Līderi visai noteikti iestājas par pašvaldību demokrātiju. 83% no līderiem uzskata, ka valsts mērķi nedrīkst būt īstenojami uz pašvaldību rēķina, 70% – ka cilvēkiem vispirms jā rūpējas par savas pašvaldības problēmām, lai arī valsts lietas ir svarīgas. 68% līderu ir pārliecināti, ka pašvaldību progress nav iespējams, ja valsts mērķiem vienmēr ir prioritāte. Tanī pašā laikā vairākums (60%), līderu nepiekrīt apgalvojumam, ka līderiem nav jā rūpējas tik daudz par valsts problēmām, kad to ir tik daudz pašu pašvaldībā.

Par lielākās daļas līderu tiesiskuma, demokrātijas un ētikas izpratni liecina pozitīvo atbilžu lielais īpatsvars uz šādiem apgalvojumiem:

- pilsoņiem ir tiesības pieprasīt, lai amatpersonas pamato savus lēmumus (97%);
- godīgums un taisnīgums jāstāda augstāk par visu (97%);
- katram indivīdam un to grupām jābūt tiesīgiem iesūdzēt tiesā varas institūcijas (94%);
- valdības pienākums ir raudzīties, lai tiktu aizsargātas visu minoritāšu tiesības (93%);
- vietējiem līderiem vienmēr atklāti un patiesi jārunā par savām kļūdām veiktajos sociālajos pasākumos (92%);
- nav tādu apstākļu, kuros vara varētu ignorēt konstitūcijas ievērošanu (91%);
- visi lēmumi var tikt apstrīdēti un pārbaudīti neatkarīgā institūcijā (85%);
- līderim jāpārveido darbība, lai saglabātu vienprātību saskaņā (78%).

Gandrīz visi (97%) līderi ir pārliecināti, ka vienmēr ir nepieciešamība pēc dažiem stipriem varošiem cilvēkiem, kas daudz ko spēj izdarīt. 92% līderu uzskata, ka ievēlētajiem līderiem jāveic nepopulāri pasākumi iedzīvotāju interesēs.

Bažas rada, ka vairāk nekā trešā daļa no līderu kopskaita (38%) domā, ka līderim vissvarīgākais ir sekot savai pārliecībai, pat, ja tā atšķiras no vēlētajū pārliecības, un gandrīz trešā daļa (31%) uzskata, ka gadījumos, kad ir apspriežamas kādas svarīgas problēmas, līderim nevajadzētu pievērst uzmanību tam, ka cilvēku vairākums pašvaldībā viņam nepiekrīt.

Būtu vēlama līderu lielāka izpratne par iedzīvotāju informēšanas un iesaistīšanas pašvaldību darbībā nepieciešamību.

Diemžēl gandrīz divas trešdaļas (64%) respondentu domā, ka plaši izplatītā iedzīvotāju piedalīšanās lēmumu pieņemšanā bieži rada nepatīkamus konfliktus un vairāk nekā puse (53%) – ka lielāko daļu lēmumu jāatstāj ekspertu vērtēšanai. 43% līderu uzskata, ka iedzīvotāju piedalīšanās nav nepieciešama, ja lēmumu pieņemšana ir dažu uzticamu un kompetentu līderu pārzīņā.

Respondenti caurmērā norāda 3,1 veidus no 11 iespējamiem, kā iedzīvotāji vislabāk var ietekmēt lēmumu pieņemšanu. Visbiežāk ir minēti šādi lēmumu pieņemšanas ietekmēšanas veidi (3. attēls):

• referendums vai vēlēšanas	67%;
• sabiedrisko saziņas līdzekļu (mēdiju) izmantošana	52%;
• vietējo pašvaldību padomes (domes)	49%;
• personālie kontakti ar lēmējiem	31%.

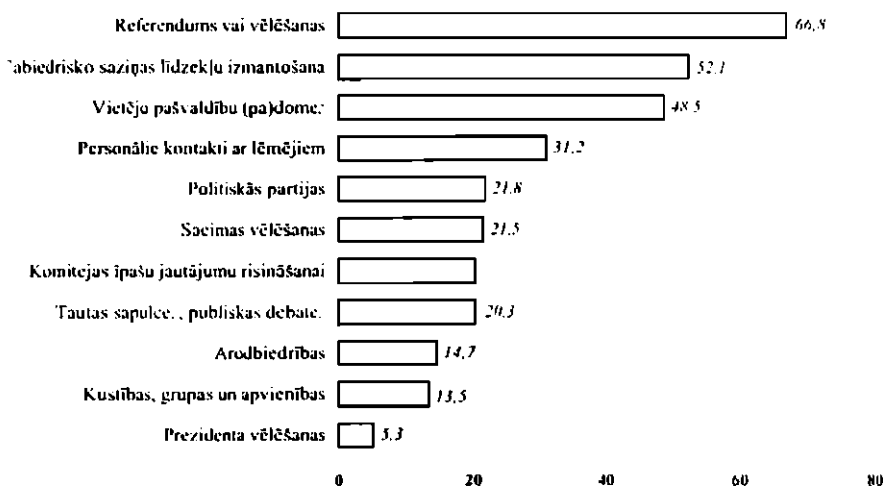
Vietējie līderi maz paļaujas uz politisko partiju lomu lēmumu pieņemšanā. Tās norādītas tikai 22% gadījumos.

Tikai 3% no līderu kopskaita uzskata, ka mūsu demokrātija darbojas labi, 83% domā, ka mūsu demokrātija darbojas, bet tajā ir daudz trūkumu. Pesimistiski ir noskaņoti 14% no līderu kopskaita, kuri ir pārliecināti, ka mūsu demokrātija

darbojas tik slikti, ka, tā turpinot, demokrātija drīz vairs nebūs. Mūsu politiķiem un ierēdņiem jādomā, kā iegūt uzticību un nodrošināt reālu demokrātiju valstī.

3. attēls

Veidi, kā iedzīvotāji vislabāk var ietekmēt lēmumu (procentos no atbildējušo respondentu kopskaita)

96% no līderu kopskaita atbalsta sadarbību ar kaimiņu pašvaldībām. 88% līderu ir pārliecināti, ka, īstenojot administratīvi teritoriālo reformu, jāņem vērā vietējo iedzīvotāju domas un tikai 9% līderu atbalsta pašvaldību piespiedu apvienošanās. 92% no līderu kopskaita uzskata, ka reformai būtu jānodrošina teritoriju savdabību saglabāšana.

Vietējo līderu aptaujas rezultātu analīze ļauj izdarīt šādus galvenos secinājumus:

- pašvaldībām šobrīd nav pietiekamas varas (un arī finansu līdzekļi) likumā "Par pašvaldībām" noteikto obligāto pastāvīgo funkciju veikšanai;
- vislielākās problēmas pašvaldībās ir bezdarbs, trūkums, ekonomikas attīstība;
- vietējie līderi pagaidām vēl pietiekoši nenovērtē nevalstisko organizāciju un privātā sektora iespējas iesaistīties pašvaldību funkciju izpildē;
- par vislabākajiem veidiem, kā iedzīvotāji var ietekmēt lēmumu pieņemšanu vietējie līderi uzskata referendumus, vēlēšanas, sabiedrisko saziņas līdzekļu izmantošanu, pašvaldību domes (padomes).

Literatūra

1. Democracy and Local Governance: Nine Empirical Studies /Edited by Betty M.Jacob, Wolf Linder, Ruth Nabholz, Claudia Heierli. – Bern: Institute of Political Science, University of Bern, 1999. – 203 pp.
2. Edvīns Vanags, Lilita Seimuškāne, Inga Vilka. Publiskā pārvalde un demokrātija līderu skatījumā //Jaunā pārvalde. – 2000. – Nr.7 (13) – 4.-6.lpp.

Kopsavilkums

Latvijas Statistikas institūts un LU Publiskās pārvaldes katedra ir veikusi vietējo līderu (pašvaldību vadītāju, deputātu un darbinieku, kā arī līderu ārpus pašvaldības) aptauju Latvijā.

Pētījumu rezultātu analīze ļauj izdarīt šādus secinājumus:

- pašvaldību finanšu resursi nenodrošina visu pašvaldību obligāto pastāvīgo funkciju veikšanu;
- vislielākās problēmas pašvaldībās ir bezdarbs, trūkums, ekonomikas attīstība;
- par vislabākajiem veidiem, kā iedzīvotāji var ietekmēt lēmumu pieņemšanu vietējie līderi uzskata referendumus, vēlēšanas, sabiedrisko saziņas līdzekļu izmantošanu, pašvaldību domes (padomes).

Ivars Vanags (Latvijas Universitāte)

EIRO IEVIEŠANAS PRIEKŠNOTEIKUMI LATVIJĀ

The main problem – today the European Union requires candidate countries to have functioning market economics, which can survive competition in the Union. When Latvia joins the EU, it will also be obliged to join the European Monetary Union, and the introduction of euro in Latvia is both logical and inevitable. If we are to determine whether the conditions are right for this to happen in Latvia, while it remains a potential member state of the EU, we must first evaluate the country's economic development indicators in line with the convergence criteria that were established by the EU at Maastricht. Furthermore, we must establish whether the Bank of Latvia, which is Latvia's central bank, operates in accordance with the EU's basic requirements.

Latvija kopš neatkarības atjaunošanas konsekventi īsteno pāreju no plānveida ekonomikas uz tirgus ekonomikas modeli. Relatīvi īsā laikā valstī ir radīti tirgus ekonomikas pamati un nodrošināti makroekonomiskie priekšnoteikumi tautsaimniecības izaugsmei. Latvija 1999. gada 10. februārī pirmā no Baltijas valstīm kļuva par Pasaules tirdzniecības organizācijas (PTO) pilntiesīgu dalībnieci, kas pavēra tai iespējas paplašināt ārējo ekonomisko sadarbību ar 135 PTO dalībvalstīm. Bet iestāšanās Eiropas Savienībā (ES) ir viena no Latvijas ārpolitikas un vienlaicīgi arī ekonomikas attīstības vissvarīgākajām prioritātēm pēc daudziem padomju varas okupācijas gadiem. 1999. gada decembris ievadīja jaunu posmu Latvijas un ES attiecībās, jo ES Padome pieņēma lēmumu par ES paplašināšanas procesa turpināšanu un uzaicināja Latviju uzsākt sarunas par uzņemšanu ES.

Iestājoties ES, Latvijas pienākums būs iekļauties arī Eiropas Monetārajā savienībā (EMS), tāpēc eiro ieviešana Latvijā ir likumsakarīga un neizbēgama. Lai noskaidrotu, vai Latvijā kā potenciālajā ES dalībvalstī pastāv eiro ieviešanas priekšnoteikumi, ir nepieciešams izvērtēt Latvijas ekonomikas attīstības pamatrādītājus atbilstoši Māstrihtas konverģences kritēriju prasībām un noskaidrot Latvijas Bankas kā Latvijas Centrālās bankas atbilstību ES galvenajām pamatprasībām.

1.tabula

Māstrihtas konverģences kritēriju ievērošana Latvijā 1997. – 1999.gadiem ***

	1997		1998		1999	
	Māstrihtas kritērijs	Situācija Latvijā	Māstrihtas kritērijs	Situācija Latvijā	Māstrihtas kritērijs	Situācija Latvijā
Valdības parāds (% no IKP)	60,0	11,9	60,0	9,9	60,0	13,9
Budžeta deficīts (% no IKP)	-3,0	1,2	-3,0	0,1	-3,0	-4,4
Inflācija (%)	2,7	8,4	2,3	4,7	1,7	2,4
Ilgtermiņa procentu likme valdības parādzīmēm (%)	7,8	8,3*	6,6	12,7*	7,3 ¹	8,8 ^{1**}

¹ 2000. gada maijā

* 2 gadu parādzīmes

** 5 gadu parādzīmes

*** Latvijas Bankas dati

Valdības parāds, salīdzinoši ar Māstrihtas konverģences kritērija prasībām, Latvijā saglabājas relatīvi zemā līmenī. Pēc 1. tabulas datiem ir redzams, ka 1997. gadā valdības parāda apjoms veidoja gandrīz 12% no IKP, bet 1998. gadā tas samazinājās līdz 9,9% no IKP. Valsts budžeta fiskālā deficīta palielināšanās 1999. gadā likumsakarīgi izraisīja Latvijas valsts parāda pieaugumu, kas, salīdzinot ar 1998. gadu, palielinājās par 4 procenta punktiem un sasniedza 13,9% no IKP. No EMS dalībvalstīm vienīgā valsts ar relatīvi zemu valdības parāda apjomu ir

Luksemburga, jo pārējo desmit dalībnieku kopējais valdības parāds svārstās amplitūdā no 50% līdz pat 120% no IKP

Latvijas valsts budžets 1999. gadam sākotnēji tika pieņemts pārāk optimistisks, kā rezultātā gada laikā to nācās vairākas reizes koriģēt. Kā apliecina 1. tabulas dati, 1997. gadā un 1998. gadā Latvijas valsts budžetam bija pozitīvs saldo, bet 1999. gadā izveidojās deficīts, turklāt 4,4% no IKP. Šāda situācija neatbilst Māstrihtas konverģences kritēriju prasībām, jo pārsniedz pieļaujamo robežu par 1,4 procenta punktiem. Tāpēc pozitīvi vērtējams fakts, ka LR Saeima 1999. gada decembra sākumā pieņēma lēmumu nepieļaut 2000. gada valsts budžeta deficītu, kas būtu lielāks par 2% no IKP, un nolēma turpmākajiem gadiem izstrādāt bezdeficīta vai pārpalikuma budžetu. Tomēr 2000. gada rudenī, formējot Latvijas valsts budžetu 2001. gadam, iepriekš minētais LR Saeimas lēmums tika ignorēts.

Latvijā sasniegta samērā zema inflācija, tomēr tā joprojām pārsniedz attīstīto valstu inflācijas līmeni. 1. tabulas dati uzskatāmi apliecina, ka Latvijā inflācija 1997. gadā pārsniedza Māstrihtas konverģences kritērija pieļaujamo normu par 5,7 procenta punktiem, 1998. gadā – 2,4 procenta punktiem, bet 1999. gadā – 0,7 procenta punktiem. Inflācijas samazināšanās kā pamattendence ir vērtējama pozitīvi. Tomēr nedrīkst ignorēt to faktu, ka inflācijas aprēķinā tiek ietvertas arī tās preces un pakalpojumi, kuru cenām piemīt krasi izteiktas un neregulāras svārstības. Latvijai raksturīgas šādas preču un pakalpojumu grupas, kuru cenas svārstās visvairāk:

- preces un pakalpojumi, kuru cenu svārstības ietekmē administratīvi lēmumi, piemēram, dzīvokļu īre, komunālie pakalpojumi, sabiedriskā transporta pakalpojumi, sakaru pakalpojumi;
- preces un pakalpojumi, kuru cenu svārstības ietekmē sezonāli faktori, piemēram, kartupeļi, dārzeņi, augļi, tūrisma pakalpojumi;
- preces un pakalpojumi, kuru cenu svārstības ietekmē akcīzes nodokļa likmju izmaiņas un pasaules tirgū notiekošo naftas cenu pārmaiņas.

Administratīvi regulējamu preču un pakalpojumu īpatsvars Latvijas patēriņa grozā ir liels un pēdējo četru gadu laikā tas ir palielinājies par 5,9 procenta punktiem – no 19,4% 1996. gadā līdz 25,3% 2000. gadā. [7, 3] Šādu preču un pakalpojumu cenu ievērojamās svārstības un būtiskais īpatsvars patēriņa grozā ļauj administratīvi regulējamo cenu pārmaiņām sasniegt 40-50% no kopējā patēriņa cenu pieauguma [7, 3].

Degvielas cenu pārmaiņas Latvijā ietekmē, galvenokārt, naftas cenu svārstības pasaules tirgū un akcīzes nodokļa likmes palielināšana. Minēto faktoru dēļ degvielas cenas Latvijā ir ļoti svārstīgas, tāpēc to ietekme uz kopējo inflāciju krasi atšķiras pa gadiem – 1997. un 1999. gadā bija vērojama inflāciju palielinoša ietekme attiecīgi par 0,19 un 0,71 procentu punktiem, bet 1998. gadā inflāciju samazinoša ietekme par 0,02 procenta punktiem [7, 3].

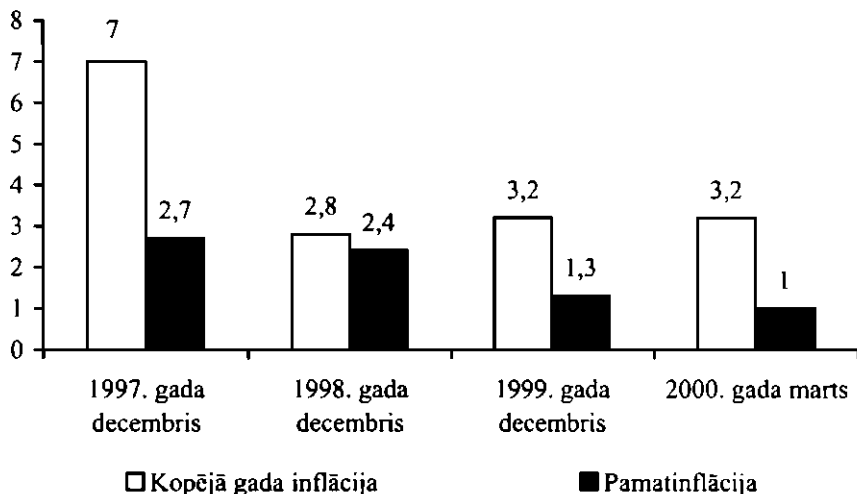
Papildus iepriekš minētajiem faktoriem ir jāņem vērā arī tas, ka valdības pieņemto lēmumu rezultātā Latvijā tiek mainītas netiešo nodokļu likmes. Tās tiek paaugstinātas, galvenokārt, sakarā ar nepieciešamību palielināt valsts budžeta

ieņēmumus, kā arī, lai saskaņotu nodokļu likmes ar ES prasībām netiešo nodokļu likmju jomā. Tas ietekmē noteiktas preču grupas, kuru cenas svārstās ne tikai nodokļu likmju pārmaiņu ietekmē, bet arī atkarībā no pieprasījuma un piedāvājuma tirgū.

Izslēdzot no Latvijas kopējās gada inflācijas rādītāja administratīvi regulējamu preču un pakalpojumu cenu pārmaiņas, degvielas cenu pārmaiņas un netiešo nodokļu likmju pārmaiņu ietekmi, var iegūt attīstības valstīs un ES valstīs pielietojamo pamatinflācijas (core inflation) rādītāju, kura dinamika atspoguļota 1. attēlā.

attēls

Kopējā gada inflācija un pamatinflācija Latvijā 1997.-2000. gadam
(salīdzinājumā ar iepriekšējā gada atbilstošo periodu, procentos) [7, 4]

Izanalizējot 1. attēla datus, var secināt, ka Latvijā pamatinflācijas rādītāja dinamikas tendences būtiski atšķiras no kopējās gada inflācijas rādītāja dinamikas. Kopējā gada inflācija 1998. gada decembrī, salīdzinoši ar iepriekšējā gada atbilstošo periodu, samazinājās līdz 2,8%, bet 1999. gada decembrī tā pieauga līdz 3,2%. Savukārt pamatinflācija 1999. gadā, salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu, turpināja samazināties un saglabājās relatīvi zemā līmenī, sasniedzot decembrī 1,3%, bet 2000. gada martā – 1%.

Pamatojoties uz aplūkoto inflācijas rādītāju analīzi, var secināt, ka Latvijā augstāka inflācija saglabājas, galvenokārt, sakarā ar to, ka lielākā patēriņa preču cenu daļa tiek administratīvi regulētas un to īpatsvars patēriņa grozā regulāri

palielinās. Lai varētu iegūt maksimāli objektīvu viedokli un noskaidrot patiesos inflācijas līmeņa pārmaiņu cēloņus, Latvijā atbilstoši attīstīto valstu praksei ir nepieciešama pamatinflācijas rādītāja ieviešana un tā pastāvīga pielietošana.

ES valstu ilgtermiņa procentu likmes valdības parādzīmēm šobrīd vēl nav objektīvi samērojamas ar datiem par Latvijas valdības parādzīmju ilgtermiņa procentu likmēm. ES valstīs ilgtermiņa parādzīmju termiņš ir 10 gadi un vairāk. Latvijas valdības parādzīmju maksimālais termiņš kopš 2000. gada 26. janvāra ir 3 gadi, bet kopš 2000. gada 22. marta – 5 gadi. Latvijas valsts vērtspapīru tirgus attīstību līdz šim ir kavējušas pēkšņas krīzes, piemēram, banku krīze 1995. gadā un Krievijas finansu krīze 1998. gadā. Tāpēc Latvijas finansu tirgus joprojām ir samērā nelikvids un viegli ietekmējams. Lai neizveidotos situācija, kad valstij valsts parāda pārfinansēšanai īsā laika posmā nepieciešams liels līdzekļu apjoms, tiek veicināta valsts parāda termiņu pārcelšana uz nākamo gadu rēķina, parādzīmes pārfinansējot ar ilgāka termiņa obligācijām. Latvijas ilgtermiņa valsts vērtspapīru tirgus attīstībai nepieciešams pozitīvs impulss. Tādēļ Latvijas Valsts kasei būtu jāmaina līdzšinējā aizņemšanās stratēģija, un proti, jāsamazina īstermiņa valsts vērtspapīru emisijas apjoms sākotnējā tirgū un atbilstoši ES valstu praksei jāorientējas uz ilgāka termiņa parādzīmju izlaišanu, nodrošinot 2001. gadā parādzīmju emisiju uz 10 gadiem.

2. tabula

**Vidējais LVL kurss pret USD, EUR un SDR
1999.-2000. gadam pa ceturkšņiem [5, 1]**

	1999. gada				2000. gada	
	1. ceturksnī	2. ceturksnī	3. ceturksnī	4. ceturksnī	1. ceturksnī	2. ceturksnī
Lats pret USD	0,578	0,593	0,588	0,580	0,591	0,603
Lats pret EUR	0,651	0,628	0,617	0,603	0,585	0,563
Lats pret SDR	0,7997	0,7997	0,7997	0,7997	0,7997	0,7997

Latvijas Banka, piesaistot 1994. gadā nacionālo valūtu SDR valūtu grozam, padarīja latu stabilāku attiecībā pret jebkuru atsevišķu valūtas groza valūtu, nekā tas būtu iespējams, piesaistot to vienai valūtai. Izanalizējot 2. tabulas datus var secināt, ka 1999. gadā un arī 2000. gada pirmajā pusgadā vidējais lata kurss pret ASV dolāru nepārtraukti svārstās, kas atkarīgs vienīgi no svārstībām pasaules naudas tirgū. Savukārt lata kursam attiecībā pret eiro piemīt krasi izteiktas regresīvs raksturs, kā rezultātā – 2000. gada 1. ceturksnī eiro kurss praktiski pietuvojās ASV dolāra kursa līmenim attiecībā pret latu. Bet lata kursa izmaiņas pret SDR, atbilstoši Latvijas Bankas monetārās politikas pamatnostādņiem, netiek pieļautas un tiek saglabātas vienā līmenī – 0,7997 lati par 1 SDR. Latvijas Bankai ir izdevies iegūt uzticību bez formālas valūtas padomes sistēmas izmantošanas un pieredzi,

vienlaicīgi izmantojot plašu uz tirgus orientētu monetāro instrumentu klāstu, kas pilnībā atbilst tiem monetārās politikas instrumentiem, kas pieejami Eiropas Centrālajai bankai (ECB).

Saskaņā ar Māstrihtas līgumu viena no būtiskākajām eiro ieviešanas pamatprasībām ir ES nacionālo centrālo banku (NCB) neatkarība. NCB veido vienotu Eiropas centrālo banku sistēmu (ECBS), tādēļ tās ietvaros tiek veikta visu dalībvalstu nacionālās likumdošanas aktu saskaņošana un atbilstības noteikšana vienotas valūtas zonas prasībām. Pastāv četras pazīmes, pēc kurām ECBS ietvaros tiek novērtēta NCB neatkarība:

- pirmkārt, centrālās bankas funkcionāla neatkarība;
- otrkārt, centrālās bankas institucionāla neatkarība;
- treškārt, centrālās bankas finansiāla neatkarība;
- ceturtkārt, centrālās bankas personāla neatkarība.

Centrālās bankas funkcionāla neatkarība, atbilstoši Māstrihtas līguma prasībām, paredz šādus pamatnoteikumus:

- obligātu prasību, ka monetārās politikas primārais mērķis ir cenu stabilitāte;
- liberālu prasību, ka NCB bez ECBS noteiktām funkcijām un pienākumiem var veikt arī citus pienākumus vai funkcijas, bet ar noteikumu, ka tas neradīs šķēršļus ECBS mērķu sasniegšanai.

Visas NCB ievēro funkcionālas neatkarības pamatnoteikumus un par monetārās politikas mērķi viennozīmīgi atzinušas cenu stabilitāti. Latvijas Bankas darbība jau šobrīd pilnībā atbilst Māstrihtas līguma prasībām par funkcionālo neatkarību. LR likuma "Par Latvijas Banku" 3. pants nosaka, ka Latvijas Bankas galvenais mērķis ir, īstenojot naudas politiku, regulēt naudas daudzumu apgrozībā, lai saglabātu cenu stabilitāti valstī. Turklāt Latvijas Banka savā darbībā veicina brīvu konkurenci, resursu efektīvu piešķiršanu un apriti, finanšu sistēmas stabilitāti, koordināciju un uzraudzību [3, 29].

Centrālās bankas institucionālu neatkarību nosaka Māstrihtas līguma 107. pants un Māstrihtas līguma 4. protokols, kas aizliedz ECB, NCB un to lēmējstruktūru locekļiem prasīt vai pieņemt rīkojumus no valdības vai ikvienas citas attiecīgās dalībvalsts institūcijas. Turklāt tiek aizliegts arī ES institūcijām meklēt iespējas iespaidot ECB vai NCB lēmējstruktūru locekļu lēmumus. ECBS ietvaros par ikvienas NCB institucionālas neatkarības ierobežojumiem tiek uzskatīti:

- trešo pušu tiesības dot rīkojumus;
- trešo pušu tiesības apstiprināt, atlikt vai atcelt ECB vai NCB lēmumus;
- juridiskas tiesības cenžēt lēmumus;
- tiesības piedalīties NCB lēmējstruktūru sēdēs ar balsstiesībām;
- tiesības konsultēt NCB lēmumu sagatavošanā.

1992. gada 19. maijā pieņemot LR likumu "Par Latvijas Banku" tikai daļēji tika ievērotas NCB institucionālas neatkarības prasības, jo minētā likuma 25.pants

paredzēja LR finanšu ministra piedalīšanos Latvijas Bankas padomes sēdēs ar tiesībām pieprasīt lēmuma izpildes atlikšanu uz laiku līdz 10 dienām. Lai panāktu Latvijas Bankas pilnīgu institucionālu neatkarību un nodrošinātu tās turpmāku funkcionēšanu atbilstoši ECBS pamatnoteikumiem, LR Saeima 1998. gada 29. oktobrī izdarīja grozījumus LR likumā "Par Latvijas Banku" un noteica, ka turpmāk Latvijas Bankas padomes sēdēs LR finanšu ministrs var piedalīties bez lēmēja balsstiesībām. Līdz ar to šobrīd Latvijā ir radīti visi priekšnoteikumi, lai Latvijas Banka nebūtu pakļauta valdības vai tās institūciju lēmumiem un rīkojumiem, kā arī būtu pilnīgi neatkarīga savu lēmumu pieņemšanā un to praktiskajā īstenošanā.

Centrālās bankas finansiāla neatkarība ECBS ietvaros nozīmē iespēju pilnībā segt savus izdevumus. Ja NCB ir nodrošinājušas pilnīgu funkcionālu un institucionālu neatkarību, tad tām ir jābūt spējīgām nodrošināt arī nepieciešamos finansu resursus savu tiešo uzdevumu veikšanai.

Latvijas Bankas finansiālas neatkarības paaugstināšanas nolūkos pēdējo divu gadu laikā ir panāktas būtiskas izmaiņas LR likumā "Par Latvijas Banku" 1998. gada 29. oktobrī LR Saeima izdarīja grozījumus minētā likuma 36. pantā un noteica, ka turpmāk Latvijas Bankai nav tiesību piešķirt aizdevumus valdībai un pirkt valsts iekšējā aizņēmuma vērtspapirus sākotnējā tirgū. Savukārt, 1999. gada 4. novembrī LR Saeima izdarīja grozījumus minētā likuma 20. pantā un noteica, ka Latvijas Bankas peļņas atlikums turpmāk ieskaitāms nevis valsts ieņēmumos, bet Latvijas Bankas rezerves kapitālā. Līdz ar to var uzskatīt, ka Latvijā radīti tiesiskie priekšnoteikumi centrālās bankas finansiālai neatkarībai.

3. tabula

**Latvijas Bankas peļņas un zaudējumu aprēķini 1995.-1999. gadam [2, 76]
(tūkstošos latu)**

	1995	1996	1997	1998	1999
Procentu ienākumi no ārzemju operācijām	21 592	19 322	23 394	25 834	22 138
Procentu ienākumi no vietējām operācijām	10 053	4 942	3 558	5 588	6 096
Procentu izdevumi ārzemju operācijām	2 960	2 272	1 529	724	400
Procentu izdevumi vietējām operācijām	3 159	2 988	2 750	5 113	4 870
Tīrie procentu ienākumi	25 526	19 004	22 673	25 585	22 964
Speciālie uzkrājumi	7 825	1 142	2 658	3 000	10 748
Citi bankas darbības ienākumi	604	611	622	482	3 884
Citi bankas darbības izdevumi	11 872	11 550	12 817	15 332	16 100
Peļņa pirms sadales	6 433	6 923	7 820	7 735	

3. tabulas dati apliecina, ka Latvijas Bankas ienākumiem piemīt tendence palielināties. 1999. gadā, lai gan pasaules vērtspapīru tirgus procentu likmju attīstības tendences bija nelabvēlīgas un parāda vērtspapīru ienesīgums samazinājās, Latvijas Banka, ieguldot ārējās rezerves augsti likvīdos finansu instrumentos, guva procentu ienākumus 22,138 miljonu latu apjomā. Savukārt, veicot darījumus iekšzemes naudas tirgū un valdības vērtspapīru otrreizējā tirgū, Latvijas Banka guva ienākumus 6,096 miljonu latu apjomā. Procentu izdevumi 1999. gadā bija 5,270 miljoni latu, kurus veidoja procenti par valdības pieprasījuma noguldījumiem un termiņnoguldījumiem. Tādējādi tīrie procentu ienākumi 1999. gadā bija 22,964 miljonu latu apjomā. Izanalizējot 3.tabulas datus var secināt, ka arī 1999. gadā Latvijas Banka sedza savus izdevumus ar ienākumiem. Ja speciālie uzkrājumi nebūtu palielināti par 358,3%, bet saglabāti, piemēram, 1998.gada apjomā, tad Latvijas Bankas peļņa 1999. gadā veidotu 7,748 miljonus latu.

Centrālās bankas personāla neatkarības nodrošināšanai ECB izvirza šādas minimālās prasības:

- minimālās bankas padomes locekļu pilnvaru laiks nevar būt mazāks par 5 gadiem;
- padomes locekļu atcelšanas iemesli var būt tikai viņu nespēja pildīt pienākumus vai notiesājošs tiesas lēmums;
- līdzīgas prasības jāpiemēro arī citām NCB lēmējstruktūrām;
- NCB lēmējstruktūru locekļu interešu konfliktu nepieļaušana.

Personāla neatkarība ir ļoti plaši interpretējams jautājums. Šajā gadījumā jāņem vērā gan ECB prasības, gan arī NCB iedibinātā prakse. Lai nodrošinātu savu darbinieku lielāku lojalitāti, samazinātu informācijas noplūdes iespējas, daudzas NCB praksē piemēro personiskās neatkarības nostiprināšanas principus ne tikai attiecībā uz lēmējstruktūru locekļiem, bet arī citiem NCB darbiniekiem, kas izpaužas, piemēram, aizliegumā savienot darbu centrālajā bankā un citās institūcijās, ņemt kredītus bankās. Sakarā ar to, ka aizliegums ņemt aizdevumu var tikt uzskatīts par cilvēktiesību ierobežojumu, NCB praktizē kredītu piešķiršanu saviem darbiniekiem [1, 2].

Latvijas Banka tāpat kā vairākas citas Eiropas NCB aizliedz prezidentam, padomes un valdes locekļiem strādāt amatu savienošanas kārtībā. Bet Latvijas Bankas struktūrvienību vadītāji ar bankas prezidenta atļauju var veikt darbu amatu savienošanas kārtībā. Latvijas Bankas valdes locekļiem un struktūrvienību vadītājiem aizliegts tieši vai netieši piedalīties jebkura veida uzņēmējdarbībā. Latvijā centrālās bankas personāla neatkarību nevar traktēt viennozīmīgi. Latvijai uzsākot integrāciju ES, tika pārskatīts 1992. gada 19. maijā pieņemtais LR likums "Par Latvijas Banku" un jau 1997. gada 18. jūnijā LR Saeima izdarīja grozījumus, kas juridiski noprecizēja iepriekš minētās ECB minimālās prasības centrālās bankas personāla neatkarības nodrošināšanai. Līdz ar to LR likuma "Par Latvijas Banku" 22. pants tika papildināts ar ceturto sadaļu, kas noteica šādus konkrētus gadījumus, kādos LR Saeima pirms termiņa atbrīvo Latvijas Bankas prezidentu,

viņa vietnieku un padomes locekļus no amata: pirmkārt, ja ir saņemts personīgs iesniegums par atkāpšanos no amata; otrkārt, ja ir stājies spēkā notiesājošs spriedums, ar kuru Latvijas Bankas prezidents, viņa vietnieks vai padomes loceklis ir notiesāts par tīša nozieguma izdarīšanu; treškārt, Latvijas Bankas prezidents, viņa vietnieks vai padomes loceklis nepārtraukti vairāk nekā sešus mēnešus pēc kārtas slimības vai citu iemeslu dēļ nevar pildīt savus amata pienākumus [3, 30].

Neskatoties uz šobrīd veiktajiem Latvijas Bankas personāla neatkarības precizējumiem LR likumdošanā, Latvijā saglabājas centrālās bankas lēmējstruktūru locekļu interešu konfliktu varbūtība. Kopš LR likuma "Par Latvijas Banku" pieņemšanas 1992. gada 19. maijā nav precizēts tā 32. pants, kas aizliedz Latvijas Bankas valdes locekļiem un struktūrvienību vadītājiem tieši vai netieši piedalīties jebkura veida uzņēmējdarbībā. Šobrīd jēdziens uzņēmējdarbība ir samērā plaši interpretējams un Latvijas likumdošana nekonkrētizē Latvijas Bankas darbinieku tiesas vai netiešas līdzdalības uzņēmējdarbībā izpratni. Piemēram, Latvijas Bankas darbiniekiem pastāv iespēja iegādāties kredītiestāžu akcijas un piedalīties privatizācijas procesā. Lai novērstu varbūtēju interešu konfliktu iespējamību un paaugstinātu Latvijas Bankas personāla neatkarību ir nepieciešamas šādas izmaiņas LR likumā "Par Latvijas Banku":

- izdarīt izmaiņas 31. pantā, kas aizliedz Latvijas Bankas struktūrvienību vadītājiem ar bankas prezidenta atļauju veikt darbu amatu savienošanas kārtībā, izņemot – pedagoģisko un zinātniski pētniecisko darbu;
- papildināt 32. pantu ar atsevišķu sadaļu, kurā būtu norādīti konkrēti uzņēmējdarbības veidi un izpausmes formas, kas nav savienojamas ar darbu Latvijas Bankas lēmējstruktūrās.

Pēdējos gados Latvijas Banka kā Latvijas Centrālā banka turpināja banku darbību regulējošo prasību pilnveidošanu atbilstoši ES banku direktīvu prasībām un Bāzeles Banku uzraudzības komitejas efektīvas banku uzraudzības pamatprincipiem.

Pirmkārt. Latvijas Banka, sakarā ar to, ka Latvijā ar 1999. gada 1. janvāri ir ieviesta banku konsolidētā uzraudzība, izstrādāja "Banku konsolidētās uzraudzības noteikumus", kuros noteica banku konsolidētajai uzraudzībai nepieciešamo finansu pārskatu un informācijas sagatavošanas kārtību, konsolidētajos finansu pārskatos ietveramo uzņēmumu loku, kā arī regulējošo prasību raksturojošo rādītāju aprēķināšanas kārtību. Turklāt kredītiestādēm, sagatavojot gada pārskatus, turpmāk jāievēro Latvijas Bankas padomes apstiprinātie "Norādījumi par banku konsolidētajiem gada pārskatiem" Konsolidētajam gada pārskatam ir jāsniedz investoriem un citām ieinteresētajām personām informācija par grupas, kura sastāv no bankas (mātesuzņēmuma) un tās meitasuzņēmumiem, kā vienotas ekonomiskas vienības finansiālo stāvokli un darbības rezultātiem.

Otrkārt. Latvijas Bankas padome apstiprināja "Kredītiestāžu darbību raksturojošo rādītāju aprēķināšanas noteikumu" grozījumus. Atbilstoši pasaules tautsaimniecības attīstības tendencēm mainīta A zonas valstu definīcija, noteikta

ārvalstu valūtas atklātās pozīcijas aprēķināšanas kārtība pēc eiro ieviešanas un ietvertas pārmaiņas, kas saistītas ar LR "Kredītiestāžu likuma" grozījumiem.

Treskārt. 1999. gada 1. maijā stājās spēkā "Kredītiestāžu darbību reglamentējošo Latvijas Bankas atļauju saņemšanas noteikumi", kas aizstāja Latvijas Bankas padomes 1996. gada 15. martā apstiprināto "Nolikumu par kredītiestāžu statūtu, akcionāru, pamatkapitāla, vadītāju, galvenā grāmatveža, juridiskās adreses, nosaukuma maiņu un kredītiestāžu apvienošanu vai sadalīšanu" Latvijas Banka jaunajos noteikumos precizēja un papildināja prasības un uzskaitīja iesniedzamos dokumentus, kas attiecas uz kredītiestāžu akcionāru identificēšanu, akcionāru finansiālo stāvokli, kā arī akcionāru būtisku līdzdalību citos uzņēmumos (uzņēmējsabiedrībās), īpašu uzmanību pievēršot tam, vai nosaukto vidū nav kredītiestādes, finanšu iestādes vai finanšu pārvaldītājsabiedrības. Turklāt, minētos noteikumus papildināja ar prasību, ka ikvienai kredītiestādei, uzsākot jaunu finanšu pakalpojumu sniegšanu, ne vēlāk kā 30 dienas iepriekš par to obligāti jāinformē Latvijas Banka, vienlaikus iesniedzot attiecīgo risku pārvaldīšanas politikas un procedūru aprakstu.

Ceturtkārt. Latvijas Bankas padome, turpinot normatīvo dokumentu saskaņošanu ar ES direktīvu prasībām, apstiprināja "Norādījumu par kredītiestāžu gada pārskatiem" grozījumus, kas attiecas uz gada pārskata pielikumā atklājamo papildinformāciju par kredītiestādes darbinieku vidējo skaitu un padomes un valdes locekļu saņemto atlīdzību un viņiem izsniegto avansu, aizdevumu, galvojumu un citu darījumu kopsummām, kā arī bilances apakšpostēžos iekļaujamo informāciju par pakārtotām prasībām, saistībām un prasībām pret saistītajiem un radniecīgajiem uzņēmumiem.

Piektkārt. Latvijas Bankas padome apstiprināja "Pārskata par valsts risku" sagatavošanas noteikumus", lai Latvijas Bankai kā kredītiestāžu uzraudzības institūcijai būtu regulāri pieejama informācija, kas ļautu novērtēt valsts risku kredītiestāžu darbībā. Atbilstoši jaunajiem noteikumiem Latvijas Banka regulāri saņems informāciju par banku aktīvu un ārpusbilances saistību koncentrāciju atsevišķās valstīs, šo aktīvu termiņstruktūru un faktoriem, kas maina valsts risku. Viens no Bāzeles Banku uzraudzības komitejas izstrādātajiem efektīvās banku uzraudzības pamatprincipiem, kurus pilnībā apņēmusies ieviest arī Latvijas Banka, paredz, ka banku uzraudzības institūcijai jābūt pārliecinātai, ka starptautiskajos kredītiestāžu un ieguldījumu darījumos bankas pienācīgi pārvalda valsts risku.

Sestkārt. Latvijas Banka, sakarā ar kvalitatīvām pārmaiņām Latvijas banku kredītiestāžu praksē un kredītriska pārvaldīšanā, 1999. gadā izstrādāja un ar 2000. gada 1. janvāri ieviesa "Aktīvu un ārpusbilances saistību novērtēšanas noteikumus", kas aizstāja Latvijas Bankas padomes 1996. gada 17. janvārī apstiprinātos "Kredītu un ārpusbilances saistību novērtēšanas noteikumus" Minētos noteikumus Latvijas Banka izstrādāja, pamatojoties uz Bāzeles Banku uzraudzības komitejas rekomendācijām aizdevumu uzskaites un kredītriska atklāšanas praksei, un tie nosaka vadlīnijas aktīvu un ārpusbilances saistību kvalitātes novērtēšanai, to klasifikācijai atbilstoši noteiktajai kredītriska pakāpei, kā arī to kvalitātes pārmaiņu atspoguļošanai finanšu pārskatos.

Un, visbeidzot, Latvijas Bankas padome pieņēma “Kapitāla pietiekamības aprēķināšanas noteikumus” Atbilstoši noteikumiem, sākot ar 2000. gada 1. jūliju, kredītiestādēm jāaprēķina kapitāla pietiekamība, ņemot vērā kredītiestādes aktīvu un ārpusbilances posteņu kredītrisku un valūtas risku, bet, sākot ar 2001. gada 1. janvāri, kapitāla pietiekamības aprēķins tiek papildināts ar tirgus risku kapitāla prasībām kredītiestādes tirdzniecības portfeļa posteņiem. Turklāt pozīcijas, preču, norēķinu un darījuma partnera riska kapitāla prasība jāievēro tikai tām kredītiestādēm, kuru tirdzniecības portfelis pārsniedz noteiktos minimālos kritērijus. Tādējādi līdz ar šo noteikumu stāšanās spēkā, Latvijā tiek nodrošināta visu Bāzeles Banku uzraudzības komitejas efektīvas banku uzraudzības pamatprincipu ievērošana.

Literatūra

1. Kravalis Juris. Eiropas Savienības prasības neatkarīgai centrālajai bankai, *Averss un Reverss*, Latvijas Bankas biļetens Nr.4, 1998.
2. *Latvijas Bankas 1999. gada pārskats*. Rīga, Latvijas Banka, 2000.
3. Latvijas kredītiestāžu darbību regulējošie normatīvie akti. Rīga, Latvijas Banka, 2000.
4. *Latvijas tautsaimniecība: makroekonomiskais apskats Nr.2(3)*. Rīga, Centrālā statistikas pārvalde, 2000.
5. *Latvijas tautsaimniecība: makroekonomiskais apskats Nr.4(5)*. Rīga, Centrālā statistikas pārvalde, 2000.
6. Pone Jānis. Valsts iekšējā aizņēmuma vērtspapīru tirgus attīstība Latvijā, *Averss un Reverss*, Latvijas Bankas biļetens Nr.3, 2000.
7. Vipule Santa. Pamatinfliācija – centrālās bankas monetārās politikas orientieris, *Averss un Reverss*, Latvijas Bankas biļetens Nr.3, 2000.

Kopsavilkums

Veiktā eiro ieviešanas priekšnoteikumu izpēte dod iespēju secināt, ka Latvijā eiro ieviešanas perspektīvu iespējamību jau šobrīd nosaka vairāki objektīvi priekšnoteikumi.

Pirmkārt, Latvijā pastāv šādi eiro ieviešanas politiskie priekšnoteikumi:

- integrācija ES ir LR ārpolitikas prioritāte pēc daudziem padomju varas okupācijas gadiem;
- Latvija ir ieguvusi ES asociētās valsts statusu un uzsākusi iestāšanās sarunas ar ES;
- Latvija ir kļuvusi par Pasaules Tirdzniecības Organizācijas dalībvalsti;
- Latvijas Uzņēmumu reģistrs ir pirmais no Austrumeiropas valstu reģistriem, kas uzņemts Eiropas reģistrā.

Otrkārt, Latvijā ir radīti arī šādi eiro ieviešanas ekonomiskie priekšnoteikumi:

- sasniegta nacionālās valūtas kursa stabilitāte un noteikts fiksētais kurss;
- nodrošināti relatīvi zemi fiskālā deficīta un valsts parāda rādītāji;
- panākta Latvijas Bankas neatkarība un nodrošināta stingra monetārā politika;
- Latvijas Bankas pamatnoteikumi komercbankām sakrīt ar ES izvirzītajiem nosacījumiem;
- nodrošināta brīva kapitāla plūsma bez jebkādiem ierobežojumiem;
- liberalizēts tirgus finanšu un banku pakalpojumiem.

Latvijas Bankas vadībai ir jāapzinās – sakarā ar pagaidām neatrisinātām Eiropas vienotās valūtas kursa stabilitātes problēmām pasaules valūtas tirgū, atteikšanās no Latvijas nacionālās valūtas piesaistīšanas SDR valūtas grozam ir nelietderīga un nevēlama līdz pat Latvijas Republikas iekļaušanas ES brīdim.

Vanags Ilmārs (Latvijas Statistikas institūts)

EFEKTIVITĀTES KATEGORIJAS UN RĀDĪTĀJI VALSTS STATISTIKAS SISTĒMĀ

The efficiency of performance of the national statistical office (NSO) and efficiency of the project of statistical information system (SIS) are two basic categories of efficiency in the state statistical system. The following main groups of indicators are offered in the evaluation of efficiency of performance of NSO: compound indicators; result indicators; indicators of resources used; indicators of current, capital and total costs; indicators of changes in the quality of information; indicators for international comparison. The categories of SIS efficiency depending on positions from which the efficiency is calculated are efficiency from the standpoint of the state and local efficiency; depending on the form of estimation of efficiency – absolute and relative or cost efficiency. Such indicators of SIS efficiency can be used: discounted cash flow (net present value, benefit-cost ratio, internal rate of return), pay-back period, accrual accounting rate of return.

Valsts statistikas sistēmas un tās komponentu efektivitāte – tas ir jautājums, kuram pēdējā laikā tiek veltīta pieaugoša uzmanība zinātniskajās konferencēs, semināros, publikācijās un normatīvajos aktos.

Termini “efektivitāte” un “izmaksas” ir lietoti trijos no desmit Apvienoto Nāciju Oficiālās statistikas pamatprincipiem (Fundamental Principles, 1992).

Trīs no sešiem principiem, uz kuriem atbilstoši Eiropas Savienības Statistikas likumam ir jābalstās Kopienas statistikai, ir ticamības, atbilstības un izmaksu efektivitātes princips (Council Regulation, 1997).

Latvijas Republikas Valsts statistikas likumā ir noteikts, ka valsts statistikai ir jābūt objektīvai, ticamai, lietderīgai, efektīvai (LR Valsts statistikas likums, 1997).

Galvenie objekti, kuru efektivitāte ir jānosaka valsts statistikas sistēmā, ir nacionālā statistikas iestāde (NSI) un statistiskās informācijas sistēma (SIS).

Novērtējot jebkuru parādību vai procesu, tajā skaitā nacionālo statistikas iestādi vai statistiskās informācijas sistēmu, ir jāizšķir funkcionālā efektivitāte (angl. – *effectiveness*) un ekonomiskā efektivitāte (angl. – *efficiency*). Funkcionālo efektivitāti var definēt kā noteikta mērķa sasniegšanu, attiecībā uz NSI un SIS – kā pakāpi, kādā lietotāji tiek nodrošināti ar savlaicīgu, pareizu, ticamu, pilnīgu un viegli saprotamu statistisko informāciju. Ekonomiskā efektivitāte raksturo izlieto resursu un sasniegto rezultātu attiecību. Jo mazākas izmaksas dotās statistiskās informācijas iegūšanā, jo augstāka ekonomiskā efektivitāte. Var teikt, ka funkcionālā efektivitāte ir pareizas lietas (vajadzīgas statistiskās informācijas) izstrādāšana, kamēr ekonomiskā efektivitāte – lietas (statistiskās informācijas) izstrādāšana pareizi (Horngren, 1991).

Nacionālās statistikas iestādes un statistiskās informācijas sistēmas efektivitāte ir jānovērtē pēc principiāli atšķirīgām metodēm. Pirmās noteikšanas pamatā ir institūcijas darbības analīzes metodes, otrās – projekta analīzes metodes. NSI (un tās struktūrvienību) darbības efektivitāte un SIS projekta efektivitāte – tās ir divas efektivitātes pamatkategorijas (efektivitātes kategorijas atkarībā no novērtēšanas objekta) valsts statistikas sistēmā (Baharc, 1991). Šo abu efektivitātes pamatkategoriju raksturīgākās pazīmes atspoguļotas tabulā.

NSI un tās struktūrvienību darbības efektivitātes rādītājus parasti nosaka gada periodam. Tā kā nacionālā statistikas iestāde nav uz peļņas iegūšanu orientēta organizācija, tad tradicionālie uzņēmuma darbības finansiālie rādītāji, tādi kā rentabilitātes rādītāji, nav pielietojami NSI darbības efektivitātes novērtēšanā.

Tiek piedāvāts nacionālās statistikas iestādes darbības efektivitātes novērtējumos izdalīt sekojošas rādītāju grupas (Vanags, 2000):

- Apkopojošie rādītāji.
- Rezultatīvie rādītāji.
- Pielietoto resursu rādītāji.
- Kārtējo, kapitālo un kopējo izmaksu rādītāji, t.sk. pa elementiem.
- Rādītāji, kas raksturo statistiskās informācijas kvalitātes izmaiņas.
- Rādītāji, kas raksturo NSI darbinieku apmierinātības līmeni.
- Rādītāji starpvalstu salīdzināšanai.

NSI efektivitāte var tikt novērtēta ar šādiem apkopojošiem rādītājiem:

- Gada pielīdzinātās (reducētās) izmaksas uz produkcijas apjoma nosacīto naturālo vienību.
- Gada kārtējās izmaksas uz produkcijas apjoma naturālo vienību.
- Gada izmaksas (ieskaitot kapitālieguldījumus gadā) uz produkcijas apjoma naturālo vienību.

**Efektivitātes pamatkategorijas valsts statistikas sistēmā
un to raksturīgākās pazīmes**

STATISTIKAS IESTĀDES UN TĀS STRUKTŪRVIENĪBU DARBĪBAS EFEKTIVITĀTE	STATISTISKĀS INFORMĀCIJAS SISTĒMAS PROJEKTA EFEKTIVITĀTE
Institūcijas darbības analīzes metodes	Projekta analīzes metodes
Pamatdarbības vērtēšana	Kapitālieguldījumu vērtēšana (varianta izvēle)
Perioda – pēc – perioda orientācija	Projekta – pēc – projekta orientācija
Ierobežots periods	Projekta dzīves cikls
Uzkrājošās uzskaites modelis	Diskontētās naudas plūsmas un citas metodes
Naudas vērtības laikā ignorēšana	Naudas vērtības laikā atzišana (lielākoties)
Pagātnes (veiktās) izmaksas un ieguvumi tiek uzskaitīti	Tikai nākotnes (gaidāmās) izmaksas un ieguvumi tiek uzskaitīti, izvēloties variantu
Visas izmaksas un ieguvumi tiek uzskaitīti	Tikai atšķirīgos variantos izmaksas un ieguvumi tiek uzskaitīti, izvēloties variantu

Starp NSI galvenajiem rezultatīvajiem rādītājiem ir minami:

- Pilnu apsekojumu skaits.
- Izlases apsekojumu skaits.
- Skaitīšanu skaits.
- Aptaujas lapu formu skaits.
- No respondentiem savācamo un apstrādājamo pārskatu skaits.
- No respondentiem savācamo un apstrādājamo rādītāju skaits.
- Ieejošo rādītāju formu skaits (ieskaitot saņemtos no citām sistēmām).
- Ieejošo rādītāju skaits (ieskaitot saņemtos no citām sistēmām).
- Rezultātu rādītāju formu skaits.
- Rezultātu rādītāju skaits.
- Publicēto izdevumu skaits.
- Publikāciju termiņizpildes līmenis.
- Izsniegto izziņu skaits.
- Preses izlaidumu skaits.
- Preses konferenču skaits.
- Izejošās informācijas lapaspušu skaits.

- Ieejošo un izejošo rādītāju kopskaits.
- Statistikas mājas lapas apmeklējumu skaits.
- Statistikas datu bāzu apmeklējumu skaits.
- Lietotāju skaits.
- Respondentu skaits.
- Brīdinājuma vēstuļu uzņēmumiem respondentiem par statistiskās informācijas iesniegšanas noteikumu pārkāpumiem skaits.
- Piedāvāto klasifikāciju skaits.

Pielietotos resursus raksturo šādi rādītāji:

- Darbinieku skaits.
- Neaizpildīto štata vienību skaits.
- Kadru mainības koeficients.
- Pamatlīdzekļi un nemateriālie ieguldījumi
- Krājumi.
- Finanšu resursi.

Starpvalstu salīdzināšanai visbiežāk tiek izmantoti sekojoši rādītāji:

- NSI sistēmas darbinieku skaits uz 10 tūkst. iedzīvotāju.
- Decentralizācijas indekss: reģionālajās statistikas iestādēs (nodaļās) strādājošo darbinieku skaita attiecība pret NSI centrālās iestādes darbinieku skaitu.
- NSI sistēmas gada izmaksas procentos no valsts kopbudžeta izdevumiem.
- NSI sistēmas gada izmaksas procentos no iekšzemes kopprodukta.
- NSI sistēmas gada izmaksas uz vienu iedzīvotāju (Als, 1993).

NSI darbības efektivitātes aprēķinos kā salīdzināšanas bāzi lieto iepriekšējo periodu rādītājus, kā arī plāna rādītājus, citu valsts iestāžu rādītājus, citu valstu nacionālo statistikas iestāžu rādītājus, citu struktūrvienību rādītājus un normatīvus.

Jāatzīmē, ka daži no iepriekšminētajiem rezultātīvajiem un pielietoto resursu rādītājiem ir iekļauti Latvijas Republikas Ministru kabineta Noteikumu pielikumā par resoru programmu un apakšprogrammu rezultātīvajiem rādītājiem Centrālās statistikas pārvaldes sadaļā. Šos noteikumus izdod ik gadu saskaņā ar likumu par valsts budžetu konkrētajam gadam.

Lai nodrošinātu Centrālās statistikas pārvaldes darbības efektivitātes kvalitatīvu novērtēšanu, ir nepieciešams veikt šādus pasākumus:

- personāla darba laika izlietojuma plānošana un reģistrācija atsevišķu apsekojumu (uzdevumu) veikšanai;
- datu apstrādes laika, atbilžu sniegšanas līmeņa u.c. apstrādes gaitas un kvalitātes rādītāju uzskaitē pa apsekojumiem (uzdevumiem);
- speciāli apsekojumi par statistiskās informācijas kvalitāti, kuros lietotāji, piemēram, dod savu vērtējumu par statistiskās informācijas saturu, savlaicīguma, ticamības, pieejamības u.c. pazīmju attīstību, atbildot uz "kvalitatīviem" trīs vai piecu punktu skalas jautājumiem;

- sabiedriskās domas aptaujas par valsts statistiku (nacionālo statistikas iestādi) attiecībā uz statistikas izmantošanu, respondentu noslogojumu, individuālo datu konfidencialitāti u.c.
- valsts statistikas iestādes darbinieku aptaujas, piemēram, par personāla motivāciju, noslodzi, apmierinātību ar vadības metodēm (Weststrom, 1999).

Jāatzīmē, ka sadarbībā ar Zviedrijas Statistikas biroju Centrālā statistikas pārvalde ir uzsākusi savas grāmatvedības uzskaites sistēmas reorganizāciju, pamatotu uz darba laika uzskaites sistēmas ieviešanu.

Statistiskās informācijas sistēmas efektivitāti var aprēķināt ne tikai attiecībā uz sistēmu kopumā, bet arī attiecībā uz apakšsistēmu, apsekojumu, uzdevumu kompleksu, uzdevumu vai tehnoloģisko operāciju. SIS projekta efektivitātes noteikšanas metodoloģiskie principi ir pielietojami arī, novērtējot informācijas sistēmas tehnisko nodrošinājumu un programmatūru, datu bāzi, datu apmaiņas sistēmu u.c. SIS elementus.

Labākā statistiskās informācijas apstrādes varianta izvēle, pamatojoties uz efektivitātes aprēķiniem, ir vissvarīgākais SIS ekonomiskā novērtējuma gala rezultāts. Efektivitātes aprēķini labākā varianta izvēlei balstās uz dažādu projektu, dažādu statistiskās informācijas apstrādes variantu salīdzināšanu savā starpā. Izvēloties labāko variantu, raksturīgs efektivitātes aprēķinu nosacījums ir tikai nākotnes (gaidāmo) un salīdzināmos variantos atšķirīgu izmaksu un ieguvumu uzskaiti.

SIS efektivitātes noteikšanas mērķis var būt ne tikai labākā varianta izvēle, bet arī projektētās, plānotās vai faktiskās efektivitātes aprēķināšana (Linde, 1999). Nosakot SIS projektēto, plānoto vai faktisko efektivitāti, par bāzes variantu ir jāizvēlas aizvietojamais datu apstrādes variants. SIS faktiskās efektivitātes aprēķinos ir jāietver pagātnes (veiktās) izmaksas un ieguvumi.

Atkarībā no pozīcijām, no kurām SIS efektivitāte tiek rēķināta, ir izšķirama efektivitāte no valsts viedokļa (tautsaimnieciskā efektivitāte) un efektivitāte no statistikas iestādes viedokļa (lokālā efektivitāte).

Ņemot vērā, ka statistiskā informācija ir publiska prece (prece, kuru izmantojot vienam lietotājam, nesamazinās tās pieejamība citam) SIS efektivitāte ir jānovērtē, pirmkārt, no visas valsts viedokļa un, otrkārt, no statistikas iestādes viedokļa. Pirmajā gadījumā ir jāuzskaita izmaksas un ieguvumi ne tikai statistikas iestādēs (centrālajā un reģionālajās), bet arī attiecībā uz respondentiem, statistiskās informācijas lietotājiem, administratīviem reģistriem un citiem dalībniekiem. Ir jāpiezīmē, ka Padomes Nolikums (EK, Euratom) Nr.58/97 par strukturālo uzņēmumu statistiku, nosaka, ka ir jāveic kvalitātes novērtēšana, salīdzinot ieguvumus no datu izlietošanas ar datu savākšanas izmaksām un respondentu noslogojumu uzņēmumos, sevišķi mazos uzņēmumos (Council Regulation, 1997).

Aprēķinot SIS tautsaimniecisko efektivitāti, ir jālieto publiskā normatīvā ienesīguma likme (diskonta likme), sabiedriskās (publiskās) izmaksas, ēnu cenas (alternatīvā vērtība, aprēķinu cenas), bet nodokļi un subsīdijas netiek uzskaitīti.

Nosakot SIS lokālo efektivitāti, ārējie ieguvumi un izmaksas (neapmaksātās) netiek uzskaitītas, ir jālieto lokālā normatīvā ienesīguma likme, individuālās izmaksas, tirgus cenas (vai administratīvi noteiktas cenas), nodokļi un subsīdijas tiek uzskaitīti.

Atkarībā no SIS efektivitātes novērtēšanas (izteikšanas) formas ir izdalāma absolūtā (kopējā) efektivitāte un relatīvā (salīdzinošā) efektivitāte jeb izmaksu efektivitāte. Pirmo ir iespējams noteikt arī gadījumos, kad ir tikai viens statistiskās informācijas apstrādes variants; to novērtē, uzskaitot ieguvumus un izmaksas. Otrā ir iespējama tikai gadījumos, kad ir divi vai vairāki alternatīvi varianti vienas un tās pašas statistiskās informācijas iegūšanai, to novērtē, uzskaitot tikai izmaksas.

Novērtējot SIS projektu, tāpat kā NIS darbību, ir jāņem vērā ne tikai kvantitatīvie finansiālie rādītāji (mēri), bet arī kvantitatīvie nefinansiālie un kvalitatīvie rādītāji (mēri).

Kā SIS efektivitātes kvantitatīvie finansiālie rādītāji var tikt lietoti:

- diskontētā naudas plūsma (tīrā pašreizējā vērtība, ieguvumu-izmaksu attiecība, iekšējā ienesīguma likme u.c.);
- kapitālieguldījumu atmaksāšanās laiks;
- uzkrājošās uzskaites (grāmatvedības) ienesīguma likme.

SIS efektivitāti var raksturot ar tādiem kvantitatīviem nefinansiālajiem vai kvalitatīvajiem rādītājiem, kā statistisko kopsavilkumu iegūšanas laika saīsināšana, statistiskās informācijas ticamības paaugstināšana, statistiskās informācijas pieejamības (īpaši elektroniskā veidā) uzlabošana, rezultātu datu noformēšanas kvalitātes paaugstināšana.

Diskontētās naudas plūsmas metodes ir sarežģītākas, bet tās dod precīzākus rezultātus. Tās pamatojas uz diskontēto naudas ieejošo un izejošo plūsmu uzskaiti, integrētā efekta, izdevumu un ieguvumu uzskaiti projekta dzīves laikā, naudas vērtības izmaiņu laikā atzišanu, ieguldījumu bilances vērtības un amortizācijas atskaitījumu kā izmaksu ignorēšanu.

Kapitālieguldījumu atmaksāšanās laika noteikšanai nepieciešamie sākotnējie dati ir kapitālieguldījumu apjoms (naudas izejošā plūsma) un kārtējo izdevumu ietaupījumi (naudas ieejošā plūsma); naudas vērtības izmaiņas laikā netiek ņemtas vērā.

Uzkrājošās uzskaites ienesīguma likmes metode, salīdzinot ar diskontētās naudas plūsmas metodēm, ir vienkāršāka, bet aptuvenāka metode. Tā balstās uz ieņēmumu un izmaksu uzkrājumu koncepciju, vidējā gada efekta, izmaksu un ieguvumu uzskaiti, ieguldījumu bilances vērtības un amortizācijas uzskaiti; tā ignorē naudas vērtības izmaiņas laikā.

SIS ekonomiskās novērtēšanas prakse liecina, ka nereti blakus klasiskajām efektivitātes kategorijām ir lietderīgi lietot to starpformas:

starp efektivitāti no valsts viedokļa un efektivitāti no statistikas iestādes viedokļa, piem., lietojot individuālās izmaksas un tirgus vai administratīvi noteiktas cenas, bet, aprēķinot izmaksas un ieguvumus visās ar statistiskās informācijas vākšanu, apstrādi un lietošanu saistītās organizācijās;

starp absolūto efektivitāti un salīdzinošo efektivitāti, piem., papildu efekta no savlaicīgākas statistiskās informācijas izmantošana izmaksu efektivitātes aprēķinos.

Arī uzkrājotās uzskaites ienesīguma likmes lietošana projekta analizē var tikt interpretēta kā starpforma starp projekta efektivitāti un statistikas iestādes darbības efektivitāti.

Statistiskās informācijas sistēmas projekta un to elementu efektivitātes noteikšanas pieredze ļauj izdarīt sekojošus secinājumus.

- Atkarībā no SIS efektivitātes noteikšanas mērķiem ir jālieto dažādi kritēriji, rādītāju, ieguvumu un izmaksu aprēķināšanas metodes, nepieciešamie nosacījumi.
- SIS izmaksu aprēķināšanas metodes visas sistēmas novērtēšanas gadījumos (kad visas izmaksas attiecas uz to) ir atšķirīgas no gadījumiem, kad tiek noteikta apakšsistēmas, apsekojuma, uzdevumu kompleksa vai atsevišķa uzdevuma efektivitāte (kad tikai daļa izmaksu attiecas uz novērtējamo objektu).
- Tā kā kapitālieguldījumu resursi ir ierobežoti, sevišķi pārejas perioda valstīs, piemērots SIS efektivitātes apkopjošais rādītājs ir diskontēto kapitālieguldījumu ienesīguma likme (E), kuru aprēķina pēc sekojošas formulas:

$$E = \sum_{t=0}^T \frac{(B_t - C_t) / (1+r)^t}{K_t / (1+r)^t} \geq 1,$$

- kur: B_t – ieguvumi no SIS t -ajā gadā;
 C_t – SIS kārtējie izdevumi (bez amortizācijas) t -ajā gadā;
 r – normatīvā ienesīguma likme (diskonta likme);
 K_t – SIS izveidošanai nepieciešamie kapitālieguldījumi t -ajā gadā;
 t – attiecīgais projekta gads ($t = 0, 1, 2, 3 \dots T$);
 T – projekta dzīves laiks.

- Nacionālās statistikas iestādes (ieskaitot Latvijas Republikas Centrālo statistikas pārvaldi) galvenokārt tiek finansētas no valsts budžeta un izplata statistisko informāciju valsts institūcijām bez maksas. Vairumā gadījumu ir ļoti grūti noteikt ieguvumus no statistiskās informācijas lietošanas. Tāpēc SIS vispiemērotākie ir izmaksu efektivitātes aprēķini, un kā efektivitātes apkopjošais rādītājs, jo sevišķi, nosakot atsevišķu apakšsistēmu, apsekojumu (uzdevumu) efektivitāti, var tikt izvēlēta papildu kapitālieguldījumu uzskaites ienesīguma likme (E_α). To nosaka pēc šādas formulas:

$$E_{\alpha} = \frac{\Delta C}{\Delta K} = \frac{C_b - C_c}{K_c - K_b} \geq R,$$

- kur: ΔC – vidējie gada kārtējo izmaksu ietaupījumi;
 ΔK – papildu kapitālieguldījumi;
 C_b, C_c – vidējās gada kārtējās izmaksas bāzes un salīdzināmajā variantā;
 K_c, K_b – kapitālieguldījumi salīdzināmā un bāzes variantā;
 R – normatīvā papildu kapitālieguldījumu ienesīguma likme.

Aprēķinot minēto rādītāju, viens un tas pats apstrādājamo statistisko rādītāju sastāvs un apjoms un viens un tas pats rezultātu rādītāju sastāvs un apjoms ir jālieto kā bāzes, tā salīdzināmajā variantā.

- SIS raksturīgas ir pirmsražošanas izmaksas (personāla apmācības izmaksas, programmatūras izstrādes vai iegādes izmaksas u.c.). Tās ir iekļaujamas kapitālieguldījumos un aprēķinos, kas balstās uz vidējā gada efekta (ietaupījumu) noteikšanu, arī gada kārtējās izmaksās amortizācijas atskaitījumu formā.
- SIS atsevišķu apsekojumu (uzdevumu) efektivitātes noteikšanas gadījumos ieteicamais instrumentārijs ir kārtējo, kapitālo un darba izmaksu normatīvi, kas attiecināti uz darba apjoma laika vienību (mašinstundu, normstundu, cilvēkstundu), kā arī datu apstrādes efektivitātes aprēķināšanas standartformas. Standartizācija pielietojama arī izmaksu normatīvu pa NSI izpildāmo darbu veidiem noteikšanā.

Literatūra

1. *Fundamental Principles of Official Statistics in the Region of the Economic Commission for Europe*. Adopted during the 47th session of the United Nations Economic Commission for Europe, in the Palais of Nations, Geneva, on 15th April 1992. 2 p.
2. Council Regulation (EC) No 322/97, 17th February 1997 on Community Statistics, *OJ*, No L 52 of 22.2.97, p.1.
3. Latvijas Republikas Valsts statistikas likums/ Pieņemts 1997.g.6.nov. *Latvijas Vēstnesis*, 1997, 25. nov.
4. Horngren Ch.T. Foster G. *Cost Accounting. A Managerial Emphasis*. 7th Edition. New Jersey: Prentice – Hall, Inc., Englewood Cliffs, 1991. – 964 p.
5. Ванягс И.Я. *Модели и методы определения эффективности автоматизированных информационных систем*. Рига: ЛО НИИ ЦСУ СССР, 1991. 75 стр.
6. Vanags I. Nacionālās statistikas institūcijas un tās informācijas sistēmas efektivitātes novērtēšanas problēmas // *Statistika – 2000: zinātnisko rakstu krāj.* Rīga: LSA, 2000, 35.-40. lpp.

7. Als G. *Organization of Statistics in the Member Countries of the European Community*. Volume I. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, 1993. 225 p.
8. Weststrom C. *Measure of Performance at Statistics Sweden // Mater. of Conference of European Statisticians. Forty-seventh plenary session*. Geneva, June 1999. 4 p.
9. Linde J., Vanags I. *Some Technological and Economical Problems in the Implementation of Modern Information Technology // Mater. of Conference of European Statisticians. Meeting on the Management of Statistical Information Technology*. Geneva, February 1999. – 8 p.
10. Council Regulation (EC, Euratom) No 58/97 of 20 December 1996 Concerning Structural Business Statistics, *OJ*, No L 14 of 17.1.97, p.1.

Kopsavilkums

Nacionālās statistikas iestādes (NSI) darbības efektivitāte un statistiskās informācijas sistēmas (SIS) projekta efektivitāte ir divas efektivitātes pamatkategorijas valsts statistikas sistēmā. Tiek piedāvāts NSI darbības efektivitātes novērtējumos izcelt sekojošas galvenās rādītāju grupas: apkopojošie rādītāji; rezultatīvie rādītāji; pielietoto resursu rādītāji; kārtējo, kapitālo un kopējo izmaksu rādītāji; informācijas kvalitātes izmaiņu rādītāji; rādītāji starpvalstu salīdzināšanai. Atkarībā no pozīcijām, no kurām SIS efektivitāte tiek rēķināta, ir izdalāma tautsaimnieciskā un lokālā efektivitāte; atkarībā no novērtēšanas formas – absolūtā un relatīvā jeb izmaksu efektivitāte. Kā SIS efektivitātes rādītāji var tikt lietoti diskontētā naudas plūsma (tīrā pašreizējā vērtība, ieguvumu/izmaksu attiecība, iekšējā ienesīguma likme), kapitālieguldījumu atmaksāšanās laiks, uzkrājošās uzskaites ienesīguma likme.

Edgars Vasermanis (Latvijas Universitāte),
Elvīra Zelgalve (Latvijas Universitāte)

RISKS BANKU DARBĪBĀ

The confidence of other participants of the market is the cornerstone of bank activities. Therefore banks have always paid a special attention to risks. The work views basic kinds of risks, which can influence everyday bank activity. This paper discovers what methods are available for risk evaluation and what ways can be used in practice for their reduction in the process of realising a policy of the risk management. The main product of this work is showing what methods of the risk

control and management can be used by Latvian commercial banks and what principles have to be observed for ensuring an efficiency of the risk management.

The work could be used to view theoretical and practical problems connected with risk management in banking.

Risks vienmēr ir bijis banku uzmanības centrā. Banku sistēmai ir raksturīgs augsts piesaistīto līdzekļu līmenis, tāpēc riska vadības mērķis ir panākt, lai uzņemtie riski būtu saprātīgās robežās un atbilstu bankas kompetencei un finansu iespējām. Banku sistēmai attīstoties, mainījās arī riska jēdziens banku darbībā. Mūsdienu ekonomikā bankas veic ne tikai noguldījumu pieņemšanas, kredītēšanas un norēķinu operācijas. Nozīmīgs ieņēmumu avots ir operācijas ar valūtas un vērtspapīru tirgus instrumentiem. Aktīvi iesaistoties operācijās ar visdažādākajiem finansu instrumentiem, ir iespējas ne tikai nopelnīt, bet arī zaudēt.

Riska vadības process ir cīņa ar nelabvēlīgo ārējo faktoru ietekmi. Tāpēc ir nepieciešams objektīvi novērtēt esošo situāciju, lai spētu prognozēt tās dinamikas attīstību.

Mūsdienu ekonomiskajā teorijā nepastāv vispāratzītas un visaptverošas risku klasifikācijas. Tas ir tādēļ, ka praksē eksistē ļoti daudz dažādu riska veidu, bez tam viens un tas pats risks tradīcijas vai kādu citu iemeslu dēļ, var tikt apzīmēts ar dažādiem terminiem. Vairāki riska veidi ir cieši saistīti savā starpā, kā dēļ bieži vien ir grūti nodalīt atsevišķus riska veidus. Pirmais solis riska vadības sistēmas uzbūvē ir precīzi definēt tos riska veidus, kuru negatīvajai ietekmei ir pakļauta banka.

Banku darbība pēc savas būtības ir saistīta ar plašu riska grupu. Atšķirīgas ir to rašanās vieta un moments, iekšējo un ārējo faktoru kopums, kas ietekmē to lielumu, kā arī to analīzes un aprakstīšanas metodes. Visi riska veidi ir cieši savstarpēji saistīti un ietekmē banku darbību.

Risks nozīmē pakļautību neprognozējamo nākotnes izmaiņu iedarbībai. Citiem vārdiem sakot, ar risku saprot situāciju, kas var veidoties, vai nē. Šajā gadījumā ir iespējami trīs rezultāti: pozitīvs, nulles vai arī negatīvs. Atkarībā no gala rezultāta visi riski tiek klasificēti tīrajos un spekulatīvajos. Tīrie riski nozīmē varbūtību, ka iestāsies nulles vai negatīvs rezultāts. Spekulatīvie riski, pie kuriem pieder arī finansu riski, pieļauj arī pozitīvu gala rezultātu.

Finansu riski ir finansu pakļautība riskam. Finansu riski var izpausties kā papildu izdevumu pieaugums, ieņēmumu samazināšanas vai arī zaudējumu iespējamība, kas pēc būtības ir pirmo divu faktoru summa. Riska kvantitatīvās novērtēšanas pamats ir tas, ka zaudējumu jēdziens ir saistīts ar riska lielumu.

Atkarībā no riska rašanās vietas izšķir ārējos un iekšējos riskus. Ārējie riski ir tie, kas nav tieši saistīti ar konkrētās bankas vai tās klientu darbības specifiku. Tie ir politiskie, sociālie, ģeofiziskie notikumi, kas var radīt zaudējumus. Iekšējie riski ir saistīti ar bankas izvēlētās stratēģijas un tās politikas riska vadības jautājumos.

Pastāv vairākas banku darbības risku klasifikācijas. Pārsvārā tās iekļauj sekojošus riska veidus: kredītrisks, likviditātes risks, procentu likmes risks, tirgus risks, valūtas risks, maksāspējas risks, valsts risks, maksājumu risks, operāciju

risks, juridiskais risks un reputācijas risks. Vienotu klasifikāciju izveidot ir sarežģīti, jo gandrīz visi riski ir savā starpā cieši saistīti un atsevišķus risku veidus var klasificēt, kā citu risku paveidus vai to atvasinājumus.

Visus banku darbību ietekmējošos riskus var iedalīt piecās lielās grupās: tirgus riski, kredītrisks, likviditātes risks, operāciju un notikuma risks.

Tirgus risks ir valūtas kursu, procentu likmju, akciju cenu, obligāciju cenu, preču cenu svārstības, kuru rezultāts ir aktīvu vērtības negatīvo izmaiņu iespējamība. Pie tirgus riska paveidiem pieskaitāms arī procentu likmes risks un valūtas risks. Neraugoties uz to, ka procentu risku un valūtas risku ar pārējām tirgus riska formām saista ekonomiskā būtība, šie riska veidi biežāk tiek apskatīti atsevišķi, ņemot vērā to īpašo nozīmi. Valūtas risks tiek definēts kā aktīvu vērtības negatīvo izmaiņu varbūtība valūtas kursu svārstību rezultātā. Ar procentu risku saprot aktīvu vērtības samazināšanas varbūtību procentu likmju svārstību rezultātā. Daži no procentu riska izpausmju veidiem kredītiestādēs ir procentu ieņēmumu samazināšanās vai reinvestēšanās risks, kas rodas, ieguldot naudu pastāvot nepastāvīgām likmēm.

Kredīta risks ir aktīvu vērtības negatīvo izmaiņu varbūtība gadījumos, kad darījuma partneris (aizņēmējs) nepilda noslēgtajā līgumā fiksētās saistības. Parasti tas izpaužas kā debitora nespēja dzēst procentus vai aizņēmuma pamatsummu. Pie kredītriska pieskaitāmi arī līzings, faktoringa un forfeitinga riski.

Tirgus riski ir pietiekami labi izpētīti. To novērtēšanai izmanto ne tikai klasisko finanšu aktīvu portfeļa teoriju, bet arī specifiskas metodes, kura pamatā ir varbūtības teorija. Viena no visbiežāk lietotajām un visatzītākajām metodēm ir *Value at Risk* – “vērtība zem riska” Tirgus risku novērtēšanai plaši pielieto dažādas scenāriju analīzes pieejas.

Kredīta risku noteikšanai izstrādātas vairākas metodes., kuru pamatā ir kredīta reitingi. Pēdējā laikā ir vērojama tendence uz tirgus riska un kredīta riska vadības metožu integrāciju. Par novērtēšanas pamatu pieņem vērtības zem riska rādītāju.

Pastāv virkne risku, kuri nav raksturīgi tikai finanšu sfērai, bet kuru nozīmi banku darbībā grūti pārvērtēt. Pie šiem riskiem pieder:

Likviditātes risks – a) zaudējumu varbūtība, kas ir saistīti ar neiespējamību nopirkt vai pārdot konkrētu aktīvu īsā laika periodā tirgus konjunktūras pasliktināšanās dēļ; b) augsti likvidu aktīvi, kas nepieciešami saistību izpildīšanai, deficīta rašanās varbūtība;

Operāciju risks – neparedzētu zaudējumu varbūtība, kas saistīta ar tehniskām kļūdām operāciju veikšanā, personāla krāpšanas gadījumiem, avārijas situācijām, programmnodrošinājuma un aparatūras kļūdām utt. Pie operāciju riskiem pieskaita arī zaudējumus, kuru rašanās ir saistīta ar kļūdām risku novērtēšanas un kontroles modeļos vai metodēs.

Notikuma risks ir neparedzētu zaudējumu iespējamība, kas saistīta ar “forsmažora” apstākļiem, likumdošanas izmaiņām, valsts varas institūciju rīcību utt. Šis risks biežāk parādās kā juridiskais risks un nodokļu risks.

Minētie riska veidi grūti padodas formalizācijai un kvantitatīvai noteikšanai. Daļēji tas izskaidrojams ar to, ka operāciju risks un notikuma risks ir lielā mērā saistīti ar tā saucamo "cilvēcisko faktoru"

Riska vadības mērķis ir uzturēt optimālu attiecību starp risku un ienesīgumu, kā arī atbilstoši plānot un finansēt bankas attīstību. Riska vadība sastāv no instrumentu un paņēmieni kompleksa, kas ir nepieciešams, lai īstenotu bankas stratēģiju. Galvenais riska vadības mērķis ir novērtēt riskus, lai tos uzraudzītu un kontrolētu. Tas kalpo šādām svarīgām funkcijām [2, 23]:

- stratēģijas īstenošana;
- konkurētspējīgu priekšrocību izstrādāšana;
- kapitāla pietiekamības un maksātspējas novērtēšana;
- palīdzība lēmumu pieņemšanā;
- palīdzība cenu noteikšanas lēmumos.

Riska vadība sniedz bankām labāku ieskatu nākotnē un iespējas noteikt biznesa attīstības stratēģiju. Riska lielums, salīdzinājumā ar tādiem banku darbības parametriem kā darījumu apjomi un ieņēmumi, izskatās visai nosacīts un teorētisks. Risks parāda tikai kāda notikuma iestāšanās varbūtību. Tādējādi pastāv spēcīgs vilinājums uzsvērt tiešos mērķus un darbības uz iespējamo nākamo rezultātu rēķina.

Bez risku vadības nav saskatāmi iespējamie rezultāti un ienesīguma svārstības. Nav iespējams kontrolēt nenoteiktību, kas saistīta ar gaidāmajiem ieņēmumiem. Risku novērtēšanas pamatiemesls ir tas, ka tie rada nākamās izmaksas, kuras ir nepieciešams novērtēt un kontrolēt. Šodienas risku ignorēšanas rezultāts ir nākotnes zaudējumu ignorēšana. Nākotnes, kā arī pašreizējo izmaksu kontrolēšana ir ieguldījums ienākumos, kā pašreizējos, tā nākamajos. Ar riska vadības palīdzību ir iespējams noteikt maksu par risku un iekļaut to bankas pakalpojumos. Tāpēc risku vadība ir izšķirošais ienesīguma un konkurētspējīgu priekšrocību faktors.

Maksātspēja ir atkarīga no visu risku negatīvas iedarbības kopējā rezultāta. Tradicionālās riska vadības metodes tika izstrādātas uz vidējo zaudējumu koncepcijas pamata. Ar laiku kļuvis skaidrs, ka nepietiek kontrolēt, vadoties pēc vidējiem lielumiem. Vienmēr būs zaudējumi virs vidējā līmeņa un, lai izvairītos no bankrota, vairumu no tiem jāabsorbē bankas pašu kapitālam. Protams, ne visi iespējamie zaudējumi var tikt segti. Piemēram, nav iespējams pasargāties no globālās finansu sistēmas krīzes. Minimālā līmenī ir jānodrošina aizsardzība pret visiem zaudējumiem, visām parastajām novirzēm ap vidējo, pieskaitot klāt zināmu drošības rezervi. Varam secināt, ka risku cena pārsniedz vidējos zaudējumus. Tas arī ir jāietver papildu aizsardzības izmaksas pret novirzēm no vidējā.

Risku negatīvās ietekmes rezultāti ir zaudējumi. Maksātspējas risks ir visu risku gala rezultāts apvienojumā ar pieejamo kapitālu, kas nosaka maksimālo

zaudējumu lielumu, kuru pārsniedzot, notiks saistību neizpilde. Balstoties uz to, var noteikt sekojošus principus:

- Kapitālam gandrīz visos gadījumos ir jāaptver negatīvās zaudējumu novirzes līdz tam līmenim, kur vadītāji un akcionāri nosaka pieņemamu maksātspēju.
- Visi negaidītie zaudējumi ārpus šī kapitāla apjoma var būt bankas saistību neizpildes cēlonis.
- Maksātspējas risks ir pieejamā kapitāla un uzņemto risku rezultāts.

Uzraudzības institūciju noteikumi nosaka normas, kas balstās uz šiem principiem. Tās attiecas uz visām bankām. Taču katrai bankai ir iespēja ārpus minimālajām prasībām noregulēt līdzsvaru starp risku un kapitālu.

Bez risku novērtēšanas kļūst neiespējami salīdzināt savā starpā uzņēmumus, kas saņemti no atsevišķiem bankas pakalpojumiem, klientiem vai struktūrvienībām. Ir viegli palielināt pašreizējo tīro peļņu, uzņemoties riskus. Vienkāršs risinājums ir aizdot riskantiem klientiem, kuru saistību neizpildes varbūtība nākotnē būs augstāka par vidējo. Šāda politika ved pie tūlītējas tīrās peļņas palielināšanās, kam nākamajā stadijā var sekot saistību neizpilde. Bankai laika gaitā jā saglabā sava tīrā peļņa. Būtiski svarīgs faktors ir attiecība starp risku un ieņēmumiem, tāpēc atskaites par risku ir jāapvieno ar tradicionālāku atskaitīšanos par ieņēmumiem.

Riska vadība ir nepārtraukts ciklisks process, kas sastāv no četriem galvenajiem posmiem [3, 45]:

- 1) noteikt un klasificēt galvenos riska veidus (identificēt riskus);
- 2) aprēķināt adekvātus un viegli interpretējamus kvantitatīvos risku lieluma rādītājus (novērtēt riskus);
- 3) pieņemt lēmumu par atklāto risku samazināšanu un palielināšanu;
- 4) izstrādāt un ieviest procedūras, kuru mērķis ir panākt tekošo pozīciju riska kontroli (risku kontrole un uzraudzība).

Riska vadības funkciju realizācijai ir nepieciešams izveidot attiecīgu riska vadības organizatorisku struktūru.

Riska vadība ir process, kas vienlaicīgi darbojas gan no augšas uz leju, gan pretējā virzienā. Augstākajā līmenī tiek noteikti mērķa ieņēmumi un riska limiti. Šie globālie mērķi tiek transformēti konkrētos rādītājos, kas tiek novadīti līdz atsevišķām struktūrvienībām, kuru vadītāji ir atbildīgi par operācijām ar bankas klientiem. Savukārt, risku kontroles un ziņošanas process ir orientēts no lejas uz augšu, sākot no konkrētām operācijām un beidzot ar apkopotiem rādītājiem.

Par riska vadības stratēģijas un politikas izstrādi ir atbildīga bankas valde. Lai nodrošinātu bankas riska vadības politikā nosprausto uzdevumu realizāciju, tiek izveidota attiecīgā bankas struktūrvienība. Ar praktisko riska vadības jautājumu risināšanu nodarbojas riska vadības un kontroles (kredītkomiteja, risku komiteja utt.) un resursu pārvaldes (aktīvu un pasīvu vadības) nodaļas.

Aktīvu un pasīvu vadība koncentrē uzmanību uz likviditātes riska un procentu likmju riska vadības bilanci globālā līmenī. Riska vadība iekļauj sevī kredīta un tirgus riska vadību, kā arī visus pārvaldes procesus un organizatorisko struktūru,

kas nepieciešama, lai efektīvi ieviestu paņēmieni un modeļu komplektu, kas nodarbojas ar risku novērtēšanu un kontroli.

Aktīvu un pasīvu vadība balstās uz centralizētu procesu likmes un piesaistāmo līdzekļu apjoma un struktūras kontroli un regulēšanu. Šī pieeja dod iespēju bankai sarežģītā ekonomiskā situācijā nepieļaut procentu riska un likviditātes riska paaugstināšanos. Efektīvā aktīvu un pasīvu vadība pieprasa apgūt mūsdienu bilances struktūras un ārējās vides prognozēšanas metodes. Visbiežāk, aktīvu un pasīvu vadības funkcijas pilda atsevišķa bankas struktūrvienība – Aktīvu un pasīvu komiteja¹ ALCO pienākumi iekļauj sevī [2, 32]:

1. Likviditātes un procentu likmju riska novērtēšana un pārraudzība.
ieņēmumu un darījumu apjomu plānoto rādītāju noteikšana;
procentu riska limitu noteikšana.
2. Bilances rādītāju kontrole un finansēšanas programmu izstrāde:
likviditātes nodrošināšana,
aizņēmšanās politika,
kapitāla pietiekamības līmeņa un maksātspējas kontrole.
3. Izstrādāt likviditātes un procentu riska ierobežošanas pasākumus.

Kopā ar ALCO, viena no svarīgākajām bankas struktūrvienībām, kas nodrošina riska politikas realizāciju, ir kredītkomiteja. Tās pienākumos ietilpst kredītriska, darījuma partnera un valsts risku kontrole. Par atsevišķu nodaļu var tikt izdalīta reitinga komiteja, kuras galvenais uzdevums ir bankas darījuma partneru un klientu kredītspējas novērtēšana.

Organizatoriskā līmenī visas bankas nodaļas tiek iedalītas trijās grupās: *front-office*, *back-office* un *middle-office*²

Front-office atbild par pakalpojumu realizāciju un darbu ar klientiem un darījumu partneriem. Pirmām kārtām, tas iekļauj sevī korporatīvo klientu un privātpersonu norēķinu operāciju apkalpošanu, dažāda veida depozītu un aizdevumu pakalpojumu piedāvāšanu, hipotekāros darījumus un darījumus ar nekustamo īpašumu, finansu tirgus operācijas (darījumi ar valūtu, vērtspapīriem, atvasinātajiem instrumentiem). Šīs funkcijas izpildes nozīmē attiecīgu darījumu līgumu sagatavošanas, noslēgšanas un izpildes nodrošināšanu.

Back-office nodarbojas ar *front-office* operāciju tehnisko apkalpošanu. Galvenās *back-office* funkcijas ir grāmatvedības uzskaitē, norēķinu veikšana, vērtspapīru depozitārā uzskaitē, dokumentācijas un līgumu uzglabāšana utt.

Middle-office pienākumi ir bankas rentabilitātes kontrole, risku pārvaldīšana, izdevumu kontrole, bankas kapitāla, aktīvu un pasīvu vadība. *Middle-office* funkcijas attiecas uz analītiskas un pārvaldes sfēru. Šajā nodaļā parasti strādā augsti kvalificēti juristi un grāmatveži ar labām zināšanām par finansu tirgus instrumentiem (īpaši tas attiecināms uz atvasinātajiem vērtspapīriem).

¹ Angl. *Asset Liability Committee (ALCO)*.

² Ņemot vērā to, ka šie termini netiek tulkoti latviski, autori lieto šos vārdus oriģinālā. Angl. *front* – priekšpuse, *back* – aizmugure un *middle* – vidus.

Middle-office jēdziens ir iegājis finansu praksē salīdzinoši nesen. Agrāk šīs nodaļas funkcijas tika sadalītas starp *front-office* un *back-office*. Rezultātā veidojās situācija, kad *front-office* daļēji atbildēja par risku kontroli, tajā pašā laikā, kad *back-office* darbinieku vidū pietrūka pietiekoši augsti kvalificētu speciālistu.

Middle-office pastāvēšana ļauj bankām pasargāties no dīleru krāpšanas vai nekompetences. Pēdējā laikā, pieaugot zaudējumiem no atvasinātajiem instrumentiem, tas kļūst īpaši aktuāls.

Veidojot riska vadības sistēmu, ir jāievēro vairāki nosacījumi, kas nodrošina šīs sistēmas darbības efektivitāti. Pirmkārt, bankai ir jāizvēlas starp centralizētu un decentralizētu risku vadības modeli. Pēc autoru domām, centralizētai riska vadībai ir vairākas priekšrocības. Tā ļauj gūt priekšstatu par apkopotu riska lielumu un risku savstarpējo kompensāciju, kā arī atvieglo informācijas nodošanu augstākajai vadībai. Otrs svarīgs moments ir riska vadības procesa neatkarība. Nekādā veidā nedrīkst apvienot risku uzņemšanas procesu ar to kontroli. Lai to panāktu, ir nepieciešams izstrādāt un ieviest lēmumu pieņemšanas, kontroles un ziņošanas procedūras. Rezultātā var izveidoties zināmā mērā birokrātiska sistēma, tomēr, vadoties pēc attīstīto valstu banku pieredzes, tā pilnā mērā attaisno sevi.

Pēdējo gadu laikā plašu atzinību guvušas – Value at Risk (VAR) un Capital at Risk (CAR) – riska novērtēšanas metodes. To pielietojums dod iespējas noteikt riska lielumu ne tikai konkrētai operācijai vai portfelim, bet arī parādīt visus bankas riskus ar vienu ciparu, kas ir īpaši aktuāls bankas maksātspējas novērtēšanā, kad uzmanība tiek koncentrēta uz tiem zaudējumiem, kuru apmērs pārsniedz gaidāmo jeb vidējo līmeni.

Riska vadība ir viens no svarīgākajiem līdzekļiem, kas nodrošina saiti starp bankas stratēģiskajiem mērķiem un tās ikdienas aktivitātēm. Visas banku operācijas ir saistītas ar dažādiem riskiem. Primārā riska vadības funkcija ir ierobežot riska negatīvo ietekmi. To varētu nosaukt par pasīvo pieeju. Aktīvā riska vadība izpaužas kā riska vadības un lēmumu pieņemšanas procesu integrācija. Tās mērķis ir nodrošināt riska un ienesīguma salīdzināšanu visos bankas līmeņos.

Parasti bankas darbība tiek raksturota ar tādiem parametriem, kā darījumu skaits un apjoms, peļņa vai ienesīgums. Taču šie rādītāji, piemēram, aktīvu atdevē (angl. – *return on assets, ROA*) vai peļņa uz akciju kapitālu (angl. – *return on equity, ROE*) nedod nekādu priekšstatu par riska lielumu, kas bija nepieciešams, lai tos sasniegtu. Realizējot aktīvo riska vadības pieeju, banka iegūst vairākas priekšrocības un iespējas:

- salīdzināt atsevišķu operāciju un darījumu efektivitāti,
- salīdzināt atsevišķu bankas struktūrvienību darbības efektivitāti,
- iekļaut maksu par risku (risku cenu) savos produktos un pakalpojumos,
- ierobežot kopējo riska lielumu, sadalot to starp atsevišķām struktūrvienībām.

Aktīvā riska vadība ir cieši saistīta ar bankas kapitāla jēdzienu. Bankas pašu kapitāls pilda vairākas svarīgas funkcijas. Tas ir akcionāru ienākumu avots un bankas finansēšanas avots. Pašu kapitāls neitralizē riskus un absorbē zaudējumus,

nodrošinot bāzi turpmākai bankas attīstībai. Tāpēc viens no svarīgākajiem riska vadības uzdevumiem ir panākt optimālo attiecību starp bankas risku un ienākumiem.

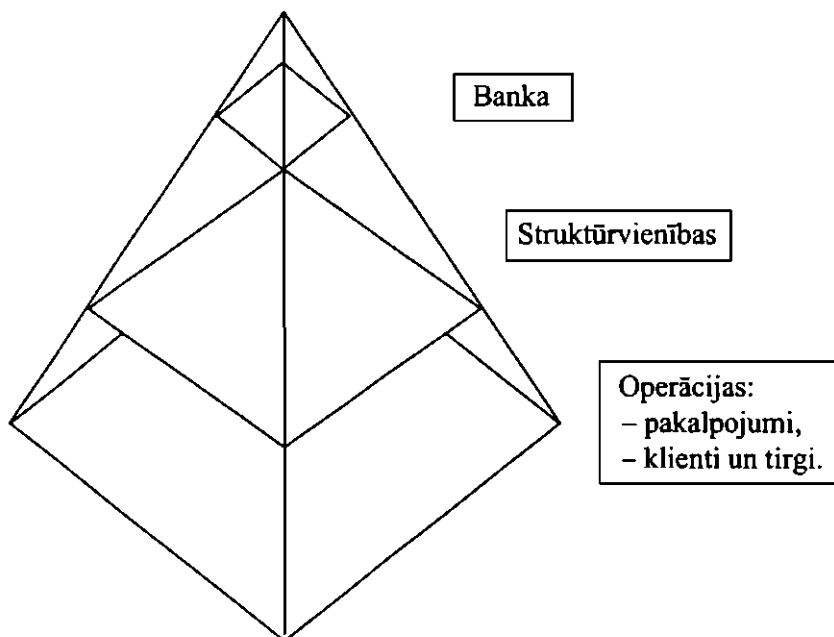
Ņemot vērā to, ka visas bankas operācijas ir saistītas ar riskiem, kas ir jāsedz ar kapitālu, nepieciešams izstrādāt principus, vadoties pēc kuriem tiks sadalīts bankas kapitāls. Lai noteiktu kapitālu, kas nepieciešams, lai segtu visus riskus, aprēķina kapitālu zem riska (CAR). CAR kalpo kā pamats ienesīguma regulēšanai, jo tas aptver visus riska veidus vienā skaitlī.

CAR jēdziens, pēc savas būtības, ir ļoti līdzīgs kapitāla pietiekamības normatīvam, ko nosaka banku uzraudzības institūcijas. CAR ir kapitāls, kas nepieciešams potenciālo zaudējumu riska segšanai. Tāpēc tas tiek saukts arī par "ekonomisko kapitālu"

CAR aprēķināšana ir cieši saistīta ar VAR metodi. VAR pielietojšanas iespējas ir ļoti plašas. Ar tās palīdzību var noteikt atsevišķu operāciju un darījumu riskus, kā arī aprēķināt bankas risku. Bankas līmenī VAR rādītājs pārvēršas par CAR, jo tajā laikā ir iekļauti visi potenciālie riski. Risku sadalījums visos bankas līmeņos ir parādīts 1. attēlā.

1. attēls

Bankas risku sadalījums

Visus bankas riskus var atspoguļot piramīdas formā. Ņemot vērā diversifikācijas efektu banku kopējais risks būs mazāks nekā atsevišķu operāciju riska summa. Piramīdas virsotne parāda VAR lielumu, kas atspoguļo nepieciešamo kapitālu.

Lai nodrošinātu bankas kapitāla efektīvu izvietošanu ir nepieciešams izstrādāt principus un paņēmienus, ar kuru palīdzību būtu iespējams kontrolēt atsevišķu struktūrvienību riskus un ienākumus. Viena no plaši pazīstamajām metodēm, kas saista kopā kapitāla, riska un ienesīguma jēdzienus ir RAROC.

ASV banka Bankers Trust 70. gadu beigās izstrādāja riska un peļņas salīdzināšanas metodi, kas mūsdienās ir zināma ar nosaukumu Risk Adjusted Return on Capital (RAROC)¹. Burtiski tulkojot, tas nozīmē – riskam pieskaņota kapitāla atdeve. 90. gadu vidū šī metode kļuva plaši izplatīta lielāko pasaules banku vidū. RAROC izvieto kapitālu, balstoties uz (1) riska vadību un (2) efektivitātes salīdzināšanu.

RAROC pamatā ir VAR jēdziens. Visām operācijām aprēķina ārkārtējo zaudējumu lielumu un, pamatojoties uz to, nosaka maksimāli pieļaujamo riska un ienesīguma proporciju. RAROC aprēķināšanas formula izskatās sekojoši [5]:

$$\text{RAROC} = \frac{\text{Ienākumi} - \text{Gaidāmie zaudējumi}}{\text{CAR}}$$

kur

Gaidāmie zaudējumi – vidējais zaudējumu (izdevumu) līmenis.

CAR – kapitāls zem riska (ārkārtējie zaudējumi).

RAROC ieviešanai ir nepieciešams bankas struktūrvienības iedalīt divās daļās: pelnošās (front-office) un apkalpojošās (kontroles un uzskaites) nodaļas. Pelnošās struktūrvienības piedāvā klientiem konkrētus pakalpojumus un produktus. Pie apkalpojošām nodaļām pieskaitāmas grāmatvedība, stratēģiskās plānošanas un administratīvās nodaļas, kas sniedz pakalpojumus pārējām bankas struktūrvienībām.

Lai noteiktu katras nodaļas izdevumus, tiek aprēķināta resursu transfēra cena (FTP)². Ņemot vērā to, ka visas bankas struktūrvienības kopīgi izmanto bankas līdzekļus, nav iespējams salīdzināt to darbības efektivitāti, ja nepastāv mehānisms, kas dotu iespēju novērtēt resursu izmantošanas cenu. FTP ir viens no līdzekļiem, kas saista kopā riska vadību un lēmumu pieņemšanas procesu.

FTP izmantošana ļauj precīzi novērtēt bankas struktūrvienību izdevumus, kā arī katra ieguldījumu bankas kopējā peļņā. Izdevumu zināšana, dod visām nodaļām iespēju noteikt adekvātu samaksu par produktiem un pakalpojumiem, kas tiek piedāvāti klientiem.

¹ Dažreiz šī pieeja tiek saukta par *Risk Adjusted Performance Management*.

² Angl. – *Funds Transfer Pricing*.

FTP sistēma paredz centralizēto resursu pārvaldes mehānismu. Tāpēc to var apvienot ar aktīvu un pasīvu pārvaldes procesu.

No RAROC aprēķināšanas formūlas izriet, ka šī attiecība atkarīga no trīs faktoriem. RAROC rādītāja paaugstināšanu iespējams panākt, samazinot riskus un izdevumus vai paaugstinot ieņēmumus.

Pēc autoru domām, RAROC metodes pielietošana ļauj bankām daudz efektīvāk organizēt resursu pārvaldi un paaugstināt darba efektivitāti. Tā neaizvieto, bet ievērojami papildina, standarta rādītājus, kas tiek lietoti banku atskaitīšanās sistēmās. Katrai nodaļai var noteikt darba rentabilitātes rādītājus (ieņēmumi, izdevumi, apgrozījums), kā arī RAROC minimālo līmeni. Bez tam ir iespējams izveidot iekšējo struktūrvienību reitingu sistēmu. Uz tās pamata var noteikt piešķiramo resursu apjomu un veikt prēmiju fonda sadali.

Pamatojoties uz veikto analīzi, var secināt, ka bankas efektivitātes paaugstināšanai ir nepieciešams nodrošināt riska vadības integrāciju lēmumu pieņemšanas procesā.

Literatūra

1. Kredītiestāžu likums, *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru kabineta "Ziņotājs"* Nr. 23, 1995.gada 7.decembrī.
2. Joel Bessis. *Risk Management in Banking*. Great Britain, Somerset: Bookcraft (Bath) Ltd. 1998. 430 lpp.
3. Лобанов А. Риск – менеджмент // *Р.И.С.К.*, 1999, Тк. 4, с. 43-52.
4. Рэдхэд К., Хьюс С. *Управление финансовыми рисками* / Пер. с англ. М.: Издательский дом ИНФРА-М, 1996. 262 с.
5. <http://www.risk.ifci.ch> International Finance and Commodities Institute (IFCI).

Kopsavilkums

Banku darbība ir saistīta ar plašu risku grupu. Visus banku darbību ietekmējošos riskus var iedalīt piecās lielās grupās: tirgus risks, kredītrisks, likviditātes risks, operāciju risks un notikuma risks. Lai nodrošinātu bankas riska vadības politikā nosprausto uzdevumu realizāciju, tiek veidota attiecīga bankas organizatoriskā struktūra. Tās galvenie darbības principi ir centralizēta pieeja un risku kontroles procesa neatkarība.

Value at Risk metodi ir iespējams lietot visu tirgus risku novērtēšanai: valūtas riskam, procentu likmes riskam un vērtspapīru riskam. VAR atspoguļo maksimāli iespējamus zaudējumus no finansu instrumenta vai aktīvu portfeļa vērtības izmaiņām, kas var notikt zināmā laika periodā ar noteiktu varbūtību. Riska vadība ir viens no svarīgākajiem līdzekļiem, kas nodrošina saiti starp bankas stratēģiskajiem mērķiem un tās ikdienas aktivitātēm. Aktīvā riska vadība izpaužas kā riska vadības un lēmumu pieņemšanas procesu integrācija. Tās mērķis ir

nodrošināt riska un ienesīguma salīdzināšanu visos bankas līmeņos. Riska vadības sistēmas efektivitāte ir atkarīga no uzraudzības institūciju ieviestām normām un pašu komercbanku pieejas riska vadības problēmu risināšanai.

Komercbankām tirgus riska novērtēšanai un kontrolei būtu vēlams, papildus pie standarta limitiem, izmantot *Value at Risk* metodi. Lai nodrošinātu kapitāla efektīvu sadalīšanu starp bankas struktūrvienībām ir nepieciešams izstrādāt principus un paņēmienus, ar kuru palīdzību būtu iespējams kontrolēt atsevišķu nodaju riskus un ienākumus. To iespējams panākt ar RAROC metodes palīdzību.

Latvijas Bankai būtu jāpievērš lielāka uzmanība komercbanku likviditātes un procentu riska vadības jautājumiem. Ir nepieciešams nodrošināt informācijas atklāšanu par komercbanku riska vadības procesa organizāciju, riska novērtēšanas un samazināšanas paņēmieniem. To ir iespējams panākt, Latvijas Bankai veicot attiecīgās izmaiņas norādījumos "Par kredītiestāžu gada pārskatiem" Komercbankām pašām jāizstrādā un nepārtraukti jāpilnveido sava iekšējā risku vadības sistēma, jo Latvijas Bankas normatīvi nosaka tikai risku kontroles vadlīnijas. Šajā darbā ir nepieciešams vadīties no attīstīto valstu pieredzes.

Velga Vīksna (Latvijas Universitāte)

PIEAUGUŠO IZGLĪTĪBAS BŪTĪBA

The main notice of the report "Essence of education of adults" concerns education of adults, searching various conceptions of this notion in legislation and resolutions of the Republic of Latvia, interpretive dictionaries and international documents. One of the aspects is related to the development of conception on education of adults as a constituent position in the educational system, on necessity of data summarizing in the segment of education of adults – how popular it is in the world.

Answers to questions are searched for: May notions life-time education and education of adults be equal? Can members of education of adults be classified as segments of informal education or formal education? And so on.

There is a transition to a society that studies continuously in the entire world. Life-time education allows any individual to study all one's life according the rapid changes in the state. Is it popular in Latvia? Estimating degree of importance of adults' education in the contemporary society, necessity of system arrangement is estimated.

Reading the report, one may acquire information about the ways of the definition of notions "education of adults" "life-time education" "additional education", "interest education", etc., and what are they in different publications in Latvia and in the world.

The main sources of information in LR legislation, bills, international documents, statements and declarations of the Cabinet of ministers and directions of the Ministry of Education are used in the paper.

Šodien ikvienam ir nepieciešams iegūt jaunas zināšanas un prasmes, jo ikvienu skar ekonomisko un sociālo apstākļu maiņas, kas notiek gan mūsu valstī, gan pasaulē. Viens no pieaugušo sabiedrības būtiskākajiem uzdevumiem ir virzīt pieaugušos mācīties visu mūžu – visā dzīves laikā.

Kāpēc pieaugušie vēlas mācīties?:

lai varētu sekot līdzi jaunajiem darba apstākļiem – nepārtrauktu jauninājumu ienākšana mūsdienu ikdienā prasa jaunu zināšanu apguvi, gan esošā darba nozarē, gan pārkvalificējoties;

pašrealizācijas nolūkā – savu vajadzību apmierināšanai;

personības izaugsmei, jo viens no nosacījumiem, ko vēlas pieaugušais mūsdienu sabiedrībā, ir savas vērtības apziņas augšana;

vēlas iemācīties to, ko nav paspējuši iemācīties skolā – nav bijusi dzīvē iespēja veltīt laiku izglītībai, un tagad neesot vecuma ierobežojumam, var veltīt laiku mācībām;

vēlas iemācīties to, ko māca viņu bērniem;

vēlas apgūt ikdienā nepieciešamās iemaņas;

mūžīgi alkstošie mācīties – hobijs, utt.

Pieaugušo izglītība palīdz apgūt jaunas iemaņas, labāk izprast apkārt notiekošos procesus, kā arī uzlabot savu dzīvi. Jauniegūtās prasmes un zināšanas dod iespēju gan savu brīvo laiku padarīt interesantāku, gan, augstvērtīgi kvalificējoties, pelnīt naudu, vai arī gūt ticību savām spējām, – ceļot savu pašapziņu.

Pieaugušo izglītība kā jēdziens izglītības sistēmā tiek lietots bieži, bet dažādos izdevumos tas definēts atšķirīgi – līdz ar to pieļaujamas daudzas un dažādas tā interpretācijas. Tāpēc no sākuma aplūkosim vairākus jēdziena skaidrojumus, lai varētu dziļāk izprast tā būtību. Tāpat piedāvāju aplūkot terminu – mūžizglītība definīcijas, un meklēt atbildi uz jautājumu: “Vai pieaugušo izglītība ir tas pats, kas mūžizglītība?”:

- pieaugušo izglītība – pieaugušo dzīves vajadzībām organizēta izglītojoša darbība, kas nodrošina daudzveidīgas iespējas personai pieņemamā laikā un formā sasniegt izvirzīto mērķi izglītībā (Izglītības terminu skaidrojošā vārdnīca);
- mūžizglītība – cilvēka mūža garumā ilgstošs izglītības ieguves process un rezultāts (Izglītības terminu skaidrojošā vārdnīca);
- pieaugušo izglītība personu daudzveidīgs izglītošanās process, kas cilvēka mūža garumā nodrošina personības attīstību un konkurētspēju darba tirgū (LR Izglītības likums);
- pieaugušo izglītība ir izglītības sistēmas sastāvdaļa, kuru nosaka valsts un reģionu sociāli ekonomiskās attīstības vajadzības, iedzīvotāju demogrāfiskais sastāvs, viņu nepieciešamības, intereses un spējas. Tā vērsta uz

cilvēku resursu kvalitātes uzlabošanu. Pieaugušo izglītība ir pieejama visām attiecīgā vecumposma personām visa mūža garumā neatkarīgi no iepriekšiegūtās izglītības. Attīstot Latvijas pieaugušo izglītības sistēmu saskaņā ar Eiropā un Rietumu pasaulē atzītiem mūžizglītības uzdevumiem, tās pamatuzdevums ir katrai personai dot iespējas papildināt izglītību atbilstoši interesēm un vajadzībām neatkarīgi no vecuma un iepriekšējā izglītības līmeņa (Latvijas Pieaugušo izglītības koncepcija);

- pieaugušo izglītība (mūžizglītība). Mērķis: veidot sabiedrību, kas mācās un kurā katram tās loceklim ir nodrošinātas iespējas izglītoties visu mūžu, veicinot tādu zināšanu, prasmju un icmaņu iegūvi, kas ļautu cilvēkam pašrealizēties gan profesionālajā, gan personīgajā dzīvē (Izglītības attīstības projekts 2000.-2004. gads);
- mūžizglītība – izglītība cilvēka mūža garumā. Tā balstās uz iekšēju vajadzību vai ārēju faktoru izraisītu nepieciešamību iegūt un arvien papildināt savas zināšanas un prasmes. Mūsdienu straujo zinātnes un tehnikas sasniegumu un augstas tehnoloģijas laikmetā formālajā izglītībā iegūtās zināšanas un prasmes novēco arvien ātrāk. Mūžizglītība ar īpaši organizētu gan formālo, gan neformālo tālākizglītības sistēmu sekmē pilnvērtīgu personības attīstību un ļauj cilvēkam veiksmīgāk pielāgoties jaunajam laikmeta un sociālajām pārmaiņām un, nemitīgi paaugstinot savu kvalifikāciju vai pat pārkvalificējoties, nezaudēt darbu. Mūžizglītība mērķtiecīgi plānotā tālākizglītības sistēmā dod iespēju īstenot principu “mūžu dzīvo – mūžu mācies” (Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca);
- pieaugušais – briedumu sasniedzis, par savu darbību pilnībā atbildīgs cilvēks, Latvijā parasti no 18 gadu vecuma (Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca);
- pieaugušo izglītība daudzveidīga izglītība, kas orientēta uz pieaugušajiem un nodrošina personības attīstību un konkurētspēju darba tirgū cilvēka mūža garumā. Pieaugušo izglītības formas ir tālmācība, dažādi kursi, u.c. (Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca);
- starptautiskā izglītības enciklopēdijā par terminu “pieaugušo izglītība” ir teikts, ka nav vienotas vispārpieņemtas definīcijas, kas to raksturotu (Starptautiskā izglītības enciklopēdija).

Tātad, izanalizējot vairākas salīdzinošas definīcijas, var teikt, ka Latvijā var likt vienlīdzības zīmi starp jēdzieniem pieaugušo izglītība un mūžizglītība. Tā kā jēdziens mūžizglītība ir samērā jauns un moderns, nedz Latvijā, nedz pasaulē nav vienotas sistēmas, pēc kuras tiktu vākti statistikas dati par dalībniekiem mūžizglītības programmās. Tas, ka pasaulē nav adekvātas salīdzinošas informācijas par jēdzienu pieaugušo izglītība, tas daudziem, gan izglītības piedāvātājiem, gan patērētājiem rada grūtības un ierobežojumus savas darbības attīstībai. Daudzās valstīs pastāv organizācijas, kas nodarbojas ar pieaugušo izglītības realizāciju. Vairumā attīstīto valstu pieaugušo izglītība ir pieskaitīta pie neformālas izglītības,

kur nepastāv liela atšķirība starp dažādām vecuma grupām. Citās valstīs, kur paredzēts atsevišķs sektors pieaugušo izglītībai, tā dažreiz tiek realizēta cita sektora paspārnē, piemēram, tā tiek realizēta augstākās izglītības vai veselības izglītības sektorā u.tml. Rezultātā dati par pieaugušo izglītību netiek reģistrēti atsevišķā sektorā – pieaugušo izglītība, bet gan kopā ar citiem datiem. Tas, protams, rada kļūdainu iespaidu par reālo situāciju. Savukārt valstīs, kur pieaugušo izglītība ir apzināta kā atsevišķa daļa, ir bijusi pasīva informācijas reģistrēšana un saglabāšana, it sevišķi tas attiecas uz statistikas datiem.

Izglītības attīstības projektā 2000.-2004. gads, ir teikts, ka pieaugušo izglītības (mūžizglītības) nepieciešamību un specifiku nosaka Latvijas iedzīvotāju izglītības līmenis. Saskaņā ar Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvaldes 1999. gada datiem augstākā izglītība ir 12,7%, vidējā vispārējā un vidējā speciālā – 52,8%, arodizglītība – 3,2% un pamata vai zemāka par pamatizglītību – 31,3% iedzīvotāju. Latvijas izglītības sistēmas trūkums ir kritiskas domāšanas spēju veidošanas un patstāvīgās mācīšanās nozīmes nenovērtēšana. Lai sagatavotu izglītojamos dzīvei, kurā ārkārtīgi strauji mainās iespējas un tehnoloģiju attīstība, ir nepieciešamas būtiskas izmaiņas izglītības ieguves procesā. Valsts ģeopolitisks stāvoklis, ierobežotie izejvielu un enerģētiskie resursi nosaka, ka galvenie Latvijas konkurences spēju noteicošie faktori ir un būs – izglītoti iedzīvotāji un kvalificēts darbaspēks. Tāpēc iedzīvotājiem jānodrošina iespējas mācīties visu mūžu. Svarīgi ir sekmēt izglītības pieejamību un nodrošināt sabiedrības informētību un informācijas apriti par pieaugušo izglītību.

Protams, pieaugušo izglītības un mūžizglītības novērtēšanā var ņemt vērā arī citas definīcijas, kas sastopamas citos likumdošanas aktos un starptautiskos izdevumos, bet zināmu priekšstatu par jēdziena būtību ir iespējams iegūt arī, aplūkojot minētās definīcijas.

Secinājumi un ieteikumi

1. Izzinot vairākas salīdzinošas definīcijas var teikt, ka Latvijā var likt vienlīdzības zīmi starp jēdzieniem pieaugušo izglītība un mūžizglītība.
2. Pieaugušo izglītība nodrošina līdz mūža beigām personības attīstību un izaugsmi, kam mūsdienu konkurences apstākļos ir ļoti liela nozīme.
3. Latvijā jāveido iespējas, lai jebkura persona varētu mācīties visu mūžu, iekļaujoties mūžizglītības programmās.
4. Jāveido vienota valstiski noteikta pieaugušo izglītības kvalitātes nodrošināšanas sistēma, kurā pieaugušo izglītības kvalitāti garantētu valsts likumdošanas akti, kas atbilstu mūsdienu prasībām.
5. Latvijā nav izveidota vienota sistēma pieaugušo izglītības sekmēšanai un pilnveidei.
6. Latvijā netiek veikta nekāda visaptveroša datu reģistrācija par pieaugušo izglītību.
7. Nepieciešama vērtēšanas sistēma, kas varētu atbildēt par izglītības centru sniegto kursu kvalitāti, kas izvērtētu kursu piedāvātās mācību programmas,

izmantojamais resursus, pasniedzējus u.tml. Piedāvātie pieaugušo izglītības kursi ne vienmēr atbilst notiekošajām izmaiņām ekonomikā un sabiedrībā.

8. Pieaugušo izglītības attīstība jāveicina tā, lai neveidotos Latvijā sabiedrības noslāņošanās, kas veidojas pēc indivīdu ienākumiem, vecuma, dzīvesvietas, u.tml.
9. Pieaugušo izglītības organizatoriem un piedāvātājiem jāveicina tādas izglītības sistēmas vadības nodrošinājums, kas var elastīgi reaģēt uz izglītības deficītu un sekmēt dažādu grupu integrāciju sabiedrībā.
10. Lai nodrošinātu kvalitatīvu pieaugušo izglītības programmu attīstību un realizāciju un nonākšanu pie patērētāja, jāveicina sacensība starp mācību programmām, iestādēm, mācību centriem u.tml, lai patērētie līdzekļi un laiks netiktu izšķiests velti, bet gūtu atbilstošu atdevi.
11. Apzinoties to, ka pieaugušo izglītība ir brīvprātīga, plaši pieejama, katra interesēm un iespējām atbilstoša, pilnveidosim sevi un ļausim to darīt citiem, lai varētu sekot līdzi visā mūža garumā notiekošajām straujajām pārmaiņām, iekļaujoties tik modernajās mūzizglītības programmās.

Literatūra

1. LR likums "Izglītības likums", *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 17. novembris, Nr.343/344.
2. LR likums "Vispārējās izglītības likums", *Latvijas Vēstnesis*, 1999, 30. jūnijs, Nr.213/215.
3. LR likums "Profesionālās izglītības likums", *Latvijas Vēstnesis*, 1999, 30. jūnijs, Nr.213/215.
4. LR likums "Augstskolu likums", *Latvijas Vēstnesis*, 1995, 17. novembris, Nr.179; Grozījums, *Latvijas Vēstnesis*, 1997, 10. janvāris, Nr.9/10/11.
5. MK noteikumi "Kārtība, kādā akreditējamās vispārējās izglītības iestādes un profesionālās izglītības iestādes", *Diena pielikums*, MK noteikumi nr.400, 1999, 7. dec., *Diena*, 2000, 2.febr., 8. lpp.
6. MK noteikumi, Precizētais projekts "Latvijas Pieaugušo izglītības koncepcija", *Diena pielikums*, 1997, 22. maijs.
7. Latvijas izglītības Koncepcija, *Izglītība un Kultūra*, 1996, 1. feb., 13-20. lpp.
8. *Izglītības attīstības stratēģiskā programma 1998-2003.* R., LR izglītības un zinātnes ministrija. 267 lpp.
9. *Izglītības attīstības programma 2000-2004.*: Projekts. R., 2000.
10. *Izglītības terminu skaidrojošā vārdnīca* / Sast. Broks A., Buligina I., Koķe T. Špona A., Šūmane M., Upmane M., 1998, 29. lpp.
11. *Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca.* - R., 2000. 248 lpp.
12. *Eiropas Komisijas Baltā grāmata.* R., 1998, 88 lpp.

13. The International Encyclopedia of Education: Reserch and Studies. Pergamon Press, 1990. 995 p.
14. Malcom Tight. Key concept in adult education and training. London and New York: Routledge, 1996, 180 p.

Kopsavilkums

Referātā "Pieaugušo izglītības būtība" galvenā uzmanība ir pievērsta pieaugušo izglītībai, meklējot dažādas izpratnes par šo jēdzienu, gan Latvijas likumdošanas aktos, gan skaidrojošās vārdnīcās, gan starptautiskos dokumentos. Viens no aspektiem ir saistīts ar izpratnes veidošanu par pieaugušo izglītības kā sastāvdaļas vietu izglītības sistēmā, par datu apkopojumu nepieciešamību pieaugušo izglītības sektorā – cik tas ir populāri pasaulē.

Tiek meklētas atbildes uz jautājumiem: Vai var likt vienādības zīmi starp jēdzieniem: mūža/izglītība un pieaugušo izglītība? Vai pieaugušo izglītības dalībniekus var klasificēt kā dalībniekus neformālās izglītības vai formālās izglītības sektoros? Vai Latvijas konkurences spēju noteicošie faktori ir un būs izglītoti iedzīvotāji un kvalificēts darbspēks u.tml.?

Visā pasaulē ir pāreja uz sabiedrību, kas nepārtraukti mācās. Mūža/izglītība – dod iespēju jebkuram indivīdam mācīties visa mūža garumā atbilstoši strauji notiekošajām pārmaiņām valstī. Vai Latvijā tas ir populāri? Izvērtējot pieaugušo izglītības nozīmības pakāpi mūsdienu sabiedrībā, tiek novērtēta nepieciešamība pēc sistēmas sakārtošanas.

Lasot darbu, var gūt informāciju par to, kāds ir jēdzienu "pieaugušais", "mūža/izglītība", "pieaugušo izglītība", u.tml., definējums dažādos izdevumos – kā Latvijā, tā pasaulē.

Inga Vilka (Latvijas Universitāte)

UZŅĒMĒJDARBĪBAS PRINCĪPU PIELIETOŠANAS IESPĒJAS PAŠVALDĪBU DARBĪBĀ

The purpose of the article is to study what local governments as public administration institutions can learn from business, what principles and methods of business management could be used in local governments.

Grounding on research made by David Osborne and Ted Gaebler, the main principles of business management which could be used in public administration, including local governments in Latvia, are: implementation of the strategic management; encourage competition into service delivery rather than monopoly;

meeting the needs of the customer, not the bureaucracy; management driven by missions, not by rules; results oriented decentralized government; implementation of the updated budget system; concentration on earning, not just spending; invest in prevention rather than cure.

Likumā "Par pašvaldībām" kā viena no Latvijas pašvaldību pastāvīgām funkcijām ir noteikta uzņēmējdarbības sekmēšana attiecīgajā administratīvajā teritorijā un rūpes par bezdarba samazināšanu. Reizēm no pašvaldību pārstāvju puses izskan viedoklis, ka pašvaldības nav ieinteresētas uzņēmējdarbības veicināšanā, jo neviens no uzņēmumu darbības nodokļiem (uzņēmumu ienākumu nodoklis, pievienotās vērtības nodoklis) nav tieša pašvaldību budžetu ieņēmumu daļa. Tomēr šis atrunas vairāk ir neapmierinātības izpaušana par nodokļu sistēmu. Šobrīd pašvaldības vairs nav jāpārliecina par to, cik nozīmīga pašvaldības attīstībā ir uzņēmējdarbības loma. Pašvaldības meklē un pielieto piemērotākos līdzekļus, lai veicinātu jaunas uzņēmējdarbības uzsākšanu un piesaistīšanu no citām vietām un esošo uzņēmumu saglabāšanu un attīstību savā teritorijā. Tādā veidā iespējams palielināt savu iedzīvotāju nodarbinātību un investīciju ietilpdi, kas savukārt tieši ietekmē pašvaldību budžeta ieņēmumu palielināšanos (iedzīvotāju ienākuma nodoklis, nekustamā īpašuma nodoklis).

Šī darba mērķis ir apskatīt pašvaldību un uzņēmējdarbības saistību no cita viedokļa – ieskicēt, ko pašvaldības kā publiskās pārvaldes institūcijas var mācīties no uzņēmējdarbības, kādus uzņēmējdarbībā pielietotus principus un metodes varētu izmantot savā un savu institūciju darbībā.

Zināmu pavērsienu šajā jomā radīja amerikāņu publiskās pārvaldes speciālisti *David Osborne* un *Ted Gaebler*, 1992. gadā izdodot grāmatu "Valdības jaunizveide: kā uzņēmējdarbības gars ir pārkārtojies publisko sektoru", kurā, pamatojoties uz atsevišķiem veiksmīgiem reāliem publisko institūciju piemēriem uzņēmējdarbības principu pielietošanā, sistemātiski apkopoti un formulēti šie principi. Balstoties uz tiem, publiskām institūcijām dažādās valstīs vajadzētu domāt par savas darbības pārkārtošanu atbilstoši strauji mainīgajai videi.

Neapšaubāmi bizness un publiskais sektors (tajā skaitā visu līmeņu pašvaldības) ir divas dažādas sfēras. Starp tām pastāv būtiskas atšķirības motivācijā, ieņēmumu avotos, konkurences esamībā, caurskatāmība u.c. (skat. 1. tabulu).

Pamatojoties uz būtiskām atšķirībām starp šīm sfērām, skaidrs, ka publiskā sektora vadība nekad nenotiks un tai nevajadzētu notikt tāpat, kā biznesa vadībai, taču atsevišķu uzņēmējdarbībā pielietotu principu un metožu pielietošanu ir lietderīgi apsvērt. Patiesībā šeit pat nav runa par kaut kādiem abām sfērām atšķirīgiem principiem, bet gan par jaunākām, efektīvākām vadības metodēm, attiecībā pret kuru ieviešanu bizness ir daudz atsaucīgāks, atvērtāks, elastīgāks. Jāpiezīmē, ka publiskā sektora ietvaros pašvaldības (visbiežāk spēcīgākās pilsētas) ir elastīgākas, aktīvākas, drošākas salīdzinājumā ar valsts pārvaldes institūcijām. To pierāda fakts, ka valdības jaunizveide ASV praktiski sākās vietējo pašvaldību līmenī un tikai pēc tam to īstenoja augstāku pārvaldes līmeņu institūcijās.

1. tabula

Būtiskākās atšķirības starp biznesu un publisko sektoru

	Business	Publiskais sektors
Motivācija (augstākā līmeņa)	Peļņa	Iespēja vēlreiz tikt ievēlētiem
Vadība, darbība	Gatavība uzņemt risku, atvērtība pret jaunievedumiem	Izteikti centieni neradīt kļūdas. Lēna, neefektīva, bezpersoniska darbība
Ieņēmumu avots	Klienti	Nodokļu maksātāji
Konkurences esamība	Pastāv konkurence, klients iegādājas preci vai pakalpojumu pēc savas brīvas gribas	Visbiežāk pastāv monopols, nepieciešamību maksāt nodokļus vai citus maksājumus nosaka likumi vai citi normatīvie akti
Caurskatāmība	Lēmumus iespējams pieņemt ātri, arī aiz slēgtām durvīm	Demokrātiskāks un atklātāks, bet arī daudz lēnāks lēmumu pieņemšanas mehānisms

Publiskajā sektorā krīzes situācijā tradicionāli tiek izvēlēts viens no diviem risinājumiem:

tiek palielināti ieņēmumi uz nodokļu palielināšanas rēķina;
tiek samazināti izdevumi.

Saskaņā ar uzņēmējdarbības principiem risinājums tiek meklēts citādi, tas ir, – tiek darīts vairāk ar mazāku resursu nodrošinājumu (Osborne, Gaebler, 1992).

Pēc *D. Osborne* un *T. Gaebler* veiktā apkopojuma galvenie publiskā sektora izmaiņu virzieni, kurus varētu īstenot arī Latvijas pašvaldībās, ir:

1. Stratēģiskās vadības realizēšana.

Tāpat kā lielos uzņēmumos, kur augstākais (*top*) vadības līmenis nodarbojas ar stratēģisku jautājumu risināšanu, pašvaldībā jānodala stratēģisku lēmumu pieņemšanas līmenis no ikdienas uzdevumu pildīšanas līmeņa. Tas nozīmē arī lēmējvaras atdalīšanu no izpildvaras. Bez tam šis virziens cieši saistās arī ar subsidiaritātes principa īstenošanu. Nebūt ne visi pakalpojumi, kas saskaņā ar likumdošanu jānodrošina pašvaldībai, tai pašai (pašvaldības iestādei, uzņēmumam) arī jāsniedz, pašvaldība var uzticēt izpildi privātām struktūrām, speciālistiem, profesionāļiem.

2. Sacensību gara ieviešana monopola vietā.

Šis virziens paredz minimalizēt monopolu darbību, nodrošināt veselīgu konkurenci, kas veicina pakalpojumu kvalitātes uzlabošanu. Konkurence var būt starp publisko sektoru un privāto sektoru, kā arī starpā privātiem uzņēmumiem un

publiskām institūcijām, bet jebkurā gadījumā tā liks vairāk domāt par klienta vajadzībām.

3. Orientācija uz klienta vajadzībām.

Publiskās institūcijās reti tiek (praktiski netiek) lietots vārds klients, un arī pakalpojumu saņēmēji reti jūtas kā klienti. Viens no iemesliem tam ir finansējums (pilnīgs vai daļējs) no budžeta, nevis tieši no pakalpojumu saņēmējiem. Tomēr tas nav attaisnojums, lai par prioritāti neizvirzītu pakalpojumu saņēmēju vajadzību apmierināšanu, bet gan ierēdņu vajadzības. Situāciju vajadzētu mainīt, un katrai institūcijai vajadzētu, pirmām kārtām, skaidri apzināties savus klientus, pietuvoties tiem, izzināt viņu vajadzības, sekot tām līdz, uzzināt viņu viedokli par pakalpojumu kvalitāti. Tam var izmantot tādas metodes un līdzekļus, kā: klientu aptauja ar anketām, regulāra iedzīvotāju aptauja, tiešs kontakts ar klientiem, intervijas ar klientiem, elektroniskais pasts, bezmaksas tālruņa līnija, sūdzību iesniegšanas un izskatīšanas sistēma, ieteikumu kastes un veidlapas, klientu padomes, mērķa grupas, darbinieku apmācība rūpēm par klientu, kvalitātes garantijas, inspektori, ombudsmens u.c.

4. Vadība pēc mērķiem, uzdevumiem, ne pēc instrukcijām.

Lai realizētu šo principu, nepieciešams, īsi un skaidri definēt institūcijas misiju, kas būtu izprotama gan tās darbiniekiem, gan tās klientiem (bieži sastopama kļūda, ka institūcijai izprotamas misijas vietā ir noteikti vairāki desmiti reizēm savstarpēji pretrunīgi mērķi, daudzas prioritātes). Darbībai vajadzētu būt vērstai uz mērķu sasniegšanu un uzdevumu izpildi, nevis galveno vērību pievērst instrukciju izpildei.

5. Uz rezultātu orientēta vadība.

Šis princips ir cieši saistīts ar iepriekšējo, un paredz, ka, lai darbības orientācija būtu uz rezultātu, ir nepieciešama arī finansēšana pēc sasniegtā rezultāta (iznākuma), nevis pēc sākuma rādītājiem. Savukārt tam ir nepieciešams noteikt kritērijus rezultāta kvalitātes novērtēšanai. Publiskās institūcijās lielākoties ir sastopama situācija, ka par augstiem kvalitātes rādītājiem darbinieki netiek papildus apbalvoti, un par kļūdām un nepadarīto darbu, savukārt, netiek sodīti.

6. Decentralizēta vadība – no hierarhijas uz dalību un komandu darbu.

Decentralizētas institūcijas ir daudz elastīgākas nekā centralizētas institūcijas, tās var ātrāk reaģēt uz mainīgiem apstākļiem un klientu vajadzībām, tās ir daudz efektīvākas, inovatīvākas, tās ģenerē augstāku morāli, lielāku darbinieku iesaistīšanos un lielāku produktivitāti. Publisko institūciju vadībai nevajadzētu baidīties deleģēt tiesības un atbildību, iedrošināt darbiniekus aktīvāk iesaistīties darbā un izteikt savu viedokli un priekšlikumus. Ne vienmēr darbību vajadzētu veikt, pamatojoties uz esošām struktūrvienībām, bet pielietojot projektu vadības metodi, pārkāpjot struktūrvienību robežas, veidot uzdevumiem atbilstošas komandas.

7. Modernas budžeta sistēmas ieviešana.

Moderna budžeta sistēma ir misijas vadīta, decentralizēta, uz rezultātu orientēta. Diemžēl, publiskajā sektorā attiecībā pret budžetu valda moto "iztērē vai zaudē" Biežāk pastāvošā budžeta sistēma veicina institūciju līdzekļu tērēšanu, jo:

- nauda, kas līdz budžeta gada beigām nav iztērēta tiek zaudēta;
- nākošā gadā no budžeta tiek piešķirts mazāk līdzekļu;
- tiek saņemti pārmetumi par pārāk lielu pieprasījumu.

Sistēmu vajadzētu izmainīt, lai tās moto būtu "Ietaupi un investē"

8. Koncentrēšanās uz līdzekļu ģenerēšanu (pelnišanu), nevis tērēšanu.

Skaidrs, ka publisko institūciju mērķis nekad nebūs peļņas radīšana, tomēr publisko institūciju pārstāvjiem vajadzētu domāt par ieņēmumiem. Tas ir iespējams, veicot stratēģisko plānošanu, ilgtermiņa un programmu budžetēšanu, pārdomājot nodevu ieviešanu, nosakot reālas pakalpojumu un veicamo funkciju izmaksas.

9. Lielāka vērības pievēršana profilaksei (negatīvu seku nepieļaušanai), nevis labošanai.

Palielinoties publisko institūciju spējai sniegt dažādus pakalpojumus un uzlabot to kvalitāti, novārtā paliek darbība, kas vērsta uz to, lai novērstu situāciju, kad attiecīgie pakalpojumi ir nepieciešami. Vajadzētu vadīties pēc sena teiciena "gudrs cilvēks spēj atrisināt problēmas, bet ģeniāls izvairīties no tām"

Pētot iespējas uzņēmējdarbības principu lietošanai Latvijas pašvaldībās, var secināt, ka atsevišķi principi daļēji jau tiek izmantoti, taču daļa ne tik drīz varētu tikt pielietota. Tam iemesls ir:

- pastāvošā likumdošana, kas ierobežo šādas iespējas;
- pašvaldību nepietiekamā spēja kapacitāte (cilvēkresursi, zināšanas, tehniskais un tehnoloģiskais nodrošinājums);
- neizpratne un nevēlēšanās kaut ko mainīt no pašvaldību vadības, deputātu un darbinieku puses.

Nobeigumā ieskatam tikai daži piemēri par pašvaldību institūciju darbības pārkārtošanu, atbilstoši iepriekš minētiem principiem, kas liecina, ka pozitīvu izmaiņu laiks ir sācies arī Latvijas pašvaldībās un ka nākotnē tās varētu būt daudz biežāk sastopamas. Vieni no pēdējiem grozījumiem likumā par pašvaldību vēlēšanām atspoguļo principa "orientācija uz klientu" īstenošanu. Grozījumi paredz vēlēšanu iecirkņu ilgāku darba laiku, kā arī iespēju slimu cilvēku kopējiem, iepriekš piesakoties, nobalsot ārpus vēlēšanu iecirkņiem. Dažās pašvaldībās darbojas tā saucamās vienas pieturas aģentūras, kuru galvenais mērķis ir atvieglot iedzīvotājiem dažādu formalitāšu kārtošanu un informācijas iegūšanu. Ir pašvaldības, kuras atļauj savām iestādēm tekošā gada budžeta atlikumu izmantot nākotnē.

Literatūra

1. LR likums "Par pašvaldībām", pieņemts LR Saeimā 19.05.1994., ar grozījumiem līdz 21.12.2000.
2. Vilka I. *Valsts un pašvaldību loma ekonomikas attīstībā*. – Rīga: Latvijas Universitāte, 1997.
3. Vanags E., Vilka I. *Valsts pārvaldes un pašvaldību organizācija*. – Rīga: Latvijas Universitāte, 1999.
4. Osborne David and Gaebler Ted. *Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit Is Transforming the Public Sector*. New York: Addison-Wesley Publishing Co, 1992.

Kopsavilkums

Raksta mērķis ir izpētīt, ko pašvaldības kā publiskās pārvaldes institūcijas var mācīties no uzņēmējdarbības, kādus uzņēmējdarbības vadīšanas principus un metodes tās varētu izmantot savā darbībā.

Balstoties uz D.Osborne un T.Gaebler veikto pētījumu, galvenie uzņēmējdarbības vadīšanas principi, kurus varētu izmantot publiskajā pārvaldē, tajā skaitā arī Latvijas pašvaldībās ir: stratēģiskās vadības īstenošana; sacensību gara ieviešana pakalpojumu sniegšanā monopola vietā; orientācija uz klientu, nevis uz birokrātiju; vadība pēc mērķiem, uzdevumiem, ne pēc instrukcijām; uz rezultātu orientēta decentralizēta valdība; modernas budžeta sistēmas ieviešana; koncentrēšanās uz pelnīšanu, nevis tērēšanu; lielākas vērības pievēršana profilaksei, nevis labošanai.

Inese Vorončuka (Latvijas Universitāte)

PAMATKRITĒRIJI PERSONĀLA ATLASES PROCESĀ

Предлагаемая статья дает возможность познакомиться с основными тенденциями в отборе персонала, а именно, критериями отбора, путями привлечения претендентов, методами отбора и вариантами процесса принятия окончательного решения по заключению трудового соглашения с претендентом.

В практической части статьи дается анализ обследования ряда латвийских предприятий по основным вопросам, связанным с отбором персонала.

В статье использована информация, полученная автором в процессе семинаров, организованных на ежегодно проводимых в Риге "Karjeras Dienas '99" "Karjeras Dienas '2000"

Статья окажет реальную помощь студентам, изучающим проблемы отбора персонала как в теоретическом, так и в практическом аспектах.

Sen jau pagājis tas laiks, kad darbinieki tika uzskatīti par organizācijas tehnoloģiskā procesa sastāvdaļu, kas tikai uzklausa un izpilda vadītāja pavēles. Mūsdienās uzņēmēji aizvien vairāk novērtē cilvēka personīgās īpašības un viņu attieksmi pret darbu. Personāla atlases jautājums ir aktuāls it sevišķi šobrīd, kad Latvijā pastāv augsts bezdarba līmenis, līdz ar ko pieaug arī uzņēmēju izvirzītās prasības pret jaunajiem darbiniekiem un viņu uzņemšanas process kļūst sarežģītāks. Arī vispārējā tehnoloģijas attīstība rada vajadzību pēc jauniem, spēcīgiem speciālistiem.

Personāla izvēle ir process, kurā atlasa vispiemērotāko pretendentu no tiem, kuri pieteikušies uz kādu noteiktu darba vietu. Pēc būtības, tas ir prognozēšanas uzdevums, jo jāparedz, kā attiecīgais pretendents vēlāk uzvedīsies un darbosies reālajā darba vietā.

Pretendentus nav iespējams novērtēt, ja iepriekš nav definēts, ko grib "vērtēt" Jāizstrādā **atlases politika**, formulējot nepieciešamību, kādi darbinieki ir vajadzīgi, kā arī piemērota atlases programma.

Izstrādājot vadošā personāla atlases politiku, jāņem vērā gan organizācijas vajadzības, gan atlases procedūras tehniskā un profesionālā puse.

Personāla atlases politikai jāietver sekojoši faktori:

- juridiskie nosacījumi;
- vērtības, pēc kurām vadās atlases procesā ;
- organizācijas mērķi, piemēram, stabilitāte, paplašināšanās;
- darbaspēka nepieciešamības prognozēšana;
- personāla loma atlases procesā;
- izmaksas;
- atlasē izmantotā profesionālā tehnika;
- konkurentu atlases politika.

Efektīvai vadošā personāla atlases politikai jābūt izstrādātai saskaņā ar labiem standartiem, kuri laiku pa laikam rūpīgi jāpārskata. Atlases politikai jābūt labi organizētai un elastīgai, tā radot pamatprincipus atlases darbam. Tai jābūt formulētai rakstiskā veidā, bet obligāti jāietver iespēja to mainīt, jo, nebūdamā elastīga, tā būtiski noveco un zaudē savu nozīmību. Elastīgai politikai jāsekmē radošas un enerģiskas darbības. Visbeidzot, politikai jābūt visaptverošai un

pietiekami elastīgai, lai tā spētu piemēroties mainīgajiem apstākļiem un būtu viegli realizējama praksē.

Dažādās organizācijās **atlases vai darbā pieņemšanas process** var būt ļoti atšķirīgs. Šis process ir atkarīgs gan no organizācijas lieluma, gan tradīcijām un noteikumiem, gan no vakantās darba vietas svarīguma un veicamo uzdevumu sarežģītības. Atlases process var sastāvēt no dažādiem soļiem. Ja dažas organizācijas izmanto tikai divus trīs soļus, tad citi izveido garu atlases procesu. Piemēram, var aprobežoties tikai ar pieteikumu, darba devēja anketu, pretendenta iesniegto autobiogrāfiju un interviju ar pretendentu. Tajā pašā laikā šo procesu var padarīt garāku – sākt ar iepriekšējās atlases interviju, tad lūgt aizpildīt anketu, kam seko rekomendāciju izskatīšana, veselības pārbaude, tests, galvenā intervija un, visbeidzot, izvēles lēmums [6].

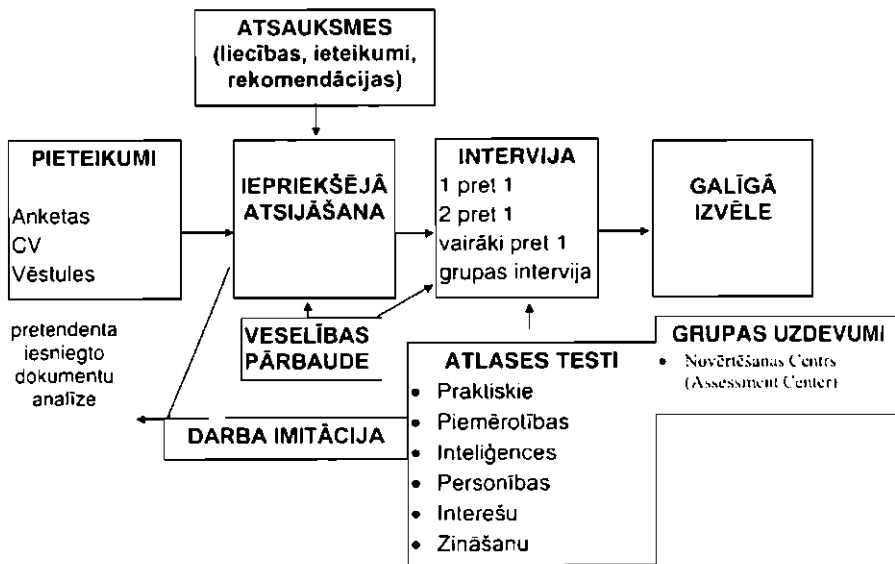
Šo procesu var saukt arī par atraidīšanu, jo pretendentu vairumu ataida, nevis pieņem darbā. Efektīva atlases programma nav process uz labu laimi. Tas ir pasākumu komplekss ar mērķi pieņemt darbā pretendētus, kuri būtu pārāki par atraidītajiem.

Atlases procesa **mērķis** ir ne tikai izvēlēties vispiemērotākos pretendētus, bet arī pārliecināt viņus, ka tas būtu arī viņu interesēs iekļauties organizācijā, jo pat liela bezdarba apstākļos atlase lielā mērā ir divpusējs process: pretendents novērtē organizāciju tikpat rūpīgi, cik organizācija novērtē viņu. Līdz ar to atlases galvenais mērķis ir izteikt pieņemamu piedāvājumu pretendentam, kurš pēc apkopotās informācijas šķitīs vispiemērotākais. Atlases procedūra sevī ietver šķēršļu virkni. Atlase nozīmē pretendenta kvalifikācijas novērtēšanu, kas nepieciešama, lai sekmīgi strādātu noteiktajā darbā. Pēc katra šķēršļa atsijā atsevišķus pretendētus, veiksmīgajiem pretendentiem jāpārvar visi šķēršļi. Visus atlases faktoros izkārtu dilstošā secībā pēc to nozīmes. Piemēram, ja darba vadītāja pienākumos intelīgences pārbaudes testam būtu vislielākā nozīme, to vajadzētu veikt vispirms. Līdzīgi, ja darba pieredzei būtu vismazākā loma, to vajadzētu izvērtēt pēdējo. Ar šādu tehniku pretendētus ataida secīgi, ja tie neatbilst uzstādītajām prasībām. Atlases veiksmē atkarīga no vairākiem faktoriem. Personām, kuras atbild par atlasī, jāzina ne tikai darbam nepieciešamās īpašības, bet arī, kā tās "mērīt". Veicot atlases procesu, jāsaprot, ka tā mērķis nav izteikt spriedumu par vispārīgām spējām, rakstura iezīmēm vai individuālām dotībām, bet gan novērtēt pretendenta piemērotību noteiktai vakancei organizācijā.

Atlases procesa norisi shematiski var attēlot šādi [4]:

1. attēls

Atlases procesa norise

Atlases procedūrā var izdalīt šādus soļus:

1. Iepriekšējā pretendentu atsijāšana:

- CV, pieteikuma vēstuli un anketu izskatīšana;
- pieteikuma veidlapu izskatīšana;
- atsauksmju izskatīšana;
- veselības pārbaude;
- iepriekšējā atlases intervija.

2. Iespējamo pretendentu saraksta sastādīšana.

3. Pretendentu uzaicināšana ierasties uz interviju.

4. Intervija (ja nepieciešami arī testi, fiziskā pārbaude).

5. Izvēles veikšana.

6. Lēmumu pieņemšana.

7. Piedāvājuma izteikšana veiksmīgākajiem un atbilde tiem, kas nav tikuši tālāk.

8. Pārrunas ar veiksmīgākajiem un darba līguma parakstīšana.

9. Atlases procedūras izvērtēšana.

Šos soļus lieto pēc vajadzības dažādās kombinācijās un secībā. Vienmēr nav nepieciešams tos visus izmantot. Atlases elementi katrā situācijā jānosaka atsevišķi pēc tā, kādas personas organizācijai ir nepieciešamas.

Lai veiktu personāla atlasu un izvēli, jāatbild uz sekojošiem jautājumiem:

- cik labi pretendents spēs veikt doto darba uzdevumu, kad būs pieņemts darbā;
- kāds viņš ir salīdzinājumā ar citiem pretendentiem?

Darbinieka meklēšana konkrētai vakancei var būt gan no uzņēmuma iekšējo rezervju bāzes, gan no ārējiem avotiem.

Personāla meklēšanas un atlases procesā nepieciešams icvērot 3 pamatpozīcijas.

1. Personāla meklēšana un atlase nedrīkst tikt apskatītas izolēti, kā vienkārša piemērota cilvēka meklēšana konkrēta darba veikšanai. Meklēšanai un atlasei vajadzētu būt ierakstītām kadru plānā un pastāvošajās programmās, kuras izmanto personālvadībā.
2. Nevar ņemt vērā tikai pretendenta izglītību un pieredzi, bet jāievēro arī tas, kā jaunais darbinieks iekļausies uzņēmuma kultūrā un sociālajā struktūrā. Uzņēmums vairāk pazaudēs nekā iegūs, ja pieņems darbā izglītotu cilvēku, kurš nespēj nodibināt savstarpēji labas attiecības ar darba kolēģiem, klientiem un piegādātājiem.
3. Vajadzīgs ir visu darba prasību uzskaitījums un jānodrošina vienlīdzīga pieeja visiem pretendentiem uz šo amatu.

Darbinieka nepieciešamo īpašību apraksts (prasību profils) ir pielikums darba vietas aprakstam. Atlases kritēriji ir īpašību kopums, kurām vajadzētu piemist cilvēkam, veiksmīgai tā darba izpildei, uz kuru viņš kandidē [1]. Atlases kritērijus var variēt atkarībā no konkrētās darba vietas. Personāla prasību profilu sastāda rakstiskā veidā, iekļaujot detalizētu nepieciešamo, vēlamo un nevēlamo īpašību aprakstu. Praktiski tiek iekļautas sekojošas kritēriju grupas:

1. **Fiziskā** – pazīmes, kuras raksturo darba fiziskās prasības, tādas kā: redze, dzirde, augums, izturība, imunitāte, fiziskais spēks; ārējais izskats, runa, vecums, dzimums.
2. **Profesionālā** – pazīmes, kuras var iegūt ar izglītību un pieredzi, piemēram: izglītības līmenis, izglītības iestādes tips, specializācija; darba pieredze (ieņemtie amati, organizācijas lielums, darba joma, stāžs); specifiskās zināšanas un prasmes.
3. **Psiholoģiskā** – raksturo noteiktas starppersonu attiecības, tādas kā: ietekme uz citiem, prasme strādāt komandā, vēlme palīdzēt citiem, pašpalāvība.
4. **Psihiskā** – raksturo darba garīgās un cita rakstura nefiziskās pazīmes, piemēram: inteligences līmenis, reakcija, spēja koncentrēties un pieņemt lēmumus, attieksme pret monotonu, vienveidīgu darbu.
5. **Īpašās spējas un zināšanas** – tehniskās, roku veiklības, matemātiskās, analītiskās, valodas prasmes; runas, komunikācijas, mākslinieciskās iztēles spējas.

6. **Morālā –**

godīgums, darba ētika, atbildība, motivācija.

7. **Gadījuma rakstura priekšrocības –**

vēlme ceļot, personīgais auto, iespējas strādāt brīvdienās, dzīves vieta noteiktā rajonā vai attālumā no biroja, iespēja uz laiku doties prom no mājām.

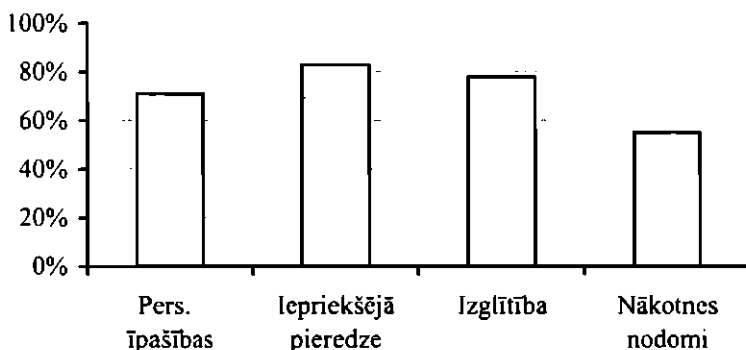
Protams, diez vai ir iespējams atrast ideālu vai pilnīgi atbilstošu kandidātu, tāpēc prasībām jābūt pēc iespējas reālākām un elastīgākām. Nepiemērotu cilvēku pieņemšana darbā var sabojāt viņu karjeru, jo iespējams, ka tuvākā laikā viņi tiks atlaisti.

Amata prasības var kalpot par pamatu intervijas izstrādei. Katram intervijas jautājumam jābūt tādām, lai pēc tā varētu noskaidrot, vai kandidātam ir nepieciešamās īpašības veicamajam darbam. Tas dod orientāciju lēmumu pieņemšanā par kandidātu uzņemšanu darbā.

Karjeras dienu '99 un Karjeras dienu '2000 ar autora palīdzību veiktā 24 Latvijas uzņēmumu aptauja un savāktā informācija no personāla atlasēs semināriem. No anketām tika iegūtas atbildes uz vairākiem jautājumiem, sākot ar darbinieku picsaistes veidu izvēli, atlasēs kritērijiem un beidzot ar to, kurš un kā pieņem galējo lēmumu par jaunu darbinieku uzņemšanu [7].

2. attēls

Aptaujāto Latvijas uzņēmumu darbinieku atlasēs kritēriji

Izskatot aptaujas anketas, var secināt, ka galvenie darba devēju izvirzītie personāla atlasēs kritēriji ir iepriekšējā pieredze 83%, izglītība 79% un personiskās īpašības 75%, kas tikai lieku reizi norāda, ka tāds resurss kā kvalitatīvs personāls tiek augstu novērtēts. Uzņēmumu prasītās īpašās spējas ir valodu prasmes, māka strādāt ar datoru vai auto vadītāja apliecība. Latvijas aptaujātie uzņēmumi par ne mazsvarīgākiem uzskata pretendenta mērķus un

nākotnes nodomus. Šis fakts liecina par uzņēmumu ieinteresētību uzturēt ilgstošas attiecības ar jaunajiem darbiniekiem.

Visbiežāk lietotie **personīgās īpašības kritēriji**:

- inteliģence;
- saskarsmes spējas;
- pašpārliecinātība;
- sabiedriskums;
- karjerisms un motivācija;
- līdera spējas;
- pielāgošanās un sadarbošanās spējas.

Atlases kritēriji parasti atšķiras, jo tas ir atkarīgs no organizācijas tradīcijām, personāla vadītāju pieredzes u.tml.

Jebkuram personāla izvēles principam, kritērijam vai metodei jābūt pamatotai un ticamai. Ja izstrādā pretendentu atlases testu, tad ir jābūt pilnīgai pārlicēbai, ka pastāv sakarība starp testa rezultātu un darbinieka spēju vēlāk veikt darba uzdevumu.

Izvēles metodes ticamību raksturo tas, cik liela ir rezultātu novirze, izvērtējot vienu un to pašu īpašību vairākas reizes vienam pretendentam. Būtībā izvēles metodes ticamību raksturo tas, vai vērtējums ir subjektīvs, vai nē.

Personāla izvēles metožu ticamība ir atkarīga no darba veida. Katram darbam ir jāizvēlas piemērota personāla atlases stratēģija.

Protams, ir atšķirība starp to, vai ir jāizvēlas organizācijas vadītājs, vai apsardzes darbinieks.

Šobrīd ir tāds darba tirgus, kad vairākās nozarēs darbinieku piedāvājums pārsniedz pieprasījumu, tāpēc daudzām firmām nav īpaši jānopūlas ar kandidātu piesaisti. Darbinieki jau tāpat ir motivēti ar cenu kāpumu, bezdarba draudiem, vecāku-pensionāru nabadzību u.c. Viņi vēlas atrast darbu, personāla daļai tikai atliek izvēlēties vispiemērotāko. Bet, ja organizācija vēlas sev piesaistīt konkrētus speciālistus, tad stratēģijai jau ir jābūt citādai.

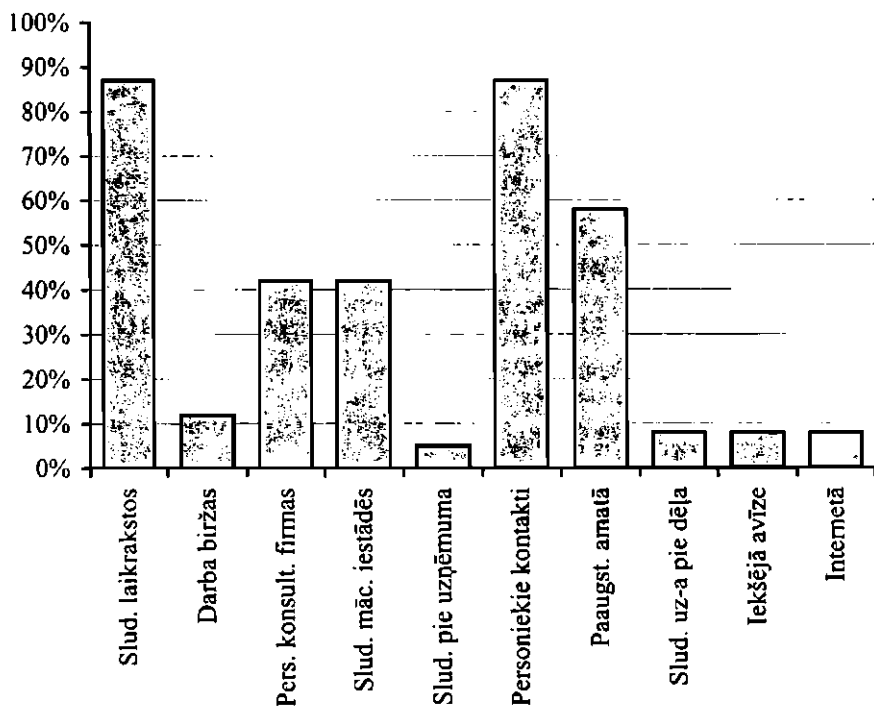
Kad ir noskaidrots, kāds darbinieks ir piemērots, var sākt meklēt divos virzienos: no organizācijā strādājošo vidus – internī, izmantojot organizācijas iekšējo potenciālu, vai arī, izsludinot darba piedāvājumu ārpus organizācijas, – eksternī. Lai paplašinātu izvēli un izraisītu maksimālu konkurenci, ir iespējams rīkot vakantās vietas atlases kampaņu gan organizācijas iekšienē, gan ārpus tās. Katrai no šīm divām piesaistes formām ir savas priekšrocības un trūkumi [2, 3].

Apkopojot anketu rezultātus, var secināt, ka vispopulārākais darbinieku piesaistes veids uzņēmumu iekšienē ir personisko kontaktu izmantošana, bet ārpus uzņēmuma sludinājumi laikrakstos. Vairāk nekā puse aptaujāto uzņēmumu vakanto darba vietu aizpildīšanai izmanto savu darbinieku paaugstināšanu amatā. Diezgan atzīti piesaistes veidi ir personālkonsultantu firmu piedāvātie pakalpojumi un sadarbība ar mācību iestādēm. Darba biržu piedāvāto informāciju izmanto tikai 3 no aptaujātajiem 24 Latvijas uzņēmumiem, kaut gan darba biržu piedāvātā informācija ir plaša, tā nav atlasīta un atsijāta. Lielie uzņēmumi vairāk uzticas

personālkonsultantu firmām, jo viņu pakalpojumi ir kvalitatīvāki. Latvijā šobrīd plaši izplatīts ir tīkls *Internet*, un sakarā ar to uzņēmumi darbinieku piesaistē sāk izmantot tā sniegtos pakalpojumus.

3. attēls

Aptaujāto Latvijas uzņēmumu personāla piesaistes veidi

Atlasot kandidātus, var izmantot vairākas metodes. Uzņēmumi parasti izmanto veselu metožu kopumu. Šis metožu kopums var sastāvēt no vairākām daļām:

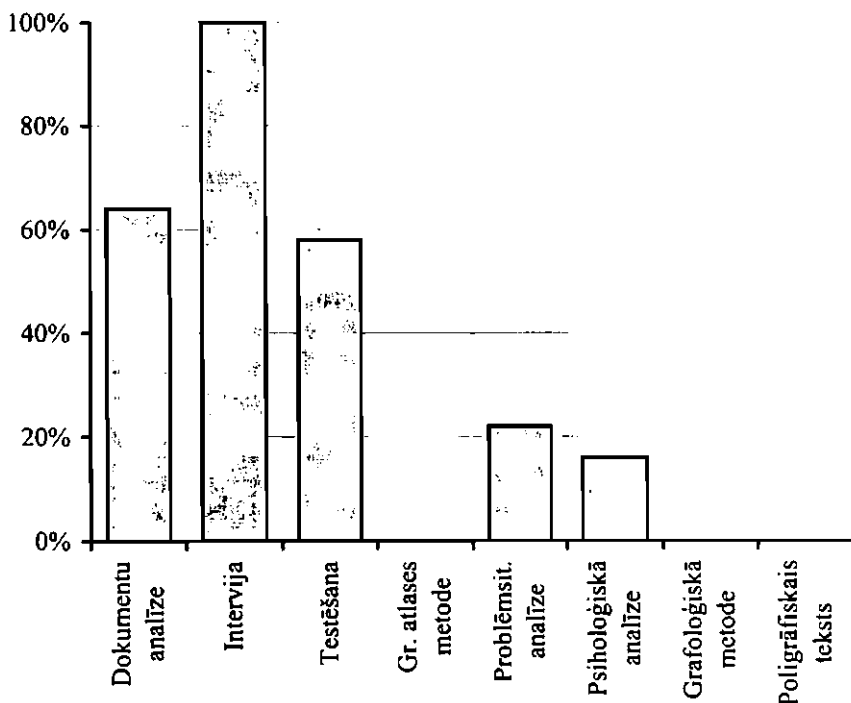
1. Dokumentu analīze.
2. Intervija.
3. Testi.
4. Grupu atlases metodes.
5. Citas metodes:
 - melu detektori;
 - grafologiskais paņēmiens;
 - psiholoģiskā analīze.

Šīs visas metodes uzņēmumiem vajadzētu izmantot pretendentu atlasē. Izmantojot vairākas metodes, var panākt kandidātu pilnīgāku izzināšanu, kā arī rezultatīvāku atlasē procesu.

Ārzemju uzņēmēji pielieto visu šo metožu kompleksu. Latvijas uzņēmējiem pieredze nav tik liela, tāpēc viņi izmanto tikai vidēji 3-4 metodes, tomēr ir viena atlasē metode, kuru izmanto visi aptaujātie uzņēmumi. Tā ir intervija. Lielākā daļa pielieto arī dokumentu analīzes, kura ir neatņemama sastāvdaļa atlasē procesā. Nedaudzi izmanto arī testus savu kandidātu novērtēšanai. Tikai reti kurais pielieto psiholoģisko analīzi un problēmsituācijas atrisināšanas metodi.

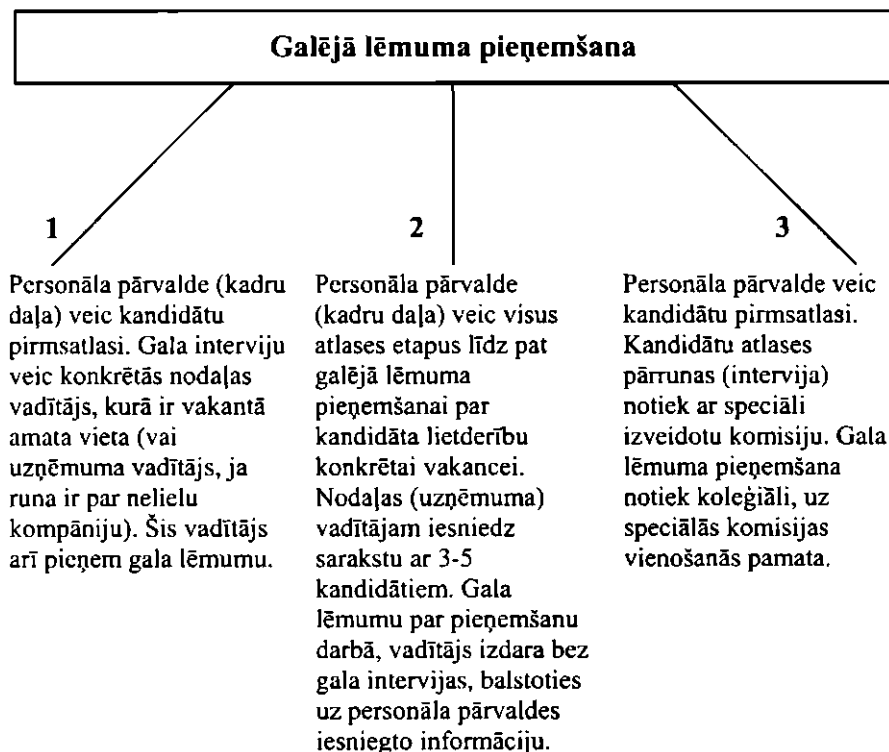
4. attēls

Aptaujāto Latvijas uzņēmumu personāla atlasē metodes

Atkarībā no uzņēmuma lieluma, personāla pārvaldes kvalificētiem speciālistiem un no vakances specifikas, uzņēmuma atlasē process un galējā lēmuma pieņemšana, var krietni atšķirties.

Var izdalīt trīs visbiežāk sastopamās stratēģijas, kuras izmanto galējā lēmuma pieņemšanai uzņēmumā. Viens un tas pats uzņēmums var izmantot visas trīs atlases procedūras un galējā lēmuma pieņemšanas stratēģijas:

Jāņem vērā, ka pirmā un otrā procedūra vairāk piemērota ierindas darbiniekiem un speciālistiem, bet trešā procedūra – dažādu līmeņu vadītājiem.

Izanalizējot savāktos anketu datus, var izsecināt, ka Latvijas uzņēmumos galējo lēmumu darbinieku pieņemšanā veic vadītāji, direktori, izpilddirektori, personālpārvalde vai ģenerāldirektori. Pusē no aptaujātajiem uzņēmumiem galējo lēmumu pieņem attiecīgās nodaļas vadītāji. Latvijas uzņēmumos personālpārvalde galējo lēmumu pieņemšanā ieņem nenozīmīgu vietu, jo no aptaujātajiem 24 uzņēmumiem tikai 3 izmanto tās pakalpojumus, ko varētu izskaidrot ar to, ka:

- personāla pārvalde pārsvarā ir tikai lielos uzņēmumos (liels darbinieku skaits);
- personāla pārvalde ir sava veida jauninājums Latvijas uzņēmumos.

Neapšaubāmi ir arī uzņēmumi, kuros galējo lēmumu pieņem gan vadītājs, gan personālpārvalde. Tas būtu visoptimālākais risinājums, jo vadītājam ir savlaicīgi jāiepazīstas ar savu nākamo padoto.

Nebūtu vēlams, ka galējo lēmumu pieņem uzņēmuma direktors vienpersoniski. Lai arī cik viņš būtu izglītots un kompetents savā uzņēmuma darbībā, tomēr viņš nevar izziņāt un noteikt, kurai nodaļai kurš pretendents būtu vispiemērotākais.

Literatūra

1. Kolemans R. *Uzmanību menedžeri! 525 ieteikumi jums*. R.: Zvaigzne ABC, 1995. 167 lpp.
2. Vorončuka I. *Personāla vadība*. R.: LU, 1999. – 272 lpp.
3. Vorončuka I. Personāla meklēšanas problēmas, *Kapitāls: Žurnāls lietišķiem cilvēkiem*. 1998, Nr.3, marts, 58.-60. lpp.
4. Cole G.A. *Personnel management. Theory and practice*. 2nd edition. London: DP Publications, 1988. 492 p.
5. Torrington D. and Hall. *Personnel management: A new approach*. 2nd edition. Cambridge: University press, 1991. 686 p.
6. Tompkins J. *Human Resource Management in Government*. New York: Harper Collins College Publishers, 1995. 366 p.
7. Atkauķe D., Buka D. *Kā atlasīt vispiemērotākos pretendentes?* Kursdarbs "Personālvadība" (zinātniskā vadītāja I. Vorončuka), 1999. 41 lpp.

Kopsavilkums

Šis raksts iepazīstina ar personāla atlasē pamattendencēm Latvijā, sniedz informāciju par pretendentu atlasē procesa norisi organizācijās, par galvenajiem personāla atlasē kritērijiem, personāla piesaistes veidiem un atlasē metodēm.

Personāla atlasē jautājums ir aktuāls it sevišķi šobrīd, kad Latvijā pastāv augsts bezdarba līmenis, līdz ar ko pieaug arī uzņēmēju izvirzītās prasības pret jaunajiem darbiniekiem, un viņu uzņemšanas process kļūst sarežģītāks.

Raksta praktiskajā daļā sniegta un izanalizēta informācija par personāla atlasē procesu, kritērijiem un metodēm, ko izmanto Latvijas uzņēmēji. Aptauba tika veikta semināros ikgadējās Karjeras Dienās.

Šis raksts palīdzēs studentiem, kuri vēlas iepazīties ar personāla atlasē teoriju un gūt praktiskas iemaņas efektīvai darbībai šajā jomā.

Uģis Zālītis (Latvijas Universitāte)

LATVIJAS KOMERCBANKU PAŠU KAPITĀLS UN TĀ PIETIEKAMĪBAS NOVĒRTĒŠANA

The aim of the article "Own capital of commercial banks in Latvia and the estimate of its sufficiency" is to reflect the essence of own capital and to offer the possible ways and procedure of commercial banks valuation in Latvia.

Remarkable part of the commercial bank assets in Latvia is financed by investments. However, own capital in its absolute value in banks is growing gradually. Own capital is one of the most significant elements in securing the banking activities in banks.

Own capital sufficiency in commercial banks serves as the main indicator to limit the risk factor in banks in order to keep the responsibility of shareholders concerning the banking operations at a definite level.

Consequently, one of the requirements regulating the activity of credit institutions is the guarantee of own capital sufficiency.

In accordance with the Law on Credit Institutions in the Republic of Latvia, the indicator of own capital ratio between assets cannot be less than 10%.

The technique for estimating own capital sufficiency in Latvia corresponds to the directives set by the European Union requirements. Besides, the minimum requirements for own capital sufficiency indicator is much stricter than required by normative documents.

Komercbankas ir īpašas uzņēmēj sabiedrības, kuras savas darbības nodrošināšanai piesaista uz laiku brīvos fizisko un juridisko personu naudas līdzekļus un, savukārt, šos piesaistītos resursus novirza uzņēmumu, organizāciju un iedzīvotāju vajadzību apmierināšanai pēc papildu naudas līdzekļiem. Līdzekļu piesaistīšanas (pasīvās) operācijas un šo līdzekļu peļņu nesoša izvietošana (aktīvās operācijas) ir banku biznesa pamats.

Lai veidotu savas darbības finansiālo bāzi, komercbankas ir piesaistījušas ievērojamus fizisko un juridisko personu naudas līdzekļus, tomēr tas nav vienīgais resursu veidošanas avots. Būtiska nozīme ir arī banku pašu līdzekļiem – pašu kapitālam.

Komercbanku pašu kapitāla lielumam un nozīmei ir īpaša specifika, jo kopējo bankas resursu apjomā būtiskāko daļu tomēr ieņem piesaistītie līdzekļi, bet pašu kapitāla daļa ir salīdzinoši neliela.

Ievērojamākā daļa no bankas aktīviem tiek finansēta ar piesaistītajiem līdzekļiem. Kaut arī banku pašu kapitāls absolūtā summā palielinās, tā īpatsvars aktīvu veidošanā tomēr ir neliels. To apliecina 1.tabulā parādītais Latvijas lielāko (pēc aktīvu lieluma) komercbanku pašu resursu salīdzinājums ar kopējiem aktīviem. Tabula sastādīta pēc Latvijas komercbanku asociācijas datiem.

I. tabula

**Latvijas lielāko komercbanku kapitāla un rezervju salīdzinājums
ar aktīvu kopsummu uz 2000. gada 1. oktobri
(miljonos latu)**

	Banku aktīvi (bez aktīviem pārvaldīšanā)	Kapitāls un rezerves	Kapitāls un rezerves pret aktīviem (%)
Pareks banka	513,3	46,2	9,0
Latvijas Unibanka	421,2	42,0	10,0
Hansabanka	339,7	29,4	8,7
Saules banka	153,5	6,8	4,4
Latvijas Krājbanka	134,2	4,8	3,6
Rietumu banka	119,8	9,0	7,5

Kā parāda minētie dati, tad pašu līdzekļu avoti kopējos aktīvu finansējumos sastāda pavisam nelielu daļu – zem 10 procentiem.

Kāda ir pašu kapitāla loma komercbanku darbībā? Pašu kapitāla būtība un nozīme banku darbībā izpaužas tā funkcijās. Komercbanku pašu kapitāls pilda trīs funkcijas: aizsargājošo, operatīvo un regulējošo.

Nozīmīgākā pašu kapitāla pildītā funkcija ir aizsargājošā funkcija. Pašu kapitāls ir viens no svarīgākajiem bankas drošības elementiem. Aizsargājošā funkcija nodrošina bankas noguldītāju un kreditoru interešu aizsardzību gadījumā, ja banka cieš zaudējumus, nonāk maksātnespējas situācijā vai bankrotē. Pēc savas uzņēmējdarbības formas komercbankas Latvijā darbojas kā akciju sabiedrības. Bankas īpašnieki akcionāri ir atbildīgi par bankas darbību, tās finansiālās darbības rezultātiem un saistību pildīšanu pret saviem klientiem.

Operatīvā funkcija saistās ar bankas resursu veidošanas un pietiekošu līdzekļu nodrošināšanu bankas aktīvo operāciju veikšanai. Ņemot vērā pašu kapitāla nelielo īpatsvaru kopējo bankas resursu apjomā, operatīvajai funkcijai ir nosacīti mazāk svarīga loma. Nenoliedzami nozīmīgu vietu pašu kapitāls ieņem bankas dibināšanas procesa laikā: tas kalpo bankām par avotu materiālās bāzes veidošanai un attīstībai, uz tā rēķina bankas iegādājas ēkas, telpas, nepieciešamās iekārtas, informācijas apstrādes un saglabāšanas tehniku, programmas.

Pašu kapitāla regulējošā funkcija ir saistīta ar visas sabiedrības ieinteresētību sekmīgā banku darbībā, jo tajās koncentrējas lieli uzņēmumu, organizāciju, iedzīvotāju naudas līdzekļi. Tas prasa nodrošināt īpašu banku darbības regulāru uzraudzību un kontroli. Valsts likumdošanas un citi normatīvie akti atļauj centrālajai bankai nodrošināt vispārēju komercbanku darbības regulēšanu un kontroli. Sākot ar 2001. gada 1. jūliju Latvijas Banka daļēji uzraudzības funkcijas nodod vienotajai Finansu un kapitāla tirgus komisijai.

Komercbanku pašu kapitāla lielums ir noteicošs rādītājs dažādu bankas riska darījumu ierobežošanai, lai saglabātu noteiktā līmenī akcionāru atbildību par bankas veiktajām operācijām.

Komercbanku pašu kapitālu veido tās īpašumā esošais līdzekļu kopums, kurš tai nodrošina noguldītāju un citu klientu uzticību, un aizsargā viņus pret zaudējumiem.

Pašu kapitāla lielums parāda to maksimāli pieļaujamo zaudējumu summu, līdz kuras sasniegšanai komercbanka spēj pilnīgi izpildīt savas saistības pret noguldītājiem un citiem kreditoriem.

Komercbankas pašu kapitāla lielums vispirms ir atkarīgs no tām normatīvajām prasībām, kuras tiek izvirzītas bankas dibināšanas procesā. Kredītiestāžu likums nosaka, ka bankas minimālais dibināšanas pamatkapitāls (galvenā pašu kapitāla sastāvdaļa) ir ekvivalents pieciem miljoniem ekiju, kas pārrēķināti latos pēc Latvijas Bankas noteiktā valūtas kursa. (Kredītiestāžu likuma 21. pants). Savukārt, reāli nepieciešamo paša kapitāla lielumu nosaka katra komercbanka. Bankas parasti cenšas strādāt ar mazāku pašu kapitālu. Jo pašu kapitāla daļa ir mazāka, jo augstāks ir tās rentabilitātes līmenis. Viens no rentabilitātes rādītājiem (ROE) tiek noteikts, attiecinoši peļņu pret pašu kapitālu. Šis rādītājs parāda pašu kapitāla atdevi un šā rādītāja paaugstināšanā ir ieinteresēti bankas īpašnieki – akcionāri.

Tomēr ir arī citi faktori, kuri nosaka, cik lielam vajadzētu būt pašu kapitālam. Pirmkārt, bankas pašu kapitāla lielumu nosaka bankas klientu sastāvs. Ja klientu struktūrā būtisku vietu ieņem klienti ar prasībām pēc lielām kredītu summām, tad bankai ir nepieciešams lielāks pašu kapitāls ar vienādu aktīvo operāciju apjomu nekā situācijā, ja bankas klientu ir pietiekami daudz, bet viņu pieprasītie kredīti ir mazākās summās.

Tas saistīts ar kredītiestāžu darbību regulējošām prasībām. Riska darījumu apmērs ar vienu klientu vai savstarpēji saistītu klientu grupu nedrīkst pārsniegt 25 procentus no kredītiestādes pašu kapitāla, savukārt, riska darījums ar personām, kuras ir saistītas ar kredītiestādi, nedrīkst kopsummā pārsniegt 15 procentus no kredītiestādes pašu kapitāla. (Kredītiestāžu likuma 42. un 43. pants).

Otrkārt, bankas pašas kapitāla lielums ir atkarīgs no bankas veikto aktīvo operāciju riska pakāpes. Bankas orientācija uz tādu operāciju veikšanu, kas saistītas ar lieliem riskiem, prasa lielāku pašu kapitālu. Savukārt, ja bankas kredītportfelis pārsvarā saistās ar neliela riska darījumiem, tad kredītiestādes pašu kapitāls var būt arī mazāks. Lielo riska darījumu (viena darījuma apmērs pārsniedz 10 procentus no pašu kapitāla) kopsomma nedrīkst pārsniegt kredītiestādes pašu kapitālu vairāk par astoņām reizēm. (Kredītiestāžu likuma 39. un 40. pants). Līdz ar to bankas vēlēšanās sadarboties ar "lieliem" klientiem prasa pašu kapitāla palielināšanu.

Treškārt, bankas pašas kapitāla lielums ir saistīts ar finansu tirgus aktivitātēm, ar kredīta resursu tirgus attīstības problēmām un centrālās bankas realizēto kredītu politiku. Kredītu politikas pastiprināšana sakarā ar nepietiekoši attīstītu finansu tirgu ir iemesls bankas pašu kapitāla palielināšanai. Savukārt, liberāla kredīta

politika atvieglo komercbanku pieeju papildu kredītresursiem un samazina bankai nepieciešamo pašu kapitāla apjomu.

Līdz ar to viena no kredītiestāžu darbības regulējošām prasībām ir kapitāla pietiekamības nodrošināšana. Kapitāla pietiekamības rādītāju nosaka, dalot pašas kapitālu ar riskanto darījumu kopsummu un izsakot to procentos.

Kapitāla pietiekamības rādītāja aprēķināšanas principi ir noteikti 1988. gadā parakstītajā Bāzeles Banku likumdošanas un uzraudzības komitejas konvencijā. To parakstīja vadošo Eiropas valstu, ASV, Kanādas un Austrālijas pārstāvji, Starptautisko norēķinu bankas, kuras centrs atrodas Šveices pilsētā Bāzelē, organizatoriskā vadībā.

Saskaņā ar Starptautisko norēķinu bankas kritērijiem banku pašu kapitāla pietiekamības rādītājs nevar būt mazāks par 8% (Kuka koeficients). Tas nozīmē, ka visi bankas izsniegtie kredīti un citas prasības tiek nodrošinātas ar bankas pašas kapitālu.

Latvijas Republikas Kredītiestāžu likuma 35. pantā ir noteikts, ka kredītiestādes pašu kapitāla attiecība pret svērto aktīvu un ārpusbilances posteņu kopsummu nedrīkst būt mazāka par 10 procentiem.

Pamatojoties uz Kredītiestāžu likuma prasībām, un saskaņā ar Latvijas Bankas padomes 2000. gada 16. marta lēmumu Nr.72/8, ir sagatavoti jauni Kapitāla pietiekamības aprēķināšanas noteikumi. Noteikumi ir sagatavoti, ievērojot Eiropas Savienības direktīvas "Par kredītiestāžu pašu kapitālu", "Par kredītiestāžu maksātpējas rādītāju", "Par kredītiestāžu un investīciju sabiedrību kapitāla pietiekamību"

Saskaņā ar minētajiem noteikumiem, kredītiestādes pašu kapitālu veido pirmā līmeņa un otrā līmeņa kapitāla kopsumma, kura ar Latvijas Bankas piekrišanu var tikt papildināta ar izmantoto trešā līmeņa kapitālu.

Pirmā līmeņa pašu kapitālu veido visnoturīgākie un stabilākie pašu līdzekļi. Pirmā līmeņa pašu kapitālā iekaita:

- apmaksāto pamatkapitālu, kas samazināts par priekšrocību akciju (ar dividenžu uzkrāšanu) vērtību,
- akciju emisijas uzcenojumu,
- rezerves kapitālu,
- vispārējo riska rezervi, kas izveidota no iepriekšējo gadu peļņas,
- iepriekšējo gadu nesadalīto peļņu pēc dividenžu izmaksas, ja ir auditora atzinums par šīs peļņas esamību, vai iepriekšējo gadu zaudējumi,
- kārtējā darbības gada peļņu – ar Latvijas Bankas piekrišanu un, ja ir auditora atzinums par peļņas esamību. Ir jāņem vērā nepieciešamo uzkrājumu veidošana aktīvu vērtības samazinājumam, paredzamajiem nodokļiem un dividenžu izmaksām.

Pirmā līmeņa pašu kapitālu samazina par kredītiestādes īpašumā esošajām pašas akcijām, nemateriālajiem aktīviem un kārtējā darbības gada zaudējumiem.

Otrā līmeņa pašu kapitālā iekaita:

- subordinēto kapitālu,
- pārvērtēšanas rezervi.

Otrā līmeņa kapitāla kopsumma kapitāla pietiekamības aprēķinā nevar pārsniegt pirmā līmeņa kapitālu.

Subordinētais kapitāls ir naudas līdzekļi, kurus kredītiestāde ir aizņēmusies uz laiku ne mazāku par 7 gadiem, bez tam aizņēmuma līgumā ir noteikts, ka aizdevējam nav tiesību atprasīt aizdevumu pirms termiņa, izņemot kredītiestādes likvidācijas gadījumā. Otrajā līmenī ieskaitāmā subordinētā kapitāla summa nedrīkst pārsniegt 50% no pirmā līmeņa kapitāla kopsummas. Aprēķinot otrā līmeņa kapitālu, subordinētā kapitāla vērtība pēdējos piecus gadus pirms tā samaksas termiņa katru gadu jāsamazina par 20%.

Pārvērtēšanas rezerve veidojas pamatlīdzekļu un ilgtermiņa ieguldījumu vērtspapīros pārvērtēšanas rezultātā. Pārvērtēšanas rezervi ieskaita otrā līmeņa kapitālā, ja ir saņemta Latvijas Bankas piekrišana. Rezerve, kas izveidojas pamatlīdzekļu pārvērtēšanas rezultātā, pārvērtēšanas rezervē iekļaujama 70% apmērā no pamatlīdzekļu vērtības pieauguma. Vērtības pieaugumu jāapstiprina vismaz diviem, savstarpēji nesaistītiem kvalificētiem ekspertiem. Rezerve, kas ir izveidojusies ilgtermiņa ieguldījumu vērtspapīros pārvērtēšanas rezultātā, pārvērtēšanas rezervē iekļaujama 55% apmērā no vērtspapīru vērtības pieauguma.

Saskaņā ar Kapitāla pietiekamības aprēķināšanas noteikumiem pirmā un otrā līmeņa kapitāla kopsumma tiek samazināta par:

ieguldījumiem to kredītiestāžu un finanšu iestāžu pamatkapitālā, kā arī subordinētajā kapitālā, kurās kredītiestādei ir būtiska līdzdalība, ieguldījumu kopsummas daļu, kura pārsniedz 10% no kredītiestādes pirmā un otrā līmeņa kapitāla kopsummas, to kredītiestāžu un finanšu iestāžu pamatkapitālā un subordinētajā kapitālā, kurās kredītiestādei nav būtiskas līdzdalības.

Jauns elements pašu kapitāla aprēķinā ir trešā līmeņa kapitāls. Trešā līmeņa kapitālu veido pakārtotās saistības, piemēram, aizņēmumu, noguldījumu un citu līgumu radītās saistības, kuras kredītiestādes bankrota vai likvidācijas gadījumā apmierināmas pēc visu citu kreditoru prasību apmierināšanas.

Bez tam pakārtotajām saistībām jāatbilst sekojošām prasībām:

pakārtoto saistību sākotnējais termiņš nav īsāks par 3 gadiem, pakārtotās saistības nevar samaksāt pirms termiņa bez Latvijas Bankas piekrišanas, izņemot kredītiestādes likvidācijas gadījumu, līgums paredz, ka netiks kārtoti maksājumi, iestājoties samaksas termiņam, ja šo maksājumu rezultātā netiks nodrošinātas kapitāla pietiekamības prasības.

Kapitāla pietiekamības rādītāja aprēķinā iekļauj tikai izmantoto trešā līmeņa kapitālu.

Latvijas komercbanku praktiskajā darbībā pirmā līmeņa kapitāls būtiski pārsniedz otrā līmeņa kapitālu. Tas it kā nodrošina pašu kapitāla kopējo stabilitāti, jo visi pirmā līmeņa kapitāla elementi ir beztermiņa saistības un netiek paredzēta to atmaksa. Tomēr pašu kapitāla otrā līmeņa elementu ierobežota izmantošana kavē pašu kapitāla kopējā apjoma palielināšanās iespējas.

Kapitāla pietiekamības rādītāja noteikšanā tiek izmantoti aktīvi un ārpusbilances posteņi, nevis to bilances vērtībā, bet gan svērtā vērtībā atkarībā no to riska pakāpes. Atkarībā no riska pakāpes svērto aktīvu un ārpusbilances posteņu lieluma noteikšanas būtība saistīta ar pieņemumu, ka jebkura bankas operācija ir saistīta ar noteiktu riska pakāpi, līdz ar to ir svarīgi, lai arī bankas pašu kapitāls piedalītos šī riska novēršanas garantēšanā. Vienlaicīgi bankas var izvietot savus resursus aktīvos ar minimālu riska pakāpi.

Par aktīvu svēršanas sākuma pozīciju pieņemti klientiem izsniegtie kredīti, kas ir aktīvu operāciju galvenā sastāvdaļa ar visaugstāko riska pakāpi. Šajā gadījumā iespējamā riska pakāpe ir noteikta 100%. Pārējo aktīvu riska pakāpe tiek vērtēta, izejot no salīdzinājuma ar klientiem izsniegto kredītu risku. Mazāk riskantie aktīvi tiek svērti ar atbilstoši zemāku riska pakāpi. Latvijas Bankas Kapitāla pietiekamības aprēķināšanas noteikumi paredz visu aktīvu un ārpusbilances posteņu sadalījumu četrās nosacītās riska grupās: ar nosacīto 0%, 20%, 50% un 100% riska pakāpi.

Kapitāla pietiekamības aprēķinā iekļauj ārpusbilances posteņu riska svērtās vērtības, kuru kredītrisks ir atkarīgs no vērtības, kā arī atvasināto līgumu svērtās vērtības. Atvasinātie līgumi ir līgumi, kuri noslēgti uz kāda aktīvu posteņa bāzes un kuru vērtība ir atkarīga no procentu likmju, valūtas kursa, akciju cenas un citu faktoru pārmaiņām līguma darbības laikā.

Bez tam jāņem vērā ir tas, ka kapitāla pietiekamības aprēķināšanas noteikumi paredz visu bilances un ārpusbilances posteņu sadalīšanu bankas portfeli un tirdzniecības portfeli atkarībā no tajos atspoguļoto darījumu būtības un finanšu instrumentu nolūka.

Tirdzniecības portfelis ietver bankas vārdā un bankas labā turēto finanšu instrumentu, preču un preču atvasināto līgumu pozīciju kopsummā, ko kredīt-iestāde tur pārdošanas nolūkā vai iegādājas ar mērķi gūt peļņu pirkšanas un pārdošanas operācijās. Pie finanšu instrumentiem pieskaita apgrozāmos vērtspapīrus; vērtspapīrus, kas apliecina līdzdalību ieguldījumu fondos; naudas tirgus instrumentus (izņemot kredītus un noguldījumus); biržā tirgotos finanšu nākotnes līgumus; ārpusbiržas procentu nākotnes līgumus; procentu, ārvalstu valūtas un kapitāla vērtspapīru mijmaiņas līgumus.

Esošā bankas kapitāla pietiekamības noteikšanas kārtība neparedz pašu kapitāla attiecības aprēķināšanu pret svērto aktīvu un ārpusbilances posteņu augstāko vērtību, bet gan pret to zemāko vērtību. Līdz ar to pastāvošā kapitāla pietiekamības rādītāja aprēķināšana orientēta uz to, lai ierobežotu riska aktīvu palielināšanos bankas portfeli, kas ir komercbanku ienākumu galvenais avots. Aprēķina metode neņem vērā to apstākli, ka bankai ir izdevīgāk darboties ar noteiktu riska pakāpi, nodrošinot sev papildu peļņu.

No līdzekļu pārvaldījuma efektivitātes viedokļa ir svarīgi precīzi noteikt tās robežas, kurām pastāvēt, komercbanka var netraucēti un savlaicīgi pildīt savas saistības un tajā pašā laikā panākt teicamus finansiālos rezultātus.

Kopsavilkums

Ievērojamākā daļa no Latvijas komercbanku aktīviem tiek finansēta ar piesaistītajiem līdzekļiem, tomēr būtiska nozīme ir arī pašu kapitālam, kura absolūtā vērtība bankās nemitīgi palielinās. Pašu kapitāls ir viens no svarīgākajiem banku darbības drošības nodrošināšanas elementiem.

Komercbanku pašu kapitāla lielums ir noteicošs rādītājs dažādu bankas riska darījumu ierobežošanai, lai saglabātu noteiktā līmenī akcionāru atbildību par bankas veiktajām operācijām.

Līdz ar to viena no kredītiestāžu darbības regulējošām prasībām ir kapitāla pietiekamības nodrošināšana. Saskaņā ar Latvijas Republikas Kredītiestāžu likumu kapitāla pietiekamības rādītājs (pašu kapitāla attiecība pret svērto aktīvu un ārpusbilances posteņu kopsummu) nedrīkst būt mazāks par 10%.

Kapitāla pietiekamības rādītāja noteikšanas metodika Latvijā šobrīd atbilst attiecīgo Eiropas Savienības direktīvu prasībām un kapitāla pietiekamības rādītāja lieluma minimālās prasības ir stingrākas nekā to prasa šie normatīvie dokumenti.

Signe Zeikate (Latvijas Universitāte)

PAŠVALDĪBU FINANSU IZLĪDZINĀŠANAS SISTĒMAS ATTĪSTĪBAS TENDENCES UN PRIEKŠLIKUMI TĀS PILNVEIDOŠANAI

In the article "Development Tendencies and Proposals for the Improvement of Local Governments Finance Equalization System" author gives description about the implementation of local governments' finance equalization system in Latvia, starting from the first years of its introduction (1995) to the year 2001.

Author made theoretical analyses, comparing existing system with the recommendations from the Council of Europe and stress the importance of local governments' finance equalization system by making actual analyses of local governments' forecasted revenues before and after equalization.

In the article author by analysing existing law "On Local Government Finance Equalization" gives proposal for the amendment of the law and future development of the system.

Pašvaldību finansu izlīdzināšanas sistēma Latvijā tika ieviesta 1995. gadā, pieņemot likumu "Par pašvaldību finansu izlīdzināšanu 1995. gadam". Šajā ziņā

Latvija ir ievērojusi Eiropas vietējo pašvaldību hartas¹ 9. panta 5. punktu, kas nosaka, ka finansiāli vājāku pašvaldību nodrošināšanai ir jāievieš finansu izlīdzināšanas mehānisms vai citas korekcijas nevienmērīgi sadalītai finansu bāzei. Tādējādi būtu iespējams finansiāli nodrošināt pašvaldību atbildību, kura tām ir noteikta ar likumu. Šādas procedūras vai pasākumi nevar ierobežot pašvaldību rīcības brīvību, savas atbildības vai noteikto funkciju ietvaros.

Latvijas pašvaldībām finansu izlīdzināšanas sistēma ir ļoti aktuāla. Atšķirīgās iedzīvotāju struktūras dēļ ir ne tikai dažāds izdevumu līmenis, bet arī ļoti atšķirīgi pašvaldību ieņēmumi uz 1 iedzīvotāju. Tā, piemēram, analizējot pašvaldību plānotos ieņēmumus 2001. gadam no iedzīvotāju ienākuma nodokļa un nekustamā īpašuma nodokļa, ieņēmumi vienas pašvaldību grupas (rajonu pilsētu un pagastu pašvaldību grupas) ietvaros pirms pašvaldību finansu izlīdzināšanas atšķiras līdz pat desmit reizēm. Skatīt 1. tabulā.

1. tabula

Pašvaldību plānotie minimālie un maksimālie ieņēmumi 2001. gadā uz 1 iedzīvotāju pirms pašvaldību finansu izlīdzināšanas, Ls

Pašvaldības nosaukums	Minimālie ieņēmumi uz 1 iedz. (Ls)	Vidējie ieņēmumi uz 1 iedz. (Ls)	Maksimālie ieņēmumi uz 1 iedz. (Ls)
Daugavpils rajona Šēderes pagasts			185
Daugavpils rajona Bīķernieku pagasts	19		
Vidējie ieņēmumi rajonu pagastu, pilsētu pašvaldību grupā		74	

1. tabulā dotais piemērs parāda, ka ieņēmumi var ievērojami atšķirties ne tikai vienas pašvaldību grupas ietvaros, bet arī viena rajona ietvaros. Kā pašvaldības šādā situācijā, ja netiktu veikta pašvaldību ieņēmumu pārdale, spētu nodrošināt iedzīvotājiem līdzīgu vai tuvinātu sniegto pakalpojumu kvalitātes līmeni? Protams, tas nebūtu iespējams. Jāatzīmē, ka Dānijas Karalistē pašvaldību ieņēmumi pirms finansu izlīdzināšanas var atšķirties divas reizes. Mēs šādu ieņēmumu atšķirības līmeni sasniedzam pēc pašvaldību finansu izlīdzināšanas. Skatīt. 2. tabulā.

Ja pirms pašvaldību finansu izlīdzināšanas aprēķina 2001. gadam 405 pašvaldībām jeb 74% no visiem Latvijas pagastiem un rajonu pilsētām ieņēmumi bija mazāki par Ls 67 uz 1 iedzīvotāju, tad pēc pašvaldību finansu izlīdzināšanas aprēķina nevienas pašvaldības ieņēmumi nav mazāki par šiem.

¹ Pieņemta Strasbūrā 1985. gada 15. oktobrī.

2. tabula

**Pašvaldību plānotie minimālie un maksimālie ieņēmumi 2001. gadā uz
1 iedzīvotāju pēc pašvaldību finansu izlīdzināšanas, Ls**

Pašvaldības nosaukums	Minimālie ieņēmumi uz 1 iedz.(Ls)	Vidējie ieņēmumi uz 1 iedz. (Ls)	Maksimālie ieņēmumi uz 1 iedz. (Ls)
Daugavpils rajona Šeķeres pagasts			144
Jēkabpils rajona Gārsenes pagasts	67		
Vidējie ieņēmumi rajonu pagastu, pilsētu pašvaldību grupā		74	

Pēc pašvaldību ieņēmumu pārdales 2001.gadam 95% no visiem pagastiem un rajona pilsētām ieņēmumi būs no Ls 67 līdz Ls 100 un 5% pašvaldību ieņēmumi būs no Ls 100 līdz Ls 144. Pirms pašvaldību ieņēmumu pārdales 74% pašvaldību, ieņēmumi bija no Ls 19 līdz Ls 67, 20% no Ls 67 līdz Ls 100 un 6% pašvaldību ieņēmumi bija no Ls 100 līdz 185 latiem¹

Atgriežoties pie pašvaldību finansu izlīdzināšanas likuma attīstības gaitas, jāmin, ka līdz 1998.gadam Saeimā ik gadu pieņēma likumu, kas noteica pašvaldību finansu izlīdzināšanas kārtību kārtējam budžeta gadam. Noteiktais izlīdzināšanas algoritms gadu no gada bija atšķirīgs un to ietekmēja gan valsts budžeta finansiālās iespējas, nosakot dotāciju pašvaldību finansu izlīdzināšanas fondā, gan arī deputātu politiskā izvēle, veicot valsts budžeta līdzekļu pārdali valsts un pašvaldību funkciju finansēšanai. Ne vienmēr šī pārdale bija ar pozitīvu iezīmi par labu pašvaldībām. Skatīt 3. tabulā.

1998. gadā pieņēma likumu "Par pašvaldību finansu izlīdzināšanu", kas nosaka vienotus un ilgāku laika periodu nemainīgus pašvaldību finansu pārdales principus. Pirmkārt, pašvaldībām ir iespējams veikt budžeta ieņēmumu un izdevumu plānošanu ilgākam laika posmam. Otrkārt, pašvaldību darbiniekiem un citiem interesentiem, tajā skaitā ārvalstu investoriem ir vieglāk izprast šos finansu pārdales principus, ja tie netiek pārskatīti katru gadu un netiek izstrādāts atkal jauns atšķirīgs pašvaldību finansu izlīdzināšanas modelis, kas savukārt nodrošina budžeta veidošanas atklātumu jeb caurskatāmību.

¹ Aprēķini veikti, izmantojot Finanšu ministrijas datu bāzi par plānotiem pašvaldību budžeta ieņēmumiem 2001. gadam.

3. tabula

Pašvaldību finansu izlīdzināšanas fonda ieņēmumi no 1995. līdz 1997. gadam

Gads	Valsts budžeta dotācijas apjoms Pašvaldību finansu izlīdzināšanas fondā, (Ls milj.)	Pašvaldību iemaksas Pašvaldību finansu izlīdzināšanas fondā, (Ls milj.)	Pašvaldību finansu izlīdzināšanas fonda ieņēmumi kopā, (Ls milj.)
1995	62,7	12,4	75,1
1996	20,7	37,2	57,9
1997	52,8	31,4	84,2

Taču jāsecina, ka likumam ir arī nepilnības.

Piemēram, likuma 9. pants nosaka kārtību, kādā aprēķina katras pašvaldības finansu nepieciešamību. Ir ļoti svarīgi veikt precīzu pašvaldības finansu nepieciešamības aprēķinu, jo saskaņā ar pašvaldību finansu izlīdzināšanas algoritmu pašvaldības veic iemaksas pašvaldību finansu izlīdzināšanas fondā, ja to ieņēmumi no iedzīvotāju ienākuma nodokļa un nekustamā īpašuma nodokļa ir lielāki par 110% no aprēķinātās pašvaldības finansu nepieciešamības. Savukārt pašvaldība saņem dotāciju no pašvaldību finansu izlīdzināšanas fonda, ja tās ieņēmumi ir mazāki:

republikas pilsētām par 95% no aprēķinātās pašvaldības finansu nepieciešamības;

rajonu pilsētām, pagastiem par 90% no aprēķinātās pašvaldības finansu nepieciešamības.

Ja pašvaldības finansu nepieciešamība ir noteikta neobjektīvi augsta, pašvaldība maksās mazāk pašvaldību finansu izlīdzināšanas fondā vai arī saņems lielāku dotāciju no fonda. Ja pašvaldības finansu nepieciešamība ir noteikta mazāka nekā faktiski nepieciešams, pašvaldība veiks lielākas iemaksas fondā vai saņems mazāku dotāciju no tā.

Katras pašvaldības finansu nepieciešamību nosaka saskaņā ar kritērijiem, kuri raksturo pašvaldību izdevumus:

iedzīvotāju skaits pašvaldības teritorijā;

bērnu skaits līdz 6 gadu vecumam pašvaldības teritorijā;

jauniešu skaits no 7-18 gadu vecumam pašvaldības teritorijā;

iedzīvotāju skaits virs darba spējas vecuma pašvaldības teritorijā;

bērnu skaits bērnu namā;

iemītnieku skaits pensionātā.

Likuma 9. panta trešā daļa nosaka, ka iepriekš minēto kritēriju īpatsvaru (relatīvo vērtību) aprēķina, ņemot vērā pašvaldību budžeta izpildes rādītājus divos gados pirms budžeta sagatavošanas gada. Saskaņā ar šo pantu kritēriju vērtība

2001. gadam jānosaka atbilstoši pašvaldību budžetu faktiskās izpildes rādītājiem 1998. gadā un 1999. gadā, jo saskaņā ar likumu budžeta sagatavošanas gads ir 2000. gads.

Tajā pašā laikā kritēriju vērtības ir noteiktas minētajā likuma pielikumā un nav grozītas kopš šī likuma spēka stāšanās brīža, kas ir 1998. gads. Tādējādi nav ievērotas likuma 9. panta trešās daļas prasības. Saskaņā ar šo pantu kritēriju vērtība būtu jāpārskata katru gadu, bet tad netiktu ievērots noteikumu nemainīguma princips ilgākā laikā periodā. Tāpat pastāv iespēja, ka, precizējot kritēriju vērtības likumā, kāds vēlētos grozīt izlīdzināšanas algoritma nosacījumus, ko nedrīkstētu pieļaut.

Pēc autorei domām, 9. panta trešās daļas redakcija būtu izsakāma šādi: "(3) Ja budžeta gadā nav plānots veikt funkciju pārdali starp pašvaldībām vai starp pašvaldībām un valdību, pašvaldību izdevumu raksturojošo kritēriju īpatsvaru (relatīvo vērtību) pārrēķina ne retāk kā reizi trijos gados, ņemot vērā pašvaldību budžeta izpildes rādītājus divu gadu periodā pirms budžeta sagatavošanas gada. Pašvaldību izdevumu raksturojošo kritēriju īpatsvaru nosaka Ministru kabineta noteikumu"

Nosakot pašvaldību izdevumu raksturojošo kritēriju īpatsvaru Ministru kabineta noteikumos, nebūtu jāveic grozījumi likumā, ko juridisko procedūru ziņā ir daudz sarežģītāk izdarīt.

Lai aprēķinātu pašvaldību izdevumu raksturojošo kritēriju īpatsvara vērtību atbilstoši likuma 9. panta trešajai daļai, autore katram izdevumu raksturojošajam kritērijam attiecina pašvaldību faktiskos izdevumus 1998. gadā un 1999. gadā pēc funkciju klasifikācijas.¹

Tā, piemēram, kritērijam *iedzīvotāju skaits pašvaldības teritorijā* tika pakārtoti tādi funkciju klasifikācijas kodi kā 01.000 Vispārējie valdības dienesti; 02.000 Aizsardzība; 03.000 Sabiedriskā kārtība un drošība, tiesību aizsardzība; 05.000 Veselības aprūpe un citi. Kritērijam *bērni līdz 6 gadu vecumam* – tādi izdevumi kā 04.110 Pirmsskolas bērnu iestādes; 04.120 Specializētās pirmsskolu bērnu iestādes utt. Arī pārējiem izdevumiem raksturojošiem kritērijiem tika pakārtoti faktiskie izdevumi divu gadu periodā pēc funkciju klasifikācijas, atbilstoši sadalot visus pašvaldību izdevumus.

Jāpiebilst, ka kritēriju vērtība būs atkarīga no tā, kādus izdevumus pakārtos attiecīgajam kritērijam un kāds bijis pašvaldību faktiskais izdevumu apjoms divu gadu periodā pirms budžeta sagatavošanas gada.

Kritērijiem *bērnu skaits bērnu namos* un *iemītneku skaits pansionātos* autore izmantoja Labklājības ministrijas sniegto informāciju par nepieciešamo finansējuma apjomu šajās iestādēs 2001. gadā. Šo kritēriju relatīvā vērtība ir aprēķināta ar nosacījumu, ka pašvaldību kopējā minimālā finansu nepieciešamība budžeta gadā ir 202 milj. latu. Autorei veikto aprēķinu rezultāti apkopoti 4. tabulā.

¹ Aprēķinos izmantoti Valsts kases pārskatu dati par pašvaldību pamatbudžetu izpildi 1998. un 1999. gadā.

Pašvaldību izdevumus raksturojošo kritēriju īpatsvari

4. tabula

Pašvaldības	Republikas pilsētas			Rajonu pašvaldības			Rajonu pagastu / pilsētu pašvaldības		
	Likumā noteikts	saskaņā ar 9.p.3.d.	Starpība	Likumā noteikts	saskaņā ar 9.p.3.d.	Starpība	Likumā noteikts	saskaņā ar 9.p.3.d.	Starpība
Iedzīvotāju skaits	0,3918000	0,4847000	0,0929000	0,0520000	0,0696000	0,0176000	0,3219000	0,4614000	0,1395000
Bērnu skaits līdz 6.g. vecumam	0,1555000	0,1344000	-0,0211000	0,0000000	0,0000000	0,0000000	0,1110000	0,0973000	-0,0137000
Jauniešu skaits no 7-18 g. vecumam	0,2790000	0,2485000	-0,0305000	0,0340000	0,0292000	-0,0048000	0,2573000	0,2370000	-0,0202300
Iedzīvotāju skaits virs darba spējas v.	0,1300000	0,1050027	-0,0249973	0,0000000	0,0000000	0,0000000	0,1700000	0,0663650	-0,1036350
Bērnu skaits bērnu namos	0,0194000	0,0130967	-0,0063033	0,0196000	0,0149494	-0,0046506	0,0000000	0,0000000	0,0000000
Iemītnieku skaits pensionātos	0,0243000	0,0143006	-0,0099990	0,0342000	0,0241856	-0,0100144	0,0000000	0,0000000	0,0000000
Kopā	1,0000000	1,0000000	0,0000000	1,0000000	1,0000000	0,0000000	1,0000000	1,0000000	0,0000000

Kā redzams 4. tabulā, kritērijam *iedzīvotāju skaits pašvaldības teritorijā* ir lielākais īpatsvars visās pašvaldību grupās. Tas nozīmē, ka pašvaldībām ar lielāku iedzīvotāju skaitu finansu nepieciešamība ir lielāka. Ja pašvaldību finansu izlīdzināšanas aprēķins 2001. gadam tiktu veikts pie pārreķinātām kritēriju vērtībām, ievērojami atšķirtos rajona pašvaldību finansējuma sadalījums. Autore secināja, ka ir nepamatoti augsts noteiktais finansējuma apjoms bērniem bērnu namos un iemītņiekiem pansionātos, kas šajās iestādēs tika ievietoti līdz 1998. gadam un kurus finansē rajona pašvaldības. Saskaņā ar Labklājības ministrijas sniegto informāciju, nepieciešamais finansējuma apjoms mēnesī 2001. gadā uz vienu iemītņieku bērnu namā: republikas pilsētu pašvaldībām ir Ls 165, rajona pašvaldībām – Ls 143. Savukārt iemītņiekiem pansionātos, nepieciešamais finansējums uz vienu iemītņieku mēnesī republikas pilsētu pašvaldībām – Ls 119, bet rajonu pašvaldībām Ls 126. Ņemot vērā to, ka pašvaldību finansu izlīdzināšanas aprēķins 2001. gadam ir veikts saskaņā ar likuma pielikumā noteiktajām kritēriju vērtībām, kuras nav pārreķinātas un aktualizētas atbilstoši likuma 9. panta trešās daļas prasībām, finansējuma apjoms uz vienu iemītņieku bērnu namā mēnesī 2001. gadā republikas pilsētu pašvaldībām ir noteikts Ls 254 apjomā, bet rajonu pašvaldībām Ls 196. Savukārt pansionātos republikas pilsētām – Ls 210, bet rajonu pašvaldībām Ls 186.

Kritēriju vērtību ir nepieciešams pārreķināt, lai tiktu izpildītas likumā noteiktās normas, kaut gan pēc autores domām attiecīgā likuma 9. panta trešā daļa ir jāprecizē, gan arī tādēļ, lai objektīvi veiktu pašvaldības finansu nepieciešamības aprēķinu, pēc kura pašvaldības veic iemaksas fondā, vai saņem dotācijas no tā.

Tā kā vienmēr pēc kritēriju vērtības pārskatīšanas pašvaldība iegūs no precizētiem aprēķiniem vai arī zaudēs aprēķināto dotāciju salīdzinājumā ar noteikto apjomu, būtu jāizveido ekspertu grupa, kurā tiktu iekļauti katras pašvaldību grupas (rajonu, pilsētu un pagastu) atbildīgie pārstāvji, valsts institūciju pārstāvji, un jāvienojas, kādus izdevumus pēc funkciju klasifikācijas attiecināt attiecīgajam izdevumus raksturojošajam kritērijam. Jāveic pašvaldību izdevumus raksturojošo kritēriju aktualizācija atbilstoši faktiskai pašvaldību budžetu izpildei un izdevumu apjomam.

Likums nosaka, ka pašvaldības tiek iedalītas divās grupās atbilstoši likumā "Par pašvaldībām" noteiktajām pašvaldību obligātajām funkcijām: republikas pilsētu pašvaldības un rajoni, rajonu pilsētas un pagasti. Republikas pilsētu pašvaldības saņem 45%, bet rajoni, rajonu pilsētas un pagasti 55% no kopējiem finansu resursiem, par kuriem Ministru kabinets un Latvijas Pašvaldību savienība ir vienojušies, kā par kopējo minimālo pašvaldību finansu līdzekļu nepieciešamību budžeta gadam. Šeit būtu jāpiebilst, ka vienošanos šajā jautājumā ir ļoti grūti panākt, jo tas, ko definē par kopējo minimālo līdzekļu nepieciešamību pašvaldībām budžeta gadam, ietekmē valsts dotācijas apjomu pašvaldību finansu izlīdzināšanas fondā. Arī likums "Par pašvaldību finansu izlīdzināšanu" skaidru atbildi uz šo jautājumu nesniedz. Likuma 8. pants nosaka, ka pašvaldību kopējo minimālo finansu nepieciešamību budžeta gadam nosaka, par pamatu ņemot:

- 1) saimnieciskā gada valsts makroekonomisko rādītāju prognozes;
- 2) budžeta sagatavošanas gadam plānoto pašvaldību kopējo finansu nepieciešamību;

- 3) funkciju pārdali starp pašvaldībām un pašvaldībām un valdību;
- 4) saimnieciskajam gadam noteiktās prioritātes.

Šo metodi izmanto Finanšu ministrija, nosakot minimālo finansu nepieciešamību budžeta gadam. Savukārt Latvijas Pašvaldību savienība atsaucas uz likuma "Par pašvaldību finansu izlīdzināšanu" 1. panta 13. punktu, kas nosaka, ka pašvaldību kopējā finansu nepieciešamība ir pašvaldību kopējic izdevumi to pašvaldību funkciju izpildei, kuras nosaka likums "Par pašvaldībām" un kuras netiek finansētas mērķfinansējuma veidā.

Literatūra

1. Municipalities and Counties in Denmark, Ministry of the Interior 1996, April.
2. Eiropas vietējo pašvaldību harta, Strasbūra 1985.g. 15. oktobris.
3. Likums "Par pašvaldību finansu izlīdzināšanu", 1998.g. 5. marts.
4. Ministru kabineta noteikumi nr. 464 "Noteikumi par pašvaldību finansu izlīdzināšanas fonda ieņēmumiem un to sadalcs kārtību 2001. gadā", 2000.g. 19.decembris.
5. Finanšu ministrijas nepublicētie materiāli.

Kopsavilkums

Šajā rakstā autore ir analizējusi pašvaldību finansu izlīdzināšanas sistēmas attīstības tendences laika periodā no 1995. gada līdz 2001. gadam. Lai novērtētu pašvaldību finansu izlīdzināšanas sistēmas aktualitāti Latvijā, autore ir veikusi pašvaldību plānoto budžeta ieņēmumu analīzi pirms un pēc finansu izlīdzināšanas aprēķina.

Rakstā ir veikta normatīvo aktu, kas reglamentē pašvaldību finansu izlīdzināšanas sistēmu, analīzi, norādīti trūkumi un izteikti konkrēti priekšlikumi likuma "Par pašvaldību finansu izlīdzināšanu" pilnveidošanai.

